

БЕЛОПАЛАНЧКИ ЗБОРНИК

12

(2016.)

БЕЛА ПАЛАНКА, 2017.

БЕЛОПАЛАНАЧКИ ЗБОРНИК 12 2016.

Годишњак радова

Издавач

Народна библиотека „Вук Караџић“ Бела Паланка

За издавача

Милан Спасић

Програмски савет

Проф. др Љубиша Митровић, председник; проф. др Данило Ж. Марковић;
др Тома Ристић; мр Владета Живковић;
Милан Спасић, управник Библиотеке; Видојко Крстић, адвокат у пензији;
Радијана Живковић

Редакција

мр Мирослав Живковић;
Драган Крстић; Иванка Косанић; Јован Младеновић; Алекса Поповић

Главни и одговорни уредник

Живота В. Јоцић

Лектор

Ирена Рангелов

Секретар Редакције

Ирена Рангелов

Графичка припрема

Жељко Цајић

Штампа

Медивест, Ниш

Тираж

350

ISSN 1452 - 9084

САДРЖАЈ

ФЛОРА

Лола Ђурђевић (Београд)	
Снежана Јарић (Београд)	
Марина Мачукановић-Јоцић (Београд)	
<i>Лековито биље белопаланачког краја</i>	7

СВ. НИКИТА РЕМЕЗИЈАНСКИ

Ђорђе Перић (Београд)	
<i>Молитвена химна св. Никите Ремезијанског «Тебе бога хвалимо» у музичком опусу Стевана Ст. Мокрањца</i>	55
Весна Миловић (Београд)	
<i>Химна „Te deum laudatus“ у католичкој цркви и историји музике</i>	69

ОНОМАСТИКА

Живота В. Јоцић (Београд)	
<i>Дивљанска лична имена 1450-1878. г.</i>	113

ЕКОЛОГИЈА

Јелена Живковић (Ниш)	
<i>Одрживи развој Шљивовичке планине и њене подгорине (SWOT анализа)</i>	151

ИСТОРИЈА

Градимиr Маринковић (Београд)	
<i>Превој Плоча у борбама за ослобођење од Турака 1877/78 г.</i>	165

ЛИЧНОСТИ И ДЕЛА

Градимиr Маринковић (Београд)	
<i>Два угледна Гламца – отац и син: Живојин и Јован Нешић</i>	181
Векослав Пејчић (Београд)	
<i>Милан Станојевић – Млађинац, лужнички учитељ и песник</i>	193

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

Драгољуб Златковић (Пирот)	
<i>Покладни обичаји у белопаланачком крају</i>	219
Слободан Јањић (Ниш)	
<i>Породичне приче о роду Јањићи</i>	231
Душан Јовановић (Бела Паланка)	
<i>О роду Маћинци у Доту</i>	239

КЊИЖЕВНОСТ

Иванка Косанић (Ниш)

Кратке приче 249

Лола Ђурђевић (Београд)

Песме из завичајне Беле Паланке 265

Звонимир Костић - Палански (Ниш)

Сонети 277

Слободан Јањић (Ниш)

Белопаланачке приче 293

IN MEMORIAM

Живорад Петровић (1930-2017) 303

Никола Живковић (1930-2017) 309

ФЛОРА

Лола Ђурђевић, Снежана Јарић
Одељење за екологију, Институт за биолошка истраживања
„Синиша Станковић“, Београд

Марина Мачукановић - Јоцић
Пољопривредни факултет, Земун,

ЛЕКОВИТО БИЉЕ БЕЛОПАЛАНАЧКОГ КРАЈА

Сажетак

Ова студија документује етноботанички и етномедицински значај биљних ресурса на подручју Суве планине (југоисточна Србија), који се огледа у њиховом високом диверзитету и широком спектру примене у лечењу локалног становништва. Циљ ове студије је био компаративна анализа података сакупљених у региону Суве планине са релевантним подацима за подручје западног Балкана, што је укључило издвајање „најпопуларнијих“ биљака, као и издвајање врста које се специфично користе у лековите сврхе само у проучаваној области.

Етноботаничка истраживања су обављена у периоду 2012-2014. Интервјуисано је 66 људи (37 жена и 29 мушкараца) старости између 49-90 година. У овој студији је забележено 128 биљака и 2 гљиве које се користе у етномедицини, 5 биљних врста имају примену у етноветерини, док 16 биљака има намену у “друге” сврхе. Највећи диверзитет врста имају Lamiaceae (20), Asteraceae (17), Rosaceae (16), Brassicaceae (5), Alliaceae (4) и Apiaceae (4). Резултати су покази да су *Achillea millefolium*, *Allium cepa*, *Allium sativum*, *Arctostaphylos uva-ursi*, *Gentiana lutea*, *Hypericum perforatum*, *Juglans regia*, *Matricaria chamomilla*, *Mentha piperita*, *Plantago lanceolata*, *Plantago major*, *Salvia officinalis*, *Sempervivum tectorum*, *Tilia cordata* и *Thymus serpyllum* “најпопуларније” лековите биљке (УВ=1). Најчешћу фитотерапеутску намену имају *Gentiana cruciata* (14), *Hypericum perforatum* (11) и *Allium sativum* (10), а најчешће болести које се лече биљним лековима су болести респираторног (79), урогениталног (53), гастроинтестиналног (51), кожног (43) и циркулаторног система (35). Упоредна анализа добијених података у истраживаној области и другим регионима западног Балкана показала је велику сличност између Суве планине и Златибора (37.2%) и Копаоник (32.3%) у Србији, док је највећа сличност утврђена са Босном и Херцеговином (39.7%) и Бугарском (38.6%). Такође, утврђено је да се 19 биљних врста и 2 гљиве користе само у региону Суве планине, што указује

на специфичност диверзитета и добро познавања лековитог биља у овој области (*Anagalis arvensis*, *Anagalis foemina*, *Anthemis tinctoria*, *Chondrilla juncea*, *Lilium candidum*, *Mespilus germanica*, *Salix caprea*, *Salvia verticillata*, *Satureja montana*, *Sedum spectabile*, *Sedum telephium*, *Sorbus domestica*, *Thalictrum* sp., *Thymus vulgaris*, *Vitis vinifera*, *Amaranthus cruentus*, *Brassica napus*, *Laurus nobilis*, *Raphanus sativus* var. *niger*) и две врсте гљива (*Bovista nigrescens* и *Lycoperdon caelatum*).

Наши резултати потврђују да су лековите биљке непроцењива баштина истраживаног региона коју треба сачувати јер доприносе опстанку и постизању вишег животног стандарда људи угрожених неповољним демографским кретањима. Међутим, због прекомерне експлоатације неке биљке су постале изузетно ретке и угрожене што намеће потребу за њиховим рационалним коришћењем и заштитом, што ће их сачувати за будуће генерације.

Увод

У руралним подручјима Србије постоји снажно веровање у моћ лековитог биља као терапијског и профилактичког средства, што је у вези са народном традицијом ствараном током протеклих векова. У таквим подручјима се већина становништва, у недостатку организоване медицинске заштите и помоћи лечила природним лековима, најчешће биљног порекла, нешто мање минералима и продуктима животињског порекла. Медицински значај лековитих биљака, огледа се у њиховој терапеутској вредности и заснива се на вези која постоји између хемијске структуре активних супстанци које садрже, и њиховог фармаколошко-динамичног деловања на организам. Међутим, терапеутско деловање једне исте биљке код различитих болести, условљено је сложеностју њеног хемијског састава који чини 2-3 па и до 30-40 идентификованих једињења код појединих врста (Miler, 2009).

Србија, као део Балканског полуострва се карактерише изузетно великим вегетацијским и флористичким диверзитетом и по томе се сврстава у један од 158 светских центара биодиверзитета. Диверзитет лековитих биљака Републике Србије чини око 700 врста, што је 10.7% од укупне флоре Србије (3662 таксона) (Sarić, 1989). Поред специфичног географског положаја и велике биолошке разноврсности, на добро познавање етноботанике и етномедицине у руралним подручјима Србије, велики утицај има и етничка и културна различитост (Jarić, 2014a). У планинским областима западног Балкана, укључујући и Србију, последњих година спроведено је неколико етноботаничких истраживања у циљу идентификације самониклог лековитог биља и што бољег познавања традиционалне фитотерапије и обичаја (Jarić et al., 2007; 2011; 2014a,b; Redžić, 2007; Pieroni, 2008; Šarić-Kundalić et al., 2010, 2011; Pieroni et al., 2011; Menković et al., 2011; Mustafa et al., 2012a,b; Popović et al., 2012; Šavikin et al., 2013; Zlatković et al., 2014; Kozuharova et al., 2013; Ivancheva and Stancheva, 2000). Овакве студије имају значајну улогу у очувању традиционалних фитотерапијских знања којима прети губитак у будућности.

У овој студији је анализирано подручје Суве планине која се налази у југоисточној Србији и одликује се специфичним географским положајем и изузетним фитодиверзитетом (разноврсност биљног света). Већински део становништва чини шопска етничка заједница коју одликује неповољна демографска структура. Ова област се карактерише највишом стопом руралног сиромаштва и укупне незапослености, и привредом усмереном ка пољопривреди и коришћењу природних ресурса.

Наша теренска истраживања су показала да се дивље и гајене биљке још увек користе у многим селима ове области и за већину становника то је најстарији, проверен и најприступачнији метод лечења, а о њиховој употреби највише информација су давале најчешће старије особе. Лековите

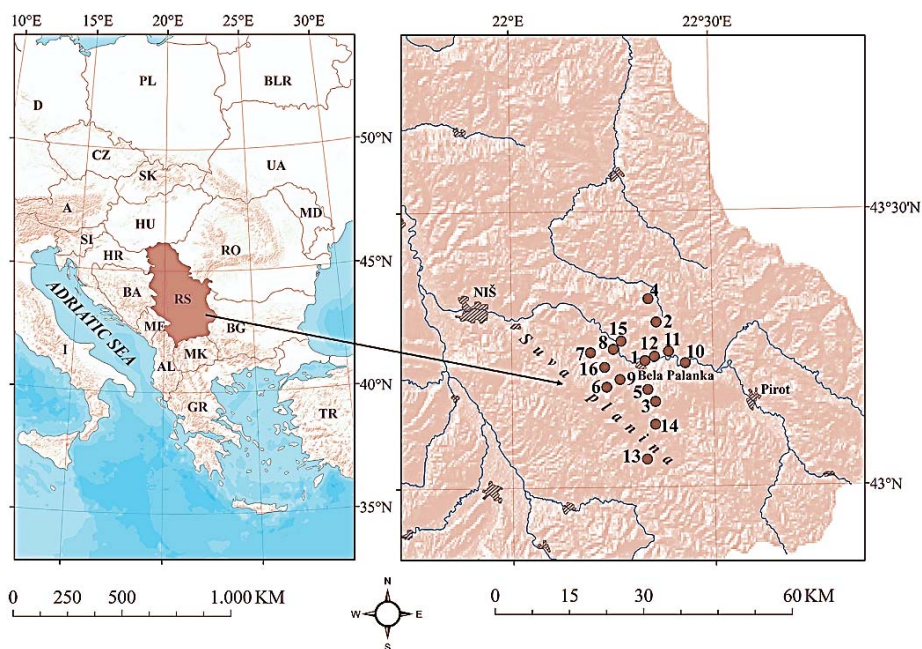
биљке се користе целе или неки њихови делови (корен, лист, семе, плод, кора, цветни пупољци) у свежем или сувом стању и примењују се екстерно или интерно. Од њих се најчешће спремају чајеви и други напици, тинктуре, облоге, масти, уља. За лечење се користе и ракије, тзв. „траварице“ које се добијају мешањем комовице (од грожђа) или препеченице (добијене поновним печењем ракије шљивовице од плодова шљиве са лековитим биљкама: пелином, линцуром, рузмарином, боровим иглицама или са плодовима воћа: орах, клека, вишња. Међутим, поред употребе у лечењу, многе биљке су и јестиве, па се њихова лековитост искоришћава и исхраном.

Циљ ове студије је био: а) идентификација лековитих биљака, б) приказ њихове традиционалне терапеутске примене, в) издвајање „најпопуларнијих“ лековитих врста г) упоредна анализа лековитих биљака истраживаног подручја и суседних подручја западног Балкана и д) издвајање врста које се користе у лековите сврхе само у региону Суве планине. Ова студија треба да допринесе очувању и повећању традиционалног етноботаничког и етномедицинског знања региона западног Балкана.

Материјал и методе

Истраживано подручје

Сува планина се налази у југоисточној Србији (N 43° 10' 32" и E 22° 12' 51") и простире се правцем северозапад—југоисток, у висинском распону од 250 м до 1810 м, дужине 45 км и ширине 15 км. У геолошком смислу припада карпатско-балканској групи планина (Цвијић, 1895), у чијој структури доминирају кречњаци, док рељеф карактеришу неки облици крашке ерозије (вртаче) и хидрографије (Јовановић, 1980). Испитивано подручје се налази у зони умерено-континенталне климе и карактерише се топлим летима и хладним зимама, са довољним и релативно правилним распоредном падавина током године. Сува планина је сиромашна водом, због пропустљивости кречњака, кроз чије пукотине пониру падавине до вододрживих слојева. Извори и речни токови су ограничени на подножје планине, док на самом кречњаку постоји само један издашнији извор и то на 1260 м (Слика 1.).

Слика 1. Карта истраживаног подручја: 1. Бела Паланка, 2. Бабин Кал, 3. Доња Коритњика, 4. Витановац, 5. Дивљана, 6. Космовац, 7. Топоница, 8. Вргудинац, 9. Мокра, 10. Чифлик, 11. Клење, 12. Букуровац, 13. Богдановац, 14. Ресник, 15. Црвена Река, 16. Ново Село.

Флора и вегетација

Флору Суве планине чини 1261 биљна врста, од којих 3 припадају пречицама, 4 раставићима, 18 папратницама, 6 голосеменицама и 1232 скривеносеменицама. Евидентирано је и 58 врста лишајева (Randelović, 1997, 2000). Захваљујући повољним климатским условима и специфичностима рељефа, Сува планина је рефугијум-прибежиште за бројне терцијерне реликтне врсте, међу којима су неке знатно смањиле свој ареал или потпуно нестале у Европи. Такве врсте су *Goodyera repens* (L.) R.Br., *Corallorhiza trifida* Chatel. и *Cypripedium calceolus* L., која је у Србији поуздано утврђена само у смрчевим шумама Суве планине. Специфичност овог подручја су и терцијерне реликтне врсте, *Ramonda serbica* Pančić и *Ramonda nathaliae* Pančić et Petrović (Gesneriaceae), јер представљају остатак суптропске флоре Европе и Медитерана, вероватно афричког порекла, и у Србији су законом заштићене као природна реткост. Флористичким и фитогеографским истраживањима на Сувој планини, забележено је и 128 ендемичних биљака (или 10.15% од укупне флоре Суве планине), од којих већина припада стеноендемитима, а три локалним ендемитима (*Aquilegia pancicii* Degen, *Seseli serbicum* Degen и *Rosa serbica* Burnat & Gremli ex Petrović), што је веома важан показатељ диверзитета биљних врста и сложене флорогенезе овог подручја (Tutin et al., 1964-1980; Јовановић, 1980; Randelović, 2000).

Природну вегетацију Суве планине чини двадесет пет биљних асоцијација-заједница, међу којима су најчешће ливадске, пашњачке, хазмофитске и шумске. Према националном законодавству, Сува планина је проглашена за подручје са статусом резервата природе и објектом геонаслеђа Србије (Decree on Preliminary Protection of "Suva Planina", 2008). Као Специјални резерват природе у складу са Законом о заштити природе Србије, подручје Суве планине представља EMERALD подручје, као и међународно значајно подручје за заштиту биљака (IPA - Important Plant Areas), птица (IBA - Important Bird Areas) и лептира (PBA - Prime Butterfly Areas) (Sekulić and Šinžar-Sekulić, 2010). Међутим, природни ресурси неких лековитих биљака су испод минимума који обезбеђује њихов опстанак. Неке од њих (*Arctostaphylos uva-ursi*, *Centaurea umbellatum*, *Gentiana lutea*, *Hyssopus officinalis*, *Primula veris*, и *Satureja montana*) су заштићене законским прописима, али постоји проблем у њиховом поштовању као и у спровођењу одговарајућих механизма заштите (Уредба о оснивању и заштити заштићених дивљих биљака, животиња и гљива ("Службени гласник Републике Србије број 35/10, Анекс 1 и 2").

Становништво

Становништво Суве планине је национално хомогено, српско, са доминацијом шопске етничке заједнице. Историјски посматрано, Шопови су били јединствена и посебна скупина Јужних Словена, чији се припадници у релативно новије време изјашњавају као Бугари, Македнци или Срби, а на то је утицала етничка блискост са поменутим народима и државни оквири у којима су се нашли делови шопске популације. Подручје у коме су Шопови настањени историјски се назива Шоплук или Шопско (Слика 2). Према Јовану Цвијићу, Шоплук обухвата целу западну Бугарску (укључујући видинску, софијску и пиринску регију), источну Македонију, део југоисточне Србије и веома мали део данашње Грчке (Цвијић, Ј. 1987). У истраживаној области се говори српским језиком - призренско - тимочки дијалект, у коме су сачувани елементи српског језика из 12. века (Александар Белић, 1905; Павле Ивић, 1985). Према Вуку Караџићу: “шоп је човјек који нити говори чисто Српски ни Бугарски”). Тако, у познатом писму П. Ј. Шафарику из 1827. године, алудирајући на Шафариково професорско-кабинетско поимање језичке и етнографске проблематике лимитрофних српско-бугарских подручја, Вук изричито каже: “Сад ћу нешто да Вас опоменем. Немојте Ви Србе бугарити. Не само што Љесковчани и Приштинци нијесу Бугари, него и сами Видинци и Ћипровчани и Пироћани по језику су ближе к Србима, него к Бугарима (премда не говоре чисто ни једним језиком) недајте се Ви преварити којекаквим Бугарским Ћифтама, које су, као сваки човјек, ради свој род умложити” (Стојанчевић, 1995.) Од осталих народа су се разликовали по физиономији и карактеролошким особинама, карактеристичном ношњом од белог сукна (белетине), песмама, колима (оро), обичајима, побратимством, славе славу (и преславу) најстарији, највећи и најсветлији српски празник (Где је слава ту је Србин), имају оброк (велики камени крст) свето место посвећено свецу заштитнику, код којих су држане литије и друге заједничке црквене светковине више породица једног села, поштују заветно свето дрво најчешће храст (Слика 6). Константин Јиречек (Путовања по Бугарској)

Слика 2. • Регион Шоплука (Шопско) према Р.Т. Николићу 1912. године и Јовану Цвијићу 1922. године. ▲ Сува Планина.

наводи, да без обзира на етнографску неопредељеност имена Шоп, не може се порећи да становници око софијског, брезничког и радомирског поља чине засебну целину, људи високог раста у белим оделима, „белодрешковци“, који се разликују од „црнодрешковаца“ из источне Бугарске са својим узаним „чачкали чакширама“ и сурим долактицама.

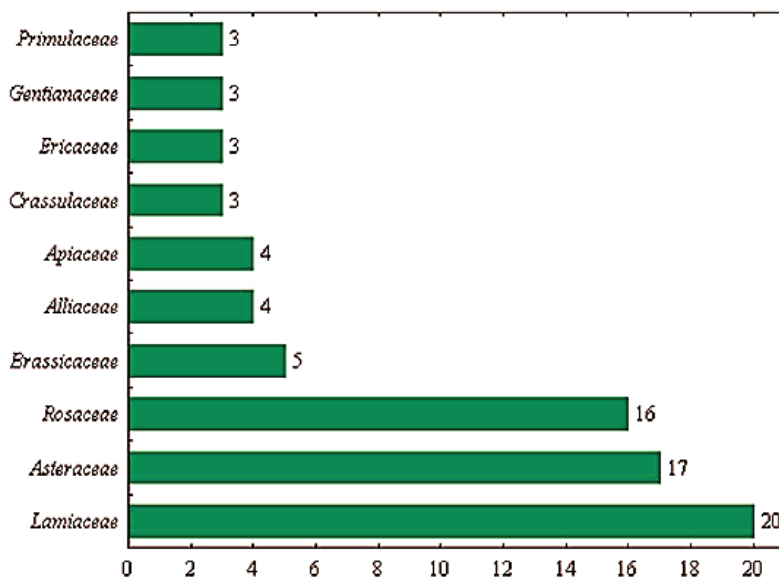
Старосна структура становништва је јако неповољна и показује тенденцију сталног смањења броја становника млађих од 19 година и према стадијуму демографске старости територије, Суву планину карактерише најдубља демографска старост (Републички завод за статистику, 2003). Веома је изражена миграција млађе популације из села у оближње градове и насеља. То истовремено указује и на потенцијални губитак етноботаничког и етномедицинског знања у будућности. Сличан тренд је забележен и на Копаонику (Јарић et al., 2007); на планини Ртањ (Zlatković et al., 2014), у Црној Гори (Menković et al., 2011), али и у другим планинским регионима изван Балканског полуострва. Становништво села где су обављена ова истраживања се углавном бави сточарством и експлоатацијом шума, а мање ратарством због неповољних географских карактеристика (Miletić et al., 2009; Grčić and Ratkaj, 2006).

Етноботаничка истраживања

Етноботаничка истраживања су обављена у периоду 2012-2014. године и тада је интервјуисано 66 људи (37 жена и 29 мушкараца) старости између 49-90 година. Интервјуисање је обављено у 15 села: Бабин Кал, Доња Коритница, Ресник, Дивљана, Ново Село, Црвена Река, Чифлик, Клење, Букоровац, Витановац, Богдановац, Топоница, Мокра, Космовац, Вргудинац, као и у варошици Бела Паланка. Села која смо посетили су релативно мала и по површини и по броју становника. Налазе се на различитим надморским висинама (294-722 м) (Слика 1.). Људи су замољени да наведу све биљне врсте које они или њима блиски рођаци (баба, деда и сл.) користе у лечењу и ублажавању здравствених тегоба, затим фазу вегетативног циклуса биљке у којој се она користи, који део се користи и у каквом стању (свежем или сувом), болести и проблеми за које се употребљавају, начин припреме и примене, дозу као и дужину трајања третмана. Поред дивље флоре, која је углавном била предмет нашег интересовања, људи су наводили и култивисане врсте које су се најчешће налазиле засађене у њиховим баштама и које су они користили у лечењу. Међутим, неки од испитаника су навели и употребу биљака у етноветерини као и у неке друге сврхе. Неколико испитаника су навели употребу животиња и минерала у етномедицини овог региона.

Резултати и дискусија

Резултати етноботаничких истраживања Суве планине су показали да 128 биљака и 2 гљиве имају практичну употребу у лечењу домаћег становништва, 5 у лечењу домаћих животиња и 16 врста се користи у друге сврхе. Листа лековитог биља Суве Планине садржи информације о свакој биљној врсти: локални назив биљке, научни назив, ботаничку фамилију, биљни део који се користи, употреба (тј. индикација), припрема и употребна вредност (Листа 1.). Забележене биљне врсте су класификоване у 48 фамилија и 107 родова. Највећи диверзитет врста имају Lamiaceae (20), Asteraceae (17), Rosaceae (16), Brassicaceae (5), Alliaceae (4) и Apiaceae (4) и њима припада 51.6% забележених врста (Слика 3).

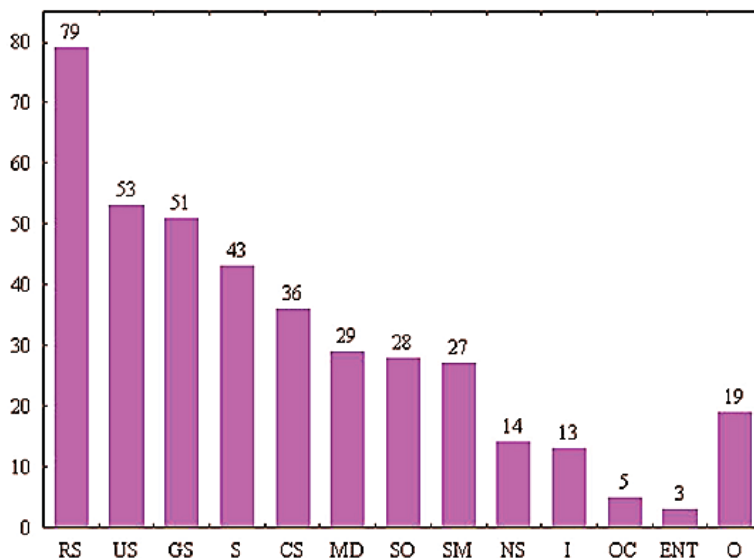
Слика 3. Најчешће фамилије лековитих биљака.

Анализом лековитих биљака које се користе у посматраном подручју открила је да зељасте биљке представљају већину (91 врста, 71,1%), затим жбуња (19 врста, 14,8%) и дрвеће (18 врста, 14,1%). Према месту налажења, 92 врсте (укључујући и гљиве) се налазе искључиво у природи, 31 врста се гаји, док се 7 врста истовремено користе и као дивље и као гајене, најчешће у баштама. Биљни делови или њихови продукти који се користе у изради биљних препарата су: надземни део (50 цитата), лист (29 цитата), плод (24 цитата), корен (15 цитата), цвет (11 цитата), цела биљка (6 цитата), кора (4 цитата), ризом (3 цитата), лист, петелјка (2 цитата), семе и луковица (2 цитата), док се код гљива користе споре (2 цитата). По једанпут су цитирани

четине четинара, свила кукуруза, шишарка и смола. Међу забележеним врстама, 77 има интерни начин примене, 21 екстерни, док оба начина примене имају 32 врсте. Доминантан начин интерне примене је у облику чаја или конзумирања најчешће у свежем стању, а забележена је употреба и у облику тинктура, одвара, компота, сирупа, сокова или као “сложени лекови” добијени комбинацијом са другим лековитим супстанцама. У спољну апликацију укључен је водени раствор (чај) за испирање и гргољење-испирање грла, облоге или свеже биљке, масти, мелеми, екстракти уља, тинктуре, сокови и сирупи. Током ових истраживања забележили смо да се за највећи број здравствених проблема и болести у лечењу људи користе *Gentiana cruciata* (14), *Hypericum perforatum* (11) и *Allium sativum* (10). За 9 здравствених проблема користе се четири врсте: *Allchemilla vulgaris*, *Allium cepa*, *Asperula odorata* и *Sempervivum tectorum*, док се за 8 проблема користе *Centaureum umbellatum* и *Origanum vulgare*. Врсте *Achillea millefolium*, *Juglans regia*, *Plantago lanceolata* and *Plantago major* су наведене у лечењу 7 врста болести, а *Calendula officinalis*, *Melissa officinalis*, *Salvia officinalis*, *Satureja montana* и *Teucrium montanum* у лечењу 6 врста болести. Врсте *Artemisia absinthium*, *Chelidonium majus*, *Inula helenium*, *Raphanus sativus*, *Telekia speciosa* и *Vitis vinifera* лече 5 врста болести, а за лечење 4 врсте болести употребљава се 12 врста. 27 биљака има примену у третману три врсте здравствених проблема, док 29 врста лечи 2 врсте тегоба, а највећи број врста биљака (38) се примењује у лечењу једне врсте проблема.

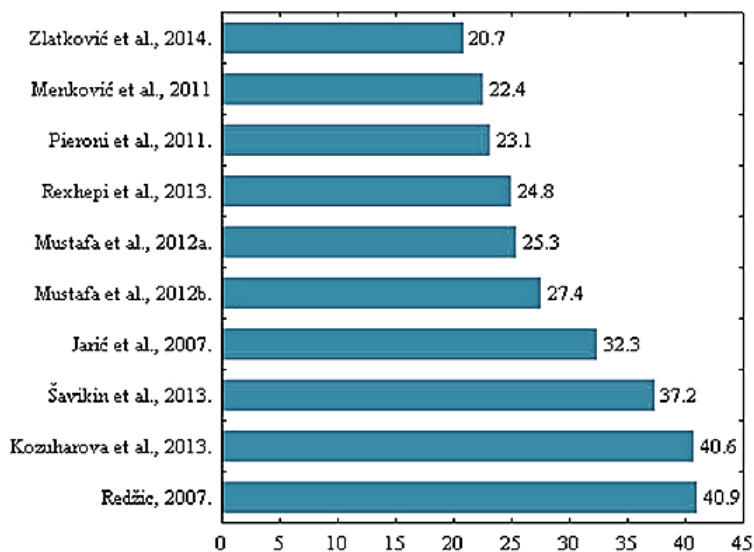
У етномедицини подручја Суве планине максималну употребну вредност има 15 врста: *Achillea millefolium*, *Achillea clypeolata*, *Allium cepa*, *Allium sativum*, *Arctostaphylos uva-ursi*, *Gentiana lutea*, *Hypericum perforatum*, *Juglans regia*, *Matricaria chamomilla*, *Mentha piperita*, *Plantago lanceolata*, *Plantago major*, *Salvia officinalis*, *Sempervivum tectorum*, *Tilia cordata* и *Thymus serpyllum*, које су навели сви анкетирани испитаници. Овај податак истовремено указује на велику униформност у коришћењу наведених врста. Највећи број забележених биљака се користи у лечењу болести и проблема: респираторни (79), урогенитални (53), гастроинтестинални (51), кожа и кожни болести (43), циркулаторни систем (36), метаболички поремећаји (29), за јачање организма (28), скелет и мишићи (27), нервни систем (14), запаљење (13), болести усне дупље (5), ухо, нос и грло (3), док се за остале болести користи 19 врста (Слика 4). Висок степен коришћења, пре свега зељастих биљака, у народној медицини на Сувој Планини, налази се у њиховој релативно лакој доступности у природи, али и у могућности гајења. Међу забележеним врстама, 43 се користе и у исхрани, што потврђује чињеницу да су биљке истовремено и лек и храна (Листа 1.).

У етномедицини на Сувој планини користе се две врсте гљива пухара *Bovista nigrescens* Pers. (Lycoperdaceae) и трбушаста пухара *Lycoperdon caelatum* Bull. (Agaricaceae) за посипање рана спорама гљива (као антисептик) и заустављање крварења (Листа 2).

Слика 4. Број биљака које се користе за лечење болести: RS-респираторни систем, US-урогенитални систем, GS-гастроинтестинални систем, S-кожа и кожне болести, CS-циркулаторни систем, MD-метаболичке болести, SO-за јачање организма, SM-скелет и мишићи, NS-нервни систем, I-запаљенски процеси, OC-оболења усне дупље, ENT-ухо, грло и нос, O-остале болести.

Етнофармакопеја у југоисточној Европи укључујући и подручје Суве планине, има неке сличности са оним из југоисточне Европе, посебно у вези са неким од најчешћих медицинских врста, укључујући врсте родова *Allium*, *Hipericum* и мента, као и врсте *Olea europea* и *Urtica dioica*. Поред ових неколико заједничких врста, међутим, постоје многи примери лековитих биљака које се користе на веома различите начине у различитим регионима чак и у областима које деле сличну флору, али различитих културних или језичког наслеђа (Quave et al., 2012). Упоредном анализом података о употреби лековитих биљака у медицинске сврхе истраживаног подручја са публикованим подацима из суседних подручја у региону западног Балкана (Zlatković et al., 2014; Jarić et al., 2007; Pieroni et al., 2011; Šavikin et al., 2013; Redzic, 2007; Rexhepi et al., 2013; Mustafa et al., 2012a; Menković et al., 2011; Kožuharova et al., 2013; Ivancheva and Stantcheva, 2000) запазили смо да подручје Суве планине показује највећу сличност са Босном и Херцеговином (40,9%), Бугарском (40,6%), а у оквиру Србије са Златибором (37,2%) и Копаоником (32,3%) (Слика 5).

Слика 5. Соренсонов индекс сличности (QS): упоређење између лековитих биљака коришћених на Сувој Планини и у околним регионима.

Анализа је такође показала неке занимљиве податке. Наиме, 19 врста биљака (*Anagalis arvensis*, *Anagalis foemina*, *Anthemis tinctoria*, *Chondrilla juncea*, *Lilium candidum*, *Mespilus germanica*, *Salix caprea*, *Salvia verticillata*, *Satureja montana*, *Sedum spectabile*, *Sedum telephium*, *Sorbus domestica*, *Thalictrum* sp., *Thymus vulgaris*, *Vitis vinifera*, *Amaranthus cruentus*, *Brassica napus*, *Laurus nobilis*, *Raphanus sativus* var. *niger*) и две врсте гљива (*Bovista nigrescens* и *Lycoperdon caelatum*) користе се само у региону Суве планине. Од напред наведених врста, учесници интервјуа су два и више пута поменули, *Lilium candidum*, *Raphanus sativus* var. *niger*, *Salix caprea*, *Salvia verticillata*, *Satureja montana*, *Sedum spectabile*, *Sedum telephium*, *Sorbus domestica*, *Telekia speciosa*, *Thymus vulgaris* и *Vitis vinifera*. Према Јовану Туцакову (1973) шопови досељени у Панонску равницу више цене жуту хајдучку траву (*Achillea clypeolata*) него белу (*Achillea millefolium*). Лети одлазе у своје крајеве, беру и доносе осушене биљке ради лечења.

Chondrilla juncea се користи у неким земљама јужне, југоисточне и југозападне Европе: листови у лечењу камена у бубрегу и абдоминалних болова (Polat and Satil, 2012), одварак (чај) од цветова у лечењу болести јетре (Tuttolomondo et al., 2014), свеж сок против крварења се примењује екстерно (Gonzalez et al., 2010), док се млади изданци користе у исхрани као салата (Pieroni et al., 2002). Међутим, у региону Суве планине ова биљка има другачију намену: чај од надземног дела биљке се користи против пролива (антидијареик), док корен има екстерну примену и користи се за изазивање абортуса.

Уље *Lilium candidum* (крин) се у проучаваној области користи у третирању опекотина и болних места. Наиме, на основу инхибиторног ефекта тестираних једињења изолованих из екстракта луковица и латице *Lilium candidum*, Bazakova et al. (2004) сугеришу да већина ових једињења могу бити укључена у противупална својства ове биљке, што оправдава њену употребу.

Хемијска проучавања *Raphanus sativus* var. *niger* показала су да ова врста спречава стварање камена у бубрегу, смањује количину липида у крви и има антимикробно дејство (Shukla et al., 2011; Castro-Torres et al., 2012, 2014). Управо ова својства оправдавају њену употребу у региону Суве планине и то у лечењу болести жучи, бронхитиса (нарочито код деце), кашља, стомачних болова, против затвора.

У руској традиционалној медицини *Salix caprea* има широку примену у лечењу реуматоидног артритиса, маларије, разних крварења, гихта, неуралгија и цревних обољења као антипиретик (заустављање крварења), аналгетик (ублажава болове), делује против упала, антибактеријски, хемостатски, као седатив и против цревних паразита (Makhlayuk, 1967; Акоров, 1981), док се у шведској традиционалној медицини користи за лечење запаљенских болести и рана (Tunón et al., 1995). Сличну намену има и у региону Суве планине као антипиретик (снижава повишену телесну температуру) и против реуме (антиреуматик). Хемијска проучавања су показала да цветови ове биљке имају антиоксидативну активност код хемолизе (распадање еритроцита), а кора се користи као аstringент против хемороида (Fetorow and Avila, 1987; Alam et al., 2006.).

Етарска уља *Salvia verticillata* имају антибактеријска својства (Coisin et al., 2012), што има оправдања за њену употребу као дезинфекционог средства у истраживаној области.

Сукулентна врста *Sedum spectabile* се у региону Суве планине користи за лечење чира на желуцу, епителизацију и за извлачење гноја из рана. Хемијска истраживања листова и цветова ове врсте, показала су да она представља потенцијално добар ресурс антиоксидативних супстанци (Цветови су бољи извор антиоксиданса од њених листова (Stojanović et al., 2014). У традиционалној медицини у Србији, чешће се користе листови због њихове доступности током целог периода живота биљака, док цветова има само током кратке фазе цветања (Tusakov, 1984). Познато је да полисахариди врсте *Sedum telephium* имају анти-инфламаторну и имунолошку активност (Sendl et al., 1993), па је тако људи са Суве планине користе у лечењу чирева и хемороида.

Антиоксидативна и против бактеријска дејства *Thymus vulgaris* омогућавају њену медицинску и терапеутску употребу (Nadia and Rachid, 2013). Њене активне супстанце имају бројне корисне ефекте, као што су: антиспазмодик, бактерицидни, антисептици, антиоксидантни, против

цревних паразита и као средство за превенције рака (Monira et al., 2012). Четири испитаника на истраживаном подручју су навели ову врсту као лек у третману желудачних болести.

Sorbus domestica-оскоруша је ретко дрво у Србији, јер се у природи веома тешко размножава. Међутим, у региону Суве планине има појединачних стабала ове врсте, и њени плодови су веома тврди, опори и кисели, али остављени да одстоје временом угњиле, након чега постају слатки и укусни за јело. Нека истраживања су показала да плодови могу имати значајну улогу у смањењу учесталости дугорочних компликација од шећерне болести, нарочито у раним фазама ове болести (Termentzi et al., 2008). На истраживаном подручју плодови оскоруше се користе као антидијареик (против пролива), тоник, али и као антидијабетик.

Главна лековита својства грожђа (*Vitis vinifera*) и њених састојака су антиоксидантна, антикарциногенична, имуномодулаторна, против шећерне болести, против таложења штетних масних киселина на крвним судовима, заштита можданих ћелија (неурона) од оштећења, против гојазности, против старења и инфекција. Резвератрол је главно једињење које се налази у грожђу нарочито у семену и кожици плода (Yadav et al., 2009). Грожђе а посебно његови продукти (вино, сирће) имају веома дугу традицију употребе у Српској етномедицини: афродизијак, против артритиса, кардиотоничних болести, болести уха, фебрилна стања, поремећаји гастроинтестиналног тракта, главобоља, мигрена, хематурија, болести јетре, против змијског и отрова инсеката (шкорпије), сув кашаљ, плућне болести, отока, свраб, обољења слезине, ноћних ејакулација, тоник, против песка и камења у мокраћној бешици и бубрезима. О томе сведоче фармаколошки списи Хиландарског медицинског кодекса из 15.-16. века (Jarić et al., 2011, 2014b). У етноботаничким и етномедицинским проучавањима бројних региона у свету наводи се *Vitis vinifera* за третман различитих болести и стања. У истраживањима која су спроведена у региону западног Балкана, не помиње се ова врста као лековито средство, будући да се производи од ове врсте (вино, ракија “комовица”, сирће, сок) користе у свакодневној исхрани. Међутим, на Сувој планини се користи у третману кардиоваскуларних и гастроинтестиналних проблема, али и као антиреуматик и за снижавање високе телесне температуре.

Вучја јабучица, кокотиња *Aristolochia clematitis* у подручју Суве Планине се користи против болова у ногама стављањем облога од надземног дела биљке на оболело место. У Хиландарском медицинском кодексу ова врста се примењивала као антидот (код уједа отровних инсеката), антиаастматик, има антиканцерогено дејство, за лечење отворених и обичних рана, кахексија (оронулост од тешких болести), свраб (Jarić et al., 2011). Раније се сматрала лековитом и употребљавана је широм Балкана. али се у последње време сматра узрочником балканске ендемске нефропатије-

оболења бубрега, јер садржи аристолохинску киселину, најнефротоксичније и најканцерогеније супстанце до сада описане у природи (Batuman 2006; Grollman et al., 2007).

У хуманој етномедицини на подручју Суве планине користе се производи од 6 животиња: 3 имају интерну примену, 2 екстерну и 1 се користи и интерно и екстерно (Листа 5). Прегледом литературе која се односи на околна подручја, запазили смо да се на подручју Пештерске висоравни такође употребљавају животињски производи у лечењу људи (Pieroni et al., 2011), при чему је у оба подручја забележена употреба производа пчеле, козе и јазавца.

Лековита својства три минерала (глина ума, негашени живи креч и натријум бикарбонат-сода бикарбона се користе у региону Суве планине и то углавном екстерно, сем соде бикарбоне која поред екстерне има и интерну примену и то у сузбијању горушице (Листа 6). Креч као минерал се употребљавао у лековите сврхе у српској средњовековној медицини (Jarić et al., 2011, 2014b), а прегледом релевантних литературних извора околних региона, једино се на подручју Пештерске висоравни наводи употреба неких минерала (Pieroni et al., 2011).

У етноветеринарској медицини истраживаног подручја забележена је употреба 5 биљних врста (Листа 3.) *Helleborus odorus*-кукурек има исту примену на Сувој планини као и на подручју Копаоника и Пештерске висоравни, на којој се још користи и против пролива код свих врста домаћих животиња у виду чаја од целе биљке (Jarić et al., 2007; Pieroni et al., 2011). У регионима Копаоника и Суве планине, у лечењу пролива код домаћих животиња, користи се и семе *Rumex crispus*-штављак (семена се кувају у води и то се даје животињама да пију). Шеснаест биљних врста има употребу у “друге сврхе” што се углавном односи на практичну примену у домаћинствима (Листа 4).

A - Shops ethnic group; B - Suva planina Mt. (detail); C - *Hypericum perforatum* L.; D - *Hyssopus officinalis* L.

Слика 6. А - Шопска етничка група; В – Детаљ са Суве Планине; С – Кантарион (*Hypericum perforatum*); D – Изоп (*Hyssopus officinalis*).

Листа 1. Лековито биље Суве Планине

1. Жута хајдучка трава-ајдучица *Achillea clypeolata* Sm. (Asteraceae). Бубрежне болести, побољшање апетита, против кашља-чај. Употребљава се надземни део биљке.

2. Хајдучка трава-ајдучица *Achillea millefolium* L. (Asteraceae). Женске болести-тегобе у климаксу, прехлада, респираторне болести, мучнина у стомаку-чај. Повреде, против отока зглобова и за брже зарастање рана (облога од листова). Употребљава се надземни део биљке.

3. Дивљи кестен *Aesculus hippocastanum* L. (Hippocastanaceae). Болести вена, реума (тинктура-мешавина плод дивљег кестена, цвет јоргована и надземни део љутића- *Ranunculus* sp. се ставе у ракију, стоји 3 недеље, мазати оболело место. Употребљава се плод кестена.

4. Петровац, рањеник *Agrimonia eupatoria* L. (Rosaceae). „Природна пеницилин“ за све врсте болести, прехлада, ларингитис (чај). Користи се надземни део биљке.

5. Вирак, посеклоч *Alchemilla vulgaris* L. (Rosaceae). Женске болести, диуретик, ране и чирева, дијабетеса, киле, атрофије мишића, против анемије (чај). Старе ране и опектоне (уље: у кантарионово уље се дода вирак да одстоји до касне јесени); Користи се цела биљка.

6. Празилук *Allium ampeloprasum* L. (Alliaceae) Анти-дијабетик (у исхрани). Користи се надземни део.

7. Црни лук *Allium cepa* L. (Alliaceae). Тониц, прехлада, кашаљ, (чај - кува се са љуском; 'лек' - у $\frac{1}{2}$ кг меда се дода 300 гр уситњеног лука и остави да преноћи); у исхрани. Повреде, отеклине, хематоми, посекотине, зубобоља, извлачење гноја из оболелих места (скине се pokožица и директно се стави на оболело место, или се лук уситни и превије као облога, или се превија недовољно печен лук на оболело место). Користе се главице црног лука.

8. Бели лук *Allium sativum* L. (Alliaceae). Упале и инфекције уrogenиталног тракта, циститис (чај); побољшање циркулације крви, за снижење триглицерида (у 1 л вреле воде се додају 3 исечена лимуна и 3 главице очишћеног белог лука и оставити да одстоји 12 сати; пије се по 1 шољица дневно (40 дана)); лечење великог кашља код деце (у 200 млл млека се прокува 5 очишћених чешњева белог лука - пије се више пута дневно; упала плућа (помешају се једнаке количине уситњеног белог лука и меда - узима се 3 пута дневно по 1 кашичица са топлем водом); у исхрани. Кожни проблеми (за испирање); спољни чиреви (облога од уситњеног белог лука); против опадања косе (тинктура: у апотекарски алкохол се дода уситњен бели лук и лишће рузмарина).

9. Сремуш, мечији лук *Allium ursinum* L. (Alliaceae). Тоник, против високог крвног притиска, снижава холестерола (тинктура-10 капи тинктуре разблажене у чашици воде, пити 3 пута дневно пре оброка, или свежи листови користе се у облику салате у исхрани.

10. Бели слез *Althaea officinalis* L. (Malvaceae). За искашљавање приликом назеба. Користи се цела биљка.

11. Црвени штир *Amaranthus cruentus* L. (Amaranthaceae). Женске болести (чај за купање-испирание). Користи се надземни део биљке.

12. Видовчица црвена *Anagallis arvensis* L. (Primulaceae). Коњунктивитис (сок, за испирање очију). Користи се надземни део биљке.

13. Видовчица плава *Anagallis foemina* Mill. (Primulaceae). Исто као за *A. arvensis*.

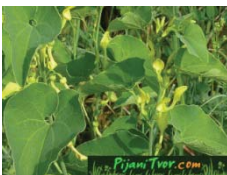
14. Свето Јованче *Anthemis tinctoria* L. (Asteraceae). Болести јетре (чај). Користи се надземни део биљке.

15. Чичак велики *Arctium lappa* L. (Asteraceae). Реума (лист се ставља на болно место); упале и канцерозна стања (корен се наренда и примењује споља); болести штитне жлезде (облога- 1 кашика 4 пута препране свињске масти и мало воде се стави да проври, додају се мекиње, све се помеша и распореди на листу чичка који се превеје на болно место); у козметичке сврхе (чај: корен чичка и коприве се скувају и са том течношћу се пере коса). Користе се листови и корен.

16. Ува *Arctostaphylos uva-ursi* L. (Ericaceae). Диуретик, инфекције уринарног тракта, болести простате (чај). Користе се листови биљке.

17. Вучја јабучица, кокотиња *Aristolochia clematitis* L. (Aristolochiaceae). Болови у ногама (облоге). Користи се надземни део биљке. У последње време сматра узрочником балканске ендемске нефропатије-оболења бубрега, јер садржи аристолохинску киселину, најнефротоксичније и најканцерогеније супстанце до сада описане у природи (Batuman 2006; Grollman et al., 2007).

18. Пен *Armoracia rusticana* Gaertn., C.A. Mey.&Scherb. (Brassicaceae). наренданог рена и остави да одстоји 4 дана, узима се ујутру по 1 кашичица); у исхрани. Користи се корен биљке.

19. Бели пелин *Artemisia absinthium* L. (Asteraceae). Стомачне тегобе, побољшање апетита, јачање имунитета, тоник (чај или пелинковац-у ракији). Назеб (мелем: свињска маст, уситњен пелин и сода бикарбона - мажу се стопала). Користи се надземни део биљке.

20. Козлац, змијино грожђе *Arum maculatum* L. (Araceae). Хемороиди (ризом се добро опере, исецка на ситне коцкице и остави на промаји да се суши обавезно више од 5 дана, једе се 3 пута дневно 30 дана, по једна коцкица у току оброка). Употребљава се корен-ризом биљке.

21. Копитњак *Asarum europaeum* L. (Aristolochiaceae). Бубрежне болести (чај или се једу свежи листови - по један). Користе се листови биљке.

22. Лазаркиња *Asperula odorata* L. (Rubiaceae). Главобоља, нервоза, несанице, тахикардије, стомачни болови, болести јетре, слезине и бубрега, за побољшање циркулације (чај - пије се пола сата пре спавања заслађено са медом са додатком сока од пола лимуна). Користи се надземни део биљке.

23. Бреза *Betula pendula* Roth. (Betulaceae) Болести бубрега (чај). Користе се листови биљке.

24. Уљана репица *Brassica napus* L. (Brassicaceae). Опекотине-уље. Употребљава се корен.

25. Купус *Brassica oleracea* L. (Brassicaceae). Снижавање повишене телесне температуре, реума, главобоља (облоге), употреба у исхрани. Употребљавају селистови.

26. Невен *Calendula officinalis* L. (Asteraceae). Против пролива, за бољу циркулацију крви-чај; болести коже, проширене вене, хемороиди (маст: шачица цвета се стави у чисту маст, која се кува кратко, следећег дана се поново кува и процеди. После хлађења мазати оболело место. Употребљава се цвет.

27. Хоћу-нећу *Capsella bursa-pastoris* (L.) Medik. (Brassicaceae). Ациклична крвављења из материце; све врсте крварења (чај). Брух (тинктура: ставља се као облога преко свињске масти којом је претходно намазано оболело место). Употребљава се надземни део биљке.

28. Кичица *Centaurium umbellatum* Gilib. (Gentianaceae) Антидиабетик, чир на желуцу, ларингитис, снижавање повишене телесне температуре, детоксикација организма, бољи апетит, против назеба (чај). Болови у кичми (тинктура се спрема са комовицом). Користи се надземни део биљке.

29. Руса, росопас, русомача *Chelidonium majus* L. Papaveraceae. Болести јетре, жутица, против рака (чај: 1 кашичица суве биљке на 2 дл воде). Курје очи, брадавице (сок се директно накапа на оболело место). Користи се надземни део.

30. Жутеница, гологуза *Chondrilla juncea* L. (Asteraceae). Против пролива (чај); Изазивање побачаја (корен). Користи се цела биљка, корен.

31. Цикорија *Cichorium intybus* L. (Asteraceae) Тоник, против пролива (чај). Користи се надземни део биљке.

32. Дрен *Cornus mas* L. (Cornaceae). Тоник, против пролива (једу се свежи плодови, сок, слатко, џем); у исхрани

33. Глог *Crataegus oxyacantha* L. (Rosaceae). Против повишеног крвног притиска (у компот од јабука додају се плодови глога, шипка и трњина); за јачање срца (чај од листа или у мешавини са хајдучком травом); Користе се листови и плодови биљке.

34. Дуња *Cydonia oblonga* Mill. (Rosaceae). Кашаљ, против пролива (чај, компот); као део исхране. Користе се плодови.

35. Шапграпепа *Daucus carota* L. subsp. sativus (Hoffm.) Thell. (Apiaceae). Избацивање песка и камења из уринарног тракта (куван корен се једе 3 дана, и 3 дана се пије оцеђена течност); јачање имунитета; у исхрани. Користи се корен биљке.

36. Ситноцветна млечика *Epilobium parviflorum* (Schreb.). Болести простате, циститис (чај); Користи се надземни део биљке.

37. Раставић *Equisetum* sp. (Equisetaceae). Детоксикација организма и бубрежне болести (песак, камење, инфекције), диуретик (чај једнокомпонентни или у мешавини са хајдучком травом и петровац, рањеник (*Agrimonia eupatoria*) при чему је 1/3 мешавине раставић). Користи се надземни део биљке.

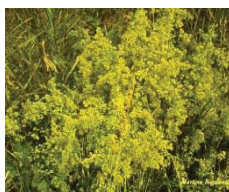
38. Котрљан, ветроваљ *Eryngium campestre* L. (Ariaceae). Болести јетре (чај). Користи се надземни део биљке.

39. Смоква *Ficus carica* L. (Moraceae). Регулисање пробаве (као део исхране). Користи се плод биљке.

40. Димњача *Fumaria officinalis* L. (Papaveraceae). Диуретик, болести јетре, детоксикација крви и целог организма (чај). Користи се надземни део биљке.

41. Ивањско цвеће *Galium verum* L. (Rubiaceae). Злоћудне болести грла (чај). Опекотине (мелем или маст за мазање коже). Користи се надземни део биљке.

42. Отодовка, прострел, простреја *Gentiana cruciata* L. (Gentianaceae). Женске болести, холестерол, дијабетес, за бољу пробаву, болести јетре и жучи, стомачне болести (чир на желуцу), болести грла и једњака, грудне болести, детоксикација крви, побољшање апетита и имунитета, против анемије (чај). Употребљава се цела биљка у цвету.

43. Линцура *Gentiana lutea* L. (Gentianaceae). Болови у стомаку, дигестив, јачање имунитета (10 гр корена, сувог и исецканог на коцкице се стави у тамну стаклену флашу, прелије ракијом и пусти да одстоји 3 недеље: ситније особе пију по 1, а крупније могу по 2 чашице дневно, пре јела). Користи се корен биљке.

44. Бршљан *Hedera helix* L. (Araliaceae). Алергије (чај). Користи се лист.

45. Дивљи сунцокрет *Helianthus tuberosus* L. (Asteraceae). Против дијабетиса, користи се свеж корен биљке.

46. Кукурек *Helleborus odorus* Waldst. & Kit. (Ranunculaceae). Курје очи (пажљиво оштрим предметом се скине задебљала кожа око оболелог места, које се након тога потопи у воду у којој је куван корен).

47. Мечја шапа *Heracleum sphondylium* L. (Apiaceae) Меџа џара. Користи се лист и корен биљке. Реуматоидни артритис (1. облога: свеж лист се трљањем омекша, а затим превије; 2. облога: свеж корен се наренда, попари врелом водом и помеша са маслиновим или ораховим уљем). Користи се лист и корен.

48. Хмељ *Humulus lupulus* L. (Cannabaceae). Седатив (чај). Користи се цвет.

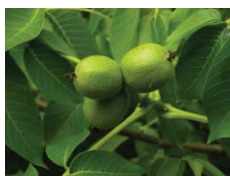
49. Кантарион *Hypericum perforatum* L. (Hypericaceae). Болести унутрашњих органа, седатив, зубобоља, прехлада, унутрашње ране, песак у бубрезима (чај); Опекотине, било који болни оток спољашњег дела тела-локални анестетик, кожне болести, за брже зарастање рана, хемороиди, проширене, болне и отечене вене, против модрица, после уједа комараца, пчела, оса; болови кичме или било којег спољашњег дела тела (уље се лагано утрљава на оболело место); Користи се надземни део биљке у време цветања.

50. Милодух, изоп *Hyssopus officinalis* L (Lamiaceae) плућне болести (бронхитис, астма), прехлада (чај): најчешће у комбинацији са ртањским чајем); Користи се надземни део биљке.

51. Црни оман *Inula helenium* L. (Asteraceae) Прехлада; олакшава искашљавање; детоксикација крви (чај), против реуме, ишијаса (тинктура). Користе се листови и цвет.

52. Орах *Juglans regia* L. (Juglandaceae) Тоник, побољшање апетита (ораховача). Исећи на мале комаде 40 зелених-незрелих ораха, сипати 2 л лозове ракије, додати шећер по потреби, и оставити на сунцу 40 дана. Једну чашицу попрати пре доручка; антидијабетик (чај од одрвенелог дела плода); у исхрани. Канцер коже, гангрена, ране, чиреви (облога: лист ораха се намаже уљем и директно превеје; Орахово уље: У литар уља се дода 10 супених кашика уситњеног плода ораха, оставити на топлу месту 30-40 дана уз повремено мућкање. У козметичке сврхе - за прање и бојење косе (чај); Користи се лист и зелени незрели плодови.

53. Клека *Juniperus communis* L. (Cupressaceae) За бољи апетит, стомачни проблеми (клековача-15-20 зрелих плодова ставити у литар ракије, стоји на сунцу 40 дана. Пити ујутро по 1 чашицу пре доручка. Користи се зрео плод.

54. Жута мртва коприва *Lamium galeobdolon* (L.) St. (Lamiaceae) Плућне и стомачне болести (чај). Користи се надземни део биљке.

55. Ловор *Laurus nobilis* L. (Lauraceae) Бронхитис (чај), користи се у исхрани као зачин.

56. Лавандула *Lavandula officinalis* Chaix ex Vill. (Lamiaceae) Плућне болести (чај-мешавина: лаванда камилица, нана.). Користи се надземни део биљке.

57. Срдачица *Leonurus cardiaca* L. (Lamiaceae) Јачање срца, аритмија, против повишеног крвног притиска (чај).

58. Крин *Lilium candidum* L. (Liliaceae) Опекотине и болна места (уље). Цвет крина се држи у уљу као код припреме кантарионовог уља. Користи се цвет биљке.

59. Дивља јабука *Malus sylvestris* L. (Mill.) (Rosaceae) За мршављење, јачање организма, детоксикација крви, против грипа (јабуково сирће помешано са водом и медом. Користи се плод.

60. Црни слез *Malva sylvestris* L. (Malvaceae) Ране које тешко зарастају (чај-одвар од цветова – за испирање и као облога); тумори грла и штитне жлезде (облога: од листова црног слеза и јечменог брашна се направи каша и нанесе у пределу штитне жлезде); Користи се цвет и лист.

61. Мацина трава, очајница *Marrubium vulgare* L. (Lamiaceae) Стерилитет код жена, нормализација менструалног циклуса, хемороиди (чај). Користи се надземни део биљке.

62. Камилица *Matricaria chamomilla* L. (Asteraceae) Прехлада и кашаљ, ларингитис, у исхрани, за испирање усне дупље (чај), ушне болести (облога од чаја камилице). Користи се цвет биљке.

63. Матичњак, маточина *Melissa officinalis* L. (Lamiaceae) Тоник, седатив, за боље расположење; лаке мигрене; ангина пекторис; акутна упала жучне кесице (чај); у исхрани; За добар сан (јастук напуњен сувим матичњаком). Користи се надземни део биљке.

64. Питома нана *Mentha piperita* L. (Lamiaceae) Прехлада, стомачне болести, дијабетес (чај); против запаљења синуса, бронхитиса (инхалација), мигрена (чај - 1. мешавина: нана, кантарион, хајдучка трава и мајчина душица; 2. мешавина: нана, матичњак, камилица и рузмарин); у исхрани као зачин (листови); Користи се надземни део биљке.

65. Барски босиљак *Mentha pulegium* L. (Lamiaceae) Прехлада, стомачне тегобе, главобоља, за инхалацију (чај); у исхрани; Користи се надземни део биљке.

66. Дивља нана *Mentha spicata* L. (Lamiaceae) Респираторне болести, ларингитис, женске болести (чај); у исхрани; Користи се надземни део биљке.

67. Мушмула *Mespilus germanica* L. (Rosaceae) Побољшава вид, рад јетре и бубрега, зауставља дијареју (једе се у свежем стању); у исхрани; Користи се плод.

68. Бели дуд *Morus alba* L. (Moraceae) Против дијабетиса (чај од лишћа), у исхрани (плод). Користи се лист и плод.

69. Босиљак *Ocimum basilicum* L. (Lamiaceae)
Инхалација дисајних путева, прехлада, (чај); у исхрани;
реума, дезинфекција коже (тинктура); Користи се
надземни део биљке.

70. Зечији трн, грмотрн *Ononis spinosa* L. (Fabaceae)
Диуретик, циститис, песак и камење у бубрезима (чај);
Користи се надземни део биљке.

71. Враниловка, црновршка, оригано *Origanum vulgare* L. (Lamiaceae)
Плућне и стомачне болести, прехлада,
седатив, тоник, бубрежне и уринарне инфекције,
побољшање апетита, (чај); у исхрани; Користи се
надземни део биљке.

72. Репушина *Petasites hybridus* (L.)
Нагњечење пете (облога); Користе се листови.

73. Першун *Petroselinum crispum* (Mill.) Nyman. ex A.
W. Hill. (Apiaceae) Диуретик (чај); дијабетес (уситњено
лишће и корен се помешају са шољом киселог млека
и једу пре вечере); у исхрани као зачин; Користи се
лишће и корен.

74. Љоскавац *Physalis alkekengi* L. (Solanaceae)
Диуретик, бубрежне тегобе, нефролитијаза, инфекције
уринарног тракта (једу се свежи плодови);

75. Бели бор *Pinus sylvestris* L. (Pinaceae)
Прехлада, јачање имунитета (чај) или се четине
стављају у ракију. Екцеми (мелем: помеша се смола
белог бора, млечни кајмак и домаће винско сирће);
Користе се четине-иглице и смола.

76. Боквица женска *Plantago lanceolata* L. (Plantaginaceae) Кашаљ (сок се помеша са медом); чир на желуцу (помеша се 750 гр меда и 35 самлевених листова: три пута дневно по 1 кашичица, пре јела); адстригент, лечење рана, извлачење гноја, лечење чирева, ујед инсеката (облога од листа); Користе се листови.

77. Боквица мушка, жилав влак *Plantago major* L. (Plantaginaceae) Исто као за *Plantago lanceolata*.

78. Покосница *Polygonatum* sp. (Asparagaceae) За заноктице и пропадање нокију услед болести (корен се раздвоји, обавије око нокта и привеже). Користи се корен-ризом.

79. Троскот *Polygonum aviculare* L. (Polygonaceae) Камење у бубрезима (чај - спрема се са млеком); Користи се надземни део биљке.

80. Петопрсница, стежник *Potentilla reptans* L. (Rosaceae) Брух, камење у бубрезима (чај); Користи се надземни део биљке.

81. Јагорчевина, јаглика *Primula veris* L. (Primulaceae) Бронхитис, назеб, за искашљавање (чај, сируп); Користи се цела биљка.

82. Трешња *Prunus avium* L. (Rosaceae)
Диуретик, ларингитис (чај); у исхрани. Користи се плод и петелјке-дршке плода.

83. Вишња *Prunus cerasus* L. (Rosaceae)
Дигестив, аперитив (вишњевача: 500 гр вишања, 500 гр шећера и 1 л домаће ракије – у стаклену теглу ређати ред вишања ред шећера док се састојци не утроше и на крају прелити ракијом, добро затворити и оставити на сунцу 40 дана уз повремено мућкање); диуретик (чај од петелјки); у исхрани; Употребљавају се плод и петелјке.

84. Шљива *Prunus domestica* L. (Rosaceae).
Против затвора (компот), за бољу циркулацију крви (ракија шљивовица), у исхрани. Употребљава се плод.

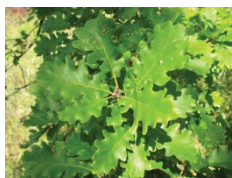
85. Трњина *Prunus spinosa* L. (Rosaceae).
Јачање срца, у исхрани (чај или се једу свежи или суви плодови). Користе се плодови.

86. Плућњак *Pulmonaria officinalis* L. (Boraginaceae).
Плућне болести (чај). Користе се цветови и листови.

87. Дивља крушка *Pyrus pyraster* (L.) Burgsd. (Rosaceae)
Против триглицерида и холестерола, детоксикација организма (теа – кора се кува док не добије наранџасту боју; сирће - од плодова, у исхрани); Користи се кора и плодови.

88. Храст *Quercus* sp. (Fagaceae) Користи се кора. Антиреуматик (чај-облога); екцеми; испирање грла (чај: мешавина од коре храста, цветова беле раде (*Bellis perennis* L. и лишћа коприве).

89. Црна ротква *Raphanus sativus* L. var. *niger* (Brassicaceae) Користи се корен. Болести жучи, бронхитис (за децу), кашаљ, стомачни болови, опстипација (сок); у исхрани.

90. Црна рибизла *Ribes nigrum* L. (Grossulariaceae) Користи се плод и листови. Детоксикација јетре и целог организма (чај); у исхрани (свежи плодови, џем, слатко, сок).

91. Багрем *Robinia pseudoacacia* L. (Fabaceae) Користи се цвет. Стомачне тегобе, прехлада, јачање имунитета (чај).

92. Шипак, шипурак, шипци *Rosa canina* L. (Rosaceae) Користи се сазрео плод. Прехлада, кашаљ, тоник (чај); у исхрани (џем);

93. Рузмарин *Rosmarinus officinalis* L. (Lamiaceae). Користи се надземни део биљке. Лоша циркулација крви, зелудачне сметње и тешкоће у мокрењу (чај); Реума (рузмарин у ракији- масирање).

94. Дивља купина *Rubus fruticosus* L. (Rosaceae)
Користе се листови и плод. Крварење (чај); У исхрани (плод, слатко, џем, сок).

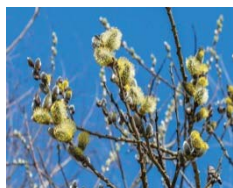
95. Малина *Rubus idaeus* L. (Rosaceae).
Исто као *R. fruticosus*.

96. Зеље, ливадско зеље, штављак *Rumex crispus* L. (Polygonaceae). Користи се семе и листови биљке. Против пролива (чај од семена), у исхрани (листови).

97. Бела врба *Salix alba* L. (Salicaceae).
Користи се кора. Убоји (облога од уситњене коре).

98. Врба ива *Salix caprea* L. (Salicaceae).
Користи се кора. За снижавање повишене телесне температуре (чај), против реуме (облога).

99. Жалфија *Salvia officinalis* L. (Lamiaceae) Користи се надземни део биљке и цвет. Назеб и кашаљ, грудне болести (чај), за искашљавање (сируп), дезинфекција усне дупље и зуба (чај).

100. Серуша, говањ *Salvia verticillata* L. (Lamiaceae)
Користи се надземни део биљке и листови.
Искашљавање и дезинфекција усне дупље (чај), ране (облога).

101. Зова *Sambucus nigra* L. (Adoxaceae)
Користи се цвет. Плућне болести, назеб и кашаљ (чај, сируп); у исхрани (сок); Ране (мелем).

102. Чубар *Satureja hortensis* L. (Lamiaceae).
Користи се надземни део биљке.
Против прехладе, за искашљавање, против гасова у дигестивном тракту (чај), у исхрани као зачин.

103. Ртањски чај, вресак *Satureja montana* L. (Lamiaceae).
Користи се надземни део биљке. Респираторне болести: прехлада, кашаљ, астма, бронхитис; повишене телесна температура (чај); Реуматизам (маст: у свежу свињску маст се дода вресак, петровац, лаванда, камилица, хајдучка трава и жалфија; све се помеша и загрева, али да не ври).

104. Дебела кока *Sedum spectabile* Boreau. (Crassulaceae).
Користе се листови. Чир на желуцу (жваћу се свежи листови); Епителизација рана, извлачење гноја из рана (облога);
*са листова се претходно скине постојица.

105. Велики жедњак, бобовњак *Sedum telephyum* L. (Crassulaceae) Користи се лист. Чиреви, хемороиди (скине се постојица са листа који се затим директно превеје на оболело место);

106. Чуваркућа *Sempervivum tectorum* L. (Crassulaceae). Користи се лист. Чир на дванаестопалачном цреву, горушица, гастритис, кандида у цревима, рак дебелог црева (1. мешавина: 100 мл сока чуваркуће се помеша са 200 мл сока од: хадучке траве, петровца, мајчине душице, боквице, подбела и барског босиљка; у добијени сок се дода 1 кг меда; у исхрани). Запаљење и инфекција уха, херпес; брадавице, папиломи по врату (свеж сок).

107. Шумска златница, челеби грана *Solidago virgaurea* L. (Asteraceae). Користи се надземни део биљке. Тоник, болести уринарног тракта (простата, мокраћна бешика) (чај).

108. Оскоруша *Sorbus domestica* L. (Rosaceae); Користи се плод. Против пролива, тоник, против шећерне болести, у исхрани.

109. Црни гавез *Symphytum officinale* L. (Boraginaceae). Користи се корен. Фрактуре костију (облога: свеж корен /само од новембра до априла/ се наренд и попари врелом водом; томе се дода маслиново уље; облога треба да стоји на оболелом месту 24 сата).

110. Калопер *Tanacetum balsamita* L. (Asteraceae). Користе се листови. Женски проблеми у менопаузи, јаке мигрене (чај); карминатив; у исхрани (зачин);

111. Маслачак *Taraxacum officinale* Webb. (Asteraceae) Користе се цветови и корен. Бронхитис, кашаљ ("мед": 150 цветова се прелију са 3 л воде, дода се шећер и кува; пре јела по 1 кашичица); болести простате (напитак: корен се потопи у хладну воду и остави 12 сати, течност се процеди, заслади са медом, и пије по 1 шоља пре јела).

112. Жути оман *Telekia speciosa* (Schreb.) Baumg. (Asteraceae). Користи се корен. Прехлада, лакше искашљавање, детоксикација крви (чај); Реума, ишијас (тинктура).

113. Подубица *Teucrium chamaedrys* L. (Lamiaceae). Користи се надземни део биљке. Дигестив, желудачне болести (чај).

114. Трава ива *Teucrium montanum* L. (Lamiaceae). Користи се надземни део биљке. Болести абдоминалних органа, за “мушку” главобољу, тоник (чај); побољшање апетита, антипиретик (“горки чај”- мешавина: трава ива, подубница, хајдучица, жалфија барски босиљак и враниловка); Грудобоља (купка: у “горки чај ” се дода свето јованче (*A. tinctoria*) или се напред наведене биљке запаље и тај “дим” болесник удише. Препоручује се комбинација интерног и екстерног начина употребе.

115. Очобајка *Thalictrum sp.* (Ranunculaceae) Користи се надземни део биљке. Жутица (чај).

116. Мајчина (бабина) душица *Thymus serpyllum* L. (Lamiaceae). Користи се надземни део биљке. Кашаљ, прехлада, стомачне болести (чај); у исхрани.

117. Тимијан *Thymus vulgaris* L. (Lamiaceae). Користи се надземни део биљке. Желудачне болести (чај).

118. Липа *Tilia cordata* Mill. (Tiliaceae)
Користи се цвет. Прехлада, кашаљ, подстиче знојење (чај)

119. Пшеница *Triticum* sp. (Poaceae). Користи се плод.
Астма ($\frac{1}{2}$ кг пшенице се скува, самеле, дода $\frac{1}{2}$ л ракије и пусти да ври 2-3 мин. У охлађену масу се дода $\frac{1}{2}$ кг меда и остави на хладно место; узима се свако јутро по 1 кашика); у исхрани.

120. Подбел *Tussilago farfara* L. (Asteraceae). Користе се листови. Дуготрајни кашаљ (чај); Чиреви и ране, извлачење гноја из рана, оток лимфних жлезда (облога).

121. Коприва *Urtica dioica* L. (Urticaceae). Користи се корен и надземни део биљке. Јачање крвне слике (чај); у исхрани. У козметици за прање косе (чај).

122. Боровница *Vaccinium myrtillus* L. (Ericaceae). Користи се плод. Бубрежне тегобе, инфекције уринарног тракта (чај и свежи плодови, у исхрани).

123. Брусница *Vaccinium vitis-idaea* L. (Ericaceae). Исто као за *Vaccinium myrtillus*.

124. Одољен *Valeriana officinalis* L. (Valerianaceae). Користи се корен када биљка цвета. Седатив, стомачне болести, несаница (тинктура – узима се 15-20 капи на коцки шећера; чај или чај од мешавине одољена и хмеља.

125. Дивизма *Verbascum* sp. (Scrophulariaceae). Користи се надземни део биљке. Искашљавање (чај).

126. Љубичица мирисна *Viola odorata* L. (Violaceae). Користи се цела биљка. Прехлада, респираторне болести, искашљавање (чај).

127. Грожђе (црно) *Vitis vinifera* L. (Vitaceae). Користи се плод. Јачање крвне слике и срца (у исхрани, вино); чир на желуцу (200 гр прополиса се раствори у 1 л комове ракије и пије 3 пута дневно по 1 чашица); побољшање циркулације крви (комовица); у исхрани се користи плод и млади листови за прављење сармица; Реума, снижавање високе телесне температуре.

128. Кукуруз *Zea mays* L. (Poaceae). Користи се семе, клип кукуруза и свила. Бубрежне болести, диуретик (чај); хемороиди (10 шишарки потопити у 2 л воде и кувати 2 сата на тихој ватри - пије се свако јутро по 1 чаша); у исхрани.

Листа 2. Гљиве

129. Пухара *Bovista nigrescens* Pers. (Lycoperdaceae), за посипање рана (антисептик) и заустављање крварења; Користе се споре гљиве.

130. Трбушаста пухара *Lycoperdon caelatum* Bull.
(Agaricaceae) Исто као за пухару *Bovista nigrescens*.

▼ Биљка и гљиве обојене у жуто користе се искључиво на подручју Суве Планине.

Листа 3. Употреба лековитог биља за лечење животиња

Јавор *Acer pseudoplatanus* L. (Aceraceae) Болести кокошака, користи се кора или сок.

Кукурек *Helleborus odorus* Waldst. & Kit. (Ranunculaceae), користи се стабло биљке. Код тровања оваца ножем се направи рупа на уху овце и стави чист комад стабла кукурека, стоји неко време.

Мртва бела коприва *Lamium album* L. (Lamiaceae), користе се свежи листови и цветови. Употребљава се као против отров после уједа змије (антидот). Листовима или цветовима се трља место уједа а претходно се избоцка оштрим предметом ради истицања отрова.

Зеље, штављак *Rumex crispus* L. (Polygonaceae), користе се листови и семе против пролива.

Вратич *Tanacetum vulgare*, користе се листови и цветови против цревних паразита (пантљичаре и глисте).

Листа 4. Коришћење биљака у друге сврхе.

Дивљи кестен *Aesculus hippocastanum* L. (Hippocastanaceae). Користи се плод против мољаца.

Рен *Armoracia rusticana* Gaertn., C.A. Mey.&Scherb.(Brassicaceae). Користи се корен као конзерванс за зимницу.

Копитњак *Asarum europaeum* L. (Aristolochiaceae). Користе се листови за прављење сапуна.

Руж+орех *Cotinus coggygria* Scop.(Anacardiaceae) + *Juglans regia* L.(Juglandaceae). Одвар (чај) од листова се сипа у дрвену бачву и затвори неко време да делује бактерицидно и фунгицидно.

Хмељ *Humulus lupulus* L. (Cannabaceae). Користе се шишарице за спремање квасца (чајна мешавина: једнаке количине липе (цвет), пасуља (плод) и хмеља (шишарке); са добијеним чајем се замесе једнаке количине кукурузног и пшеничног брашна коме је додат суви квасац. Од добијеног теста праве се мрвице које се затим осуше, замрзну и користе по потреби за мешање теста.

Орах *Juglans regia* L.(Juglandaceae). Користи се кора зелених плодова за бојење вуне, предива, длаке и платна.

Лаванда *Lavandula officinalis* Chaix ex Vill. (Lamiaceae). Користи се надземни део против мољаца.

Бели дуд *Morus alba* L. (Moraceae). Добијање свиле (листовима се хране гусенице свилене бубе (*Bombyx mori* Linnaeus, 1758).

Босиљак *Ocimum basilicum* L. (Lamiaceae). Користи се цела биљка за кишељење купуса.

Храст *Quercus sp.* (Fagaceae). За добијање “кафе” (испече се и самеле плод храста и помеша са кореном цикорије (*Cichorium intybus*).

Лист на лист *Ruscus hypoglossum* L.(Asparagaceae). Користе се листови као амајлија.

Бела слачица *Sinapis alba* (Brassicaceae). Користи се надземни део биљке и семе за туршију (кишељење краставаца).

Сирак *Sorghum halepense* (L.) Pers.(Poaceae). Користи се надземни део за прављење метли.

Грчко семе *Trigonella foenum-graecum* L. (Fabaceae). Семе се користи против мољаца.

Брест *Ulmus campestris* L. (Ulmaceae) Користе се свежи листови. За херметичко заптивање отвора на бачвама: сок из свежих изгњечених листова се помеша са брашном и намаже дуж отвора који ће бити затворени.

Коприва *Urtica dioica* L. (Urticaceae). Врхови младих биљака се употребљавају као инсектицид. Већа количина коприве се потопи у воду и са том течношћу се прскају биљке нападнуте биљним вашима.

Листа 5. Животиње

Пчела *Apis mellifera* Linnaeus, 1758. (Apidae) Восак, мед, служи као тоник, ублажава симптоме прехладе (мед); за извлачење гноја из рана, курјих очију, извлачење црва из ушију (облога од воска); лечење рана, ублажавање црвенила (облога од меда); коњуктивитис (облога од воска или меда);

Домаћа коза *Capra aegagrus hircus* Linnaeus, 1758, Сурутка, млеко, Детоксикација организма, Цироза јетре (сурутка); тоник и превентивно у лечењу канцера (млеко).

Домаћа кокош *Gallus gallus domesticus* Linnaeus, 1758. Користи се џигерица и месо. Служи као тоник, за јачање организма (месо у исхрани)

Зећ *Lepus europaeus* Pallas, 1778 (Leporidae), Користи се маст и лој за извлачење гноја из рана.

Јазавац *Meles meles* Linnaeus 1758. Mustelidae) Користи се маст (лој) за извлачење гноја из рана и прављење других мелема (облоге од лоја).

Шумска корњача *Testudo hermanni* Gmelin 1789, Користи се супа од меса против плућних болести.

Листа 6. Минерали

Глина ума се користи у козметичке сврхе (прање косе, против перути), раније се користила за прање рубља.

Негашени-живи креч се употребљава за извлачење гноја из рана и епителизацију рана (прах)

Сода бикарбона се користи против горушица, женске болести (испирање)

Закључци

Етноботаничка истраживања употребе лековитих биљака у етномедицини Суве планине, показују да оне као природни ресурс имају изузетан значај за ово рурално подручје, који се огледа у њиховом познавању и коришћењу, и резултат је специфичног географског положаја, велике биолошке разноврсности, етничке и културне различитости и народне традиције. У овом раду су приказани подаци који се односе на употребу биљака у народној (128 биљака и 2 гљиве) и ветеринарској медицини (5), а забележено је и неколико биљака које се употребљавају у неке друге сврхе (16) и људској исхрани (43), при чему врсте *Achillea millefolium*, *Allium cepa*, *Allium sativum*, *Arctostaphylos uva-ursi*, *Gentiana lutea*, *Hypericum perforatum*, *Juglans regia*, *Matricaria chamomilla*, *Mentha piperita*, *Plantago lanceolata*, *Plantago major*, *Salvia officinalis*, *Sempervivum tectorum*, *Tilia cordata* и *Thymus serpyllum*, имају највећу употребну вредност. Дугу традицију употребе лековитог биља у народној медицини овог подручја потврђује читав спектар болести за чији третман се користе. Упоредна анализа података о употреби лековитих биљака у медицинске сврхе истраживаног подручја и суседних подручја западног Балкана показале је највећу сличност између Суве планине, Босне и Херцеговине (39.7%), Бугарске (38.6%), и у оквиру Србије са Златибором (37.2%) и Копаоником (32.3%). Анализа је такође показала да се чак 19 врста биљака (*Anagalis arvensis*, *Anagalis foemina*, *Anthemis tinctoria*, *Chondrilla juncea*, *Lilium candidum*, *Mespilus germanica*, *Salix caprea*, *Salvia verticillata*, *Satureja montana*, *Sedum spectabile*, *Sedum telephium*, *Sorbus domestica*, *Thalictrum sp.*, *Thymus vulgaris*, *Vitis vinifera*, *Amaranthus cruentus*, *Brassica napus*, *Laurus nobilis*, *Raphanus sativus var. niger*) и две врсте гљива (*Bovista nigrescens* и *Lycoperdon caelatum*) користе само у региону Суве планине. Наши резултати потврђују да су лековите биљке непроцењива баштина истраживаног региона коју треба сачувати, јер доприносе опстанку и постизању вишег животног стандарда људи угрожених неповољним демографским кретањима. Међутим, због прекомерне експлоатације неке биљке су постале изузетно ретке и угрожене (*Gentiana lutea*, *Arctostaphylos uva-ursi*), што намеће потребу за одрживим развојем, који подразумева рационалну експлоатацију, мониторинг популација и станишта и плантажно гајење лековитих биљака.

Захвалница

Аутори овог рада захваљују се мештанима Беле Паланке и околних села на информацијама о лековитим биљкама, њиховој употреби у лечењу многих болести и очувању древног традиционалног начина лечења. И поред развоја фармакологије, лечење лековитим биљем се одржало до данас.

Литература

- Akopov, IE., 1981. Hemostatic Plants, Meditsina, Tashkent, 1981. (in Russian)
- Alam, MS., Kaur, G., Jabbar, Z., Javed, K., Athar, M., 2006. Evaluation of Antioxidant Activity of *Salix caprea* Flowers. *Phytotherapy Research* 20, 479–483.
- Batuman V. 2006. Fifty years of Balkan endemic nephropathy: daunting questions, elusive answers. *Kidney Int.* 69 (4): 644–6. doi:10.1038/sj.ki.5000231. PMID 16467889.
- Белић, А. 1905. Дијалекти источне и јужне Србије. Српски дијалектолошки зборник 1.
- Bezáková, L., Mučaji, P., Eisenreichová, E., Haladová, M., Pauliková, I., Obložinský, M., 2004. Effect of different compounds from *Lilium candidum* L. on lipoxygenase activity. *Acta facultatis pharmaceuticae universitatis comenianae* 51, 45-50.
- Castro-Torres IG, Naranjo-Rodríguez EB, Domínguez-Ortíz MÁ, Gallegos-Estudillo J, Saavedra-VélezMV., 2012. Antilithiasic and hypolipidaemic effects of *Raphanus sativus* L. var. niger on mice fed with a lithogenic diet. *Journal of Biomedicine and Biotechnology*, doi:10.1155/2012/161205, pp. 1-8.
- Castro-Torres, I.G., De la O-Arciniega, M., Gallegos-Estudillo, J., Naranjo-Rodríguez, E.B., Domínguez-Ortíz, M.Á., 2014. *Raphanus sativus* L. var. niger as a source of phytochemicals for the prevention of cholesterol gallstones. *Phytotherapy Research* 28(2), 167-171. Review.
- Coisin, M., Burzo, I., Ștefan, M., Rosenhech, E., Maria Magdalena Zamfirache, MM., 2012. Chemical composition and antibacterial activity of essential oils of three *Salvia* species, widespread in eastern Romania. *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași s. II a. Biologie vegetală* 58(1), 51-58.
- Cvijić, J., 1895. Pećine i podzemna hidrografija istočne Srbije. Glas SKA, KSLVII, Beograd.
- Цвијић, Ј. 1987. Балканско полуострво и јужнословенске земље. Основи антропогеографије. Завод за уџбенике. 550 стр..
- Decree on Preliminary Protection of “Suva Planina” 2008. Official Herald of the Republic of Serbia No. 65/2008.(Specijalni rezervat prirode - pristupljeno 04.05.2012).
- Fetrow, CW., Avila, JR., 1987. Herbal medicine precipitating massive hemolysis. *Lancet* 1(8540), 1039-1040.
- González, JA., García-Barriuso, M., Amich, F., 2010. Ethnobotanical study of medicinal plants traditionally used in the Arribesdel Duero, western Spain. *Journal of Ethnopharmacology* 131, 343–355.
- Grčić M, Ratkaj I., 2006. Strukturne promene i regionalna diferencijacija Srbije u periodu tranzicije (1988–2005). *Glasnik Srpskog geografskog društva sv. LXXXVI*(2), 97–112.

- Grollman A.P., Shibutani S., Moriya M. et al. 2007. Aristolochic acid and the etiology of endemic (Balkan) nephropathy. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 104 (29): 12129–34. doi:10.1073/pnas.0701248104. PMID 17620607
- Ivancheva, S., Stantcheva, B., 2000. Ethnobotanical inventory of medicinal plants in Bulgaria. *Journal of Ethnopharmacology* 69, 165-172.
- Ивић, П. 1985. Дијалектологија српскохрватског језика - увод и штокавско наречје. Матица српска, Нови Сад.
- Jarić, S., Mitrović, M., Djurdjević, L., Kostić, O., Gajić, G., Pavlović, D., Pavlović, P., 2011. Phytotherapy in medieval Serbian medicine according to the pharmacological manuscripts of the Chilandar Medical Codex (15–16th centuries). *Journal of Ethnopharmacology* 137, 601–619.
- Jarić, S., Mitrović, M., Karadžić, B., Kostić, O., Djurdjević, L., Pavlović, M., Pavlović, P., 2014b. Plant resources used in Serbian medieval medicine. *Ethnobotany and Ethnomedicine. Genetic Resources and Crop Evolution* 61, 1359-1379.
- Jarić, S., Mitrović, M., Pavlović, P., 2014a. An Ethnobotanical and Ethnomedicinal Study on the Use of Wild Medicinal Plants in Rural Areas of Serbia. In: A. Pieroni, C.L. Quave (Eds.). *Ethnobotany and Biocultural Diversities in the Balkans*. Springer New York Heidelberg Dordrecht London, pp 87-112.
- Jarić, S., Popović, Z., Mačukanović-Jocić, M., Djurdjević, L., Mijatović, M., Karadžić, B., Mitrović, M., Pavlović, P., 2007. An ethnobotanical study on the usage of wild medicinal herbs from Kopaonik Mountain (Central Serbia). *Journal of Ethnopharmacology* 111, 160–175.
- Javorka, S., Csapody, V., 1977. *Iconographia Florae Partis Austro-Orientalis Europae Centralis*. Akademiai Kiado, Budapest.
- Jordanov, D. (Ed.), 1963–1989. *Flora of Republic of Bulgaria*, vols. I–IX. Bulgarian Academy of Sciences, Sofia.
- Josifović, M. (Ed.), 1970–1986. *Flora of Serbia (I–X)*. Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade (in Serbian).
- Јовановић, Б., 1980. Шумске фитоценозе и станишта Суве планине. Гласник Шумарског факултета, серија А – Шумарство, посебно издање 55, Универзитет у Београду, стр. 216.
- Kozuharova, E., Lebanova, H., Getov, I., Benbassat, N., Napier, J., 2013. Descriptive study of contemporary status of the traditional knowledge on medicinal plants in Bulgaria. *African Journal of Pharmacy and Pharmacology* 7(5), 185-198.
- Makhlayuk, VP., 1967. *Medicinal Plants in Folk Medicine*, Privolzh. Kn. Izd., Saratov, 1967. (in Russian)
- Menković N., Šavikin, K., Tasić, S., Zdunić, G., Stešević, D., Milosavljević, S., Vincek, D., 2011. Ethnobotanical study on traditional uses of wild medicinal plants in Prokletije Mountains Montenegro. *Journal of Ethnopharmacology* 133, 97–107.

- Miler, D., 2009. Natural medicine. Metaphysica, Belgrade.
- Miletić, R., Todorović, M., Miljković, D., 2009. Pristup nerazvijenim područjima u regionalnom razvoju Srbije. Zbornik radova, 59(2). Geografski Institut „Jovan Cvijić“, SANU, 149–171.
- Monira, A., K.A. El and Z. Naima., 2012. Evaluation of protective and antioxidant activity of thyme (*Thymus vulgaris*) extract on paracetamol-induced toxicity in rats. Australian Journal of Basic and Applied Sciences 6(7), 467-474.
- Mustafa, B., Hajdari, A., Krasniqi, F., Hoxha, E., Ademi, H., Quave, C., Pieroni, A., 2012b. Medical ethnobotany of the Albanian Alps in Kosovo. J Ethnobiol Ethnomed 8, 6.
- Mustafa, B., Hajdari, A., Pajazita, Q., Sylva, A., Quave, C., Pieroni, A., 2012a. An ethnobotanical survey of the Gollak region, Kosovo. Genet Resour Crop Evol 59, 739–754.
- Nadia, Z. and Rachid, M., 2013. Antioxidant and antibacterial activities of *Thymus vulgaris* L. Medicinal and Aromatic Plant Research Journal 1, 5-11.
- Pieroni, A., 2008. Local plant resources in the ethnobotany of Theth, a village in the Northern Albanian Alps. Genetic Resource and Crop Evolution 8, 1197-1214.
- Pieroni, A., Giusti, M.E., Quave, C.L., 2011. Cross-cultural ethnobiology in the Western Balkans: medical ethnobotany and ethnozoology among Albanians and Serbs in the Pešter plateau, Sandžak, South-Western Serbia. Human Ecology 39, 333–349.
- Pieroni, A., Nebel, S., Quave, C., Münz, H., Heinrich, M., 2002. Ethnopharmacology of liakra: traditional weedy vegetables of the Arbëreshë of the Vulture area in southern Italy. Journal of Ethnopharmacology 81, 165-185.
- Polat, R., Satil, F., 2012. An ethnobotanical survey of medicinal plants in Edremit Gulf (Balıkesir–Turkey). Journal of Ethnopharmacology 139, 626–641.
- Popović, Z., Smiljanić, M., Matić, R., Kostić, M., Nikić, P., Bojović, S., 2012. Phytotherapeutical plants from the Deliblato Sands (Serbia): Traditional pharmacopoeia and implications for conservation. Indian Journal of Traditional Knowledge 11(3), 385-400.
- Quave, C., Manuel Pardo-de-Santayana, MP., Pieroni, P., 2012. Medical Ethnobotany in Europe: From Field Ethnography to a More Culturally Sensitive Evidence-Based CAM? Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine, 1-17.
- Randjelović, V., 1997. Biljno carstvo iznad oblaka. Natura Naissi 2, 6-8. Niš.
- Randjelović, V., Zlatković, Jušković, M., 2000. Endemics flora of Mt. Suva planina in Eastern Serbia; Proceeding of 6th Symposium on Flora of the Southeastern Serbia, Sokobanja, 61-71.
- Redžić, S., 2007. The ecological aspect of ethnobotany and ethnopharmacology of population in Bosnia and Herzegovina. Coll Antropol 31, 869–890.
- Republički zavod za statistiku, 2003. Stanovništvo, pol i starost, podaci po naseljima, Knjiga 2, Beograd, ISBN 86-84433-01-7

- Rexhepi, B., Mustafa, B., Hajdari, A., Rushidi-Rexhepi, J., Quave, C., Pieroni, A., 2013. Traditional medicinal plant knowledge among Albanians, Macedonians and Gorani in the Sharr Mountains (Republic of Macedonia). *Genetic Resources and Crop Evolution* 60, 2055–2080.
- Sarić, M. (Ed), 1989. The medicinal plants of the Federal Republic of Serbia. SAAS, special edition, book 65, Belgrade. (in Serbian)
- Sekulić, N. and Sekulić-Šinžar J. (eds.), 2010. EMERALD ecological network in Serbia. Ministry of Environment and Spatial Planning, Belgrade; Institute for nature conservation of Serbia, Belgrade, pp 95. ISBN 978-86-80877-34-1. Monograph.
- Sendl, A., Mulinacci, N., Vincierit, T.F.F., Wagner, H., 1993. Anti-inflammatory and immunologically active polysaccharides of *Sedum telephium*. *Phytochemistry* 34(5), 1357-1362.
- Shukla, S., Chatterji, S., Yadav, D.K., Watal, G., 2011. Antimicrobial efficacy of *Raphanus sativus* root juice. *International Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences* 3(5), 89-92.
- Sørensen, T.A., 1948. Method of establishing groups of equal amplitude in plant sociology based on similarity of species content Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. *Biologiske Skrifter* 4, 1–34.
- Stojanović, G., Jovanović, S., Zlatković, B., Djordjević, A., Petrović, G., Jovanović, O., Stankov-Jovanović V., Mitić, V., 2014. *Hylotelephium Spectabile* (Boreau) H. Ohba x *Telephium* (L.) H. Ohba Leaf and Flower Extracts: Composition, Antioxidant and Antibacterial Activity. *Records of Natural Products* 8(3), 272-276.
- Стојанчевић Владимир 1995. Вуково интересовање за “Шоплук” и “Шопове” из књиге: Срби и Бугари. 1804-1878. Чланци и расправе, Прометеј, Нови Сад, стр. 155-159.
- Šarić-Kundalić, B., Dobeš, C., Klatte-Asselmeyer, V., Saukel, J., 2010. Ethnobotanical study on medicinal use of wild and cultivated plants in middle, south and west Bosnia and Herzegovina. *J Ethnopharmacol* 131, 33–55.
- Šarić-Kundalić, B., Dobeš, C., Klatte-Asselmeyer, V., Saukel, J., 2011. Ethnobotanical survey of traditionally used plants in human therapy of east, north and north-east Bosnia and Herzegovina. *Journal of Ethnopharmacology* 133, 1051–1076.
- Šavikin, K., Zdunić, G., Menković, N., Živković, J., Čujić, N., Tereščenko, M., Bigović, D., 2013. Ethnobotanical study on traditional use of medicinal plants in South-Western Serbia, Zlatibor district. *Journal of Ethnopharmacology* 146, 803–810.
- Teklehaymanot, T., Giday, M., 2007. Ethnobotanical study of medicinal plants used by people in Zegie Peninsula, Northwestern Ethiopia. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 3.p. 12.

- Termentzi, A., Alexiou, P., Demopoulos VJ., Kokkalou, E., 2008. The aldose reductase inhibitory capacity of *Sorbus domestica* fruit extracts depends on their phenolic content and may be useful for the control of diabetic complications. *Pharmazie* 63, 693-696.
- Trotter, R., Logan, M., 1986. Informant consensus: a new approach for identifying potentially effective medicinal plants. In *plants in indigenous Medicine and Diet: Biobehavioural Approaches*, ed. Nina L. Etkin, Redgrave publishers, Bedford Hills, NY. pp. 91-112.
- Tucakov J. 1973. Lekovito bilje Fruške Gore-Monografije Fruške Gore. Novi Sad. Matica srpska, Odeljenje za prirodne nauke.
- Tucakov, J., 1984. Lečenje biljem - Fitoterapija. Rad, Beograd.
- Tunón, H., Olavsdotter, C., Bohlin, L., 1995. Evaluation of anti-inflammatory activity of some Swedish medicinal plants. Inhibition of prostaglandin biosynthesis and PAF-induced exocytosis. *Journal of Ethnopharmacology* 48(2), 61-76.
- Tutin, T.G., V.H. Heywood, N.A. Burges, D.M. Moore, D.H. Valentine, S.M. Walters, D.A. Webb, (eds.) 1964-1980. *Flora Europaea, I-V*. Cambridge University Press. London
- Tutin, TG., Heywood, V., Burges, NA., Moore, DM., Valentine, DH., Walters, SM., Webb, DA., 1993. *Flora Europaea* 1, 2nd ed. Cambridge University Press.
- Tuttolomondo, T., Licata, M., Leto, C., Gargano, M.L., Venturella, G., La Bella, S., 2014. Plant genetic resources and traditional knowledge on medicinal use of wild shrub and herbaceous plant species in the Etna Regional Park (Eastern Sicily, Italy). *Journal of Ethnopharmacology* 155, 1362–1381.
- Yadav, M., Jain, S., Bhardwaj, A., Nagpal, R., Puniya, M., Tomar, R., Singh, V., Parkash, O., Prasad, GBKS., Marotta, F., Yadav, H., 2009. Biological and Medicinal Properties of Grapes and Their Bioactive Constituents: An Update. *Journal of Medicinal Food* 12(3), 473–484.
- Zlatković, B., Bogosavljević, S., Radivojević, A., Pavlović, M., 2014. Traditional use of the native medicinal plant resource of Mt. Rtanj (Eastern Serbia): Ethnobotanical evaluation and comparison. *Journal of Ethnopharmacology* 151, 704-713.

Консултована литература

- Војводић М., Живојиновић Р. Д., Митровић А., Самарџић Р. 1978. Србија 1878. документи. Српска књижевна задруга, коло LXXI, књига 473.. Београд Стр. 679.
- Гостушки Р. 1979. Лечење лековитим биљем, Народна књига, Београд, 547 страна.
- Јанчић, Р. 1988. Сто наших најпознатијих лековитих биљака, Научна књига, Београд,
- Јанчић, Р. 1990. Лековите биљке са кључем за одређивање. “Научна књига”, Београд.
- Јанчић, Р. (ед) 1995. Ароматичне биљке Србије. “Дечје новине” Горњи Милановац.
- Лиречек, К. 1888. Путовања по Бугарској.
- Карацић, В. 1818. Српски рјечник.
- Којић, М, Стаменковић, В, Јовановић, Д., 1998: Лековите биљке југоистичне Србије, ЗУНС, Београд.
- Којић, М., Јањић, В. 1991. Отровне биљке. Научна књига, Београд, 1-279.
- Kolev, D. 1999, Ethnic, Religious and Confessional Relations in the Balkans Shopluk, Shopluk among other Things. FACTA UNIVERSITATIS Series Philosophy, Sociology, Psychology and History, issue: 06 special, pages: 314. www.cceeol.com.
- Паројчић, Д. Ступар Д. 2003. Историја медицине и здравствене културе 28(3-4) стр. 101-109.
- Пелагић, В. 2016. Лековито биље и народни чајеви. Copyright © 2016 Leo commerce, Beograd ISBN 978-86-7950-412-8, стр.117.
- Садиковић, С. 1968. Лековито биље. Народно здравље „Свјетлост“, Сарајево, стр.435.
- Чајкановић, В. 1985 Речник српских народних веровања о биљкама. Српска књижевна задруга. 345 стр.
- Šilić, Č. 1982. Planinske biljke. Svjetlost, Sarajevo.
- Šilić, Č. 1983. Atlas drveća i grmlja. Svjetlost, Sarajevo.
- Šilić, Č. 1984. Endemične biljke. Svjetlost, Sarajevo.
- Šilić, Č. 1990. Livadske biljke. Svjetlost, Sarajevo.

СВ. НИКИТА
РЕМЕЗИЈАНСКИ

МОЛИТВЕНА ХИМНА Св. НИКИТЕ РЕМЕЗИЈАНСКОГ
„ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМО”
У МУЗИЧКОМ ОПУСУ СТЕВАНА СТ. МОКРАЊЦА

У претходном раду о првом познатом преводу молитвене химне Св. Никите Ремезијанског *Тебе Бога хвалимо* на црквенословенски језик српске редакције, у *Белопаланачком зборнику* (10/11), изнет је историјат *текста* и први његови преписи током XVI и XVII века. Остало је да се напише и о *црквеној мелодији* ове песме која се пева на богослужењима у српској православној цркви, као и о српским музичарима и композиторима у чијем музичком опусу је композиција са тим насловом постојала или је сачувана. Химна Св. Никите Ремезијанског *Тебе Бога хвалимо* пева се у посебном црквеном обреду званом *Благодарење* и њу прате одређени тропари и неке кратке додатне молитве, које су познате српским свештеницима и о којима овде не бих посебно писао.¹ Од српских композитора, најпознатија је композиција *Тебе Бога хвалимо* нашег највећег композитора XIX века *Стевана Стојановића Мокрањца* (Неготин, 1856-1914, Скопље); о осталим српским композиторима који су компоновали поменућу молитвену химну Св. Никите неком другом приликом.

Стеван Мокрањца је компоновао двапут химну *Тебе Бога хвалимо* и то према гласовима *Осмогласника*. Први пут 1882. године у IV гласу, а други пут 1904. године у гласу VI. Прва композиција из 1882. године компонована је поводом свечаности крунисања кнеза Милана Обреновића (1855-1901) и супруге, кнегиње Наталије Кешко (1859-1941), за краља Србије. А потом и на свечаности крунисања краљевића Александра Обреновића (1876-1903) и Српкиње Драге Луњевице, удове Машин (1867-1903) године 1900. за новог краља Србије. После трагичног убиства краља Александра и краљице Драге Машин у мају 1903. године, а приликом крунисања кнеза Петра Карађорђевића (1844-1921), за новог краља Србије 1904. године, компонована је и друга композиција молитвене химне *Тебе Бога хвалимо*. То су поуздани историјски подаци, који стоје у позадини композиторовог рада на опусу химне Св. Никите Ремезијанског *Тебе Бога хвалимо*, као последице историјских догађаја у времену у коме је композитор Стеван Мокрањца живео и стварао. Нешто више о томе.

¹ Црквени православни обред *Благодарење*, у коме се поје и молитвена химна *Тебе Бога хвалимо*, објављен је у потпуности у књизи: “Ручна свештеничка парох(ијална) књига, сирѣчь ТРЕБНИКЪ”, саставио јеромонах Сава Грбовић, пострижник манастира Хиландара у Светој Гори, Београд 1891.

1. „Тебе Бога хвалимо” (IV гласа) на крунисању династије Обреновића

У библиографији музичких дела, коју је сам композитор Стеван Мокрањец саставио приликом избора за дописног члана Српске краљевске академије (1902), он наводи, у трећем лицу, и свој први опус:

„Године 1882. израдио је *Тебе Бога хвалим*, по чл. 4, за *мешовити хор*...”²

То је све. У музичкој литератури о том делу говорило се само о његовом постојању или непостојању, јер потпуна партитура није пронађена. Као и већина других световних и духовних композиција Ст. Мокрањца и ова прва његова духовна композиција остала је у *рукопису*, у нотној архиви Београдског певачког друштва, која је и данас неприступачна за архивска истраживања. Ученик Ст. Мокрањца и његов биограф, композитор и музиколог Коста П. Манојловић, написао је потом *Преглед Мокрањчевих дела по хронолошком реду*, и у одељку: в) *Црквене (песме)*, само поновио оно што је и сам композитор о својој композицији већ рекао. На стр. 176 своје књиге *Споменица Ст. Ст. Мокрањцу*, у одељку П. *О црквеној музици*, он химну *Тебе Бога хвалимо* датира са 1882-83. годином.³ Други пример погрешног датирања и погрешне музичке анализе овог Мокрањчевог опуса налазимо код композитора и музиколога Петра Коњовића. У својој монографији о Стевану Ст. Мокрањцу, писао је о химни *Тебе Бога хвалимо* из 1904. године, стављајући је у 1882. годину, што не одговара ни хронологији настанка прве верзије песме. То је примећено и оспорено.⁴ У том смеру су се углавном кретала казивања о првој композицији химне *Тебе Бога хвалимо* Ст. Мокрањца у српској музичкој литератури.

Када су се 90-тих година прошлог века почела издавати *Сабрана дела* Ст. Мокрањца, пред музикологе, а нарочито пред писца библиографије музичких дела нашег славног композитора искрсла су поново питања о постојању композиције *Тебе Бога хвалимо* из 1882. године. Шта се тада о том опусу Ст. Мокрањца записало? Приређујући партитуру Мокрањчеве композиције *Тебе Бога хвалимо*, у петом тому *Сабраних дела*, проф. Војислав Илић објавио је само друго, касније музичко дело и датирао га у 1904. годину.⁵ Исто дело из 1882. године није пронађено до данас. У *Библиографији*

² Стеван Ст. Мокрањец, дописни члан, Годишњак Српске Краљевске академије, XIX, 1905, (Београд 1906), стр. 463.

³ К. П. Манојловић: *Споменица Ст. Ст. Мокрањцу*, Београд 1923, стр. 194 и 176.

⁴ П. Коњовић: *Стеван Ст. Мокрањец*, монографија, “Сабрана дела”, Београд-Књажевац 1999, том 10, *Живот и дело*, с. 113-114. На стр. 113, видети у спуштеници напомену проф. Властимира Перичића: “Коњовић је овде забуном заменио младалачко (и по свој прилици изгубљено) *Тебе Бога хвалим* из 1882. по IV гласу са много каснијом композицијом истог текста по VI гласу...”

⁵ Ст. Ст. Мокрањец: *Духовна музика II*, приредио проф. В. Илић, Београд-Књажевац 2015², “Сабрана

музичких дела *Стевана Ст. Мокрањца*, Б. Духовна музичка дела, (рукопис), проговорено је нешто више, него што је објављено у штампаном тексту исте библиографије. Штампани текст *Библиографије музичких дела Ст. Мокрањца*, коју су рецен-зирали проф. др Властимир Перичић и др Даница Петровић драстично и без дозволе аутора *Библиографије* скратио је текст библиографске јединице о песми *Тебе Бога хвалимо*, избацујући и само име аутора, светог оца Никите Ремезијанског (о. 338-420).⁶ Пошто је аутор овог огледа и писац *Библиогра-фије Стевана Ст. Мокрањца*, у прилици сам да пренесем шта се још налази-ло написано уз библиографску јединицу музичког опуса Ст. Мокрањца *Тебе Бога хвалимо*, прве верзије из 1882. године. Између осталог, записао сам:

„Не зна се којим поводом је настала композиција Ст. Мокрањца *Тебе Бога хвалим*. Могло се радити о једној свечаности коју су обележили црква и народ у Србији у почетку 1882. године. О томе нам најбоље говоре стихови из једне песме познатог српског песника Јована Јовановића Змаја, објављене у часопису *Стармали* (бр. 6, 1882). Песма носи наслов *Срећан био овај дан* (22. фебруар 1882). Тога датума (по старом), српски народ је у Београду, у Саборној цркви присуствовао великој свечаности: крунисању краља Милана Обреновића и краљице Наталије; како пева Змај:

Клик се вије, да пробије
Облачнога неба свод:
„Кнез Милане, сагни главу
Да ти круну метне род!”

После обреда венчања, крунисања кнеза Милана за краља Србије, који је извршио тадањи београдски митрополит Михаило Јовановић, следовао је обред *Благодарења*, у коме се певала и свечана песма *Тебе Бога хвалимо*, *четвртог* гласа. Наведени догађај је могао да буде извор инспирације младог Стевана Мокрањца да ову песму компонује и обради је за мешовити хор. Када је она записана, од ког појца, да ли је појана на тој свечаности или непосредно после крунисања краља Милана, или током те 1882. године? О томе се у музичкој литератури није писало, па је тако и сам догађај предат потпуном забору. Партитура те прве духовне композиције тада младог студента музике Ст. Мокрањца није пронађена.”⁷

Пошто сам учествовао у трагању за музичким рукописима С. Мокрањца, који су се налазили несређени и запуштени у данас неприступачној архиви Београдског певачког друштва, познато ми је да је откривена и једна

дела”, том 5, стр. 181-185. Видети музички прилог овом раду.

⁶ Видети: Стеван Ст. Мокрањца: *Живот и дело*, приредили Д. Деспић, В. Перичић, Београд-Књажевац 1999, у: “Сабрана дела”, том 10, стр. 356 у одељку: II. Несачувана, непотпуна или скицирана дела. Исто и у другом издању Сабраних дела, 2015. године.

⁷ Ђ. Перић: *Библиографија Стевана Ст. Мокрањца*, наведено дело у спуштеници 6, стр. 356 и извод из цензурисаног рукописа.

непотпуна композиција *Благодарења* са уводном песмом *Тебе Бога хвалим* по четвртом гласу. Није датирана. О тој и данас загубљеној партитури, која није објављена у *Сабраним делима Стевана Мокрањца*, записао сам још нешто, приликом крунисања другог краља из династије Обреновића, младог краља Александра. И већи део тог текста је тада цензурисан од поменутих рецензената, па ћу овом приликом пренети из рукописа шта је записано о крунисању краља Александра Обреновића 1900. године. Јер, тада је свечано изведена молитвена химна *Тебе Бога хвалимо* по 4-том гласу, опус Стевана Мокрањца. О крунисању младог краља Александра Обреновића један дневни београдски лист донео је следећи извештај:

„Његово величанство Краљ у Ђенералској униформи, а Краљица у дивном невестинском оделу, стајали су смерно пред олтаром, очекујући први чин црквених обреда којим се венчање почиње. На вратима од двери појави се седи Архипастир и пошто предаде у руке њиховим Величанствима по једну сватовску свећу, украшену дивним златним грбом, отпоче прву молитву обрученија... Уз дивно певање *Слава Тебе Боже наш* окренуше се Њихова величанства и пођоше у пратњи свију чинодејствујућих служитеља Божијег олтара право другоме балдахину где се отпоче други део венчаног обреда. Са хора загрми дивна венчана песма *Исаије ликуј* и Њихова Величанства идући за седим Архиепископом обиђоше три пута око налоња и после кратке молитве скиде им г. Митрополит круне са главе; а то беше знак да је венчање завршено. После свршене поздравне речи г. Митрополитове, попеше се на амвон два ђаконa и учинише молепствије. Свако молепствије пропраћено је са хора громогласним *Многаја љета*, које певаше Београдско певачко друштво, а завршише са *Тебе Бога хвалим*, као завршном песмом свечаних црквених обреда...”⁸

На венчању краљевског брачног пара (Александра Обреновића и Драге, удове Машин), које је према горњем опису (23. јула / 5. августа 1900) обавио митрополит београдски Инокентије Павловић (1898-1905) у београдској Саборној цркви, певане су литургијске песме из обреда *Венчања* и *Благодарења*; на хору је певало Београдско певачко друштво, а диригент је био Стеван Мокрањац. Нешто раније, Мокрањац је за мешовити хор Београдског певачког друштва компоновао духовне песме за обред *Венчања* (1898); тој партитури недостаје тропарски део, песма *Исаије ликуј*, која је за краљевско венчање могла да буде придодата. Партитура *Благодарења* за мешовити хор, која је том приликом изведена, не наводи се у композиторовој библиографији музичких дела. Изнесен је податак, да је Ст. Мокрањац за крунисање краља Милана године 1882. компоновао само *Тебе Бога хвалимо*, за мешовити хор, по гласу 4-том. Из горњег извештаја о венчању краља Александра Обреновића композитор је написао потпуно

⁸ Аноним: *Краљево венчање*, Вечерње новости, 27. јули 1900.

партитуру *Благодарења* за мешовити хор Београдског певачког друштва. У њој су обрађене духовне песме: 1. *Тебе Бога хвалимъ* (из 1882), по гласу 4-том, 2. *Амин*, 3. *Господи помилуј*, трикратно, и 4. *Многаја љета*. Ова партитура је сачувана (без деонице тенора) у неархивираној грађи нототеке Београдског певачког друштва. Рукопис је *аутограф*, недатиран. Могао се односити само на овај догађај. Пошто је партитура непотпуна, није ушла у *Сабрана дела* Стевана Мокрањца.”⁹

Сматрам да је редакција *Сабраних дела* Стевана Мокрањца, коју су за објављивање његових духовних дела чинили (проф. Војислав Илић (1911-1999), проф. Властимир Перичић (1927-1999) и др Даница Петровић (1945), директор Музиколошког института) требала да објави и ову, непотпуну партитуру *Благодарења*, Ст. Мокрањца у којој је била записана молитвена химна *Тебе Бога хвалимо*, из 1882., по гласу 4-том. Јер, остало је непознато како је изгледала сама *српска православна мелодија* те знамените песме, певане по 4-том гласу. Овако, не зна се где је заостала та непотпуна партитура, да ли у архиви Београдског певачког друштва или је копија пренета у Музиколошки институт? Пошто су двојица професора музиколога В. Илић и В. Перичић преминули одмах после изласка комплетних *Сабраних дела*, неизвесност око овог опуса Ст. Мокрањца постала је још већа. У свом рукопису који је цензурисан и одбачен дао сам податак о постојању још једне композиције Стевана Мокрањца *Тебе Бога хвалим*, по четвртом гласу, која је написана *једногласно*; али о томе неком другом приликом.

2. „Тебе Бога хвалимо” (VI гласа) на крунисању династије Карађорђевића

Историјски догађаји почетком XX века показују нам да младом Александру Обреновићу није било суђено да краљује на српском престолу од године када је свечано крунисан за краља; убијен је у суровом и грозном атентату 1903. године, у свом дворцу од групе официра, заједно са краљицом Драгом, која се подметнула испред младог краља да га заштити од убојица. Пошто династија Обреновића није имала више ниједног наследника престола, на краљевски трон је доведен кнез Петар из супарничке династије Карађорђевића. И он је 1904. године у Саборној цркви крунисан за краља Србије. Круни-сање удовог кнеза Петра¹⁰ за краља произвео је београдски митрополит Инокентије Павловић, предак познатог свештеника и писца Јована. На хору је певало Београдско певачко друштво, а хором је дириговао Ст. Мокрањцац.

⁹ Ђ. Перић, *наведено дело*, књ. 10, стр. 358-359 и цензурисан извештај венчања из дневног листа, спуштеница 8.

¹⁰ Кнез Петар Карађорђевић био је ожењен кнегињом Зорком Петровић (1864-1890) ћерком црногорског кнеза и песника Николе Петровића Његоша; венчали се 30. јула 1883 у Цетињском манастиру, на Цетињу.

За свечаност крунисања краља Петра Карађорђевића композитор Стеван Мокрањац је компоновао две композиције: *Песме за обред крунисања*, за мешовити хор, и посебно: *Тебе Бога хвалимъ*, по гласу 6-том, за мешовити хор. Та песма је била најпре део партитуре *Песме за обред крунисања*, која је на самом крунисању певана у целини, па је потом посебно извађена из те композиције и доцније извођена и певана као самостална духовна песма на духовним концертима све до наших дана. Важно је приметити да је за молитвену химну *Тебе Бога хвалимъ*, композитор, променио глас, по *Осмогласнику* у коме је компонована: за династију Обреновића химна је компонована у 4-том, а за династију Карађорђевића у 6-том гласу. Како су библиографски обрађене композиције Ст. Мокрањца *Песме за обред крунисања* краља Петра и посебно партитура молитвене химне *Тебе Бога хвалимо* по гласу 6-том? Пишући библиографију музичких дела Ст. Мокрањца записао сам о обема композицијама следеће:

[1] *Песме за обред крунисања (краља Петра)*, за мешовити хор (1904). У поднаслову овог опуса композитор Ст. Мокрањац наводи: а) „*четири прокимна*, по народном мотиву), б) *Спаси Господи*, по народном мотиву, и в) *Тебе Бога хвалимъ*, по народном напеву, гласа 6.”¹¹ Дело је компоновано за обред крунисања краља Србије Петра I Карађорђевића и изведено у Саборној цркви у Београду, 2. јуна 1904. године; извођачи су били: Београдско певачко друштво и аутор. Рукописна партитура у том облику није позната, јер се трећи део овог опуса увек наводи као самостална композиција. У несређеној музичкој архиви Београдског певачког друштва налази се једна партитура са насловом: *При крунисању*, за мешовити хор. Распоред песама је следећи: (1) *Бог Господ и јависја нам*, (2) *Исповједајтесја Господеви*, (3) *Камен јегоже небрегоша* [псалам 118, ст. 22], (4) *Спаси Господи људи твоја* [псалам 28, ст. 9] (наводи се име краља Петра), (5) I. Прокимен: *Господи, силоју твојеју возвеселисја цар* [псалам 21, ст. 1], (6) Прокимен II. *Јако предварил јеси јего* [псалам 21, ст. 4]. На рукопису стоји напомена: „Ово је певано у Саборној цркви, *при крунисању краља Петра* у 1904.”¹² У овом рукопису нису наведе-на још два прокимена и песма *Тебе Бога хвалимъ* гласа 6-тог, што значи да је цела та партитура непотпуна. Није коришћена за издање *Сабраних дела*.

[2] *Тебе Бога хвалимъ*, по гласу 6-том, за мешовити хор (1904). У списку својих музичких дела, Стеван Мокрањац наводи ово дело истичући: „по народном напеву, гласа 6.” Композиторово датирање је тачно; уз допуну: првобитно, *Тебе Бога хвалимъ* је припадало обреду *Благодарења* и компоновано је за обред крунисања краља Петра Карађорђевића, када је први пут и изведено. Посебна партитура објављена је у току 1904. године, док оригинал

¹¹ Стеван Мокрањац, *наведени Списак*, стр. 474; К. П. Манојловић, *наведено дело*, стр. 195.

¹² Ђ. Перић, *наведена (рукописна) библиографија*, код аутора.

није пронађен. Најраније издање ове партитуре датирано је: 1. септембра 1904. године. То је литографисано издање Београдског певачког друштва, бр. 239, деонице за: сопран, алт, тенор и бас. Литографију је урадио Стеван Д. Клокић, певач у хору Београдског певачког друштва, кога је композитор Ст. Мокрањац задужио да преписује са оригиналног рукописа његове композиције и умножава их литографским путем, пошто нотну штампарију друштво није имало. Примерак овог ретког издања налази се у Музиколошком институту у Београду, сигнатура: МИ, VIII Ан 1741-1742, са још једним преписом. Доцније је иста партитура издавана више пута. Последње, критички издано дело *Тебе Бога хвалимъ*, издато је у *Сабраним делима* Стевана Мокрањца и овде га прилажем као оригиналну композицију српског композитора.¹³ У овој композицији Ст. Мокрањац је употребио само 4 строфе молитвене химне *Тебе Бога хвалимо* епископа Ремезијанског, св. Никите, од постојећих 12 у православној црквеној верзији текста; то су строфе: 1, 2, 3 и део 8, са уобичајеним завршетком: *Спаси Господи људи твоја* [псалам 28, ст. 9] + *Слава и ниње* + трократно *Алилуја* + *Слава тебе, Боже!*

Молитвена химна *Тебе Бога хвалимъ* св. Никите, епископа Ремезијанског, у композицији најпознатијег српског композитора XIX века, Стевана Ст. Мокрањца, спада у његова врхунска музичка духовна дела, као класично дело историје српске музичке уметности. О њој је изговорено много похвала, како у Србији тако и у иностранству. Наводим само два фрагмента између бројних оцена најпознатијих српских музиколога, који сведоче о непролазној вредности композиције *Тебе Бога хвалимо* Стевана Мокрањца. Први одломак који је написао ђак и биограф Ст. Мокрањца музиколог Коста П. Манојловић, односи се на анализу напева химне *Тебе Бога хвалимо* нашег композитора са напевом истоимене песме *Te Deum laudamus* певане по грегоријанском коралу; другу похвалу, уз исцрпну музичку анализу, овом музичком делу Ст. Мокрањца дао је академик Петар Коњовић, анализирајући приступ и начин обраде напева песме.

(1) „Поред тога што је сасвим јасно да Православно српско народно црквено појање води своје порекло од црквеног певања источних хришћана”, записао је музиколог К. П. Манојловић, „од Грка, Сираца, Јермена и других источних народа чије су мелодије ушле и у наше црквено појање, чињенице говоре да су многи мелодијски елементи заједнички и између нашег и *грегоријанског хорала*, односно *амвросијанског певања*, које је такође дошло са истока. Ако узмемо напев западне цркве *Te Deum laudamus* од Св. Амвросија и упоредимо га са нашом мелодијом VI црквеног гласа истоименог текста, тј. *Тебе Бога хвалимъ*, видећемо да је у основи истоименог текста једна и иста мелодија. Четири мелодијске фразе постоје и у амвросијанском као и

¹³ Ст. Ст. Мокрањац: *Духовна музика II*, приредио проф. Војислав Илић, Београд – Књажевац 2015, ², том 5 Сабраних дела, стр. 181-185.

у напеву нашем... Разуме се, српски напев је нешто китњастији.”¹⁴ Потом слеђује и кратка анализа сличности и разлике између обе песме, с тим што се доказује да сличности постоје и да се могу запазити.

(2) Мокрањчева “композиција из области духовне музике, његово *Тебе Бога хвалим* за мешовит збор, пише П. Коњовић, привлачи пажњу својом зрелошћу. Одмерена примена пробране хармоније над којом се пластично ваја маестозна мелодијска линија, измеђује се са исто тако уздржљивом упо-требом контрапункта, више ради благог звучног контраста него ради улажења у сложенију полифонију. Нарочит ефекат Мокрањац постиже овде подударношћу акцената у тексту с акцентом музичким. Тиме је наметнута и ритмичка измена у вокалном ставу, што доприноси свежини и изразитости, коју ће, у утиску, увек оставити овај хорал. Изненађује зрелост у погледу техничког третирања вокалног материјала: певачке линије појединих деоница крећу се у регистрима где се гласови могу природно и слободно да развијају и даду пуну снагу, а и динамичке осцилације и нијансирања. Пуноћа и у исти мах ваздушаста разређеност хармонијског става, омогућују јасну пријемљивост вишегласности слушаочеву уху. Раздвајањем појединих ставака у групе женских и мушких гласова, дата су лепа сенчења тонског колорита. Ширења и згушњавања звучне материје, развођењем појединих гласовних група, час мушких, час женских, чине да се став развија до осмогласности, а потом да се згусне у оргуљски снажну четворогласност (код: *Слава Оцу и Сину...Алилу-ја*). Најзад у особеној пластици текста, мада у принципу равномерно метрички дељеног, истиче се полиритмичка карактеристика где год то налаже баш та пластичност текста и изражајна декламација. Примерак ове партитуре што га имамо пред собом издање је *Јужнословенског певачког савеза*, бр. 33, из 1939. године.”¹⁵ Ови музички прикази прихваћени су у историји српске музичке уметности и важе и данас.

¹⁴ К. П. Манојловић, *Предговор*, у књизи Ст. Мокрањца „Опште појање”, Београд 1935, стр. 7-8. Манојловић је као и многи други химну *Te Deum* погрешно приписивао Св. Амвросију Медиоланском, иако је та ауторизација превазиђена.

¹⁵ П. Коњовић, *Musica divina*, есеј у књизи аутора „Огледи о музици”, Београд 1965, стр. 181-182.

ТЕБѢ БОГА ХВАЛИМЪ

ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМ | WE PRAISE THEE (TE DEUM)

(1904)

Maestoso [M.M. ♩ = 76 - 84]

Сопран

f Ти - бе Бо - га хва - лимъ, ти - бе Го - спо - да

Алт

f Ти - бе Бо - га хва - лимъ, ти - бе Го - спо - да

Тенор

f Ти - бе Бо - га хва - лимъ, ти - бе Го - спо - да

Бас

f Ти - бе Бо - га хва - лимъ, ти - бе Го - спо - да

и - спо - етъ ас - лавъ, *p* ти - бе по - етъ чла - го От - ца

i - spo - vje - du - jet, te - be pre - vje - čna - go O - ca

и - спо - етъ ас - лавъ, *p* ти - бе по - етъ чла - го От - ца

i - spo - vje - du - jet, te - be pre - vje - čna - go O - ca

Vocal part: *dim.*
 ВСѦ — ЗЕМЛѦ — ВЕ — АН — ЧѦ — ЕСТЬ: ТѦ — БѦ ВСѦ — АН — ГЕ — АН,
 vsja — zem - lja — ve - li - ča — jet: te - be vsi — an - ge - li,
 Piano part: *p*
 ТѦ — БѦ ВСѦ — АН — ГЕ — АН,
 te - be vsi — an - ge - li,
 Vocal part: *dim.*
 ВСѦ — ЗЕМЛѦ — ВЕ — АН — ЧѦ — ЕСТЬ: ТѦ —
 vsja — zem - lja — ve - li - ča — jet: te -
 Piano part: *p*
 ТѦ — БѦ
 te - bje

Vocal part: *mf*
 ТѦ — БѦ — НЕ — БѦ — СѦ — И ВСѦ СѦ — АН, ТѦ — БѦ ХЕ — РО — ВІ —
 te - bje — ne - be - sa — i vsja si — li, te - bje he - ru - vi -
 Piano part: *mf*
 ТѦ — БѦ — НЕ — БѦ — СѦ — И ВСѦ СѦ — АН,
 te - bje — ne - be - sa — i vsja si — li,
 Vocal part: *mf*
 НЕ — БѦ — СѦ — И ВСѦ СѦ — АН,
 ne - be - sa — i vsja si — li,
 Piano part: *mf*
 НЕ — БѦ — СѦ — И ВСѦ СѦ — АН,
 ne - be - sa — i vsja si — li,

Vocal part: *dim.*
 АН — И СЕ — РА — ФІ — АН — НЕ — ПРЕ — СТАН — НЯ — АН — ГЛА — СЫ — ВЪЗЫ —
 mi — i se - ra - fi — mi — ne - pre - sta - ni - mi gla - si vzi -
 Piano part: *dim.*
 НЕ — ПРЕ — СТАН — НЯ — АН —
 ne - pre - sta - ni - mi
 Vocal part: *mf*
 НЕ — ПРЕ — СТАН — НЯ — АН — ГЛА — СЫ — ВЪЗЫ —
 ne - pre - sta - ni - mi gla - si vzi -
 Piano part: *mf*
 НЕ — ПРЕ — СТАН — НЯ — АН —
 ne - pre - sta - ni - mi

- ва - ютъ: *f* СВАТЪ, СВАТЪ, СВАТЪ Го - сподъ Богъ Са - ва - ѡтъ,
 - va - jut: Svjat, svjat, svjat Go - spod Bog Sa - va - ot,
 - ва - ютъ: *f* СВАТЪ, СВАТЪ, СВАТЪ Го - сподъ Богъ Са - ва - ѡтъ,
 - va - jut: Svjat, svjat, svjat Go - spod Bog Sa - va - ot,
marcato
f СВАТЪ, СВАТЪ, СВАТЪ
 Svjat, svjat, svjat

ве - ли - че - ства
 ve - li - če - stva
pp ПО - ЛИ - СЯТЪ НЕ - БЕ - СА И ЗЕМ - ЛЯ *ppp* ве - *f*
 pol - ni sut ne - be - sa i zem - lja ve -
pp *ppp* *f*

сла - ви тво - е - ѡ: *P* Те - бе оу - бо про - сьмъ:
 sla - vi tvo - je - ѡ: Te - be u - bo pro - sim:
 ли - че - ства сла - ви тво - е - ѡ: *P* Те - бе про - сьмъ:
 li - če - stva sla - vi tvo - je - ѡ: Te - be pro - sim:
dim. *dim.* *dim.* *dim.*

più mosso

по - мо - зи ра - бунъ тво - имъ, спа - си, Го - спо - ди, лю - ди тво -

po - mo - zi ra - bom tvo - im, spa - si, Go - spo - di, lju - di tvo -

по - мо - зи ра - бунъ тво - имъ, спа - си, Го - спо - ди, лю - ди тво -

po - mo - zi ra - bom tvo - im, spa - si, Go - spo - di, lju - di tvo -

спа - си, Го - спо - ди, лю - ди тво -

spa - si, Go - spo - di, lju - di tvo -

p

а, и бла - го - сло - ви до - сто - я - ни - е тво - е.

ja, i bla - go - slo - vi do - sto - ja - ni - je tvo - je.

а, и бла - го - сло - ви до - сто - я - ни - е тво - е.

ja, i bla - go - slo - vi do - sto - ja - ni - je tvo - je.

p

Glorioso e maestoso

f Сла - ва От - цю, и Сы - ну, и Свя - то - му Духу,

Sla - va O - cu, i Si - nu, i Svja - to - mu Du - hu,

f Сла - ва От - цю, и Сы - ну, и Свя - то - му Духу,

Sla - va O - cu, i Si - nu, i Svja - to - mu Du - hu,

f

и Свя - то - му
i Svja - to - mu

p и ны - не и при - зно, и во ве - ки ве - ков, а - - - ми.

p и во ве - ки ве - ков, а - - - ми.

и во ве - ки ве - ков, а - - - ми.

p и во ве - ки ве - ков, а - - - ми.

f Ал - л - я, ал - л - я, ал - л - я, сла - ва те - бе Бо - же.

f A - li - lu - ja, a - li - lu - ja, a - li - lu - ja, sla - va te - be Bo - že.

f Ал - л - я, ал - л - я, ал - л - я, сла - ва те - бе Бо - же.

f A - li - lu - ja, a - li - lu - ja, a - li - lu - ja, sla - va te - be Bo - že.

f Ал - л - я, ал - л - я, ал - л - я, сла - ва те - бе Бо - же.

f A - li - lu - ja, a - li - lu - ja, a - li - lu - ja, sla - va te - be Bo - že.

ХИМНА „TE DEUM LAUDAMUS” („ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМО”)
У КАТОЛИЧКОЈ ЦРКВИ И ИСТОРИЈИ МУЗИКЕ

I.

Ауторство химне

Te Deum су почетне речи и назив древне хришћанске химне *Te Deum Laudamus* (Тебе Бога хвалимо), настале на прелазу у V век. Око њеног ауторства има доста полемике јер се приписује чак петорици светитеља: миланском бискупу Св. Амброзију (умро 397) – па се још назива и *Амброзијанска химна*, Св. Августина, Св. Хиларију, Св. Павлину Нолском (умро 431) и ремезијанском бискупу Св. Никити (умро у V веку).

Химна се већином приписује Св. Амброзију (иако није његово дело) и Св. Никити.

S. Ambrogio
Milano, Basilica di S. Ambrogio
sacello di San Vittore in ciel d'oro

*Мозаик у Базилици
Св. Амброзија у Милану*

Свети Амброзије (340-397), бискуп милански, католичка црква га прославља 7. децембра. У Српској православној цркви се помиње и као епископ медиолански, јер се Милано у антици звао Медиоланум. Такође, наша црква га, под утицајем Грка, зове Амвросије јер Грци немају слово за глас „б”.

Отац му је био царски намесник Галије и Шпаније, незнабожац, а мајка хришћанка. Не зна се тачно где је рођен, јер се помиње више градова, али је познато да се после смрти свог оца, у четрнаестој години, са мајком и браћом преселио у Рим где је учио све школе. Службујући као правник нашао се у Милану, где постаје бискуп.

По предању, док је спавао у колевци у дворишту, на његово лице се спустио рој пчела. Једна верзија предања каже да су му пчеле сипале мед у уста, а друга да се рој пчела подигао у небо и да дете није убола ни једна пчела. Зато му је отац, који је био искусан пчелар, дао име Амброзије – то је грчки термин за храну богова, чест синоним за мед и друге пчелиње производе. Св. Амброзије је постао заштитник пчелара и пчеларства, али и воскара, каменорезаца, знања и људи жељних знања и науке. Јер и он сам је читавог живота чезнуо за знањем, као што други чезну за здрављем, влашћу и чашћу. На многим црквеним сликама, витражима и статуама приказан је како држи пчелињу кошницу.

Љубав и брига за добро цркве нагнала га је на путовање чак у наше крајеве – у стари Сирмијум (Sirmium), данашњу Сремску Митровицу, где је био изабран за новог бискупа. Јер пређашњи бискуп Германије је био затрован аријанизмом, као и многи људи и жене.

Био је бискуп и црквени учитељ, утемељитељ хришћанске књижевности, утицајан царски саветник, али и вешт говорник, песник и музичар. Амброзијанско певање представља најстарију литургијску баштину у западној Европи, па не чуди да су Св. Амброзија називали и „оцем латинских химни”, а пук је знао рећи да му „из уста теку речи слатке попут меда”.

„Бискуп Амброзије (333-397) је увео оријентално антифоно певање и сиријски начин извођења химни. Сам их је компоновао или је њихов текст адаптирао на старију музику. Једноставне амброзијанске мелодије утицале су на грегоријанске и примале њихове утицаје, а поједине су постале саставни део корала.”¹

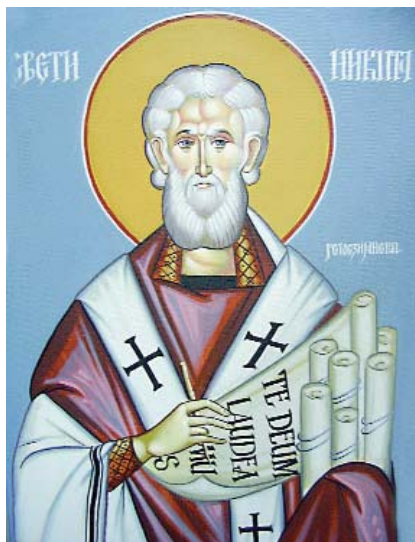
Свети Никита је био епископ Ремезијански² у IV веку, за кога се данас претпоставља се да је аутор химне. Српска православна црква га прославља 24. јуна по јулијанском, односно 7. јула по грегоријанском календару, а католичка 22. јуна. Он је једна је од значајнијих личности из периода раног хришћанства с подручја Балканског полуострва – познат као мисионар и писац литургичких и катихетских списа. “Свети Никита Ремезијански (338-420) је први писац чија су дела настала на српском тлу и која су сачувана до данас. Као знаменити хришћански песник, беседник и богослов

¹ Роксанда Пејовић: *Историја музике*, књига прва, Завод за уџбенике и наставна средства – Београд, 1991, стр. 47.

² Епископовео је око 54 године у Ремезијани, у тадашњој Средоземној Дакији (Dacia Mediterranea).

знатно претходи апостолима словенским Св. Ђирилу и Методију и њиховим ученицима и равноапостолном Светом Сави Српском.”³

Ремезијана је град – у српском средњевековљу зван Извори, данашња Бела Паланка код Ниша, као и област – древна Средоземна Дакија (Dacia Mediterranea), коју су чинили: „градски атар (ager), рударска насеља (vici metalorum), друмске станице (mutacio, mansio), домородачка трибалска села (vici) и општине (civitates peregrine)⁴, пољопривредна добра ремезијанске аристократије (villa) која су обрађивали углавном робови, и војна насеља и објекти – логори, тврђаве, куле, стражарнице, бедеми и др. (castrum, castellum)”⁵. А ремезијанска епископија „се простирала на територији рударске Области Ремезијанске”⁶.

Св. Никита је живео у IV и V веку. „Родом је био из Дакије, вероватно из саме Ремезијане, како сведочи Св. Павлин Нолански (353. г. Бордо-Аквитанија +431. г. у Ноли код Рима, у Песми 17, 195), и вероватно је рођен око 335. године. Ако је судити по једном писму, које је Германије еп. Сирмијумски (= Сремска Митровица) упутио епископима Илирских провинција (сачувано код Св. Иларија Пиктавијског, Фрагм. XV; ПЛ 13,573) Никита је постао Епископ Ремезијански нешто пре 366/67. године, јер му се име налази међу адресатима тога писма, писаног тих година. Њему су, уз остале епископе Македоније, адресована и два писма папе Инокентија Првог, 409. г. и 414. г. (Еп. 16 и Еп. 17. ПЛ 20,520,527), што би значило да је доживео дубоку старост (око 80 година) и престао се око 414. године.

Његово име Никитас грчког је порекла, али грчко је било и Јеронимово име, али образовање обојице било је латинско, и обојица су писали латински, али су вероватно знали и грчки (што је за Јеронима сигурно). Интересантно да га Павлин Нолски, у песмама њему посвећеним, назива ‘прави Римљанин’, „сав предан Романском духу”, а Жак Целер вели за њега да је ‘теолог западњачког утицаја’ и да ‘проповеда теологију западне

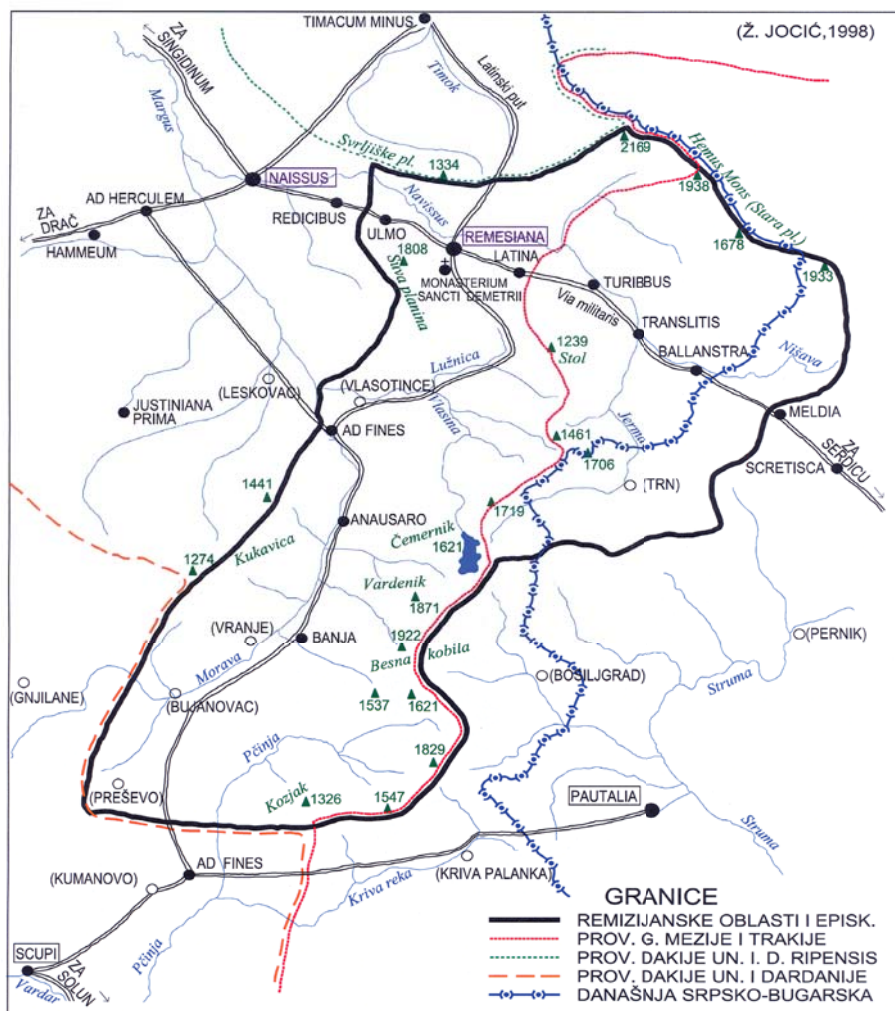
³ Свети Никита Ремезијански – Сабрана дела, књига 1, приређивачи Живота Јоцић и Радомир Поповић, изд. “Друштво пријатеља манастира Дивљана” Бела Паланка, Београд 2007, стр. 5.

⁴ П. Петровић у *Историја Ниша I*, Ниш, 1983, 55; М. Мирковић у *Историји српског народа I*, Београд, 1981, 78.

⁵ Свети Никита Ремезијански – Сабрана дела, књига 1, приређивачи Живота Јоцић и Радомир Поповић, изд. “Друштво пријатеља манастира Дивљана” Бела Паланка, Београд 2007, стр. 30.

⁶ Исто, стр. 31.

структуре'. И заиста, Свети Никита је био латински писац и латински богослов, и зато га каснији писци стављају у исти ред са Св. Иларијем, Јеронимом, Амвросијем, Августином. Али, треба рећи да је, као уосталом, и други Западни Оци тога доба, теологију учио и узимао доста са Истока: од Св. Отаца свога доба: Атанасија, Василија, Кирила Јерусалимског, двојице Григорија. Као теолог, био је више катихета, проповедник и литургиста, неголи теолог догматичар.

Територија епископије и области ремезијанске у IV веку

(Од бројних дела која му се приписују, за аутентична се данас сматрају само нека, углавном катихетска и литургичка. Ако је саставио придавано му *Credo*, онда је оно слично већ постојећем галском *Вјерују*. За песму *Te Deum Laudamus* = Тебе Бога хвалим, преведену доста касније и на словенски, тешко је доказати да је његово твореније, јер се приписује временима и писцима старијим од њега.)”⁷

Почетне речи химне *Te Deum Laudamus* представљају и њен наслов, мада се обично оригиналном латинском тексту и преводима химне у ритмичкој прози даје скраћени назив *Te Deum*, од кога се и формирао најранији познати наслов (по правилу Св. Цезарија за монахе, написаног највероватније у време док је био опат манастира Леринса, 502. године п.н.е.). Такође, химна је понекад добијала назив “Амброзијанска химна” (“*Hymnus Ambrosianus*”), а у *Римском бревијару* (*Roman Breviary*) на крају Јутрења у недељу још увек носи назив “*Hymnus SS. Ambrosii et Augustini*”.⁸

Te Deum се традиционално приписује Св. Амброзију и Св. Августину, а написана је у спомен на крштење Св. Августина и певана у ноћи крштења (387. године). Подаци о томе се могу наћи крајем VIII века, а на то средином IX века упућује Хинкмар из Реимса у свом другом раду «*De predestinatione*» (P.L., CXXV, 290): *ut a majoribus nostris audivimus* (прев. као *што смо чули од предака*). Логично би било да се традиција одржала у Милану јер је Св. Амброзије био милански бискуп, али од ранијих рукописа *Te Deum* који се односе на традицију у својим насловима, ни један нема било какву везу са Миланом, док текст из „Бревијара миланске катедрале” (XI век) нема ни било какав наслов.

Рукопис химне из VIII или IX века (који је сада у Минхену) односи се на Светог Хиларија. Али, химна се не може приписати ни Хиларију ни Амброзију, јер иако су обојица компоновали химне, *Te Deum* је у ритмичкој прози а не у класичној метрици химни за које се зна да су њихове.

Други рани рукописи се не односе на ауторство – или не дају наслове или имају опште наслове попут: наслов најранијег рукописа „Бангорски антифонаријум” («*Bangor Antiphonary*», VII век) је *Ymnus in die dominica* (Химна у недељу), затим *Laudatio Dei* (Слава Богу, рукопис из VIII века), *Laus angelica* (Хвала анђела, XII век), *Hymnus matutinalis* (Јутарња химна), *Hymnus die dominico* (Химна у недељу), *Hymnus dominicale* (Химна у недељу)... Други рукописи приписују химну разноврсно Светом Никети, Викети (очигледна грешка у писању имена Никета), Никетиус, Никетес,

⁷ Епископ Атанасије (Јевтић): *Црква на Балкану у 4. веку – Свети Никита Ремезијански*, новине Српске Патријаршије „Православље”, бр. 942, рубрика Светитељи, 6. јул 2013, <http://archive.is/2fVKZ#selection-629.15-629.27>

⁸ Овај назив химне стоји у „Псалтиру” („*Psalterium*”) новог Римског бревијара [папе] Пија X (*Roman Breviary Pius X*), који је штампан (1912), али је постао обавезан тек од 1. јануара 1913. године. *Te Deum* се налази у првом делу “*Psalterium Ordinarium*”.

Некета (сматра се да су сва ова имена идентична са Никета или Никетас, бискуп Ремезијане), затим Светом Хиларијусу, Св. Абундијусу, Св. Сисебутусу, Св. Амброзију или Св. Августину⁹.

Године 1894. Дом Морин сматра и истиче да је аутор химне Никита из Ремезијане, из више разлога: 1) десет рукописа (најранији је из X века), већином ирског порекла, с називом Никета (са различитим правописом и идентификацијом); 2) вероватни датум композиције химне одговара оном са књижевним активностима Никете; 3) Св. Павлин Нолски¹⁰ хвали (Carmina, xvii, xxvii) песничке и химничне дарове свога пријатеља Никете; 4) Генадије¹¹ говори о чистом и једноставном стилу његове прозе, а Касиодор¹² хвали његову сажетост; 5) трактати «De psalmodiae bono» и «De vigiliis servorum Dei», који се приписују са великом вероватноћом Никети из Ремезијане (раније су се приписивали Никети из Трира) – тј. њихови “унутрашњи докази показују да је Никета имао потребу за химном попут *Te Deum* и, тако рећи, да је живео у истој сфери религијске мисли”¹³, док упоредни одломци из његових списа (које излаже А. Е. Burn)¹⁴, иако не нуде директни цитат, излажу сродност мисли и дикције.

II.

Место химне у католичкој црквеној служби

У католичком богослужењу *Te Deum* се пева у свечаним приликама на латинском језику (о празницима и службама захвалницама). Опште или главне рубрике¹⁵ (titulus XXXI) Римског бревијара упућују рецитацију *Te*

⁹ St. Nicetus, Vicetus, Nicetius, Nicetes, Neceta, St. Hilarius, St. Abundius, St. Sisebutus, St. Ambrose, St. Augustine.

Catholic Encyclopedia. Robert Appleton Company New York, NY, Volume 14, 1912; Online Edition 1999, by Kevin Knight, *Te Deum*: <http://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=11335>

¹⁰ Павлин Нолски (око 354-431) – најпре римски сенатор а после бискуп у Ноли; пријатељ Св. Амброзија. СПЦ га прославља 23. јануара по јулијанском календару, тј. 5. фебруара по грегоријанском.

¹¹ Генадије из Масилије (лат. Gennadius Massiliensis), познат и као Генадије Схоластик (лат. Gennadius Scholasticus), био је латински писац и свештеник који је живео у другој половини V века. Од његових многобројних списа сачувано је, осим једне веронауке, само дело *О славним људима* (*De viris illustribus*), које представља продужење истоименог Јеронимовог дела (Св. Јероним Стридонски) и данас је једини извор за неких деведесет аутора. (Buckwald, Hohlweg & Prinz 1984, str. 124-125)

¹² Магно Флавије Аурелије Касиодор (око 490. – око 585. године) је био писац и историчар. Познатији је под надимком Касиодор Сенатор, који су му наденули каснији писци и учени људи позног средњег века јер је био припадник сенаторске аристократије.

¹³ Andrew Ewbank Burn: *Niceta of Remesiana – His life and works*, Cambridge University Press Warehouse – 1905, str. cii.

¹⁴ Исто, стр. ciii-civ.

¹⁵ Рубрике су црвени наслови испод којих је правни стручњак распоредио објаве закона. Црвена боја, је првобитно искључиво служила за писање наслова, а касније се употребљава за ознаке или напомене датог текста. Овај обичај је прихваћен у литургијским збиркама да би се молитве одвојиле од упутства и ознака за њихово читање, тако да је реч „рубрика” постала и црквени појам (назив, термин) за правила која се односе на Службу Божију или на администрацију Светих Тајни. Ова реч се, у црквеном

Deum на крају јутарњих служби (тј. јутрења):

1. О свим празницима током целе године, и кроз октаве¹⁶; на дан октаве празника Светих 14.000 младенаца Витлејемских, али не на сам дан празника осим ако празник не пада у недељу.
2. На све недеље од Ускрса до Адвента¹⁷ и од Божића до Седамдесетнице¹⁸.
3. На свим обичним данима за време Васкрса или Пасхе (тј. од Недеље Божијег милосрђа¹⁹ до Вазнесења Христовог²⁰), осим Рогацијског понедељка²¹.

Ради веће одређености, рубрике додају да се химна не чита на недеље Адвента, или од Седамдесетнице до празника Цвети (закључно), или на обичне дане ван Васкршњих дана. То је речено одмах након последњег часа (поуке?), и стога замењује трећи или девети респонзориј[ум]²², као што то може бити; али у данима када то није речено, њихово место заузима респонзоријум. *Te Deum* је непосредно праћен лаудима²³, осим на Божић (када је праћен молитвом, а то је Миса).

Te Deum се повремено пева као благодарење Богу за неки посебан благослов (нпр. избор папе, посвећење бискупа, канонизација светитеља, краљевско крунисање, итд.), обично после Мисе или Службе Божје, или као засебан верски обред.

смислу, први пут појавила у Римском бревијару штампаном у Венецији 1550. године, али је пронађена и у рукописима XIV и XV века. Понекад је употребљена да означи опште законе а понекад да обележи посебну назнаку, али увек да обезбеди објашњење употребе текста, па отуда и изрека: *Читај црвено да би разумео црно (Lege rubrum si vis intelligere nigrum)*.

Дакле, у литургијским књигама црвене речи указују на то шта треба урадити, црне – шта треба читати (рецитовати), а рубрике се могу дефинисати као: правила утврђена за читање Службе Божије, прослава Мисе, администрација Светих Тајни. У неким аспектима, рубрике личе на обреде, али се утолико и разликују јер су обреди спољашњи део службе (радње које се сматрају као случајни обреди и покрети) док рубрике носе суштину обреда.

¹⁶ Октава има два значења у хришћанској литургијској употреби. У првом смислу, то је осми дан после празника (рачунати закључно), па тако увек пада на исти дан у недељи као и сам празник. Реч је изведена из латинских речи *octava* = осам, и *dies* = дан. У другом смислу термин се примењује на цео период од ових осам дана, током којих се поштују одређени главни празници.

¹⁷ Адвент (*лат. adventus* = долазак) је раздобље у црквеној литургијској години, време припреме за празник Божића. Уједно је почетак црквене године. У западном хришћанству, Адвент почиње четири недеље пре Божића. Најраније може почети 27. новембра, а најкасније 2. децембра. Завршава се 24. децембра на Бадњи дан. У време Адвента превладава љубичаста боја у литургији Римокатоличке цркве, и читају се прикладни текстови из Библије.

¹⁸ Септуагесима или Седамдесетница је трећа недеља пре Коризме – онд. Великог или Часног поста.

¹⁹ Недеља Божијег милосрђа се слави у недељу након Васкрса.

²⁰ Вазнесење Христово или Спасовдан се слави 40. дан након Васкрса.

²¹ Дани Рогације су дани молитве и поста у западном хришћанству. Прослављају се процесијама и Литанијом [свим] Светима. Тзв. главна рогација се одржава 25. априла; мање/споредне рогације су од понедељка до среде које претходе Вазнесењском Четвртку. Реч "рогација" потиче од латинског глагола *rogare* = молити, а односи се на преклињање Бога за умирење Његовог гнева и за заштиту од пропасти.

²² Респонзориј[ум] (*лат. respondere*) је тип певања или песме у западној хришћанској литургији.

²³ Лауд је песма хвале или божанска служба која се одвија у раним јутарњим сатима (тј. јутрење).

Тако, када се пева непосредно пре или после Мисе, мисник (свештеник који чита Мису), који интонира химну, може носити одежду одговарајуће боје за дан, осим ако не треба да буде црна. Иначе, док рубрике не прописују никакву посебну боју, љубичаста је забрањена у процесијама благодарења (*pro gratiarum actione*), зелена је неприкладна за тако свечане прилике, црвена (иако дозвољена) не би била препоручљива, осим код таквих празника попут нпр. Педесетнице који се позивају на ту боју. Стога би бела или златна (која се сматра као њен еквивалент), остале као најпогодније боје. Хор и верници певају химну стојећи, чак и када је изложена Света Причест, али клекну на стихове „*Te ergo quaesumus*” (20. стих).

III

Латински текст химне и њени преводи на друге језике

Латински текст химне је преведен на разне језике, старе и савремене. Постоји око 25 метричких превода на енглески, нпр.: Џ. Драјден²⁴ *Thee, Sovereign God, our grateful accents praise*, пречасни Кларенс А. Валворт²⁵ обично коришћен у америчкој католичкој црквеној песмарици *Holy God, we praise Thy Name* („*Evangelical Hymnal*”, 1853). Такође, постоји шест енглеских верзија заснованих на Лутеровом слободном преводу на немачки. Вероватно је најскорији католички превод у новом издању црквене песмарице провоста Хусенбета *We praise thee, God: we glorify thee, Lord* (Frederick Charles Husenbeth или provost Husenbeth, „*Missal for the Use of the Laity*”, London, 1903).

Енглески превод латинског текста је добио многе музичке поставе у том облику – на пример, познати су Хендлови *Te Deum*-и из “*Utrecht*” и “*Dettingen*”.

У католичкој песмарици у издању Београдске надбискупије, налази се краћи текст химне на хрватском језику:²⁶

²⁴ John Dryden (1631-1700) – енглески песник, књижевни критичар, преводилац и драматург. Такође, први званични носилац звања *poeta laureatus* које је примио 1668. године, а краљ Чарлс II му је доделио 300 фунти и буре вина са Канарских острва. (Радио-телевизија Србије: *Poeta laureatus, ловором овенчани песник*, 6. дец. 2016, <http://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/2520/nauka/2552338/poeta-laureatus-lovorom-ovencani-pesnik.html>)

²⁵ Rev. Clarence A. Walworth (1820-1900) – амерички правник, писац, рукоположени римокатолички свештеник и мисионар. Био је веома цењени писац који је објавио бројне радове повезане са римокатоличком црквом.

²⁶ „OREMUS – Pjesmarica / Molitvenik”, urednik msgr. Stanislav Hočevan, izdavač: Beogradska nadbiskupija, Beograd 2009, str. 137, 246. Tebe Boga hvalimo.

246. Tebe Boga hvalimo

1. Tebe Boga hvalimo, *vjerno ispovijedamo, *vječnog Oca slavimo, * složnim glasom pjevamo. * Na nebesih anđeli * štuju te s arkandeli.

2. Kerubini smjerno svi * duboko se klanjaju, * serafini složno ti * jednim glasom pjevaju: * Svet, svet, svet je Gospod Bog, * Kralj preslavni puka svog.

– *Blagoslivljajmo Oca i Sina sa Svetim Duhom.*

– *Hvalimo i uzvisujmo ga u vjeke.*

– *Blagoslovljen si, Gspodine, na svodu nebeskom.*

– *I dostojan hvale i slavan i uzvisivan do vijeka.*

*Текст химне на латинском језику са преводом:*²⁷

TE DEUM LAUDAMUS

1. Te Deum Laudamus te Dominum confitemur,
2. Te aeternum Patrem omnis terra veneratur.
3. Tibi omnes Angeli, tibi coeli, et universae Potestates.
4. Tibi Cherubin et Seraphim incessabili voce proclamant:
5. Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus sabaoth!
6. Pleni sunt coeli et terra maiestatis gloriae tuae.
7. Te gloriosus Apostolorum chorus,
8. Te Prophetarum laudabilis numerus,
9. Te Martyrum candidus laudat exercitus.
10. Te per orbem terrarum sancta confitetur Ecclesia,

ТЕБЕ БОГА ХВАЛИМ

1. Тебе Бога хвалим, Тебе Господа исповедам,
2. Тебе Превечног Оца сва земља велича.
3. Тебе сви анђели, Тебе небеса, и све силе.
4. Тебе Херувими и Серафими непрестаним гласом призивају:
5. Свет, Свет, Свет, Господ Саваот!
6. Пуни су небо и земља величанствене славе Твоје.
7. Тебе хор славних Апостола,
8. Тебе бројем достојан скуп пророка,
9. Тебе хвали невина војска мученика.
10. Тебе исповеда по читавом земном шару света црква,

²⁷ Kasper Heveler: *Muzički leksikon*, Matica srpska – Novi Sad, 1967, str. 433 i 434.

(Латински текст и превод је, за овај рад, подељен на нумерисане стихове ради њиховог лакшег поређења и разумевања).

11. Patrem immensae maiestatis;	11. Оца неизмерног величанства;
12. Venerandum tuum verum et unicum Filium;	12. Твога правога и јединородног обожавања достојног Сина;
13. Sanctum quoque Paraclitum Spiritum.	13. и Светога Духа, Утешитеља.
14. Tu rex gloriae, Christe,	14. Ти Краљу славе, Христе,
15. Tu Patris sempiternus es Filius.	15. Ти вечни Сине Оца.
16. Tu ad liberandum suscepturus hominem, non horruisti Virginis uterum.	16. Ти се ниси ужаснуо утробе Девике, да човечанство спасеш.
17. Tu, devicto mortis aculeo, aperuisti credentibus regna coelorum.	17. Победио си косу смрти и свима који верују, отворио Царство небеско.
18. Tu ad dexteram Dei sedes, in gloria Patris.	18. Ти седиш са десне стране Бога, у слави Оца.
19. Iudex crederis esse venturus.	19. Доћи ћеш као Судац, то вера каже.
20. Te ergo quaesumus, tuis famulis subveni, quos pretioso sanguine redemisti.	20. И Тебе сада преклињемо: дођи слугама Својим у помоћ, које си искупио Својом драгоценом крвљу.
21. Aeterna fac cum Sanctis tuis un gloria numerari.	21. Уброј нас у скуп Својих светаца у царству вечног блаженства.
22. Saluum fac populum tuum Domine, et benedic hereditati tuae.	22. Спаси, Господе, људе Твоје, и благослови наследство Твоје.
23. Et rege eos et extolle illos usque in aeternum.	23. И владај њима, и поведи их све до вечности.
24. Per singulos dies benedicimu te;	24. Благосиљамо те свакога дана;
25. Et laudamus nomen tuum in saeculu, et in saeculum saeculi.	25. И хвалимо Име Твоје у вечност, и у веке векова.
26. Dignare, Domine die isto sine peccato nos custodire.	26. Удостоји нас, Господе, и сачувај данас од греха.
27. Miserere nostri, Domine, miserere nostri.	27. Смилиј нам се, Господе, смилуј нам се.
28. Fiat misericordia tua, Domine, super nos quemadmodum speravimus in te.	28. Нека буде милост Твоја, Господе, над нама, као што се и надамо од Тебе.
29. In te, Domine, speravi: non confundar in aeternum.	29. У Теби је, Господе, нада моја: да не будем постиђен за вечност.

Постоје многе немачке верзије. У аустријској песмарици се 1774. године анонимно појавио превод (са латинског), а пар година касније појавила се верзија немачког католичког свештеника Игназа Франца (Ignaz Franz, 1719-1790) *Großer Gott, wir loben dich*, најчешће коришћена у католичким црквама. Скоро сто година касније, ову немачку химну је превео на енглески К. А. Валворт (Clarence Alphonsus Walworth, 1820-1900) – амерички песник и прозни писац, римокатолички свештеник и мисионар.²⁸ Због тематике (за свечане прилике) и мелодије која се лако памти, ово је једна од најпопуларнијих химни у заједницама немачког говорног подручја.

²⁸ Randy Petersen: *Be Still, My Soul – The Inspiring Stories behind 175 of the Most-Loved Hymns*, Tyndale House Publishers, 2014, str. 115.

IV

Троделност химне

Химна изражава захвалност, славу и молитву вечном Богу. Она има три дела у погледу мисли (одн. садржаја текста), мелодије и ритма.

Три главне поделе **мисли** су – мисли хвале, мисли уједињења (Неба и земље) и мисли наде: 1) стихови 1-6 су стихови хвале, у којој све живо, видљиво и невидљиво (светитељи и анђели), велича Бога Оца; 2) стихови 7-13 говоре о Царству Божијем на земљи, уједињеном у светом пријатељству са апостолима, пророцима и мученицима (од почетка Хришћанства до Судњег дана), као и Анђелима, у исповедању Свете Тројице; 3) стихови 14-21 говоре о подели на Небеско и земаљско, говори о групи људи који се надају милости Божијој и помоћи Спаситеља кроз Кога је ово Откривење постало познато, наводећи да мистеријом Његовог оваплоћења, страдања, Васкрсења и Вазнесења можда могу добити милост сада а славу у вечности.²⁹

Три дела **мелодије** чине стихови 1-13 (најстарија мелодија), 14-20, и од 21. стиха до краја. Три дела **ритма** чине стихови 1-10, 14-21, и од 22. стиха до краја. Стихови 14-21 показују савршену усаглашеност са законима прогресије, или ритмичке сродности, што датира из IV века. Међутим, стихови 1-10 имају само 5 стихова затворених у ритмичком развоју (4, 6. и 8-10), и ових пет треба да буду резултат случајности. Стихови од 22. до краја су узети углавном из Псалама (22. и 23. стих – Пс. 28:9; Пс. 27:9; 144:2; 122:3; 32:22; 30:2).

Судећи по мелодији и ритму, првих десет стихова обликују целу химну Богу Оцу (стихови 11-13 су накнадно додати као доксологија³⁰), док стихови 14-21 обликују химну Христу (додато у IV веку).

V

Напев химне и њена музичка постава у делима композитора класичне музике

Постоји бар једна једноставна мелодија³¹ химне, која, међутим, много варира у различитим рукописима. Званична и типична мелодија је сада дата у Ватиканском Градуалу³² (1908) у Додатку (*pro gratiarum actione*) у два облика:

²⁹ Andrew Ewbank Burn: *Niceta of Remesiana – His life and works*, Cambridge University Press Warehouse – 1905, str. cxxii–cxxv.

³⁰ Доксологија (= славословље, слава) је облик молитве у православној литургији којим се исказује трансцендентност, моћ и величина Божија. Постоје разни облици молитве или доксологије (славословља): благодарење, хвале, исповедања, искања (мољења). Највиши израз хвале јесте тринитарна доксологија (славословље): „Јер Теби приличи свака слава, част и поклоњење, Оцу и Сину и Светоме Духу”.

³¹ Црквена песма која се пева унисоно (једногласно), а капела, у средњовековним модусима и слободном ритму који одговара наглашавању речи узетих из литургије.

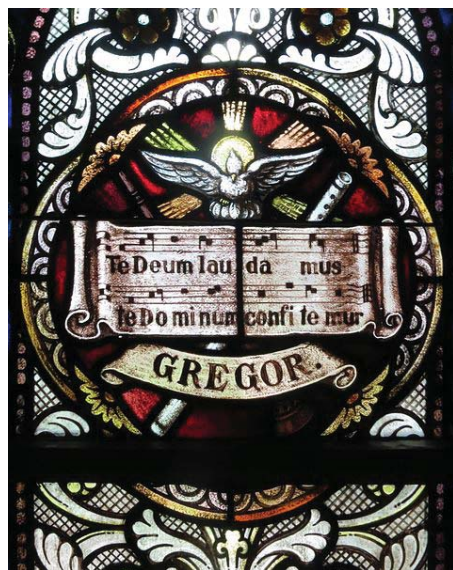
³² „Градуал” („Gradual”) је „Песма на степеницама” који се чита или пева током Мисе, између Посланице и Јеванђеља. Градуал се делом састоји од Псалама.

- 1) „tonus solemnis” – у коме сваки стих почиње са припремним или интонираним нотама;
- 2) „juxta morem romanum” – у коме стих почиње нагло или “ex abrupto”.

У католичком богослужењу *Te Deum* се пева у свечаним приликама на латинском језику (о празницима и службама захвалницама). Мелодија химне има лагани темпо и достојанствени карактер. Химна се може изводити хорски у унисону – тј. једногласно (грегоријански), хорски без инструменталне пратње – тј. „a cappella” (нпр. Палестрина, Мокрањец), и у већем саставу – за солисте, хор и оркестар (нпр. Персел, Хендл, Берлиоз, Верди, Брукнер).

Te Deum има дугу историју у Цркви и музици. Током развоја грегоријанског појања у средњем веку, химна је укључена у основу молитви које завређују монашку пажњу. Временом је литургијска музика почела да се развија и обликује изван манастира, у великим катедралама Европе, па је било природно да *Te Deum* компоњују више световни композитори. Почев од раног барока у музици па све до данас, постоје примери сложених и импресивних поставки молитве, уз пратњу целог оркестра.

Чувени композитори класичне музике, привучени снагом и величином ове древне химне, писали су своје вокалне и вокално-инструменталне аранжмане и композиције на њен текст (оригинални латински или преведени). Међу њима су: Ђ. П. де Палестрина, Т. Л. де Викторија, М. А. Шарпантје, Ж. Б. Лили, Х. Персел, Г. Ф. Хендл, Ј. Хајдн, В. А. Моцарт, Х. Берлиоз, А. Брукнер, А. Л. Дворжак, Г. Малер, Ђ. Верди, Ш. М. Видор и многи други.

Sorrowful Mother Shrine Chapel (Bellevue, Ohio), stained glass, Gregor. Te Deum.

[Храм капела Жалосне Мајке (Белвју, Охајо), витраж – Gregor. *Te Deum*.]

Хендл је написао чак пет *Te Deum*, али многи критичари сматрају да је Шарпантјеов *Te Deum* најбољи пример из барокне епохе (његов *Прелудијум* је познат и цењен у целом свету). Керубинијева партитура *Te Deum* Керубинијева постава *Te Deum* у рукопису је изгубљена. Лилија је извођење *Te Deum* пред краљем Лујем XIV коштало живота, а Берлиоз је сматрао да је финале његове поставе (за два хора, оркестар и оргуље) „несумњиво његово најбоље дело”. Интригантну композицију је написао у скорије време и Естонац Арво Перт, један од тзв. „духовних минималиста”. Ипак, најпознатији је грегоријански корал.

1. Грегоријанско певање у СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Грегоријанско певање се односи на певање средњовековних напева из Грегоријанског корала – службена латинска једногласна литургијска музика католичке цркве (певана Реч Божја), која је добила назив по папи Гргуру (Грегору) I Великом (590-604).

Папа је извршио „обједињење црквеног обреда у језику и музици, стварање музичког репертоара за целу годину и раскид са локалним литургијама... Он је изабрао једноставне духовне мелодије међу онима које су до тада певане, избегавајући хроматику и претерану мелизматику. У његову збирку је ушло и нешто амброзијанских напева. Запажени су грчко-римски, сиријски, синагогални и византијски утицаји. Изабраним напевима додао је сопствене композиције, као и црквене песме написане по његовим сугестијама и све их је сакупио у *Антифонариј*. У склоп овог певања на латинском језику, названом Грегоријански корал по имену Гргура I, улазиле су касније и друге духовне мелодије.³³

...У Грегоријански корал продиру химне, строфичне хорске композиције емоционалног садржаја, одређеног ритма и мелодике. Једна од најпознатијих је *Те Деум лаудамус*, настала крајем IV и почетком V века – пева се у свечаним приликама³⁴:

³³ Роксанда Пејовић: *Историја музике*, књига прва, Завод за уџбенике и наставна средства – Београд, 1991, стр. 47.

³⁴ Исто, стр. 48 (и ноте стр. 49).

III

T E De- um laudá-mus: * te Dómi-num confi-té-mur.

Te æ-térnum Patrem omnis terra vene-rá- tur. Ti-bi omnes

Ange-li, ti-bi Cæ-li et u-ni-vérsæ Pot-está- tes: Ti-bi

Ché-ru-bim et Sé-raphim incessá-bi-li vo-ce proclá-mant:

Sanctus: Sanctus: San-ctus Dóminus De- us Sába- oth.

Ple-ni sunt cæ-li et terra ma-jestá-tis gló-ri-æ tu- æ.

Te glo-ri- ó-sus Aposto-ló-rum cho- rus: Te Prophe-tá-rum

laudá-bi-lis núme-rus: Te Márty-rum candi-dá-tus laudat

ex-érci-tus. Te per orbem terrá-rum sancta confi-té-tur

Ecclé-si- a: Pa-trem imménsæ ma-jestá- tis: Ve-ne-rándum

tu- um ve-rum, et ú-ni-cum Fí-li- um: Sanctum quoque

Parish Book of Chant, The Church Music Association of America, 2008, "TE DEUM LAUDAMUS, Hymn of Thanksgiving

(Solemn Tone)", str. 110-113.

[Title]

[Composer]

Tono III

Sacerdote Tutti

1. Te De - um lau - da - mus; te Do - mi - num con - fi - te - mur.

2. Te aeter - - num Pa - - trem omnis ter - - ra ve - ne - ra - tur.

3. Tibi o - - mnes An - ge - li, tibi coeli et univer - - sae Po - te - sta - tes.

4. Tibi Cherubim et Se - ra - phim, incessabili vo - ce pro - cla - mant.

5. San - ctus, 6. San - ctus, 7. San - ctus Do - mi - nus De - us Sa - ba - oth.

15

18

21

25

28

31

Роксанда Пејовић, *Историја музике*, књига прва, Београд, 1991, стр. 49.

2. Композитори ренесансе

Једноставна мелодија химне је била коришћена и као кантус фирмус за полифоне мисе. Тако су Ђ. П. да Палестрина (Palestrina), Јакоб Хендл (Jacob Haendl) и Фелис Анерио (Felice Anerio) третирали старе мелодије.

Интересантна су два контрастна примера *Te Deum* из XVI века ренесанских композитора – Палестрине и Де Викторије.

Ђовани Пјерлуђи да Палестрина (Giovanni Pierluigi da Palestrina, 1525-1594) је велики мајстор мисе, које одликује изванредна композициона техника и снажни утисци у јединству контрапунктског и хармонског мишљења. Од његових 105 миса, више од 70 је компоновао на грегоријанске мелодије које су биле употребљене као кантус фирмус. Његова *Missa Te Deum* је парафраза химне *Te Deum* засноване на древном певању. Миса је као и мелодија на којој је заснована, у фригијском модусу, и има шест делова Мисног Ординаријума (Ordinarium Missae): *Kyrie eleison* (Господе помилуј), *Gloria* (Слава), *Credo* (Верујем, тј. Символ вере), *Sanctus* (Свети), *Benedictus* (Благословени), *Agnus Dei* (Јагње Божије). Ова миса је леп пример контрапунктског савршенства, богатства звука и беспрекорне звучности.

Течном контрапункту Палестрине композиције *Missa Te Deum laudamus* контрастира необични аранжман *Te Deum* његовог шпанског савременика **Томаса Луиса де Викторије** (Tomás Luis de Victoria, 1548-1611). Викторија је “композитор *a capella* миса и мотета; раније су га називали ‘шпанским Палестрином’ због сличности стила са италијанским мајстором”³⁵. Његов аранжман за *Te Deum* је објављен 1600. године у Мадриду, а његов текст је подељен на 31 стих са наизменичним певањем, хомофоно, за пун хорски састав. Де Викторијин аранжман је помало необичан јер он поставља парне стихове као пуне хорске комаде, али су хомофони и нису у стилу фуге. Пошто је мелодија прилично суморна а текст слављенички и намењен је певању на прославама, де Викторија је ритмички употребио краће и дуже ноте и истакао каденце променама у вокалном регистру, а све то у комбинацији са оштрим и светлим дурским тоналитетом.³⁶

³⁵ Kasper Heveler: *Muzički leksikon*, Priručnik za ljubitelje muzike, Matica srpska – Novi Sad, 1967, str. 447.

³⁶ Saturday Chorale – A site for lovers of music, “Tomás Luis de Victoria (1548-1611): Te Deum laudamus”, Mark from Ireland, 19.01.2015, <http://saturdaychorale.com/2015/01/19/toms-luis-de-victoria-1548-1611-te-deum-laudamus/>.

3. Композитори БАРОКА

„Барок је уметност дворских, католичких и грађанских кругова.”³⁷ То је доба монументалних и декоративних цркава и дворова (са бројним сликама), којима одговарају духовне композиције са наглашеним спољашњим ефектима и патетиком. Барокни композитори су углавном радили као слуге богатих племића или црквених личности, обично бискупа. Племић или бискуп би наручио литургијско дело. Бискупи су се отимали једни са другима да представе најлепше музичке поставе за Мису, док се племство такмичило за услуге најостваренијих дворских композитора, за своје приватне капеле. Са толико композитора који покушавају да надмаше један другог, није много чудно да су се брзо развили музички стилови и софистициране технике.

Пореклом Фирентинац, **Жан Батист Лили** (Jean-Baptiste Lully, 1632-1687) је био композитор француске краљевске породице средином (од 1653. године) и крајем XVII века, миљеник Луја XIV. Његова музика је била веома цењена, а компоновао је за многе прилике: за музичку драму, плесну музику, камерну музику за вечерње седељке високог друштва, опере и, наравно, литургију. На прославама великих догађаја на двору *Te Deum* је био обавезан, па је Лили компоновао музику за ову химну 1677. године (LWV 55). Али, њено извођење је био повод његове смрти десет година касније.

Краљ је био подвргнут хируршкој интервенцији 1687. године, која је била успешна. Да би прославили његов опоравак, Лили је дириговао *Te Deum* за краља. То је било последње дело које је он дириговао. У то време се није дириговало диригентским штапићем, већ се користио тежак штап за тактирање, којим се лупало по поду. Лили се можда мало више занео па је случајно повредио стопало тим штапом. Услед тога је дошло до тровања крви, развила се гангрена и Лили је убрзо преминуо.

Марк-Антоан Шарпантје (Marc-Antoine Charpentier, 1643-1704) је француски рано-барокни композитор и вероватно најзначајнији представник француске духовне музике свог времена, називан од својих савременика „Феникс Француске”, по Жар-птици која представља васкрснуће. Оставио је велики број духовних композиција иако је био близак краљу, дворским круговима, раскоши и сјају. Шарпантје је око 1692. године написао најпознатију композицију *Te Deum* (H.146, D-dur), вероватно за велику језуитску цркву Св. Павла у улици Св. Антоана, док је био њен капелмајстор. Ово је дело за осам солиста, хор и велики оркестар уз трубе и тимпане. Уводни *Прелудијум* се у XX веку користи као мелодија (химна) музичког фестивала „Еurovision”.

³⁷ Роксанда Пејовић: *Историја музике*, књига прва, Завод за уџбенике и наставна средства – Београд, 1991, стр. 156.

Његов сјај и моћни драматски утицај наводе на закључак да је вероватно написан поводом неке посебне прилике, као што је нпр. француска победа у бици на Стенкерку³⁸ 3. августа 1692. године.

Моћни ефекат *Te Deum* је постигнут различитим средствима. Прво, Шарпантје користи много већи инструментални састав од било ког другог француског композитора црквене музике пре њега. Друго, он га искоришћава у уобичајеној барокној техници контрастирања пуног оркестра и хорске снаге са вокалним солистима уз пратњу тек неколико инструмената. Треће, и можда најзначајније, Шарпантје има изузетну способност да споји конфликтне елементе драме и побожност у обједињену целину, спојену са инстинктивним осећајем за церемонијални сјај. Ово су квалитети композиције који свакога погађају, и необично је што се она не изводи чешће.

Ово, међутим, није једини композиторов *Te Deum*, јер Шарпантје је компоновао не мање од шест *Te Deum*,³⁹ од којих су четири сачувана. Поменути четири се налазе у Националној библиотеци Француске, у огромној колекцији дела која је Шарпантје у току живота педантно скупио и саставио.⁴⁰

Хенри Персел (Henry Purcell, 1658-1695) „је најзначајнији композитор кога је Енглеска икада имала. Да није умро тако млад, вероватно би постао други Хендл... *Te Deum* [написан 1694. године⁴¹], који се у многим енглеским црквама изводи на Божић, је у својој једноставности једна од најизвршнијих композиција ове амброзијанске химне. Сами Енглези вековима нису били свесни какво благо поседују у Персelloвој музици.”⁴²

Италијански композитор **Антонио Вивалди** (Antonio Vivaldi, 1678-1741) је значајан као композитор солистичког концерта, пре свега виолинског – попут чувених *Годишњих доба*. Међутим, он је компоновао и *Te Deum*. Иако, на жалост, ноте ове композиције нису сачуване и скоро да нема ни података о њој, сачуван је врло интересантан опис једног догађаја на коме је изведена.

Наиме, у Француској је у периоду између 1715. и 1750. године била веома популарна Вивалдијева музика. У октобру 1727. године приређена је

³⁸ Стенкерк (Steinkerque) је белгијско село, 50 km југозападно од Брисела.

³⁹ Н. Wiley Hitchcock, Marc-Antoine Charpentier, Oxford, 1990, стр. 25.

⁴⁰ Музичка партитура се налази на интернет страници:

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550082275/f152.image.r=Marc-Antoine%20Charpentier.langEN>

⁴¹ Romain Rolland: *Handel*, Routledge, New York, 2016; <https://books.google.rs/books?id=vpxACwAAQBAJ&pg=PT46&lpg=PT46&dq=handel+wrote+four+Te+Deums&source=bl&ots=i2zxI3aqJk&sig=-eAdpzstPT2a93hpqfNg0Q5l4k&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwig7dGnqJXUAhVCEYwKHThzDT0Q6AEIXTAJ#v=onepage&q=Te%20Deum&f=false>

⁴² Kasper Heveler: *Muzički leksikon*, Priručnik za ljubitelje muzike, Matica srpska – Novi Sad, 1967, стр. 347.

прослава у част рођења француске принцезе на којој је изведен Вивалдијев *Te Deum*. О прослави је записано следеће:

“За краљевске рођендане, он је изводио и свој *Te Deum* (RV 622) у цркви Madonna dell’Orto, која се налази у близини амбасаде. А чланак објављен у *Mercure de France* октобра 1727. године даје детаљан извештај свечане и маштовите позадине саграђене за извођење серенаде и инструменталних дела под ведрим небом, која су га свакако пропратила.

Дан и ноћ, многи плетуни ватромета су били испаљени из Palais de France, где су по подне одржавани скупови и игре. Негде око осам часова увече биле су осветљене све стране палате и једна врста амфитеатра, или сцене, која је била изграђена на лагуну на врху великих бродова. Ова структура, шездесет стопа висока и педесет стопа широка, представља Палату Сунца, како је Овид описао. У средини палате, изграђена на дванаест коринтских стубова, може се видети статуа Аполона са његовом лиром и француским грбом, који је причвршћен за корниз⁴³. Цела зграда је била ограничена сјајним сунцем на врху пирамиде. Могли су се такође видети знаци зодијака, са близанцима у средини. Веома леп инструментални концерт, који је трајао скоро два сата, био је одржан у амфитеатру. Музика, као и тај *Te Deum*, је била од чувеног Вивалдија. Цело време била је послуживана свака врста освежења.^{44,45}

Георг Фридрих Хендл (George Friedricx Händel, 1685-1759) је написао пет *Te Deuma*:

1. «*Utrecht*» *Te Deum* HWV 278, D-dur, за вокалне солисте, хор и оркестар, на енглеском језику, компонован поводом мира у Утрехту 1713. године.
2. „*Caroline*” *Te Deum*, HWV 280, D-dur, за вокалне солисте, хор и оркестар, на енглеском језику, компонован 1714. године поводом доласка нове краљевске породице на престо након смрти краљице Ане (1714).
3. „*Cannons*” *Te Deum*, HWV 281, B-dur, II, за вокалне солисте, хор и оркестар, на енглеском језику, компонован око 1719. године за употребу у капели војводе од Чандоса (Duke of Chandos) на Канонсу⁴⁶ – у време када је Хендл био његов кућни композитор (од августа 1717. до фебруара 1719. год.).
4. *Te Deum in A*, HWV 282, A-dur, III, за вокалне солисте, хор и оркестар, на енглеском језику, компонован 1726. године (годину дана пре него што је краљ умро) и готово сигурно први пут изведен у недељу 16. јануара (1726)

⁴³ Корниз (нем. Karnies) *архит.* украсни испуст са рељефом на грађевини, обично испод крова или изнад прозора и врата. (Милан Вујаклија: Лексикон страних речи и израза, Просвета – Београд, 1988, стр. 405)

⁴⁴ The original French text may be found in Talbot 1981, 36.

⁴⁵ Karl Heller: *Antonio Vivaldi: The Red Priest of Venice*, Amadeus Press, Portland Oregon 2003, Chapter Six – *Activities During the Years of Artistic Maturity (1718-1731)*, str. 154-155.

⁴⁶ Канонс (Cannons) је село у грофовији Middlesex, на југоистоку Енглеске (на територији данашњег централног Лондона, северно од реке Темзе).

поводом прославе безбедног повратка краља Џорџа I из Хановера, након нарочито лошег преласка канала Ламанш.⁴⁷

5. «*Dettingen*» *Te Deum*, HWV 283, D-dur, за вокалне солисте, хор и оркестар, на енглеском језику, компонован поводом енглеске победе над Французима у бици код Детингена 1743. године.

Након смрти краљице Ане (1665-1714), њен рођак Џорџ I је постао нови краљ Велике Британије. Али, он није могао одмах да допутује и преузме резиденцију у Лондону, „вероватно што је морао да се суочи са прилично сложеним уређењем администрације Електората који је остављао за собом. Нова краљевска породица је допутовала у Лондон у фазама: прво је краљ дошао 20. септембра са својим сином, који је убрзо постао принц од Велса; затим је Каролина, принцеза од Велса, дошла око месец дана касније, 13. октобра, у пратњи своје две најстарије ћерке, Ане и Амелије. Сви су се преселили у Палату Св. Џејмса, где су присуствовали редовним англиканским службама у краљевској капели: прва недељна служба по доласку сваке краљевске групе (26. септембар, 17. октобар) укључивала је извођење Хендловог *Te Deuma*, вероватно тог кратког *Te Deuma* у D-duru са оркестарском пратњом (HWV 280, касније познат као „*Caroline*” *Te Deum*).”⁴⁸

Детингенски *Te Deum* је последњи од Хендлових пет истоимених композиција. Написао га је 1743. године за Службу захвалности поводом победе краљевских трупа и краљевог безбедног повратка из битке (која је била 27. јуна 1743). Композиција је вероватно била завршена између 28. и 30. јула и изведена је, заједно са химном „The King shall rejoice”, ујутру 27. новембра (1743) у краљевској капели палате Св. Џејмса. Импозиантна музика остаје до данас врло популарна. Ова композиција није *Te Deum* у строгом смислу већ војни, ратнички славопој, који садржи осамнаест кратких сола (алта, баритона и баса) и хорова, углавном борбеног карактера. Текст је узет из молитвеника (Book of Common Prayer, 1662). Хендл је користио неке елементе из претходних *Te Deuma*; нпр. задржао је облик арије за нумеру „When Thou tookest”, који је користио у *Te Deum in A*, „*Caroline*” *Te Deum* и „*Cannons*” *Te Deum*. Цело дело карактерише истицање радости, која кулминира у величанственом завршном ставу.⁴⁹

⁴⁷ Donald Burrows: *Handel*, Cambridge University Press, 1997, Part II: The Music, Graydon Beeks *Handel's sacred music*, str. 176.

⁴⁸ Donald Burrows: *Handel*, second edition, Oxford University Press, 2012, Chapter Four – London, *The first decade 1711-19*, str. 95.

⁴⁹ Annette Landgraf: *With trumpets and drums. Handel's "Dettingen Te Deum" in the Halle Handel Edition*, translation Elizabeth Robinson, from [t]akte 1/2016, http://www.takte-online.de/en/complete-ed/detail/artikel/mit-pauken-und-trompeten-haendels-dettingen-te-deum-in-der-hallischen-haendel-ausgabe/index.htm?tx_ttnews%5BbackPid%5D=517&cHash=a79b3bf9e5e036dca800eeb97721d359.

Међу делима чувеног немачког композитора, *Јохана Себастијана Баха* (Johann Sebastian Bach, 1685-1750), налазе се три композиције под називом *Herr Gott, dich loben wir* (*Тебе Бога хвалимо*), као германски дупликат *Te Deum*:

- *Кантата за новогодишњи дан* BWV 16, изведена 1. јануара 1726. године у Лајпцигу, писана за вокалне солисте, хор и оркестар, у шест строфа – одн. ставова. Она је заснована на немачком преводу латинског текста химне *Te Deum*: превод прве строфе је написао Мартин Лутер (1529)⁵⁰, од друге до пете строфе – Георг Кристијан Лемс⁵¹, и шесту строфу – Пол Ебер⁵² (*Helft mir Gotts Güte preisen*, 1580).

Cantata for New Year's⁵³

1. Chor

Herr Gott, dich loben wir,
Herr Gott, wir danken dir.
Dich, Gott Vater in Ewigkeit,
Ehret die Welt weit und breit.
(German "Te Deum", verse 1)

1. Chorus

Lord God, we praise You,
Lord God, we give You thanks.
You, God the Father in eternity,
are honored by the world far and wide.

2. Rezitativ B

So stimmen wir
Bei dieser frohen Zeit
Mit heißer Andacht an
Und legen dir
O Gott, auf dieses neue Jahr
Das erste Herzensopfer dar.
Was hast du nicht von Ewigkeit
Vor Heil an uns getan,
Und was muß unsre Brust

2. Recitative B

Thus we resound
at this happy time
with fervent reverence
and lay before You,
O God, at this new year
the first offering of our hearts.
What have You not done
for our salvation since forever,
and what should our breasts

⁵⁰ Bach Cantatas (Bahove kantate): <http://www.bach-cantatas.com/Texts/Chorale036-Eng3.htm>

⁵¹ Георг Кристијан Лемс (Georg Christian Lehms, 1684-1717) био је немачки песник и писац, који је некад као псеудоним користио назив оловке Палидор (Pallidor). Објављивао је песме, романе, оперска либрета и текстове за кантате.

⁵² Пол Ебер (Paul Eber, 1511-1569) био је немачки лутерански теолог и химнописац, познат по химни за умируће *Herr Jesu Christ, wahr Mensch und Gott*.

⁵³ Bahove kantate: <http://www.bach-cantatas.com/BWV16.htm> i <http://www.bach-cantatas.com/Texts/Chorale113-Eng3.htm>; Zbornik himni: https://hymnary.org/text/herr_gott_dich_loben_wir_herr_gott_wir_d; Emmanuel Music: Bach Cantata Translations, http://emmanuelmusic.org/notes_translations/translations_cantata/t_bwv016.htm

Noch jetzt vor Lieb und Treu ver-
spüren!
Dein Zion sieht vollkommne Ruh,
Es fällt ihm Glück und Segen zu;
Der Tempel schallt
Von Psaltern und von Harfen,
Und unsre Seele wallt,
Wenn wir nur Andachtsglut
in Herz und Munde führen.
O, sollte darum nicht ein neues
Lied erklingen
Und wir in heißer Liebe singen?

3. Arie Chor und B

Laßt uns jauchzen, laßt uns freuen:
Gottes Güt und Treu
Bleibet alle Morgen neu.
– Krönt und segnet seine Hand,
Ach so glaubt, daß unser Stand
Ewig, ewig glücklich sei. –

4. Rezitativ A

Ach treuer Hort,
Beschütz auch fernerhin dein wert
Wort,
Beschütze Kirch und Schule,
So wird dein Reich vermehrt
Und Satans arge List gestört;
Erhalte nur den Frieden
Und die beliebte Ruh,
So ist uns schon genug beschieden,
Und uns fällt lauter Wohlsein zu.
Ach! Gott, du wirst das Land
Noch ferner wässern,
Du wirst es stets verbessern,
Du wirst es selbst mit deiner Hand
Und deinem Segen bauen.
Wohl uns, wenn wir
Dir für und für,
Mein Jesus und mein Heil, vertrauen.

yet now feel of love and loyalty!
Your Sion beholds perfect rest,
fortune and blessing descend upon it;
the temple rings
with psalms and harps,
and our souls echo,
when we bring forth the glow of devo-
tion
in our hearts and mouths.
O, should not therefore a new
song be taken up
and that we sing in heated love?

3. Aria Chorus and B

Let us celebrate, let us rejoice:
God's goodness and faithfulness
is renewed every morning.
– Crown and bless His hand,
Ah, believe then, that our existence
will evermore be happy. –

4. Recitative A

Ah faithful treasure,
protect also from henceforth Your pre-
cious Word,
protect church and school,
then Your realm will increase
and Satan's wrathful cunning be con-
founded;
only uphold peace
and beloved rest,
then it is settled well enough for us,
and simple well-being is ours.
Ah! God, You will wash
the land yet further,
You will improve it continually,
You will, with Your own Hand
and Your blessing build it up.
How happy for us, when we
for ever and ever,
trust in You, my Jesus and my salvation.

5. Arie T

Geliebter Jesu, du allein
Sollst meinser Seelen Reichtum sein.
Wir sollen dich vor allen Schätzen
In unser treues Herze setzen,
Ja, wenn das Lebensband zerreißt,
Stimmt unser gottvergnügter Geist
Noch mit den Lippen sehnlich ein:
Geliebter Jesu, du allein
Sollst meinser Seelen Reichtum sein.

6. Choral

All solch dein Güt wir preisen,
Vater ins Himmels Thron,
Die du uns tust beweisen
Durch Christum, deinen Sohn,
Und bitten ferner dich,
Gib uns ein friedlich Jahre,
Vor allem Leid bewahre
Und nähr uns mildiglich.

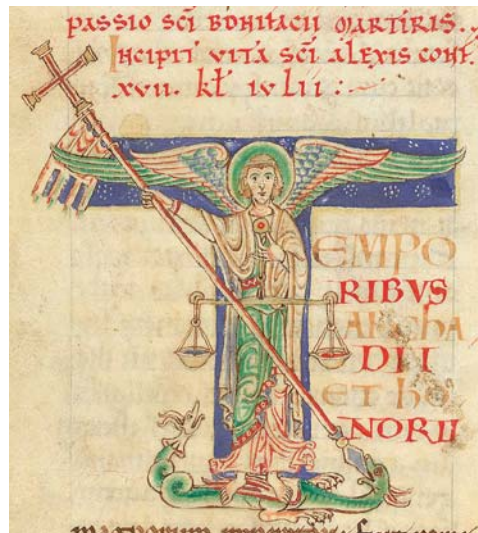
(„Helft mir Gotts Güte preisen“ last verse)

5. Aria T

Beloved Jesus, You alone
shall be the kingdom of my soul.
We will set You above all treasures
in our faithful hearts,
indeed, when the thread of life is
ripped apart,
our spirits, God-enraptured, shall intone
yet longigly with out lips:
Beloved Jesus, You alone
shall be the kingdom of my soul.

6. Chorale

We praise all manner of Your goodness,
Father on the throne of heaven,
that You make manifest to us
through Christ, Your son,
and we further beseech You,
give us a peaceful year,
protect us from all sorrow
and nourish us gently.

Св. Михаил и звер, рукопис, XII век⁵⁴

⁵⁴ Британска библиотека Харли: BL Harley 624, f. 134v – Michael and the dragon, England (Canterbury),

- *Кантата за празник Св. Архангела Михаила и свих Анђела* (тј. Сабор св. архангела Михаила и осталих небеских сила) BWV 130, извођена сваке године у Лајпцигу од 29. септембра 1724, писана за вокалне солисте, хор и оркестар. Кантата је заснована на песми од дванаест стихова Пола Ебера (1554), као парафраза на латински *Dicimus grates tibi* од Филипа Меланхтона⁵⁵. Свака строфа има четири стиха. Мелодија, првобитно штампана у Женевском псалтиру 1551. (Geneva Psalter), приписује се Лојсу Бургеоу и позната је као чувена мелодија молитве *Herr Gott, dich loben alle wir*.
- Велики *Корални прелудијум за оргуље BWV 725*, значајног обима и дужине, у трајању од око 10 минута, компонован пре 1751. године.⁵⁶ Ово је један од већих Бахових изазова за оргуљаше, не толико због техничких разлога већ саме интерпретације. У погрешним рукама, композиција може звучати понављајуће и безбојно, досадно слушаоцима. Добри оргуљаш освајају Бахов суптилни развој и мотивски рад, као и његов заповеднички осећај за атмосферу. Фине нијансе и експресивна дубина дела ће наградити стрпљивог слушаоца.

Бах је компоновао око триста духовних кантата, за пет црквених година (двеста је сачувано). Бахово дело је круна касног барока, рехабилитација полифоније (XVI века).

4. Композитори класицизма

Музички класицизам одликује лакоћа, јасноћа и правилност у мелодији, ритму и облику; водећа мелодија се издваја од хармонске пратње.

Јозеф Хајдн (1732-1809) је компоновао два *Te Deum* у C-duru, на латинском језику. Први, Hob.XXIIIc:1, посвећен мађарском кнезу Николаусу Естерхазију, је компоновао око 1764. године. Писан је за вокалне солисте, мешовити хор и оркестар, у три става: I Allegro moderato (C-dur), II Adagio (g-moll), Allegro (C-dur).

<http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=37268>.

⁵⁵ Филип Меланхтон (Philipp Melanchthon, право име Шварцердт – Schwartzerd; 1497-1560) био је немачки теолог и верски реформатор, један од оснивача лутеранства и сарадник Мартина Лутера, аутор Аугзбуршке конфесије из 1530. године у којој је изнесена централна лутеранска верска доктрина. Установио је разликовање "закона" и "јеванђеља", што је једна од основних идеја у лутеранству. Закон је дат у Старом и Новом завету, док се Јеванђеље односи на дар Божије милости који се стиче вером у Христа. (Извор: Енциклопедија Британика, аутор текста: Clyde L. Manschreck, <https://www.britannica.com/biography/Philipp-Melanchthon>)

⁵⁶ Корални прелудијум или корална предигра је инструментална полифона обрада неке мелодије протестантског корала техником флоридуса, првенствено за оргуље (касније је К.П. прерађиван и за клавир). К.П. је служио као увод пред певање протестантског корала. У средишту облика се налази корална мелодија, а изнад, око или испод ње развијају се често веома мелодијски изразити контрапункти. Оваква организација структуре има најчешће декоративан карактер и њена општа емотивна дејственост зависна је од карактера коралне мелодије и облика њене полифоне обраде. (Enciklopedijski leksikon *Mozaik znanja* – 12. Muzička umetnost, Interpres, Beograd 1972, str. 274)

Други – Hob.XXIIIc:2, за хор и оркестар, у три става: I Allegro (C-dur), II Adagio (c-moll), III Allegro moderato (C-dur). Писан је за владарку Марију Терезију (1717-1780)⁵⁷, жену Франца II (Franz II), између 1798. и 1800. године, у Хајдновом последњем стваралачком периоду.

Марија Терезија је владала од 1740. до своје смрти 1780. године. Током њене владавине, већи део живота је посветила музици.⁵⁸ Учила је да свира клавир и пева, помагала је концерте и, што је најважније, композиторе. Видела је промене на музичкој сцени Беча од последњих композиција Јозефа Хајдна до Бетовенових првих ремек-дела, и постала једна од водећих музичких покровитеља свог времена.⁵⁹

Други Хајднов *Te Deum*, који је посвећен Марији Терезији, компонован је или 1799. или 1800. године. Тачан датум се не зна, а постоје докази да је чак могао настати и 1798. године. Али, познато је да је дело изведено почетком септембра 1800. у Ајзенштату (Аустрија).⁶⁰ Хајднова композиција подсећа на неколико других *Te Deuma* који су писани за Марију Терезију. У њеној личној колекцији могу се наћи истоимене композиције које су написали Бертони (Ferdinando Bertoni, 1725-1813), Граун (Carl Heinrich Graun, 1704-1759), Гировец (Adalbert Gyrowetz – право име Vojtěch Matyáš Jírovec, 1763-1850), Хасе (Johann Adolph Hasse, 1699-1783), Кнехт (Justin Heinrich Knecht, 1752-1817), Паизјело (Giovanni Paisiello, ili Paesiello, 1740-1816), и Стеркел (Johann Franz Xaver Sterkel, 1750-1817).⁶¹ Оне су сличне по својој релативно краткој дужини, структури, примени Осмог псаламског гласа, и одсуству вокалних соло деоница.⁶²

Захваљујућу труду Робинса Лендона (Н. С. Robbins Landon, 1926-2009), који је проучавао и оживео запостављена Хајднова дела, 1950-тих година је спасен од заборава и постао је један од најпопуларнијих Хајднових хорских композиција.⁶³

Покушај музичке поставе *Te Deuma* **Волфганга Амадеуса Моцарта** (Wolfgang Amadeus Mozart, 1756-1787) био је изузетно успешан, показујући своје карактеристично ведро расположење и мелодијски сјај. Моцарт је компоновао *Te Deum* KV 141 (66b) у C-duru, 1769. године у Салцбургу, непосредно пред своје прво путовање у Италију, на које је кренуо са оцем

⁵⁷ Марија Терезија (1717-1780) је била аустријска царица (1740-80), чешка и мађарска краљица, ћерка немачког цара Карла VI.

⁵⁸ John Rice: *Empress Marie Therese and Music at the Viennese Court, 1792-1807*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, str. 1.

⁵⁹ Исто.

⁶⁰ Robbins Landon: *Haydn Chronicle and Works, Haydn: The Years of "The Creation"*, str. 605.

⁶¹ John Rice: *Empress Marie Therese and Music at the Viennese Court, 1792-1807*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, str. 242.

⁶² Исто.

⁶³ Исто, стр. 216.

Леополдом 13. децембра исте године. Дуго се испитивала аутентичност композиције, која је на латинском језику, писана за хор, оркестар и оргуље. Ово је једна од његових последњих „дечачких” композиција.

5. Композитори романтизма

Међу бројним композиторима романтичарске епохе, издвојила бих неколико: Менделсона као представника раног романтизма, затим Берлиоза, Брукнера и Вердија као представнике позног романтизма, и Дворжака као представника чешке националне школе.

Феликс Менделсон (Felix Bartholdy Mendelssohn, 1809-1847) је компоновао два *Te Deum*: први *Te Deum a 8* у D-duru је написао 1826. године на латинском језику, за осам солиста, осмоделни хор (тј. два мешовита хора) и континуо, у 12 ставова, а други *Te Deum a 4* у A-duru је написао 1832. године на енглеском и немачком језику, за солисте, мешовити хор и оргуље.

Први *Te Deum* је Менделсон компоновао са само седамнаест година. Ово је једно од његових најлепших духовних дела, највише привлачи пажњу и много пута је извођено у берлинској Певачкој академији (Berliner Singakademie).

„Његова инспирација је био Хендлов *Dettingen Te Deum* (1743), који је Феликс аранжирао 1828; Феликсов *Te Deum* почиње парафразирањем Хендловог финалног хора (пр. 5.8 а, б), са традиционалном мелодијом у D-duru певаном преко „шетајуће” деонице баса. Хендловске структуре обилују такође у жустрој дуплој фуги става *Tu rex gloriae* (VII став), и у *Per singulos dies* (X став), за дупли мешовити хор, са живахним пискавим фигурама у сопранима које имитирају регистар трубе – тј. Хендове трубе. С друге стране, грациозан *Te ergo quaesumus* (VIII став), за четири солисте, одише Моцартом. Најегзотичнији одсек композиције је *Sanctus* у ставу *Tibi cherubim* (IV став), у коме Феликс имитира италијанску поликоралну музику XVII века, као да нас премешта из Берлина у Венецију да размишљамо о антифоналним мистеријама Габријелија и Вилаерта у Св. Марку (пр. 5.9). Ништа мање покретачки није *Miserere* претпоследњег става *Dignare Domine* (XI став); Феликс овде плете густу мрежу шеснаестоделног контрапункта, нотираним за два дупла хора (сваки са четири солисте) и заснованог на експресивној фигури. Најоригиналнији одсек композиције, даје првенство Хендловском финалу, који оживљава барокне структуре увода.”⁶⁴

⁶⁴ R. Larry Todd: *Mendelssohn – A Life in Music*, Oxford University Press, Oxford, England; New York, 2003, <https://books.google.rs>.

Пр. 5.8а: Хендл, *Dettingen Te Deum* (1743), финални хор

Пр. 5.8б: Менделсон, *Te Deum* (1826), уводни хор

Пр. 5.9: Менделсон, *Te Deum* (1826), IV став

Француз композитор **Хектор Берлиоз** (Hector Berlioz, 1803-1869) је компоновао вокално-инструментално дело *Te Deum* (1849) опус 22, поводом проглашења новог владара Француске, али композиција није била изведена. Наиме, Берлиоз је био службени композитор под Лујом Филипом (француски краљ 1830-1848). Од 1848. године политичка ситуација у земљи

кључа. „Како је Луј Наполеон имао извесних изгледа да буде изабран за председника републике, Берлиоз је, за сваки случај, почео са компоновањем једног *Te Deum*, који је довршио у року од једне године. Међутим, када је, 1852, Луј Наполеон ступио на председнички положај, у Notre-Dame је био изведен *Te Deum*, али не Берлиозов.”⁶⁵

Берлиоз је првобитно написао *Te Deum* 1849. године, мада постоје докази да је компоновао музику коју је раније замишљао као део плана за огромно дело у славу Наполеона Бонапарте. Сада је могао да преради своју велику идеју за литургијску музичку поставу. Како је оригинално замишљен, *Te Deum* није имао дечји хор, али током боравка у Лондону 1851. Берлиоз је чуо хор од 6500 деце који је певао на добротворном концерту у Катедрали Св. Павла и био је одушевљен. Својој сестри је написао: “Никада нисам видео или чуо нешто толико дирљиво у својој неизмерној величанствености као што је ово мноштво сиромашне деце у хору, распоређне у колосалним редовима.” Берлиоз се вратио у Париз и поново написао *Te Deum* да би додао још и дечји хор свом огромном делу.

Берлиоз је имао муке да изведе свој *Te Deum*. Надао се да ће бити премијерно изведен као део церемонија проглашења Наполеона III за новог владара 1852, али се то није десило. На крају је успео да организује извођење композиције поводом отварања Међународне изложбе у Паризу, 1855. године, чији је покровитељ био Наполеона III због промоције француске индустрије у свету. То је било у огромној Цркви Св. Еустахија, која је имала нове моћне оргуље и била довољно велика да Берлиоз може добро да распореди своје извођаче. Сам композитор је водио преко 900 извођача на тој премијери, 30. априла 1855. То је био први и једини пут да је Берлиоз за свог живота чуо извођење *Te Deum*, и био је одушевљен својом музиком и наступом. Францу Листу је написао: „Било је колосално, вавилонски, нинивски⁶⁶. Огромна црква је била пуна. Без иједне грешке, без иједног оклевања... Обећавам ти, то је страшно дело, Судија⁶⁷ превазилази сваке грозоте за које сам до сада био крив...”

Химна *Te Deum* је **Антону Брукнеру** (Anton Bruckner, 1824-1896) донела први велики успех у Бечу, 1886. године, и исте године му је додељен орден Франца Јозефа. Композиција је писана на латинском језику за вокалне солисте, мешовити хор и оркестар.

⁶⁵ Kasper Heveler: *Muzički leksikon*, Priručnik za ljubitelje muzike, Matica srpska – Novi Sad, 1967, str. 79.

⁶⁶ Нинива је био древни асирски град у горњем делу Месопотамије, лоциран на периферији Мосула – у данашњем северном Ираку (трећи највећи град Ирака, после Багдада и Басре). Имала је преко 100.000 становника око 700. године п.н.е. Градске зидине су биле дугачке 12 km. Сенахерибова палата је била димензија 210 m са 200 m. У Ниниви је нађена Асурбанипалова библиотека од 22.000 глинених плочица. Разорена је 612. године п.н.е.

⁶⁷ У оригиналном тексту је употребљена латинска реч – Judex.

Антон Брукнер је био можда најватренији католички композитор свих времена. Имао је неке изразито опсесивно-компулсивне особине, тј. студирао је музику на опсесиван начин – сматрао је да његово студирање не може бити завршено док не напуни четрдесет година! У својим каснијим годинама живота предавао је теорију музике и композицију на Бечком Конзерваторијуму. Његовим студентима је био врло чудна личност: било им је забавно када би Брукнер прекинуо час на звона *Анђела Господњег*⁶⁸. Падајући на колена, њихов професор би изговорио целу молитву *Анђела Господњег* пре него што устане и настави своје предавање!

Брукнер је развио свој јединствени стил композиције, нарочито у погледу симфоније. Дубоко је поштовао Бетовена и Шуберта, али је такође ценио музички утицај Рихарда Вагнера. Вагнер је био по мало неморални паганин. Срећом, Брукнер није усвојио Вагнеровске друштвене или верске ставове, али је за своју употребу прилагодио многе Вагнерове музичке идеје. Чак би се могло рећи да је посветио Вагнеровску оркестрацију, јер Брукнерова музика је вероватно најјаче духовно симфонијско дело у репертоару. Он је написао девет симфонија, али девету није могао да заврши због лошег здравственог стања. Умро је 1896. године остављајући девету симфонију без последњег става.

Наравно, Брукнер није запоставио литургијску музику. Током своје каријере, он је написао неколицину дела за Мису и Псалме, као и *Te Deum* који је завршен 1884. године. Док је умирао 1896. године, Брукнер је изразио жаљење што није могао да заврши девету симфонију, иако је већ направио опсежне скице за оно што је планирао. Предложио је да се у извођењу, уместо IV става који фали, користи његов *Te Deum*.

У Брукнеровој музици, чујемо дубоко побожно људско биће које комуницира са Богом из дубине душе. Композиција *Te Deum* је врхунац Брукнеровог стваралаштва и једна од најважнијих композиција духовне хорске музике XIX века. „Иако је много композитора обрађивало овај амброзијански хвалоспев, само је малом броју успело да тако обухвати и свечану радост и интимну побожност ове химне као што је то учинио Брукнер.”⁶⁹

Te Deum Ђузепе Вердија (Giuseppe Verdi, 1813-1910), за двоструки хор и велики оркестар, је најчешће извођено дело од *Четири духовна комада* (*Quattro pezzi sacri*, за хор и оркестар)⁷⁰. Компонована 1895/96, на латинском

⁶⁸ *Анђео Господњи* је хришћанска католичка молитва која се традиционално моли у католичким црквама, самостанима и породицама трипут дневно: ујутру у 6 или 7 h, у подне и предвече у 18 или 19h. *Анђео Господњи* је обично пропраћен звоњавом црквених звона, што је позив на молитву.

⁶⁹ Kasper Heveler: *Muzički leksikon*, Priručnik za ljubitelje muzike, Matica srpska – Novi Sad, 1967, str. 108.

⁷⁰ Ово су хорске композиције које је Верди одвојено писао током последње деценије свог живота, са различитим пореклом и сврхом. 7. априла 1898. су изведена три комада (без *Ave Maria*) на концерту у париској опери, а сва четири заједно су објављена 1898. (издавач *Casa Ricordi*). Често су извођене као

језику, *Te Deum* је била његова претпоследња композиција. У компактној формалној структури открива се широк спектар стилова: од монодијског почетка у грегоријанском напеву – преко великих драматичних ефеката – до меког, неизвесног издисаја завршетка.

Te Deum развија пун домет хорских и оркестарских снага. Компонујући га, Верди је проучавао музику Викторије и Персла, иако је на крају створио нешто потпуно другачије. Намера му је била музичко сликање његовог емотивног односа према традиционалном тексту. „Безгранични Отац” је такође „Цар славе” (што се да запазити у фанфарама лимених дувачких инструмената), Кога је у људском телу родила Пресвета Дјева, а Који ће се вратити као „Судија”. Човечанство дрхти пред овим Судијом.

Верди је у фебруару 1896. одлучио „да консултује Боита [Arrigo Boito, 1842-1918] у погледу облика и карактера његовог новог *Te Deuma*. Сложили су се да не треба да опонаша архаични стил; али где је био узор за савремени *Te Deum*? Боито је поменуо извесног Абе Перосија [Abbé Perosi]; али Вердија су његова истраживања довела до архиве [базилике] Св. Антуна у Падови, где је пронашао списак набројаних *Te Deuma* који је направио композитор XVIII века Падре Валоти [Padre Vallotti, Francesco Antonio Vallotti, 1697-1780]. Његово писмо музичком диригенту и архивисти, Ђованију Тебалдинију [Giovanni Tebaldini, 1864-1952], у коме тражи његову помоћ, укључује и занимљиво запажање:

Знам неколико старих '*Te Deuma*' а чуо сам и неколико савремених и никада нисам био убеђен начином на који је овај славопој протумачен – потпуно независно од вредности музике. Обично се пева током великих, свечаних и гласних церемонија поводом победе или крунисања итд. ... Човечанство верује у '*Judex Venturus*' ['Долазак Судије'], призивају Га у '*Salvum fac*' ['Господе помилуј'], и завршава се са молитвом '*Dignare Domine die isto*' ['Удостој нас Господе'], која се креће меланхолично и тужно чак до тренутка ужаса.⁷¹

Верди је Тебалдинију (Giovanni Tebaldini, 1864-1952), диригенту у базилици у Паводи, написао: „Обично се пева током великих, свечаних и гласних церемонија поводом победе или крунисања итд... Човечанство верује у *Judex Venturus* [Долазак Судије], призивају Га у *Salvum fac* [Господе помилуј], и завршава се са молитвом '*Dignare Domine die isto*' [Удостој нас Господе], која се креће меланхолично и тужно чак до тренутка ужаса.”⁷²

циклус, не у хронолошком редоследу њиховог настанка, већ по редоследу у публикацији издавача: *Ave Maria* (1889) – постава латинског „Ave Maria”, за четири соло гласа без пратње (a cappella); *Stabat Mater* (1896/97) – постава латинског „Stabat Mater”, за хор и оркестар; *Laudi alla Vergine Maria* (између 1886. и 1888.) – постава молитве in Canto XXXIII of Dante's Paradiso, за четири женска гласа, a cappella; *Te Deum* (1895/96) – постава латинског „Te Deum”, за двоструки хор и оркестар.

⁷¹ Julian Budden: *Verdi*, third edition, Oxford University Press, Oxford New York, 2008, str. 145.

⁷² Исто, стр. 145.

Од *Четири духовна комада* Верди је највише волео *Te Deum*, у који је унео велики део себе. На крају је тражио да буде сахрањен са нотама ове композиције.

Антоњин Дворжак (Antonín Leopold Dvořák, 1841-1904) је “после Сметане, који је писао углавном опере, највећи чешки композитор; значај му је превасходно у његовој инструменталној музици”.⁷³

1892. године Дворжак је примио престижну провизију из Њујорка да компонује свечану кантату у знак сећања на 400-годишњицу К. Колумбовог открића Америке. Као одговор, написао је импресивну композицију у врло кратком временском периоду – *Te Deum* (оп. 103), који осликава стару молитвену химну у слављеничком стилу, у четири ефективна и контрастирајућа одсека. Писана је на латинском језику, за солисте, мешовити хор и оркестар. Композиција је први пут изведена 21. октобра 1892. у Њујорку.

6. Композитори XX века

Музику XX века карактерише велика смелост у нарушавању старих и тражењу нових средстава музичког изражавања и система.

Ралф Вон Вилијамс (Ralph Vaughan Williams, 1872-1958) је један од истакнутих британских композитора XX века. Упркос томе што је био агностик, компоновао је многа дела за цркву – између осталих *Te Deum in G*, за хор и оргуље (или оркестар), писан за устоличење др Ланга (Dr Cosmo G. Lang) за архиепископа кентберијског, 4. децембра 1928. године. Харолд Дарк (Harold Edwin Darke, 1888-1976) је дириговао на првом извођењу ове композиције.

Арво Перт (Arvo Pärt, рођ. 1935) је естонски композитор класичне и духовне музике.⁷⁴ Од краја 1970-тих, Перт је стварао у минималистичком стилу и његова дела су чувена по композиционој техници тинтинабули, коју је сам развио. Његова музика је делом инспирисана грегоријанским црквеним песмама, а једна од карактеристика Пертовог каснијег опуса су свети текстови, најчешће на латинском или црквенословенском језику.

Међу великим делима инспирисаних религијским текстовима, налази се и *Te Deum*. Писан је за три хора, клавир, гудачки оркестар и траку. Композиција је први пут изведена 19. јануара 1985. године у Келну (Немачка).

⁷³ Kasper Heveler: *Muzički leksikon*, Priručnik za ljubitelje muzike, Matica srpska – Novi Sad, 1967, str. 165.

⁷⁴ Арво Перт је од 2009. године инострани члан Српске академије наука и уметности у Београду.

Сам композитор је за свој *Te Deum* рекао следеће:

„Литургијски текст *Te Deum* састоји се од непроменљивих истина. Подсетио на смисао за немерљиви спокој који пружа планинска панорама. Швајцарски уметник Мартин Руф ми је једном рекао да је може разликовати више од двадесет нијанси плаве боје у планинама када је ваздух чист. Његове речи су се моментално претвориле у звук; почео сам да „чујем” те „плаве” планине.

Само сам желео да пренесем расположење, расположење које би могло бити бесконачно у времену, деликатним отклањањем једног дела – једне честице времена – из тока бескраја. Морао сам нежно да извучем ову музику из тишине и празнине.

Дело *Te Deum* је било потрага за нечим пролазним, дуго изгубљеним или још увек непронађеним, потрага за нечим за шта се веровало да је непостојеће, али тако реалним да постоји не само унутар нас већ исто тако и изван нашег бића.”⁷⁵

Шкотски композитор и диригент, **Џејмс Мекмилан** (James MacMillan, рођ. 1959), је 2001. године компоновао *Te Deum*, за мешовити хор и оргуље, ради обележавања “златног јубилеја” краљице Елизабете 3. фебруара 2002. године – тј. 50 година од њеног доласка на престо. Изведен на јутарњој служби у Краљевској капели Св. Петар у ланцима у Лондон Тауеру.

„Мекмилан приступа овом познатом тексту на освежавајуће оригиналан начин. Као што је у његовој хорској музици често, он поставља басове са веома ниским тоновима (дубоки тон D), затим агилне солисте сопране на почетку и групу солиста сопрана касније. Мекмиланова склоност ка мелизматичном компоновању је ефективно постављена насупрот силабичној поставци речи у нижим деоницама на почетку. Композиција даље наставља мешавином ових елемената и величанственим контрапунктским пасажом који води до врхунца ‘thine honourable, true and only Son’ (‘Твој часни, истинити и једини Син’). Деоница оргуља није тешка али захтева оштар осећај за ритам и обухвата пасаже Мекмилановог често коришћеног филигрантског обликовања.

Ово је високо ефективно и приступачно дело које би лако могао да изводи способан хор, који је у потрази за свежим приступом познатом литургијском тексту.”⁷⁶

* * *

⁷⁵ Universal Edition: Arvo Pärt *Te Deum*, <http://www.universaledition.com/composers-and-works/Arvo-Paert/composer/534/work/5244>.

⁷⁶ Boosey & Hawkes: MacMillan, James – *Te Deum*, <http://www.boosey.com/cr/music/James-MacMillan-Te-Deum/360>

Freska: Mico Di Arpo „Fra Angelico's Angels”⁷⁷

Од настанка ове древне хришћанске химне, *Te Deum laudamus*, кроз векове и њену историју до данас, постоји више текстуалних верзија на латинском језику и много превода на разне друге језике. Постоји и много музичких варијанти химне – тј. музичких постава (или аранжмана) и композиција, у рукописним и штампаним издањима, од првобитне једноставне (једногласне) мелодије до њених вишегласних, полифоних постава у вокалним и вокално-иструменталним облицима.

Данашња Бела Паланка а древна Ремезијана, иако географски мало место у Србији, историјски је веома значајно због просветитељског рада њеног давног епископа Св. Никите. Оставио је за собом важан литерарни опус, мисионарско-пастирски и богословски, са пуно вредних поука. Осим пастирске делатности, његова „педесетогодишња управа епископијом оставила је много цркава за собом, али и прве манастире у овој области”⁷⁸. Привео је у хришћанство велики број многобожачких племена у унутрашњости Балканског полуострва и обогатио духовни живот људи... јер њега „и живот и реч потврђују као слугу истине”⁷⁹.

Овај текст бих завршила стиховима псалмопојца Давида:

Све што дише нека хвали Господа! Алилуја!

(Пс. 150, 6)

⁷⁷ Mico Di Arpo: Fresco Gallery, http://micodiarp.com/fresco_art

⁷⁸ *Свети Никита Ремезијански* – Сабрана дела, књига 1, приређивачи Живота Јоцић и Радомир Поповић, изд. “Друштво пријатеља манастира Дивљана” Бела Паланка, Београд 2007, стр. 57.

⁷⁹ Исто, стр. 411 (Павлин Нолски *Писмо Сулпицију Северу*, 402. г.).

Литература:

- Британска библиотека Харли, BL Harley 624, f. 134v – *Michael and the dragon*, England (Canterbury), <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=37268>.
- Енциклопедијски лексикон – Мозаик знања, 12. Музичка уметност, Интерпрес – Београд, 1972.
- Епископ Атанасије (Јевтић): *Црква на Балкану у 4. веку – Свети Никита Ремезијански*, новине Српске Патријаршије “Православље”, бр. 942, рубрика Светитељи, 6. јул 2013, <http://archive.is/2fVKZ#selecti-on-629.15-629.27>
- Јоцић, Живота и Поповић, Радомир: *Свети Никита Ремезијански* – Сабрана дела, књига 1, изд. “Друштво пријатеља манастира Дивљана” Бела Паланка, Београд 2007.
- „OREMUS – Pjesmarica / Molitvenik”, urednik msgr. Stanislav Hočevar, издавач: Beogradska nadbiskupija, Beograd 2009.
- Пејовић, Роксанда: *Историја музике*, књига прва, Завод за уџбенике и наставна средства – Београд, 1991.
- Пејовић, Роксанда: *Историја музике*, књига друга, Завод за уџбенике и наставна средства – Београд, 1989.
- Радио-телевизија Србије: *Poeta laureatus, ловором овенчани песник*, 6. дец. 2016, <http://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/2520/nauka/2552338/poeta-laureatus-lovorom-ovencani-pesnik.html>.
- Fra Franjo Mabić: *Sveti Ambrozije – zaštitnik pčelara*, Pčelarska udruga Bilogora, Bjelovar, 8. pro. 2013, <http://www.pcelarska-udruga-bilogora.hr/?p=1998>.
- Heveler, Kasper: MUZIČKI LEKSIKON, Matica srpska – Novi Sad, 1967.
- Udruga pčelara Buište, 23.11.2015, <http://pcelari-bujstine.com/blagdan-svetog-ambrozija-zastitnika-pcela-i-pcelara/>.
- Antonín Dvůrák: *Te Deum*, <https://www.carus-verlag.com/en/choir/sacred-choral-music/anton-n-dvor-k-te-deum-oxid-19.html?listtype=search&searchparam=Te%20Deum>
- Bach Cantatas (Bahove kantate): <http://www.bach-cantatas.com/Texts/Chorale113-Eng3.htm>, <http://www.bach-cantatas.com/Texts/Chorale036-Eng3.htm>, <http://www.bach-cantatas.com/BWV16.htm>.
- Bawden, John: *Te Deum* – Marc-Antoin Charpentier (1634 - 1704), <http://www.choirs.org.uk/prognotes/Charpentier%20Te%20Deum.htm>
- Boosey & Hawkes: MacMillan, James – *Te Deum*, <http://www.boosey.com/cr/music/James-MacMillan-Te-Deum/360>.
- Budden, Julian: *Verdi*, third edition, Oxford University Press, Oxford New York, 2008.
- Burn, Andrew Ewbank: „Niceta of Remesiana – His life and works”,

- Cambridge University Press Warehouse – 1905, <https://ia801306.us.archive.org/29/items/NicetaOfRemesiana/NicetaOfRemesiana.pdf>
- Burrows, Donald: *Handel*, Cambridge University Press, 1997.
 - Burrows, Donald: *Handel*, second edition, Oxford University Press, 2012.
 - Catholic Encyclopedia. Robert Appleton Company New York, NY, Volume 14, 1912; Online Edition 1999, by Kevin Knight, *Te Deum*: <http://www.catholic.org/encyclopedia/view.php?id=11335>
 - Dickey, Timothy: Giuseppe Verdi – Sacred Pieces (4), for chorus & orchestra (Quattro pezzi sacri), <http://www.allmusic.com/composition/sacred-pieces-4-for-chorus-orchestra-quattro-pezzi-sacri-mc0002363490>.
 - Emmanuel Music: Bach Cantata Translations, BWV 16 - “Herr Gott, dich loben wir”, http://emmanuelmusic.org/notes_translations/translations_cantata/t_bwv016.htm.
 - Giuseppe Verdi: *Te Deum*, <https://www.carus-verlag.com/en/choir/sacred-choral-music/giuseppe-verdi-te-deum-oxid-28.html?listtype=search&searchparam=Te%20Deum>.
 - Gregorian Chant Hymns, *Te Deum laudamus* (Simple Tone), St. Cecilia’s Abbey, UK, <http://gregorian-chant-hymns.com/hymns-2/te-deum.html>
 - Heller, Karl: *Antonio Vivaldi: The Red Priest of Venice*, Amadeus Press, Portland Oregon 2003.
 - Hitchcock, H. Wiley: Marc-Antoine Charpentier, Oxford, 1990.
 - Hymnary (Зборник химни на немачком): <https://hymnary.org/hymn/EGEK1862/page/357>, https://hymnary.org/text/herr_gott_dich_loben_wir_herr_gott_wir_d.
 - Landgraf, Annette: *With trumpets and drums. Handel’s “Dettingen Te Deum” in the Halle Handel Edition*, translation Elizabeth Robinson, from [t]akte 1/2016, http://www.takte-online.de/en/complete-ed/detail/artikel/mit-pauken-und-trompeten-haendels-dettingen-te-deum-in-der-hallischen-haendel-ausgabe/index.htm?tx_ttnews%5BbackPid%5D=517&cHash=a79b3bf9e5e036dca800eeb97721d359.
 - *Lyra Catholica: containing all the hymns of the Roman Breviary and Missal*, with others from various sources, G. Dunigan and Bro., New York, 1851.
 - Manschreck, Clyde L.: Philipp Melanchthon, <https://www.britannica.com/biography/Philipp-Melanchthon>.
 - Mico Di Arpo: Fresco Gallery, http://micodiarp.com/fresco_art.
 - Petersen, Randy: *Be Still, My Soul – The Inspiring Stories behind 175 of the Most-Loved Hymns*, Tyndale House Publishers, 2014.
 - Rice, John: *Empress Marie Therese and Music at the Viennese Court, 1792-1807*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
 - Rice, Richard: *The Parish Book of Chant*, Church Music Association of America, 2012.
 - Rolland, Romain: *Handel*, Routledge, New York, 2016; <https://books>.

google.rs/books?id=vpxACwAAQBAJ&pg=PT46&lpg=PT46&dq=handel+wrote+four+Te+Deums&source=bl&ots=i2zxI3aqJk&sig=-eAdpzstPT2a93hpqfJNg0Q5l4k&hl=sr&sa=X&ved=0ahUKEwig7dGnqJXUAhVCEywKHThzDT0Q6AEIXTAJ#v=onepage&q=Te%20Deum&f=false.

- Saturday Chorale – A site for lovers of music, “Tomás Luis de Victoria (1548-1611): Te Deum laudamus”, Mark from Ireland, 19.01.2015, <http://saturdaychorale.com/2015/01/19/toms-luis-de-victoria-1548-1611-te-deum-laudamus/>.
- Todd, R. Larry: *Mendelssohn – A Life in Music*, Oxford University Press, Oxford, England; New York, 2003.
- Universal Edition: Arvo Pärt *Te Deum*, <http://www.universaledition.com/composers-and-works/Arvo-Paert/composer/534/work/5244>.
- Williams, Ralph Vaughan: Te Deum in G, http://www.hyperion-records.co.uk/dw.asp?dc=W21_GBAJY0550301

ПРИЛОЗИ

III

T E De- um laudá-mus: * te Dóminum confi-té-mur. Te ætérnum Patrem omnis terra ve-
ne-rá-tur. Ti-bi omnes Ange-li, ti-bi Cæ-li et univérsæ Potestá-tes: Ti-bi Chérubim et Sé-
raphim incessá-bi-li voce proclá-mant: Sanctus: Sanctus: Sanctus Dóminus De- us Sá-ba-
oth. Ple-ni sunt cæ-li et terra ma-jestá-tis gló-ri-æ tu- æ. Te glo-ri- ósus Aposto-lórum cho-
rus: Te Prophe-tárum laudá-bi-lis núme-rus: Te Mártýrum candidá-tus laudat exérci-tus. Te
per orbem terrárum sancta confi-té-tur Ecclé-si- a: Patrem imménsæ ma-jestá- tis: Vene-rán-
dum tu- um ve- rum, et ú-nicum Fi-li- um: Sanctum quoque Parácli-tum Spi-ri- tum. Tu Rex gló-
ri- æ, Chri-ste. Tu Patris sempi-térnus es Fi-li- us. Tu ad libe-rándum suscepturus hómi- nem,
non horru- ísti Vírgi-nis ú-te- rum. Tu devícto mortis acú- le- o, aperu- ísti credénti-bus regna
cæló-rum. Tu ad dexteram De- i se-des, in gló-ri-a Pa-tris. Judex créde-ris esse ventú-rus.
Te ergo quæ-sumus, tu- is fámu-lis súbve- ni, quos pre-ti- óso sángui-ne redemísti. Ætérna fac
cum sanctis tu- is in gló-ri-a nume-rá- ri. Salvum fac pópu-lum tu- um Dómine, et bénedic
he-re-di-tá-ti tu- æ. Et re-ge e- os, et extól-le illos usque in ætér- num. Per síngu-los di-
es, bene-dí-cimus te. Et laudámus nomen tu- um in sæ-cu- lum, et in sæ-cu-lum sæcu-li.
Digná-re Dómine di- e i-sto sine peccáto nos custodí- re. Mi-se-ré-re nostri Dómi- ne, mi-se-
ré-re nostri. Fi- at mi-se-ricórdi- a tu- a Dómine su-per nos, quemádmódum spe-rá-vimus in te.
In te Dómine spe-rá- vi: non confúndar in æ-tér- num.

Musica Sacra – Schurch Music Association of America,
<http://musicasacra.com/additional-publications/pbc/>

HYMN OF COLUMBUS.

[For the anniversary of the discovery of America,
October 11, 1492.]

TE DEUM LAUDAMUS !

This glorious morn,
From the bosom of ocean,
A world has been born !
And He, who first kindled
The sun with his breath,
Has brought light from darkness
And life out of death.

TE DEUM LAUDAMUS !

Ye isles of the main,
Through ages of error
That slumb'ring have lain,
Lift up your glad voices :
The shadow that lay
Upon you, his presence
Has turn'd into day !

TE DEUM LAUDAMUS!

Ye nations that lie
In the noon-tide of truth
From the day-spring on high,
Your songs of thanksgiving
To GOD, the SUPREME,
Pour forth without ceasing—
SALVATION'S the theme!

THE SISTER OF CHARITY.

SHE once was a lady of honor and wealth;
Bright glow'd in her features the roses of health;
Her vesture was blended of silk and of gold,
And her motion shook perfume from every fold:
Joy revell'd around her—love shone at her side,
And gay was her smile as the glance of a bride;
And light was her step in the mirth-sounding
hall,
When she heard of the daughters of Vincent de
Paul.

LYRA CATHOLICA: containing all the hymns of the Roman Breviary and Missal, with others from various sources; arranged for every day in the week, and the festivals and the Saints' days throughout the year; with a selection of hymns, anthems, and sacred poetry; New York G. Dunigan and Bro., New York, 1851, str. 528-529

7. Lob- und Danklieder.

376.

Eigene Melodie.

Chor I.

Herr Gott, dich lo-ben wir,

Dich, Gott Va-ter in E-wig-keit,
Al-le En-gel und Him-mels-heer',
Auch Ebe-ru-bim und Se-ra-phim,

Hei-lig ist un-ser Gott!

Chor II.

Herr Gott, wir dan-ken dir.

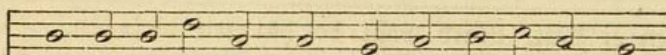

Eh-ret der Weltkreis weit und breit.
Und was da die-net dei-ner Ehr',
Ein-gen im-mer mit ho-her Stimm:

Hei-lig ist un-ser Gott!!

Beide Chöre.

Hei-lig ist un-ser Gott, der Her-re Je-ba-oth!

Chor I.

Dein göttlich Macht und Herrlichkeit

Der hei-li-gen zwölf Vo-ten Zahl,
Die theuern Mär'ter' all-zu-mal
Die gan-ze wer-the Christen-heit
Dich, Gott Vater, im höchsten Thron,
Den heil'gen Geist und Tröster werth,

Du Kön'g der Eh-ren, Je-su Christ,
Du nah-mest an der Welt zu Gut',

Du hast dem Tod zerstört sein' Macht,

Du sitz'st zur Rechten Gottes gleich,
Ein Rich-ter du zu-künf-tig bist,

Chor II.

Gott ü-ber Himmel und Erden weit.

Und die lie-ben Pro-phe-ten all',
Lo-ben dich, Herr, mit großem Schall
Rühmt dich auf Er-den al-le-zeit.
Dei-nen rech-ten ei-ni-gen Sohn,
Mit rechtem Dienst sie lobt und ehrt.

Gott's Va-ters ew-ger Sohn du bist,
Gleich Menschenkindern, Fleisch u. Blut

Und alle Christen zum Himmel bracht.

Mit al-ler Ehr' in Vaters Reich.
Al-les, was todt und le-bend ist.

Chor I.

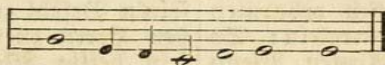
Nun hilf uns, Herr, den Dienern dein,
 Laß uns im Himmel haben Theil
 Hilf dei-nem Volk, Herr Jesu Christ,
 Wart' und pfleg' es zu al-ler Zeit,
 Täglich, Herr Gott, wir loben dich,
 Be - hüt uns heut, o treu-er Gott,
 Sei uns gnä - dig, o Her-re Gott,
 Zeig' uns dei - ne Barmher-zig-keit,
 Auf dich hoß-fen wir, lie-ber Herr,

Chor II.

Die mit dein'm theuern Blut erlöset sein
 Mit den Heil'gen am ew'gen Heil.
 Und seg - ne, was dein Erbtheil ist.
 Und heb' es hoch in E - wig - keit.
 Und ehr'n deinen Namen stetiglich.
 Vor al - ler Sünd' und Mis-se-that,
 Sei uns gnä - dig in al - ler Noth.
 Wie un - fre Hoffnung zu dir steht.
 In Schanden laß uns nimmermehr.

Beide Chöre.

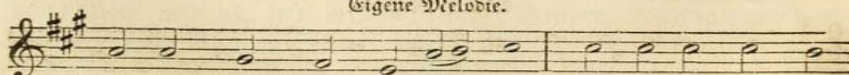

A - - - - - men!

(Te deum laudamus.) M. Luther, geb. 1483, † 1546.

377.

Eigene Melodie.

1. Nun lob', mein' Seel', den Her-ren, Was in mir ist, den
 Sein' Wohlthat thut er meh-ren, Ver-giß es nicht, o

ОНОМАСТИКА

ДИВЉАНСКА ЛИЧНА ИМЕНА 1450-1878. г.

Апстракт. О старијим личним именима белопаланачког краја, пре ослобођења од Турака 1877. г., још није написан посебан рад. Није евидентирана и прикупљена ни сва расположива грађа. Овај рад је покушај да се попишу, систематизују и хронолошки прикажу лична имена (антропоними) белопаланачког села Дивљане у периоду 1450-1878. године.

Кључне речи: Лична имена, пописи, топоними, белопаланачки крај, село Дивљана, Дивљански манастир.

Матичне књиге

Основни извор података о личним именима сваког места и краја чине матичне књиге. Службене матичне књиге рођених, венчаних и умрлих у белопаланачком крају уведене су тек по ослобођењу од Турака и присаједињењу Кнежевине Србији 1878. г. О непостојању матичних књига и проблемима око њиховог увођења сликовито говори архивска грађа.

Одмах по ослобођењу, 18.1.1878. г. епископ нишки Виктор извештава министра просвете и црквених дела, да „при овдашњој цркви, као и при свим црквама и манастирима наше епархије, није досада постојало црквених књига-протокола: крштених, венчаних и умрлих, које су књиге за цркву због државних потреба неопходно нужне. Зато јављајући вам ово очекујемо од вас упутства и наредбе, како би се и у овоме могло ступити у сагласност и равнообразност са црквама благословене и слободне Србије.“¹

На потребу брзог устројства матичних књига указује 19.8.1878. г. и министар финансија: „Неке власти из ослобођених предела доставиле су ми, како се тамо нису никако водили црквени протоколи рођених, венчаних и умрлих, и како су они врло нужни, нарочито протоколи венчаних и умрлих, због рачуна о данку, па су ме молиле, да порадим, да се ови протоколи воде, и да се изводи отуда могу употребити бар за данак првог полугођа 1879. г.“²

Међутим, да све није ишло лако види се из писма српског митрополита Михаила упућеног министру просвете и црквених дела 9.9.1878. г.: „Ми смо наредили да се записују рођени, венчани и умрли у ослобођеним пределима

¹ Архив Србије (АС), ПО-64, 111/1878.

² АС, МПс, ф VIII, р. 119/1878.

у тевтер, који ће сваки свештеник епархије нишке, пиротске и врањске за себе сашити, па кад се протоколи пошљу, онда ће се у њима отуда превести. Но и ово није могуће извршити, јер има их доста свештеника, који једва могу своје име да потпишу, а у протоколе заводити немогу. Да би се ово завођење отпочело, треба поставити протe и намеснике, те да они или сами уписују или уче ондашње свештенике да то чине. Но сада се немогу постављати протe и намесници, јер нема тамо за њих празних парохија. Ово би могло бити одмах, када би влада дала протама и намесницима плату по 300-350 тал(ира), па да одмах одавде иду и отпочну посао уређења и поучења за 3 до 5 година...“³

Такође, митрополит тражи 19.10.1878. г. од министра просвете: „Да би се отпочело увођење у протоколе рођених, венчаних и умрлих с почетка по варошима потребни су ти протоколи за Ниш, Лесковац, Прокупље, Пирот и Врању. Зато молим вас да изволите наредити да нам се по три протокола – за рођене, венчане и умрле пошаљу за пет горњи вароша...“⁴ Министар одмах тражи од Управе државне печатње да ове протоколе испоручи, али су они послати тек средином фебруара 1879. г. По њиховом примитку митрополит примећује: „ови су протоколи тешки за уписивање и скупи, јер многе варошке и сеоске цркве не могу их купити, почем немају прихода, а треба за три протокола дати 225 гр(оша) чар(шијских) колико преко целе године цркве тамошње немају прихода. Из обзира тог, што су свештеници мало писмени и што су цркве сиротне“, предлаже да се пошаљу протоколи „старе форме“, који су упрошћенији и јефтинији. Када је министар одговорио да старих, јефтиних протокола више нема, митрополит Михаило 22.2.1879. г. издаје наредбу „да све цркве у ослобођеним пределима набаве протоколе за уписивање рођених, венчаних и умрлих, са препоруком да искуснији поучавају неискусне свештенике“, а после месец дана, 19. марта, каже да „за епархију Нишку треба 50 протокола рођених, венчаних и умрлих, за округ Пиротски 50, а за врањски 36.“⁵

Тако је, после годину ипо дана, средином 1879. г. почело формирање матичних књига у белопаланачком крају. И тек од тада, на основу ове валидне грађе (службених матичних књига) могу се вршити сваколика проучавања белопаланачких личних имена, до данас.

³ Исто.

⁴ АС, МПС, ф III, р. 28/1879.

⁵ Исто.

Из старијег периода, пре увођења матичних књига (1879), грађа о личним именима у белопаланачком крају је фрагментарна и сиромашна. Њоме се нико није посебно бавио, те је још увек непроучена. Ипак, њен значајан део је сакупљен на једном месту и учињен доступним будућим истраживачима. У нашем раду о белопаланачким насељима⁶ објављено је укупно 556 личних имена из периода 1545-1878 г., од којих су из XVI века – 86 имена, из XVII века – 33, из XVIII века – 89, из XIX века закључно са 1878. г. – 348 имена. Ова имена наших предака су из веродостојних писаних извора које су оставили државни службеници, калуђери, попови, сеоски кметови и домаћини. Налазе се у пописним књигама, службеним актима, црквеним и приватним записима, на заветним, надгробним и другим споменицима. Знатан број је овде први пут објављен.

Још увек су необјављени, тиме и недоступни, детаљни турски пописи белопаланачких села из 1525, 1545, 1571. и 1595. године, који садрже лична имена свих кућних домаћина, удовица и пунолетних неочењених младића, као и имена њихових очева.

Нажалост, из старије прошлости, из предтурског периода,⁷ заувек су изгубљене и пропале српске, бугарске и византијске повеље издате понишавским крајишким господарима (властели) и манастирима. У њима су била пописана наша села са међама (синорима) и кућним домаћинима (баштиницима), обвезницима данка.

Дивљана је старо белопаланачко село, са насеобинским траговима из праисторије, антике и средњег века, када је као манастирско село св. Димитрија носило и паралелни назив Прњавор.⁸ Први познати писани трагови о селу и манастиру су у државном попису из 1525. г., од када располажемо и првим личним именима њихових насељеника. Од тада село Дивљана и Дивљански манастир трају континуирано, али о многобројним генерацијама њихових житеља имамо само делимична сазнања, која овде износимо.

Лична имена су сачувана у: а) писаним споменицима, и б) сеоској и манастирској топонимији. Сва та имена су саопштена у овом раду, у Табели личних имена, с позивом на извор (годину пописа, бележења или рођења). Као комплементаран раду прилаже се посебно и преглед личних имена (са примерима) у старим народним песмама записаним у белопаланачком крају, углавном у Дивљани.

⁶ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. године*, Београд, 2014, стр. 7-334.

⁷ О Понишављу у границама Српске Деспотовине 1413-1427. г. види Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 11-14.

⁸ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 94.

I

ЛИЧНА ИМЕНА У ПИСАНИМ СПОМЕНИЦИМА

Коришћени су следећи писани извори:

1) *Опширни катастарски попис Пиротског кадилука 1525. г.*⁹ У Дивљани бележи 17 баштина, 36 домова и 3 неожењена пунолетна младића. Ако се број домова помножи са уобичајеним коефицијентом¹⁰ 4,4 добија се 158 житеља, који са додата три неожењена чине укупан број становника села Дивљане – 161. Домаћинима кућа и пунолетним младићима, као пореским обвезницима, су уписана лична имена, као и имена њихових очева, укупно 63 имена. Како се пунолетство стицало, и баштина могла да преузме, са навршених 20 година живота, а попис је извршен 1525. г., јасно је да су очеви свих пописаних рођени пре 1480. г., а њих шесторица (Доброслав, Јова, Новак, Радослав, Станислав и Тодор) око 1450. г.¹¹ Манастир Св. Димитрије је пописан, али ни број ни имена монаха нису исказани.

Житељи Дивљане рођени између 1450-1500. године

Бојо	Петар
Бојовин	Петко
Велислав	Петко (други)
Доброслав	Радојко
Јова	Радослав
Михајил	Рајке
Момчил	Станислав
Никола	Стојан
Никола (други)	Стојан (други)
Новак	Стојан (трећи)
Оливер	Тодор
Пејо	Тодор (други)

⁹ Дефтер није објављен. На основу података из овог опширног дефтера сачињен је 1530. г. сумарни пописни дефтер који је објављен (Т. Катић – Д. Амедоски, *Сумарни попис Пиротског кадилука 1530. г.*, Софија, 2010) али без назнаке да је урађен на основу пописних података из 1525. г. За уступљене податке о житељима Дивљане у овом раду захвални смо др Татјани Катић са Историјског института у Београду.

¹⁰ Коефицијент за целе домове је 4,4 а за удовичке 2,5 (Т. Катић, *Гојин Дол насеље и становништво у 16 веку*, ПЗ бр. 40 (2015), 133).

¹¹ Тако је 1525. г. пунолетној браћи Илији и Јовану отац Петар, а деда Доброслав; пунолетној браћи Стојану и Дамјану отац је Оливер, а деда Јова; пунолетном Богославу отац Стојан, а деда Новак; пунолетном Тодору отац Петко, а деда Радослав; пунолетном Недељку отац Пеја, а деда Станислав; пунолетној браћи Милку и Боји отац је Рајке, а деда Тодор.

2) *Опширни катастарски попис Пиротског кадилука 1545.*¹² У Дивљани је на 17 баштина било 23 дома (од којих је један удовички, са удовицом Невом) и 4 пунолетна неожењена младића, са преко 103 житеља. Записана су 45 имена. У манастиру св. Димитрије је пописан само старешина манастира монах Максим син Дабижива.

3) *Опширни катастарски попис Пиротског кадилука 1571. г.*¹³ У селу Дивљани на 16 баштина пописан је 21 дом и 1 неожењен пунолетни младић, а записано 41 лично име. Имена и број монаха у манастиру нису посебно исказана, али из других извора знамо да их је у то време (1578) било петоро.¹⁴

4) *Записи у црквеним и другим књигама*, из 1699. г. у рукописном апостолу, из 1798, 1840, 1845. г. Укупно седам имена, од тога шест монаха у Дивљанском манастиру и једно житеља села Дивљане.¹⁵

5) *Натписи на заветним, надгробним и другим споменицима*, из 1670, 1786, 1810, 1845, 1852, 1862. г. Укупно уписано 14 личних имена, од тога 2 свештених лица из Дивљанског манастира, 10 лаика из села Дивљане и два из других села.¹⁶

6) *Службена турска и српска акта* издата у Пироту и Белој Паланци 1836, 1846, 1864, 1870, 1874, 1878, 1882. и 1884. г., са 24 лична имена становника села Дивљане.¹⁷

7) *Пописна књига села Дивљане од 11.2.1885. г.* Књига је урађена у Београду на основу теренског пописа лица и имовине у селу Дивљани и Дивљанском манастиру од државне пописне комисије у другој половини 1884. г.¹⁸ У селу су била 24 дома са 216 становника, од чега мушких 115 и женских 101. Сви су поименично пописани, са годином рођења. Најстарији уписани, Спаса, рођен је 1799. г. Када се именима пописаних додају и имена очева домаћина, сачуваних у презименима, укупан број пописаних сеоских имена је 232. Карактеристично је да су државни пописивачи један број имена уподобљавали именима у Краљевини, односно важећем правопису, те су та имена унета у књигу „осавремењена“, нпр.: Андон као Антоније, Гмитар – Митар, Ђорго – Ђорђе, Живка – Живана, Ига – Игњат, Јаначко – Јанаћко, Јованча – Јован, Крстина – Христина, Микаил – Михаило, Николица – Николија, Пенча – Петар, Спаса – Спасоје, Цека – Цветко, Џурка – Ђурка.¹⁹

¹² Није објављен. Подаци о Дивљани у преводу Т. Катић (в. нап. 9).

¹³ Исто.

¹⁴ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 96.

¹⁵ Исто, 96, 98, с позивом на извор.

¹⁶ Исто, 96-99, с позивом на извор.

¹⁷ Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, БПЗ-7, (2011), 106, 112-114, 122.

¹⁸ Више о попису и изради пописне књиге у Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, БПЗ 10-11 (2015), 233-236.

¹⁹ Очит пример је у домаћинству Вучка Спасића (р. 1835) где је уписан и његов „отац Спасоје“ (р. 1799) чије је име несумњиво гласило Спаса сачувано у презимену Спасић, јер би иначе презиме гласило Спасојевић (непознато у белопаланачком крају). Или, у домаћинству Ћири (р. 1819) који је у изјави

Али пописивачи у овоме нису били доследни, па једног Пенчу (р. 1860) уписују под тим именом, а другог (р. 1868) под Петар, или једну Живку (р. 1805) из рода Јоцинци, уписују под тим именом, а другу (р. исте 1805) из рода Борчинци, под именом Живана. Ми смо у Табелу имена унели само старији облик (првобитни), а код рођених после 1878. г. како је забележено у пописној књизи. Ово с тога што су првобитни (прави) облици уписани и на надгробним споменицима и у неким службеним списима од пре пописа, и њих искључиво познаје сеоско предање.

У табелу имена смо, поред личних имена из писаних споменика, унели и 18 личних имена из сеоских топонима који воде у XVII-XVIII век (о топонимима в. даље).

Исказана по „старини“ сва наведена лична имена припадају:

XV век (1450-1500)	24 имена
XVI век	122 имена
XVII век	12 имена
XVIII век	28 имена
XIX век (закључно са 1884)	<u>232 имена</u>
Свега:	418 имена

Како се многа имена понављају (нпр. Стојан 17 пута, Пејо 13, Петар 12, Јован 11, Никола 9, Пеша 9, Крста 8, Тодор 7, или женска: Николица 6 пута, Марија 5, Стана 4, Цана 4, Вида 3, Нена 3 пута) то у Табели имамо 215 појединачних имена, од тога 143 мушка и 72 женска (сем једног из 1545. г. сва женска имена су из XIX века).

благодарности кнезу Милану од 11.6.1878. г. потписан као „Ђира Ђоргов кмет из Дивљане“, а у пописну књигу од 11.2.1885. г. унет као домаћин „Ђира Ђорђевић“.

**Табела личних имена
у селу Дивљани и Дивљанском манастиру
(1450-1878)**

Лично име	Година пописа, бележења или година рођења (р.)
Мушка имена	
Агатангел	протосинђел/архимандрит у манастиру 1862-1891
Адам	р. 1835; р. 1839; поп у манастиру 1845;
Алекса	р. 1850; р. 1867;
Анђелко	р. око 1775; 1845;
Андон	р. 1867; р. 1868;
Андреја	р. 1884;
Арсеније	монах у манастиру 1798;
Бата	топоним XVIII век
Богдан	1545; р. 1790; р. 1859;
Богослав	1525; 1545;
Бојин	1545;
Бојко	1545 (2);
Бојо	р. пре 1480; 1525 (2); 1545;
Бојовин	р. пре 1480;
Борча	XVII/XVIII век
Бошко	р. 1884;
Васиљко	р. 1825
Велислав	р. пре 1480; 1525; 1571;
Веселин	1786;
Виден	р. 1845; р. 1873; р. 1874;
Висарион	јеромонах у манастиру 1699;
Вуја	1670 (манастир);
Вундук	топоним XVIII век;
Вучко	р. 1835; р. 1862 (2);
Гмитар	р. 1863;
Груба	1571;
Дабижив	отац монаха Максима у манастиру 1545;
Дамјан	1525;
Денча	р. 1835;
Димитрије	1525 (4); 1545 (2); 1571; р. 1873;
Доброслав	р. око 1450; 1525 (2); 1545 (2); 1571;

Драган	1545; 1571;
Драгутин	р. 1883;
Драја	1545;
Ђорго	р. 1798; 1878;
Ђорђе	р. 1819; р. 1873;
Ђура	р. 1873; р. 1879;
Живко	1670 (манастир); р. 1819; р. 1845;
Здравко	1836 (отац поп-Стевана у манастиру)
Ига	р. 1855; р. 1860;
Игњат	р. 1795; р. 1796; 1870;
Илија	1525; 1545 (2); р. 1851;
Илко	1545;
Јаначко	р. 1859; р. 1861; р. 1872; р. 1873; р. 1877;
Јаћим	р. 1868;
Јеленко	р. 1854; р. 1883;
Јова	р. око 1450; 1545; 1571 (3);
Јован	1525 (3); 1545; 1571 (2); р. 1805; р. 1865; р. 1871; р. 1875; р. 1877;
Јованча	р. 1878;
Јовка	топоним XVIII век;
Јосив	р. 1874;
Јоца	р. 1805; 1870; 1882; 1884;
Китан	р. око 1815;
Којке	топоним XVII/XVIII век;
Којко	1545;
Колеца	топоним XVIII век;
Коста	р. 1845; р. 1849; р. 1868; р. 1873; р. 1877;
Костадин	1525;
Крагуј	топоним XVII/XVIII век;
Краљ	топоним XVII/XVIII век;
Крста	1845; 1846; 1864; р. 1818; р. 1839; р. 1849; р. 1878; 1882;
Лазар	1545;
Максим	1545 старешина манастира; 1798 јеромонах;
Мана	р. 1833;
Манојло	р. 1877;
Манца	р. око 1750; 1852;

Маринко	р. око 1780; 1870;
Марко	топоним XVIII век;
Матеја	р. 1869;
Мијалко	р. 1823; р. 1829;
Милан	р. 1875; р. 1877 (2); р. 1878;
Миле	1571;
Миленко	1845; р. 1820; р. 1831;
Милко	1525; 1571 (2);
Милоје	р. 1839;
Милћа	топоним XVIII век;
Митре	1874;
Михајил	р. пре 1480; 1525;
Михајло	р. 1884;
Миша	р. око 1760;
Младен	р. 1855;
Момчил	р. пре 1480;
Недељко	1525;
Нефтарије	поп у манастиру 1699;
Неша	топоним XVIII век; р. 1872; р. 1877;
Никола	р. пре 1480 (2); 1525; 1545 (2); 1571; р. 1850; р. 1865; р. 1870;
Новак	р. око 1450; 1571;
Оливер	р. пре 1480; 1525;
Павле	р. 1883;
Панајот	р. 1844;
Панча	р. 1860;
Паун	р. 1883;
Пејо	р. пре 1480; 1525; 1545 (6); 1571 (5);
Пејча	р. 1870;
Пенча	р. 1860; р. 1868;
Петар	р. пре 1480; 1525 (4); 1571 (5); р. 1805; р. 1861;
Петко	р. пре 1480 (2); 1525 (3);
Пеша	1545; 1571 (5); р. око 1770; р. 1825; 1874;
Поп-Стеван	старешина манастира 1836; †1842;
Прија	топоним XVII/XVIII век;
Продан	1545; 1571 (3);
Пуза	топоним XVIII век;
Радивој	1545;
Радој	1571;
Радојко	р. пре 1480;

Радослав	р. око 1450; 1571;
Радош	1545;
Радул	топоним XVIII век;
Рајке	р. пре 1480; 1525 (2); 1545 (3);
Рајко	1571;
Рако	1874;
Ранђел	р. 1844; р. 1845; р. 1869;
Ранча	† 1874;
Руса	1545;
Рута	топоним XVIII век;
Сава	р. 1883;
Симон	р. 1863;
Сокол	р. 1859;
Спаса	р. 1799; р. 1870;
Ставра	р. 1878;
Стајке	1525; 1545;
Станислав	р. око 1450;
Станко	† 1810; р. 1822; р. 1837 (2);
Стаса	топоним XVII/XVIII век;
Стеван	р. 1840;
Стефан	јеромонах у манастиру 1699; † 1874;
Стоја	1571;
Стојан	р. пре 1480 (3); 1525 (2); 1545 (5); 1571; поп у манастиру 1670; р. 1830; р. 1855; р. 1860; р. 1873 (2);
Стојанче	† 1874;
Сретен	р. 1884;
Танча	р. 1880;
Таса	р. 1871;
Тодор	р. око 1450; р. пре 1480; 1525 (2); 1545; 1571; † 1810;
Тоша	† 1852; р. 1797; р. 1819; р. 1845; р. 1871;
Тошил	топоним XVIII век;
Тричко	р. 1820; р. 1829; р. 1865; 1882;
Ћира	р. 1810; р. 1819;
Ћоса	топоним XVIII век;
Филип	р. 1884;
Цвеја	топоним XVIII век;
Цветко	1525; р. 1809;
Цека	р. 1859;

Цоца	1545;
Шпира	р. око 1790; 1845;
Женска имена	
Агна	р. 1837; р. 1853;
Божана	р. 1870;
Бона	р. 1828;
Босилка	р. 1819;
Будимка	р. 1880;
Васа	р. 1882;
Вела	р. 1845;
Велика	р. 1839;
Вида	1845; р. око 1800; р. 1870;
Гмитра	р. 1844; р. 1877;
Гркиња	р. 1845;
Дана	р. 1851; р. 1867;
Даца	р. 1890;
Дена	р. 1829;
Динка	р. 1878;
Добрија	р. 1882;
Драга	р. 1882;
Дрина	р. 1884;
Ђина	р. 1849;
Ђуна	р. 1819;
Ђурђа	р. 1859;
Ђурђија	†1810;
Ђурка	р. 1850;
Живана	р. 1805 (род Борчинци);
Живка	р. 1805 (род Јоцинци); р. 1879;
Јека	р. 1859;
Јелена	р. 1839;
Јерина	р. 1879;
Јованка	р. 1829; р. 1860;

Кана	p. 1867;
Ката	p. 1877; p. 1879;
Кошута	p. 1860; p. 1862; p. 1879;
Крсјана	p. 1839; p. 1863;
Крстина	p. 1873;
Лена	p. 1881;
Љубица	p. 1880;
Марија	p. 1815; p. 1819; p. 1865; p. 1868; p. 1879;
Мика	p. 1857; p. 1873;
Милева	p. 1879;
Миливинка	1874;
Милојка	p. 1844;
Мита	p. 1859;
Младена	p. 1864; p. 1869;
Нева	1545; (Најстарије познато женско име у Дивљани)
Недеља	p. 1877;
Нена	p. 1831; p. 1839; p. 1850;
Николица	p. 1854; p. 1862; p. 1875 (4);
Пека	p. 1819 (2);
Пена	p. 1844;
Перка	p. 1874;
Перса	p. 1882;
Ранча	p. 1825; p. 1855;
Ристана	p. 1850;
Руса	p. 1875;
Савета	p. 1870; p. 1875;
Сара	p. 1884;
Симеонка	p. 1882;
Совића	p. 1877;
Софија	p. 1880;
Спаса	p. 1815;
Стамена	p. 1819;
Стана	1845; p. 1825; p. 1850; p. 1871;
Станка	p. 1865;
Стевана	p. 1825;
Стојана	p. 1839;

Стојанка	1874;
Суса	у манастиру „баба Суса“ 1877; р. 1865; р. 1881;
Тана	р. 1865; р. 1876;
Тодора	р. 1830; р. 1864;
Тодорка	р. 1875;
Цана	р. 1845; р. 1863; р. 1868 (2);
Цвета	р. 1825; р. 1860;

Сл. 1 Вучковић Миладин (1914-2002) и Круна (1914-2003), из Дивљане, род Спасинци (фот. 1934.). Изродили петоро деце: Видосав (1934), Градимир (1935), Мирјана (1936), Методије (1939), Љубинка (1942), која су се расула по Србији, а њихови потомци данас живе у Београду, Нишу, Бору, Ковачици и Белој Паланци.

Сл. 2 **Витково миро** (посвећени храст) у дивљанском пољу, старо око 200 година. Три стабла из једног корена имају јединствену круну чији је обим 79,83 м, пречник 25,41 м, висина 15,30 м. Стабла су у линији југ-север, на средњем је урезан крст са западне стране у висини прсију. Прсни обим стабала је јужног - 2,80м, средњег - 2,65 м, северног - 2,70 м (фот. и мере сачинили 2009. г. геометри Видосав Вучковић из Дивљане и Зоран Живковић из Беле Паланке).

II ЛИЧНА ИМЕНА У СЕОСКОЈ ТОПОНИМИЈИ

Имена места (топоними) у дивљанском атару пописана су први пут 1884. г. приликом државног пописа сеоске имовине и израде детаљних пописних књига.²⁰ Други попис сеоских топонима сачинио је Љ. Ћирић 1990. г. на основу казивања мештана.²¹ У међувремену је 1950. г. М. Костић забележио мањи број сеоских топонима у својој антропогеографској студији.²²

Пописна књига из 1884. г. бележи укупно 96 топонима у дивљанском атару. Од њих је 16 са антропонимском основом (личним именом), а део води порекло из XVIII века.

Од укупно забележеног 31 топонима код М. Костића 6 је антропонимско, а од њих је пет пренето из XVIII века.

Попис дивљанских топонима који је по академијином пројекту сачинио Љ. Ћирић, садржи укупно 121 топоним од којих су 32 са антропонимском основом, међу њима и 10 пописаних још 1884. г.

Ван ових пописа остало је још неколико топонима које смо ми пописали и унели у овај рад. Међу њима и три везана за миросане (табуисане) храстове поред којих се кретала сеоска литија у обредном обилажењу атара: Јованово, Матејино и Витково миро, и два речна вира.

У овом раду је разматрано и објашњено укупно 46 дивљанских топонима, односно личних имена која топоними садрже.

Бата

Топоним *Батине ливаде*,²³ 500 м јужније од села, поред реке. Раније земља рода Ајвинци, који је затрт у епидемији чуме 1815. г. (од тада у поседу новодошлог рода Богдановци).²⁴ Личног имена Бата није било у роду Богдановци, што значи да је топоним старији, односно од пре 1815. г., те да је Бата, по коме је место названо, из изумрлог рода Ајвинци, с краја XVIII века. Име, међутим, није писмено потврђено у овом периоду, те није искључено да је изворни облик назива места гласио Матине ливаде, од личног имена Мата (хипокористик од Матеја). Име Мата је средњевековно, записано још у XIV веку, а јавља се и у пиротском крају.²⁵

²⁰ Пописна књига села Дивљане од 11.2.1885. г. О књизи и попису в. Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, 233-236.

²¹ Љ. Ћирић, *Ономастика белопаланачког краја*, САНУ, Ономатолошки прилози XIII, Београд, 1997, 109-114.

²² М. Костић, *Коритница, антропогеографска испитивања*, САН, Сез, књ. 67, Београд, 1954, 211, 264-265.

²³ Унет у Пописну књигу Дивљане 1885. г.; Љ. Ћирић, *Ономастика*, 110.

²⁴ О земљишту и воденици на њему в. Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, 250.

²⁵ В. Живковић, *Торлак*, Пирот, 1994, 89 (род Матини).

Бач

Топоним **Бачов рид**, око 4 км западно од села, на венцу Суве планине, испод Нешине ливаде (в), а изнад Гарвана. Ту су биле појате за стоку и шупе за прераду млека, рода Јоцинци из Дивљане. Бач је био цењени назив за главног бачијарског мајстора и обично је прерастао у надимак, готово у друго име. По њему је и ово место названо. У овом роду први бач је био најстарији од пет Јоциних синова Крста Јоцић (1839-1884) звани Крста Бач, затим његов син Алекса Јоцић (1867-1940) звани Алекса Бач. Алексин син Божидар (1905-1987) се није бавио бачијарењем али је зват Бошко Бач до краја живота, а њихов дом у селу – Бачови.²⁶

Виден

Топоним **Виденова ливада**, око 3 км западно од села, на падини Суве планине, испод топонима Ора и Манин вртоп (в). Земља рода Игњатовци, названа по Видену Манићу (1873-1913) из овог рода, који је погинуо у Другом балканском рату против Бугара.²⁷

Витко

Топоним **Витково миро** (миросани, посвећени храст), око 1 км источно од села, у пољу, у месту Јовћин сад (в), уз сам пут Дивљана-Ореовац. Храст је миросан око 1885. г.,²⁸ и дуго је носио назив: Миро у Јовћин сад. Између два светска рата називано је Пантино миро, по Панти Јоцићу (1896-1941) на чијој је земљи и било,²⁹ а од тада Витково миро по његовом сину Витомиру Јоцићу (1925-1999). Име Витко је хипок. од личног имена Витомир, које је средњевековно. Турски пописи бележе име Витомир 1456. г. у софијском крају,³⁰ 1481. г. у сврљишком,³¹ и 1498. г. у нишком крају.³²

Вундук

Топоним **Вундуковска нерезина**,³³ око 1 км југоисточно од села, у дивљанском пољу, део ширег потеса Равна шума до атарске међе са

²⁶ Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, 113-119 (о роду Јоцинци).

²⁷ Исто, 128.

²⁸ Стојан Јоцић (1873-1946) је казивао: „Знам кад су миросане три границе у Јовћин сад. Водио ме је башта Никола, тад је био кмет. А њиву је купио касније“. – пренео унук Витко по коме миро данас носи име. Никола Јоцић (1850-1916) је био сеоски кмет 1884-1888. г. (в. Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 117).

²⁹ Земља на којој је миро у поседу је рода Јоцинци од 1900. г.

³⁰ Н. Тодоров, *Хасове и тимари в Софийско и Самоковско*, Турски извори за Българската история, БАН, София, 1966, 67, 79, 85.

³¹ Д. Бојанић, *Фрагменти опшћног пописа Видинског санџака 1478-81*, Историјски институт, Мешовита грађа 2, Београд, 1973, 153, 157.

³² М. Васић, О. Зиројевић, А. Стојановски, *Попис Нишког кадилука 1498. г.*, САНУ, Споменик СXXXI, Београд, 1992, 113.

³³ Забележен 1885. г. у *Пописној књизи Дивљане*. Данас непознат.

Доњом Коритницом. Раније земља рода Вундуковци (који је изумро у првој половини XIX века), а затим рода Борчинци. О роду Вундуковци и овом топониму писали смо на другом месту.³⁴ Вундук није лично име већ надимак родоначелника овог рода из XVIII века.

Гмитар

Топоним *Гмитрова падина*, око 500 м јужно од села, поред друма Паланка-Лужница (источна страна). Земља рода Спасинци, названа по домаћину Гмитру Спасићу (р. 1863).

Драгутин

Топоним *Драгутинова појата*, око 1 км западно од села, на Сувој планини, у потесу Лаз. Појата и торови за овце и козе на земљи рода Јоцинци, названа по Драгутину Јоцићу (1883-1970) из овог рода.

Ђина

Топоним *Ђинина шоп*,³⁵ око 300 м јужније од села, изнад друма за Лужницу. Стални извор (шоп) јаке, хладне воде, на земљишту рода Распоповци. Ђина је била супруга Крсте Живковића (р. 1849) из истог рода. Имали су ћерку Цану (р. 1868), и синове Јована (р. 1871) и Јосифа (р. 1874).³⁶ Ђина је умрла пре пописа 1884. г.

Ђура

Топоним *Ђуричин јаз*, усред села, на Дивљанској реци, 50 м јужније од Борчинске воденице. Овај, некада дубоки, вир је поред земље рода Борчинци, а назван је по Ђури (Ђурици) Ђирићу (1890-1980) из истог рода.

Живко

Топоним *Живкова ливада*, око 3 км западно од села, на падини Суве планине, јужно од Маниног вртопа (в) према коритничком Говедарнику. Земља је рода Распоповци, названа по Живку Игњатовићу (1819-после 1885), унуку родоначелника Мише Распопа.³⁷

Игњат

Топоним *Игњатова ливада*, око 4 км западно од села, на Сувој планини, у западном делу ширег потеса Ора. Поред Ора и Игњатове ливаде

³⁴ Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, 251-252.

³⁵ У *Пописној књизи Дивљане* 1885. г. само Шоп, а код М. Костића (*Коритница*, 264) Гинина шоп, и Љ. Ђирића (*Ономастика*, 111) Ђинина шоп.

³⁶ У нашем раду *Дивљански родови и домови*, 239, погрешно стоји да је Ђина друга по реду Крстина жена, а да је Јосиф р. 1884. г., што овде исправљамо.

³⁷ О роду и Живку в. Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, 237-239.

пролази главни планински пут: Дивљана – манастир – Коњско (врх планине). Земља је рода Игњатовци, названа по родоначелнику Игњату (1795-1875).³⁸

Јован

Топоним *Јованова шупа*, око 4 км западно од села, на венцу Суве планине, испод Бачовог рида (в). Земља рода Борчинци, названа по појатама и млекарским шупама које је саградио Јован Ћирић (1884-1960) из овог рода. Прераду млека вршио је његов син Светислав (р. 1913). *Јованово миро*, 1 км јужно од села, у пољу, у потесу Падеж, на земљи рода Борчинци, названо по напред поменутом Јовану. Незна се када је овај храст миросан (посвећен), вероватно крајем XIX века, а оборен је око 1950. г. Сеоска литија би, кренувши из села, са црквишта св. Тројице, прво ишла на Јованово миро, па Пантино, па Матејино, правећи круг по атару.

Јовка

Топоним *Јовћин сад*,³⁹ око 1 км источно од села, у дивљанском пољу, поред пута Дивљана-Ореовац. Раније земља рода Вундуковци (који је изумро у првој половини XIX века), данас родова Вилипарци и Јоцинци. На земљишту су Милћин кладенац (в) и Витково миро (в). Назив места је стар, по власнику Јовки Вундуку с краја XVIII и почетка XIX века.⁴⁰ Име Јовко, Јовка је средњевековно.⁴¹

Кара Хаско

Манастирски топоним *Парапаскова нерезина* (Карааскова нерезина), око 200 м северозападно од села, испод пута за манастир, до Каскалове нерезине (в) и Робовог дола. Ову парцелу од 1 хектара Турци су узурпирали и држали од 1815. до 1877. г. (опширније в. под Хаско Али). Изворни облик топонима у ово време је несумњиво гласио: Кара Хаскова нерезина.⁴²

Којке

Топоним *Коњћевац* (Коичевац),⁴³ око 1 км јужно од села, у пољу, иза Падежа, до атарске међе са Д. Коритницом. Земља стариначког рода Борчинци

³⁸ О Игњату в. Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 113, 125, 127.

³⁹ Забележен у *Пописној књизи Дивљане* 1885. г.; Љ. Ћирић, *Ономастика*, 111.

⁴⁰ О Вундуковцима в. Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 251-252.

⁴¹ У белопаланачком селу Сињуцу 1581. г. живео је „Марко син Јовков“ (Т. Катић – Д. Амедоски, *Попис целена Пиротског кадилука из 1581. г.*, Мешовита грађа (Miscellanea) бр. 33, Београд, 2012, 163), а у околини Трна 1606. г. пописана су три војнука са именом Јовка (М. Михайлова, *Непълнен регистър на бащини в Софийско, Пиротско и Пернишко*, БАН, Турски извори за бугарската историја, Софија, 1974, 244, 247).

⁴² Тур. кара=црн. Име Хаско је хипок. од Хасан. Овај Црни Хаско је сигурно био посадник белопаланачке тврђаве.

⁴³ М. Костић је овај топоним у Дивљани забележио као „Коичевац“, а у Доњој Коритници бележи само „поток Коњћевац“ (*Коритница*, 265).

(сва три огранка: Борчинци, Игњатовци, Спасинци). Изворни облик топонима је свакако Којкевац, од личног имена Којке, да би временом постао Којђевац и на крају, изгубиши семантичку везу са далеким власником земље, Коњђевац.⁴⁴ Лично име Којко, Којке, Којче је хипок. од имена Која. Турски пописи бележе имена Којко и Којче 1456. г. у софијском крају,⁴⁵ Која и Којча 1498. г. у нишкој Врежини и Кутини,⁴⁶ Којко 1545. г. у Дивљани, Која 1581. г. у белопаланачком селу Дражеву и Којка у Витановцу,⁴⁷ Којке 1606. г. у трнском крају.⁴⁸ Овај дивљански Којке из рода Борчинци је из XVIII века, или раније, можда и онај из 1545. г., јер га извори и предање не помињу у XIX веку.

Колеца

Топоним *Колецинска корија*,⁴⁹ око 1,5 км западно од села, на Сувој планини, изнад Равништа. Раније земља рода Ајвинци који је изумро у епидемији чуме 1815. г. (а његову земљу преузео новодосељени род Богдановци, који држи Колецинску корију и данас). Име Колеца је настало из имена Коле које је документовано писаним изворима,⁵⁰ и то додавањем наставка – ца, као код имена Манца (од Мана) који је живео у Дивљани од 1750. г. а име му је уписано на унуковом надгробном споменику 1852. г.⁵¹ Овај ајвински Колеца, по коме топоним носи име, живео је у исто време када и Манца – у другој половини XVIII века, најкасније до 1815. г.

Кошута

Топоним *Кошутин вир*, усред села, у Дивљанској реци, око 100 м јужније од Ђуричиног јаза (в). Назван је по девојци Кошути (р. 1862) касније првој жени Гмитра Спасића.⁵²

Крагуј

Топоним *Крагучевац*,⁵³ око 3 км западно од села, на падини Суве планине, пресеца га главни планински пут Дивљана – манастир – Коњско. Земља старих сеоских родова Ајвинци (изумрли у епидемији чуме 1815. г.,

⁴⁴ У Дивљани и околини имице за животињска станишта се граде другачије: *Коњарник* (у Дивљани, Мокри, Д. и Г. Коритници), *Говедарник* (у Д. Коритници), *Овнарник* (у Г. Коритници), *Свињарник* (у Д. Коритници) – в. Љ. Ћирић, *Ономастика*, 96, 111, 129-131, 201.

⁴⁵ Н. Тодоров, *Хасове и тимари*, 61, 81.

⁴⁶ М. Васић, *Попис нишког кадилука*, 131, 144.

⁴⁷ Т. Катић – Д. Амедоски, *Попис целена*, 160, 150.

⁴⁸ М. Михайлова, *Непљнен регистър*, 248; В. Живковић, *Торлак*, 84.

⁴⁹ Колецинска-која припада Колецинима; корија-шума.

⁵⁰ Коле пописан 1498. г. у сувопланинском Д. Крчимиру (М. Васић, *Попис нишког кадилука*, 117) и војнук Коле 1606. г. у софијском крају (М. Михайлова, *Непљнен регистър*, 198). Коле је документован и у пиротском крају (В. Живковић, *Торлак*, 85).

⁵¹ Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 245, 248.

⁵² Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 130. Гмитар је изродио децу са другом женом Велом.

⁵³ Бележи га *Пописна књига Дивљане* из 1885. г.; Љ. Ћирић, *Ономастика*, 111.

Сл. 3. **Крстић Милорад** (р. 1917.) и **Косовка** (1913.), из Дивљане, род Кулеђије (фот. 1935.). Родили сина Звонимира (лекар) и ћерку Гордану (фармацеут). Сви одселили у Београд 1955.

њихову земљу преузео новодошли род Богдановци) и Борчинци.⁵⁴ Топоним је стар, најкасније из XVIII века, а о његовом власнику Крагују ништа се не зна. Изворни облик назива места је можда гласио: Крагу(ј)чевац? Лично име Крагуј је средњевековно и било је распрострањено у Понишављу. У белопаланачком селу Тополници пописан је 1581. г. домаћин Крагуј,⁵⁵ а пре тога 1498. г. четири Крагуја у нишком крају,⁵⁶ и 1581. г. двојица у сврљишком крају.⁵⁷ Да ли је наш Крагуј из рода Борчинци или Ајвинци, не знамо.

⁵⁴ Да ли су Борчинци и Ајвинци од заједничког претка, можда Крагуја?

⁵⁵ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 240.

⁵⁶ М. Васић, *Попис нишког кадилука*, 100 („Крагуј син Степана“), 104, 125, 145.

⁵⁷ Д. Бојанић, *Фрагменти опширног пописа*, 137 („Крагуј син Богдана“), 157 („Крагуј син Вишеслава“).

Краљ

Топоним *Краљев дол*,⁵⁸ 1 км јужно од села, на падини Дуге рудине која се спушта до њива у Падежу. Није ни у каквој вези с државним владарем – краљем, већ са личним именом Краљ које је носио непознати мештанин, власник ове шумовите косе. Земља у Краљевом долу је припадала изумрлом стариначком роду Вундуковци⁵⁹ (а онда је преузео новодосељени род Вилипарци, који је држи и данас). О овом вундуковском Краљу из XVIII века не знамо ништа. Лично име Краљ потврђено је и писаним изворима: турски попис из 1456. г. бележи у софијском селу Пасарел домаћина са именом Краља, док попис из 1606. г. бележи „село Краљев дол“ код Софије, а у селу Паскашија код Пирота „војник Краљча син Пенин“.⁶⁰ Познато је да су имена Краљ и Деспот давана у овим крајевима за време Турака, када није било ни код Срба ни код Бугара титуларних владара краљева и деспота.⁶¹

Крста

Топоним *Крстин вртоп*, западније и повише Ћосин лаза (в), поред атарске међе Дивљане и Доње Коритнице. Сам вртоп је у коритничком атару,⁶² а наспрам њега у дивљанском је шума рода Распоповци. Да ли је овај Крста коритнички,⁶³ или је из дивљанског рода Распоповци (Крста Живковић, р. 1849. г.),⁶⁴ не знамо.

Кулеђија

Топоним *Кулеђиски вртоп*, око 1,5 км северозападно од села, на Сувој планини, иза Равништа, до манастирске шуме, Циганске пољане и планинског пута за Коњско. Велики комплекс шуме дивљанског рода Кулеђије по коме је место добило име. Родоначелници су Шпира (р. око 1790) и његов син Крста (р. 1818) по коме потомци носе презиме Крстић до данас. Крста је био манастирски слуга 1846. г.⁶⁵

Мана

Топоним *Манин вртоп*, око 3 км западно од села, на падини Суве планине, јужно од Ора и планинског пута за Коњско. Земља рода Игњатовци, названа по Мани Игњатовићу (1833-после 1885), претку данашњих Манића у селу.⁶⁶

⁵⁸ Врло старо име места. Изнад њега је стари топоним Жежница.

⁵⁹ О роду в. Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 251-252.

⁶⁰ Н. Тодоров, *Хасове и тимари*, 95; М. Михайлова, *Непљнен регистър*, 218, 238.

⁶¹ В. Живковић, *Торлак*, 72, 85.

⁶² Јб. Ђирић га бележи само под Дивљаном (*Ономастика*, 111).

⁶³ Један је уписан на оброку 1765. г. (Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 115).

⁶⁴ Види Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 239.

⁶⁵ О роду Кулеђије в. Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 107-109.

⁶⁶ Исто, 127-128.

Марко

Топоним *Дедамарково*, западно од села око 500 м, изнад борчинске појате, у подножју Лаза. Земља рода Борчинци. Овај род не памти Марка, свакако је живео пре 1815. г. када је чума десетковала и овај стариначки род, те је око 1820. г. бројао само 11 чланова.⁶⁷

Матеја

Топоним *Матејино миро* (миросани, посвећени храст), око 1 км источно од села, у пољу, у потесу Нерезина. На земљи рода Борчинци, назван по Матеји Ћирићу (1888-1972) из овог рода. Храст је миросан крајем XIX века.

Милан

Топоним *Миланова ливатка*, око 1 км западно од села, изнад Лаза, у Прећи пут, до Соколовог браништа (в). Земља рода Станковци, названа по Милану Крстићу (1881-1957), сину Станковом.⁶⁸

Милћа

Топоним *Милћин кладенац*⁶⁹ (и Милћин к.), око 1 км источно од села, у пољу, поред Јовћин сада (в). На некадашњем земљишту рода Вундуковци (изумро у првој половини XIX века) а сада рода Вилипарци који је преузео вундуковско имање. Извор је назван по Милћи из вундуковског рода о коме се не зна ништа. Милћа је хипок. од имена Милан, или можда од Милко које је средњевековно: у нишком крају је забележено више пута 1498. г.,⁷⁰ као и у сврљишком 1481. г.,⁷¹ а 1606. г. у пиротским селима Крупцу, Јеловици, Славињи и Изатовцима.⁷² У Дивљани је живео Милко 1525. и 1571. г. а Миле 1571. г. (в. Табелу напред).

Мурга

Манастирски топоним *Муртина падина*,⁷³ шумски појас од 15,5 хектара, југоисточно од манастирске цркве. Са истока иде ободом Каскалове нерезине (в), са југа до дивљанске приватне шуме у Вртопу и Равништу, са запада до манастирске шуме Земничиште, спуштајући се према северу, низбрдо, до манастирске порте. Од 1815. до 1877. г. држали су је, узурпирану,

⁶⁷ Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 273.

⁶⁸ Исто, 247.

⁶⁹ М. Костић у *Коритници*, 76, га бележи погрешно: Милин извор, а Љ. Ћирић, *Ономастика*, 111, правилно: Милћин кладенац.

⁷⁰ М. Васић, *Попис нишког кадилука*, 103, 107.

⁷¹ Д. Бојанић, *Фрагменти опширног пописа*, 125, 129.

⁷² М. Михайлова, *Непљнен регистър*, 232-233, 235, 237.

⁷³ Под истим називом уписан 1885. г. (од чега 14,72 хек под шумом, а 0,75 хек њива), *Архив Србије*, МПС-ц, кут. 3209/1886.

паланачки Турци, међу њима и Мурта по коме је понела име.⁷⁴ Од свих манастирских топонима, који покривају некадашњих 344,37 хек (сада 151 хек) земље Дивљанског манастира, само три садрже турска имена (Кара Хаско, Мурта, Хаско Али).

Неша

Топоними *Нешина ливада* и *Деданешина бука*,⁷⁵ који су суседни, налазе се западно од села, око 5 км, на самом венцу Суве планине, на улазу у пасиште Велико коњско. Сами топоними су у државној шуми, али непосредно испод њих је земља стариначког дивљанског рода Распоповци (Шотинци), чији би предак могао да буде Неша. Како га предање и писани извори не помињу може бити само из XVIII века, јер и Распоповце је десетковала чума 1815. г. те су око 1820. г. имали само 10 чланова.⁷⁶ Име Неша је старо и помиње се 1581. г. у лужничком селу Камбелевци, 1498. г. у нишком крају, а 1481. г. у сврљишком.⁷⁷

Павле

Топоним *Павловица* (Павловка), око 600 м североистично од села, у пољу, између Нерезине и Стасовца (в). До 1882. г. њива је била у склопу турског чивлика, од тада у поседу рода Богдановци. Око 1930. г. продао је Павле Миленковић (1883-1974) из овог рода, Стојану Јоцићу (1873-1946) из рода Јоцинци, када је њива понела ново име по продавцу (ранијем власнику) Павлу.⁷⁸

Панајот

Топним *Панајотова ливада*, око 1 км западно од села, на Сувој планини, у Прећи пут, јужно од Миланове ливатке (в). Земља рода Вилипарци, названа по Панајоту Цветковићу (1844-1909) из истог рода.⁷⁹

Пенча

Топоним *Пенчин вртон*, око 1 км северозападно од села, на Сувој планини, иза Равништа, до манастирске земље (шуме). На земљишту је рода Пенчини (огранак рода Кулеђије), а назив места је по родоначелнику овог рода Пенчи Стојановићу (1860-1945).⁸⁰

⁷⁴ Мурта је хипок. од Муртеза.

⁷⁵ Љ. Ђирић, *Ономастика*, 111-112.

⁷⁶ Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 273.

⁷⁷ Т. Катић – Д. Амедоски, *Попис целепи*, 159; М. Васић, *Попис нишког кадилука*, 113; Д. Бојанић, *Фрагменти опширног пописа*, 153.

⁷⁸ Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 120 (о Павлу), 117 (о Стојану).

⁷⁹ Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 255.

⁸⁰ Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 108-110.

Поп-Стеван

Манастирски топоним *Поп-Стеванов гроб*, око 4 км западно од села и манастира, на падини Суве планине, северно од Манастирске падине, наспрам Ора који је јужно од падине. Ту је, у вртопу, убијен од турске потере и сахрањен 1842. г. старешина Дивљанског манастира чувени поп Стеван Здравковић.⁸¹ У пописној књизи села Дивљане из 1885. г. топоним је пописан овако: „Село Дивљана. Притежаоц манастир св Димитрија, парцела бр. 15: Утрина код Попа Стеванова гроба – до имања манастирског, крчимирског, Синора, мокранске и дивљанске утрине. Тапију има. Земљиште зиратно 193,20 хектара, од тога IV реда 100 хектара, V реда 93 хектара и 20 ари“.⁸² Ову имовину је 1893. г. узурпирало село Мокра и превело у сеоску утрину, а манастир трајно изгубио.⁸³ Данас све државна шума.

Прија

Топоним *Приндол*,⁸⁴ 500 м југоисточно од села, у пољу, изнад Ћинине шопе (в). Земља стариначког рода Борчинци (сва три огранка: Борчинци, Спасинци, Игњатовци). Лично име Прија је скраћено, односно хипок. од старог имена Пријезда, документованог у овим крајевима још 1498. г. у заплањским селима Драшкова Кутина и Дејан,⁸⁵ и 1481. г. у сврљишком крају.⁸⁶ О дивљанском Прији (Пријезди) из рода Борчинци незнамо ништа, свакако је из XVIII века или старији. Изворни облик топонима је несумњиво гласио Пријин дол, како га и бележи српска Ђенералштабна топографска карта из 1881. г.

Пуза

Топоним *Пузин кладенац*,⁸⁷ око 1 км јужно од села, између Луке и Падежа. На земљишту рода Распоповци (огранак Шотинци), назван по домаћину Пузи који је живео пре епидемије чуме 1815. г., јер га сеоско предање и писани извори не помињу, свакако предак Мише Распопа (око 1760-1830). Лично име Пуза потврђено је и у суседном селу Мокри од кога води род Пузинци.⁸⁸

⁸¹ О поп Стевану в. Ж. Јоцић, *Дивљански архимандрат Агатангел*, БПЗ бр. 3 (2007), 106-107, и Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 102-103 (са сликом поп Стевана).

⁸² *Пописна књига с. Дивљане* из 1885. г.

⁸³ Опширније у Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 288-289; Ж. Јоцић, *Дивљански родови и домови*, 235-236.

⁸⁴ Бележи га *Ђенералштабна карта* из 1881. г. (као поток); *Пописна књига Дивљане* из 1885; М. Костић, *Коритница*, 264 (као поток); Љ. Ћирић, *Ономастика*, 112.

⁸⁵ М. Васић, *Попис нишког кадилука*, 110, 115.

⁸⁶ Д. Бојанић, *Фрагменти опширног пописа*, 127, 129, 130.

⁸⁷ Уписан у тапији из 1901. г. Опширније у Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 244.

⁸⁸ М. Костић, *Коритница*, 263.

Радул

Топоним *Радуловац*,⁸⁹ око 1 км источно од села, јужније од топонима Витково миро (в). Земљиште стариначких родова Борчинци и Распоповци. Словенско лично име Радул је средњовековно и често. Турски пописи га бележе 1456. г. у софијском крају,⁹⁰ 1481. г. у сврљишком крају,⁹¹ 1498. г. у нишком крају и Запаљу,⁹² 1581. и 1606. г. у пиротском и трнском крају.⁹³ Овај дивљански Радул је предак рода Борчинци или Распоповци, и живео је у XVIII веку или раније, свакако пре чуме из 1815. г. јер га не помињу писани извори из XIX века и предање.

Рута

Топоним *Рутин вртоп*, око 1 км западно од села, на Сувој планини, на платоу Равниште, према Орнички. У новије време преовлађује назив Чакавски вртоп (Чакавци су део рода Спасинци). Вртоп је земљиште стариначког рода Спасинци (који су огранак још старијих Борчинаца). Писани извори и предање не познају Руту, свакако претка рода Борчинци из XVIII века.

Сокол

Топоним *Соколово браниште*, око 1 км западно од села, на Сувој планини, изнад Лаза, до Миланове ливатке (в). Земља рода Соколови (огранка рода Кулеђије), названа по Соколу Стојановићу (р. 1859) домаћину рода.⁹⁴

Станко

Топоним *Станкова страна*, 400 м западно од сеоских кућа и црквишта св. Тројице, изнад Коми́на. Земља рода Станковци, названа по Станку Крстићу (р. 1837) из овог рода.⁹⁵

Стаса

Топоним *Стасовац*,⁹⁶ 1 км северно од села, у пољу, источно од друма Паланка – Лужница. Чине га јак извор, поток и околно долинско земљиште.

⁸⁹ Пописна књига с. Дивљане из 1885. г.; Љ. Ћирић, *Ономастика*, 112.

⁹⁰ Н. Тодоров, *Хасове и тимари*, 55, 57.

⁹¹ Д. Бојанић, *Фрагменти опширног пописа*, 119, 124.

⁹² М. Васић, *Попис нишког кадилука*, 103, 105 и даље (Присјан).

⁹³ Т. Катић – Д. Амедоски, *Попис џелепа*, 157 (Стањинци); М. Михайлова, *Непљнен регистар*, 233, 234 (Одоровци), 241 (Чорул=Срећковац), 248 (Зелени град код Трна).

⁹⁴ Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 108, 110.

⁹⁵ Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 246-247.

⁹⁶ На *Бенералштапској карти* из 1881. г. уписан је „поток Спасова“; у *Пописној књизи Дивљане* из 1885. г. топоним Стасовац, као и код Љ. Ћирића, *Ономастика*, 112.

Почетком XIX века од земље с обе стране потока и околних топонима (Игриште, Манастирско, Нерезина) формиран је велики турски чифлик који је расформиран тек 1882. г. и пошто је испарцелисан продат сељацима Ореовца, Дивљане и Мокре. Није сачувано предање или било какав траг о томе чија је била земља у Стасовцу пре формирања чифлика, ореовачка или дивљанска, и ког рода, те се ништа не зна ни о њеном власнику Стаси. Свакако је из XVIII века, или старији. Лично име Стаса је хипок. од имена Стаслав, које је потврђено у белопаланачком и пиротском крају још у XVI веку. Турски пописи из 1530. и 1571. г. бележе селиште „Стаслав дол“ и „Стаслав“ код Доње Гламе,⁹⁷ а попис из 1581. г. „Стаслав син Михаилов“ из села Јелов дол у пиротском кадилуку.⁹⁸

Стеван

Топоним *Стеванова вртача*, око 2 км западно од села, на падини Суве планине, изнад Јасичја и Двана вртопа, поред Павитине пољане. Земља рода Китанови, названа по старешини дома из XIX века Стевану Китановићу (р. 1840).⁹⁹

Тошил

Топоним *Тишиловац* (Тешиловац),¹⁰⁰ 400 м јужно од села, поред гробља. Чини га импресивни камени расцеп, са високим литицама у којима се гнезде буљине. Непреступачан је са три стране, те личи на мистични камени град, у који се дубље од улаза, без преке потребе, и не залази. Земља је стариначког рода Распоповци, названа по непознатом претку из XVIII века, јер у овом роду у XIX веку нема имена Тоша, Тошил, Тешил. Изворни облик топонима је сигурно био Тошиловац.¹⁰¹ Име Тошил је хипок. од имена Тоша (попут: Божил, Васил, Берил). У Дивљани је грађење оваквих имена (надимака) вршено до недавно: Радован Ћирић (1903-1974) из рода Борчинци (од имена Борча) целог живота је носио надимак Рада Борчил. Иначе, име Тоша и Тошан забележена су 1498. г. у нишком крају,¹⁰² Тоша и Тошана (муш.) 1581. г. у пиротском крају,¹⁰³ а Тошко 1606. г. у белопаланачком Шљивовику.¹⁰⁴

Тричко

Топоним *Тричков вртоп*, око 1,5 км западно од села, на Сувој планини, испод Крагучевца (в), у Прећи пут. Земља рода Игњатовци, названа

⁹⁷ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 287.

⁹⁸ Т. Катић – Д. Амедоски, *Попис целепа*, 154.

⁹⁹ Ж. Јоцић, *Четири турска документа*, 121.

¹⁰⁰ М. Костић га бележи Тешиловац (*Коритница*, 264).

¹⁰¹ Име Тишил није потврђено писаним изворима, али није без значаја да и у недалеком Шљивовику има топоним Тишиловац (Јб. Ћирић, *Ономастика*, 266).

¹⁰² М. Васић, *Попис нишког кадилука*, 110, 123.

¹⁰³ Т. Катић – Д. Амедоски, *Попис целепа*, 154, 160, 161, 162.

¹⁰⁴ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 272.

по Тричку Игњатовићу (1865-око 1930), унуку родоначелника Игњата.

Ћира

Топоним *Ћирино појатиште*, око 3 км западно од села, високо на падини Суве планине, изнад Крагучевца (в) и главног планинског пута Дивљана – манастир – Коњско. Земља са појатама и торовима за стоку рода Распоповци. Назив места је по домаћину Ћири Ћорђевићу (1819-после 1885) родоначелнику Шотинаца који по њему носе презиме Ћирић до данас.¹⁰⁵

Ћоса

Топоним *Ћосин лаз*,¹⁰⁶ око 1 км југозападно од села, изнад Тишиловца (в) и Дуге рудине. Има извор Белило који се види из села и са друма. Имовина је стариначког рода Борчинци. Ћоса није лично име већ надимак који се даје ћосавом човеку коме не расту бркови и брада. О дивљанском Ћоси предање и писани извори незнају ништа, вероватно је с краја XVIII века, из рода Борчинци.¹⁰⁷

Хаско Али

Манастирски топоним *Каскалова нерезина* (Аскалова нерезина), око 300 м северозападно од села и црквишта св. Тројице, изнад пута за манастир, до Муртине падине (в) и сеоских винограда. Гранично место између сеоске и манастирске земље. Некада виногради, данас трешњар.¹⁰⁸ После паљења манастира 1809. г. и страдања села у епидемији чуме 1815. г. један део обудовеле манастирске и сеоске земље запосели су Турци (па и ову парцелу од 2 хектара), држећи их до српског ослобођења 1877. г. Господар ове парцеле био је у неко време Хаско Али,¹⁰⁹ по коме је и понела име Хаскалова нерезина. И спахија села Дивљане 1571. г. звао се Али.¹¹⁰

Цвеја

Топоним *Цвејино појатиште*,¹¹¹ око 3 км источно од села, у пољу у потесу Врбица, југоисточно од извора. На земљишту је рода Распоповци. Писани извори и сеоско предање о Цвеји ћуте, вероватно је из XVIII века,

¹⁰⁵ Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 242.

¹⁰⁶ Бележи га *Пописна књига Дивљане* из 1885. г.; Јб. Ћирић, *Ономастика*, 112.

¹⁰⁷ И околна села су имала своје Ћосе. У Ореовцу је стариначки род Ћосинци, а у атару топоними Ћосина њивица и Ћосина рупа, док је у Бежишту топоним Ћосин вртоп (М. Костић, *Коритница*, 267, 271; М. Костић, *Белопаланачка котлина*, 215; Јб. Ћирић, *Ономастика*, 49, 213, 215). А међу трагачима за закопаном благом („златарима“) из Дивљане и околине, конспиративно се преноси предање да је хећим (лекар) чувеног поп-Мартина из XVIII века био неки Лаза Ћоса.

¹⁰⁸ О Каскаловој нерезини в. Ж. Јоцић, *Дивљански родови*, 250.

¹⁰⁹ Хаско је хипок. од имена Хасан, а Али од Алија. Овај Хаско Алијев вероватно је био паланачки Турчин, можда пиротски као и Халил бег Ахметовић господар дивљанског чивлика на Игришту (види Ж. Јоцић, *Четири турска документа из Дивљане*, 101-105).

¹¹⁰ Ж. Јоцић, *Белопаланачка насеља*, 95.

¹¹¹ *Пописна књига с. Дивљане* из 1885. г.

свакако пре чуме из 1815. г. која је морила и десетковала село Дивљану. Цвејино појатиште је захватало 2,5 хектара и већи део су Распоповци продали Цветку Младеновићу из рода Станићинци из Доње Коритнице, 1898. г.¹¹².

Сл. 4 Радмила Јоцић (1924 -) из Дивљане, у народној ношњи (фот. 1943), врстан казивач народних песама, казала 61 песму у збирци „Бул девојче”. Десно унука Бојана у истој ношњи пола века касније (1990)

¹¹² Пописна књига Дивљане из 1885. г, новелирана до 1905. г.

III ЛИЧНА ИМЕНА У НАРОДНИМ ПЕСМАМА

Поред писаних споменика и топонима, поуздан извор старих личних имена свакако су и лирске народне песме забележене у белопаланачком крају. Ове песме су пренете из турског времена XIX века, када су неке и настале, а многе су знатно старије. О томе нас обавештава њихова тематика, архаичност мотива и лексика.

Збирка лирских народних песама *Ђул девојче* садржи 253 песме.¹¹³ Записане су од 1968-1973. г. у 20 белопаланачких насеља: самој Белој Паланци и 19 њених села. У 109 песама помињу се лична имена, укупно 75, од тога 29 мушких и 46 женских. Више од половине ових песама са именима забележено је у Дивљани – 57, затим 17 у Космовцу, 7 у Доњој Коритници, по 5 у Витановцу и Белој Паланци, 3 у Тамњаници, по 2 у Бежишту, Г. Коритници, Мирановцу и Црвеној Реци, и по 1 у Врандолу, Долцу, Мокри, Новом Селу, Клисури, Крупцу и Шљивовику.

Наравно, ове песме нису настале у местима бележења, али припадају широј породици лирских народних песама пиротског округа и Понишавља, те и лична имена која носе припадају скупу понишавских, тиме и белопаланачких имена. Уосталом, половину ових имена познају писани споменици из Дивљане, које смо напред у Табели навели, а другу половину чине имена: мушка - Бранко, Вељко, Данко, Јанко, Мика, Неја, Ника, Раша, Светислав, Стева, Стојадин, и женска - Ана, Боринка, Гајтана, Донка, Загорка, Злата, Ива, Јагода, Јана, Јанка, Јела, Јерма, Љиљана, Магдалена, Мара, Марђита, Милка, Милкана, Неда, Петкана, Петрија, Пиперана, Пиперевка, Рада, Ружа, Ружица, Севделина, Селинка, Цонка.

Да су наши преци још пре век и по - два умешно уграђивали своја лична имена у лирско ткиво народне песме, показују примери које наводимо у прилогу, с позивом на извор и место бележења песме.

Мушка имена

Бранко - Дели Бранко коња игра, / Уза село, низа село... /¹¹⁴

Вељко - Тодору воде ајдуци, / По вр, по Стару планину. /

Ајдук вој Вељко говори: / „Тодоро, мори Тодоро...” /¹¹⁵

Виден - Слнце зајде, мрак по поље паде, / А сегмењи у село улазе /
Они траже Видена ајдука /¹¹⁶

¹¹³ Ж. Јоцић, *Ђул девојче, лирске народне песме из белопаланачког краја*, Градина, Ниш, 1979, стр. 1-190.

¹¹⁴ *Ђул девојче*, стр. 43, записано у Доњој Коритници

¹¹⁵ Исто, 145, Дивљана

¹¹⁶ Исто, 147, Бела Паланка

- Дамњан** - Дамњан коња и ковеше, /При њег љуба и стојеше... /¹¹⁷
- Данко** - Данко јунак коња игра, /По игриште самовилско... /¹¹⁸
- Ђура** - Сабрал Ђура и дружину, /Седамдесет и седмину... /
 Ђиди Ђуро б'ш си убав, /Да те виде наше буле/
 Нас би Ђуро замануле, /А тебе би заљубиле... /¹¹⁹
 - Болан Ђура у горицу лежи, /А код Ђуру никој нигде нема... /¹²⁰
 - Никој несме у божур да гази, /Сал загази Ђура са сватови... /¹²¹
 - Ајде, Јано, од белило рано, /Да ти носиш Ђуре леб на пладне... /¹²²
 - Сви јунаци увише барјаци, /Јунак Ђура не уви барјака. /¹²³
 - Сви ајдучи за братство примише, /Ајдук Ђура за братство не прима... /¹²⁴
- Илија** - Ој писаре златна круно, /Кад путујеш где коначиш? /
 „Код Илију чорбацију. /У Илију три девође :
 Једна Ката, друга Злата, /А трећата т'нка Стана“ . /¹²⁵
 - Илија краљев терзија, /Што шије седла црвена, /
 Што шије узде зелене. /¹²⁶
 - На Илију коњ побеже, /Тамо доле у малине... /¹²⁷
- Јанко** - Девојћа је бога помолила: /„Дај ми боже лето ладовито/
 и подај ми жито положито, /Да се малко с Јанка наджињемо/¹²⁸
- Јова** - Синоч Јова од Стамбола дојде, /Од Стамбола од вечну робију... /¹²⁹
 - Умрл Јова једин'ц у мајћу, /Не да мајћа у гроб да га носе,/
 Нел га носе у башту зелену... /¹³⁰
 - Какво предеш Маро, /Какво предеш моја Маро? /
 За канице Јово, /За канице мој Јоване... /¹³¹
- Јован** - Ој црвена шипковино, /Сви си момци подмамила, /
 И Стојана и Јована... /¹³²
 - Пошла је Стана с Јована /У гору лисник да дену... /¹³³
 - Сва је гора огњем изгорела, / Сал остаде камен стеновати, / На
 њег седи Јован јаровати... /¹³⁴

¹¹⁷ Исто, 41, Дивљана

¹¹⁸ Исто, 129, Космовац

¹¹⁹ Исто, 41, Дивљана

¹²⁰ Исто, 94, Дивљана

¹²¹ Исто, 99, Црвена Река

¹²² Исто, 124, Дивљана

¹²³ Исто, 145, Мокра

¹²⁴ Исто, 148, Крупац

¹²⁵ Исто, 55, Дивљана

¹²⁶ Исто, 58, Црвена Река

¹²⁷ Исто, 116, Дивљана

¹²⁸ Исто, 114, Дивљана

¹²⁹ Исто, 89, Шљивовик

¹³⁰ Исто, 89, Тамњаница

¹³¹ Исто, 124, Доња Коритница

¹³² Исто, 50, Космовац

¹³³ Исто, 113, Дивљана

¹³⁴ Исто, 118, Тамњаница

- Вело ле, Вело убава, / Што ти се браћа карају? / Деле се те се карају, / На Јована лош дел давају... /¹³⁵
- Видела снаа Петкана, / Казала брату Јовану./¹³⁶
- Сине мој, сине Јоване, / Ти си ми јагње ђурђевско./¹³⁷
- Види под Јова.
- Лазар** - Играј, играј Лазаре,/ Лазарице девојко./¹³⁸
- Седи Лазар, Јагодо,/ Пред ладне мејане../¹³⁹
- Манојло** - Да ме не најде војно Манојло,/ Три годин' сам га лагала../¹⁴⁰
- Марко** - Тамо Марко и западе,/ У далечни и градови../¹⁴¹
- Синоч Марко од Солуна дојде,/ И доведе солунку девојћу../¹⁴²
- У тавнице никој нигде нема,/ само има Марко тавничарко../¹⁴³
- Мика** - Где се бију два брата рођена,/ јед'н Мика а друђи Никола,/ Не бију се за сребро и злато,/ Већ се бију за добру девоћу./¹⁴⁴
- Милан** - Рано рани маћа Миланова,/ Рано рани те Милана тражи./¹⁴⁵
- Ладом се гора залади, /Војвода у лов пооди. /
- И поводи сина Милана, /И поводи черку Загорку, /
- И помами два рта зелена. /¹⁴⁶
- Неја** - Разболе се Неја овчар, /Лек му је девојћа. /¹⁴⁷
- Бео рек'л, бео се зарек'л, /На зиму да се оженим. /
- Баја ми Неја не даде. /¹⁴⁸
- Ника** - Ника вели : „Моја је девоћа“, /А Никола : „Ја чу да ју узнем“ /¹⁴⁹
- Никола** - Прошета се књаз Никола /Од мејану до мејану. /
- Иде љубе те га тражи. /¹⁵⁰
- На Николу коњ побеже, /Узду влачи, цвеће тлачи... /¹⁵¹
- Види под Мика.
- Види под Ника.
- Павле** - Ој ти Павле, божји Павле, /Мож ли бога да дочекаш ? /¹⁵²

¹³⁵ Исто, 130, Витановац

¹³⁶ Исто, 133, Дивљана

¹³⁷ Исто, 146, Дивљана

¹³⁸ Исто, 40, Космовац

¹³⁹ Исто, 75, Дивљана

¹⁴⁰ Исто, 77, Дивљана

¹⁴¹ Исто, 58, Дивљана

¹⁴² Исто, 100, Дивљана

¹⁴³ Исто, 140, Тамњаница

¹⁴⁴ Исто, 107, Космовац

¹⁴⁵ Исто, 130, Врандол

¹⁴⁶ Исто, 113, Дивљана

¹⁴⁷ Исто, 91, Бежиште

¹⁴⁸ Исто, 141, Мирановац

¹⁴⁹ Исто, 78, Дивљана

¹⁵⁰ Исто, 57, Космовац

¹⁵¹ Исто, 88, Бежиште

¹⁵² Исто, 42, Дивљана

- Пројде Павле, стану разговори, /И проведе коња маленога... /¹⁵³
 - Гором иду ђитени сватови, /Гором иду, гора се лелеје, /
 Туј прооди Павол сас девоћу... / ¹⁵⁴
- Петар** - Свети Петар цркву зида, /Сам ју зида, сам се чуди : /
 Где да најде свето крсје, /Свето крсје ванђелијско... /¹⁵⁵
 - Заспала света Недеља /Светоме Петру на руку... /¹⁵⁶
- Ранђел** - Валила се мајћа Ранђелова: /“Мoj је Ранђел на рајче капије...” /¹⁵⁷
- Раша** - Пуче пушка из горе зелене, / Те погоди Рашу буљубашу... /¹⁵⁸
- Сава** - Свети Сава лозје сади / С оне стране лично место, /
 Где но рано слнце греје, /Где но рано грозје зреје... /¹⁵⁹
- Светислав** - Светиславе, мисло моја, /Стани с коња да зборимо... /¹⁶⁰
- Станко** - Станко стадо низ бел камен мами, /Промами га кроз Станини
 двори... /¹⁶¹
- Стева** - Брале Стево, ајд на лево, /Сестро Персо, ајд на десно... /¹⁶²
- Стојадин** - Стојадине, господине, /Добри смо ти гости дошли... /¹⁶³
- Стојан** - Жени мене стара мале. /Де коју чеш мили сине? / Стојанку чу
 Стојанову. /¹⁶⁴
 - Молила мајћа Стојана: /“Ајде те сине оженим...” /¹⁶⁵
 - Ој Стојане, млад Стојане, /Што те паша зове?... /¹⁶⁶
 - Сине ле, сине Стојане, /Искарај Милку дремљивку... /¹⁶⁷
 - Види под Јован.
- Тодор** - Кулу гради дунђер Тодор. /У петак ју заградио, /
 У суботу доградио, / У недељу на вр кулу... /¹⁶⁸

¹⁵³ Исто, 78, Дивљана

¹⁵⁴ Исто, 104, Дивљана

¹⁵⁵ Исто, 42, Дивљана

¹⁵⁶ Исто, 137, Бела Паланка

¹⁵⁷ Исто, 131, Клисура

¹⁵⁸ Исто, 146, Дивљана

¹⁵⁹ Исто, 43, Дивљана

¹⁶⁰ Исто, 81, Дивљана

¹⁶¹ Исто, 129, Космовац

¹⁶² Исто, 155, Дивљана

¹⁶³ Исто, 31, Космовац

¹⁶⁴ Исто, 84, Космовац

¹⁶⁵ Исто, 101, Дивљана

¹⁶⁶ Исто, 125, Дивљана

¹⁶⁷ Исто, 127, Дивљана

¹⁶⁸ Исто, 90, Мирановац

Женска имена

- Ана** - Дилбер Ано, виде ли ми коња?¹⁶⁹
- Божана** - Жалила бела Божана, /Три брата по три године.../¹⁷⁰
- Боринка** - Бор садила Боринка девоћа, /Бор садила, бору говорила.../¹⁷¹
- Будимка** - Девојчице Будимчице, /За тебе се Будим бије,/
Будим бије, цар тугује.../¹⁷²
- Вела** - Бела Вело, бела подунавће, /Наречи се на Дунав на воду./¹⁷³
- Вело ле, Вело убава, /Што ти се браћа карају?/¹⁷⁴
- Вида** - Вида болна лежи, /Болна бога моли.../¹⁷⁵
- Диду лиду, нечу Виду, / Очу Кату на појату .../¹⁷⁶
- Гајтана** - Гајтано, пиле шарено, /Где си се шетала?/¹⁷⁷
- Динка** - Динка, бели бело платно, /Под врбицу, на речицу./¹⁷⁸
- Динће, перуниће, / Над воду си ц'ветела, /У воду си падала.../¹⁷⁹
- Донка** - Карај Донће, на крај да карамо, /На крај, кажу, зелена
ливада.../¹⁸⁰
- Ђурђа** - Ђурђо душо, девојче, /Неси ли се наспало?/¹⁸¹
- Загорка** - Војвода у лов пооди /И поводи сина Милана, /
И поводи черку Загорку.../¹⁸²
- Злата** - Једна Ката, друга Злата.¹⁸³
- Ива** - Ој ти Иво, т'нка Иво, /Што ти прете арамлије, / Арамлије
зле ђидије?/¹⁸⁴
- Јагода** - Седи Лазар, Јагодо, /Пред ладне мејане.../¹⁸⁵
- Јана** - Јано, не пој рано...¹⁸⁶
- Слнце зајде међу две рудине, /Огањ гори међу две планине, /
Момче лежи међу две девоће, /Једна Јана, а друга Љиљана./¹⁸⁷

¹⁶⁹ Исто, 113, Дивљана

¹⁷⁰ Исто, 132, Космовац

¹⁷¹ Исто, 84, Долац

¹⁷² Исто, 53, Доња Коритница

¹⁷³ Исто, 85, Космовац

¹⁷⁴ Исто, 130, Витановац

¹⁷⁵ Исто, 126, Дивљана

¹⁷⁶ Исто, 159, Дивљана

¹⁷⁷ Исто, 102, Бела Паланка

¹⁷⁸ Исто, 82, Дивљана

¹⁷⁹ Исто, 91, Витановац

¹⁸⁰ Исто, 116, Дивљана

¹⁸¹ Исто, 132, Доња Коритница

¹⁸² Исто, 113, Дивљана

¹⁸³ Исто, 56, Дивљана

¹⁸⁴ Исто, 44, Дивљана

¹⁸⁵ Исто, 75, Дивљана

¹⁸⁶ Исто, 73, Бела Паланка

¹⁸⁷ Исто, 86, Космовац

- Ајде, Јано, од белило рано.¹⁸⁸
- Синоч Јана рано вечерала, /Вечерала и рано заспала... /¹⁸⁹
- Јанка** - Брала Јанка цвеће у планину...¹⁹⁰
- Синоч је Јанка од Балкан сјаала, /Од Балкан сјаала, барјак
побила, / Барјак побила, Турку убила. /¹⁹¹
- Јела** - С'г пројдоше Јело ле, / С'г пројдоше дивна Јело, /
С'г пројдоше четовође... /¹⁹²
- Јерма** - Пошла Јерма на воду студену, / Да донесе воду за обеда. /¹⁹³
- Јованка** - Коју чемо мили сине, / Јел Стојанку, јел Јованку? /¹⁹⁴
- Кана** - Извила је Кана веће / пред конака, на чардака... /¹⁹⁵
- Ката** - Једна Ката, друга Злата.¹⁹⁶
- Очу Кату на појату.¹⁹⁷
- Љиљана** - Једна Јана, а друга Љиљана.¹⁹⁸
- Магдалена** - Купале се две сестрице, /Магдалена и Марија. /¹⁹⁹
- Мара** - Какво предеш Маро, / Какво предеш моја Маро?... /²⁰⁰
- Нишну се звезда кроз ведро небо./Није ми звезда нело је Мара, /
Нело је Мара црна робиња... /²⁰¹
- Марђита** - Слнце зајде, лад по поље паде, / Јетрве се у двор сабирају, /
- Ред ведрa на воду да иду. /Ред се паде Марђити девоћи./²⁰²
- Марија** - Купала се две сестрице, / Магдалена и Марија... /²⁰³
- Милка** - Валила се Милке маћа: /„Моја Милка најубава, /
Имовита, даровита“...²⁰⁴
- Милће ле, ко си убава. / Стринће ле, не задевај ме. /
- Моје су бриђе големе... /²⁰⁵
- Бега Милка, па се крила, /Сас матер се била... /²⁰⁶

¹⁸⁸ Исто, 124, Дивљана

¹⁸⁹ Исто, 130, Бела Паланка

¹⁹⁰ Исто, 78, Дивљана

¹⁹¹ Исто, 125, Дивљана

¹⁹² Исто, 138, Дивљана

¹⁹³ Исто, 93, Дивљана

¹⁹⁴ Исто, 93, Дивљана

¹⁹⁵ Исто, 83, Дивљана

¹⁹⁶ Исто, 56, Дивљана

¹⁹⁷ Исто, 159, Дивљана

¹⁹⁸ Исто, 86, Космовац

¹⁹⁹ Исто, 105, Дивљана

²⁰⁰ Исто, 124, Доња Коритница

²⁰¹ Исто, 126, Дивљана

²⁰² Исто, 117, Космовац

²⁰³ Исто, 105, Дивљана

²⁰⁴ Исто, 98, Дивљана

²⁰⁵ Исто, 127, Дивљана

²⁰⁶ Исто, 163, Дивљана

- Милкана** - Па се вану до мене, /До попову Милкану. /²⁰⁷
- Милојка** - Милојчице, девојчице, /Не преоди преко чардак... /²⁰⁸
- Неда** - Леле Недо, чедо моје, /Што се бавиш од водице?... /²⁰⁹
- Недеља** - Недељо, око шарено, /Умира бата за тебе... /²¹⁰
- Заспала света Недеља/Светоме Петру на руку... /²¹¹
- Перса** - Сестро Персо, ајд на десно. /²¹²
- Петкана** - Целивуј драго, не браним, /Ал немој никој да види./
Видела снаа Петкана. /²¹³
- Петрија** - Петријица танац води, /До њу игра младо момче... /²¹⁴
- Пиперана** - Пиперана бога моли/Да удари росна ћиша,/
Да ороси наше поље... /²¹⁵
- Пиперевка** - Пиперевће, черко моја, /Кад отидеш у гарију,/
Не батај се на крај постат... /²¹⁶
- Рада** - Стино шетај бела Радо, /Ој убава мала момо. /²¹⁷
- Распрати и' по чаршију, /Где двојица, где тројица, /
Бела Рада четворица. /²¹⁸
- На бел Дунав бела Рада, /Туј си бели бело платно. /²¹⁹
- Оздол иде бела Рада, /Завила је свилни скути... /²²⁰
- Аој, Радо, бела Радо, /За тебе си све издадо. /
Има коња и њег дадо. /²²¹
- Чувала Рада славуја /За седам, осам године... /²²²
- Ајде Радо да легамо. /Легај ћаче ја не могу, /
Јоште нес'м све испрела... /²²³
- Ружа** - Зажњи Ружо, теб је л'ка рука, /Л'ка рука, још пол'ка снага, /
Честит Ружо кој по тебе врже. /²²⁴
- На планини огањ гори, /Ружа ми се при њег греје. /²²⁵

²⁰⁷ Исто, 155, Ново Село

²⁰⁸ Исто, 88, Космовац

²⁰⁹ Исто, 74, Доња Коритница

²¹⁰ Исто, 75, Дивљана

²¹¹ Исто, 137, Бела Паланка

²¹² Исто, 155, Дивљана

²¹³ Исто, 133, Дивљана

²¹⁴ Исто, 49, Дивљана

²¹⁵ Исто, 65, Витановац

²¹⁶ Исто, 111, Доња Коритница

²¹⁷ Исто, 39, Дивљана

²¹⁸ Исто, 41, Дивљана

²¹⁹ Исто, 60, Дивљана

²²⁰ Исто, 82, Дивљана

²²¹ Исто, 85, Космовац

²²² Исто, 103, Дивљана

²²³ Исто, 130, Дивљана

²²⁴ Исто, 111, Витановац

²²⁵ Исто, 153, Дивљана

- Ружица** - В'здан жела Ружица девоћа,/В'здан жела, в'здан маћу клела.../226
- Севделина** - Нишнула се Севделина,/Доле,доле,низ пољето.../227
- Селинка** - Заспала је Селинка девоћа,/Малко спала, више с'н гледала.../228
- Стана** - Пошла је Стана с Јована,/ У гору лисник да дену .../229
- Не викај Стано, не плакај „нано” ,/Не врљај солу свилену.../230
- Станко стадо низ бел камен мами,/ Промами га кроз Станини двори.../231
- Стојанка** - Стојанће девојћо,/Не стој ми на врата,/ Не л'жи ми брата.../232
- Де коју чеш мили сине?/Стојанку чу Стојанову .../233
- Коју чемо мили сине?/Јел Стојанку, јел Јованку?.../234
- Стојала Стојанка/На крај сиње море,/Тужно је редила.../235
- Тодора** - У руће му зелен здравац,/ Све девојће му купише,/ А Тодора пак украде,/ Ем украде, ем побеже.../236
- Пушти ме брале на воду,/ Не пуштам сестро Тодоро,/ На воду има овчари.../237
- Голем се ђавол докара,/ Тодору змија изеде,/ За леву руку под гривну.../238
- Тодору воде ајдуци,/ По вр, по Стару планину.../239
- Цвета** - Леле Цвето, пројде лето,/ Ми се млади не видимо.../240
- Цонка** - Јел ме узни Цонће, / Јел ми право кажи./ „Мене друђи тражи,/ Војвода ме тражи,/ Голем бакшиш дава...“/241

²²⁶ Исто, 147, Дивљана

²²⁷ Исто, 91, Витановац

²²⁸ Исто,127, Дивљана

²²⁹ Исто,113, Дивљана

²³⁰ Исто,128, Горња Коритница

²³¹ Исто,129, Космовац

²³² Исто,73, Доња Коритница

²³³ Исто,84, Космовац

²³⁴ Исто,93, Дивљана

²³⁵ Исто,112, Дивљана

²³⁶ Исто,48, Космовац

²³⁷ Иста,115, Дивљана

²³⁸ Исто,117, Космовац

²³⁹ Исто, 145, Дивљана

²⁴⁰ Исто, 85, Космовац

²⁴¹ Исто, 81, Дивљана

ЕКОЛОГИЈА

АНАЛИЗА ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАКА, ОДНОСНО МОГУЋНОСТИ И ПРЕТЊИ ЗА ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ШЉИВОВИЧКЕ ПЛАНИНЕ И ЊЕНЕ ПОДГОРИНЕ (SWOT АНАЛИЗА)

Апстракт: SWOT анализа представља стратешко планирање одређеног простора које испитује и анализира четири кључна фактора. То су предности или снаге (Strenghts), недостаци или слабости (Weakness), могућности или шансе (Opportunities) и претње или опасности (Threats). У раду су путем ове анализе суочени интерни потенцијали и ограничења одрживог развоја простора Шљивовичке планине и подгорине, са екстерним могућностима и претњама. На тај начин истакнуте су предности које се требају надоградити, недостаци које треба имати у виду, могућности на које се може утицати и претње које је потребно минимизирати.

Кључне речи: SWOT анализа, одрживи развој, Шљивовичка планина и подгорина

Увод

Током историјског развоја цивилизације, привреда, друштво и животна средина су најчешће били у нескладу и дисхармонији, што је имало негативне конотације на економски развој, развој хармоничног друштва и животну средину. Из тих разлога у другој половини XX века заживео је концепт одрживог развоја. Под одрживим развојем сматра се „пораст квалитета живота, односно економског благостања и субјективног доброг осећаја који се постиже смањеним коришћењем необновљивих природних ресурса и све мањим оптерећивањем околине и људи, а са циљем да се не ограничавају опције будућих генерација“ (Miller, 2004).

Одрживи развој се глобално реализује као збирни резултат појединачних деловања локалних заједница. Он се треба остваривати тамо где људи живе, где купују, где имају школе, где граде стамбене, привредне и друге објекте дакле, у градовима и општинама. Путем Агенде 21 упућен је позив градовима и општинама да са својим становницима покрену теме о одрживом развоју и направе сопствене планове деловања у циљу очувања животне средине.

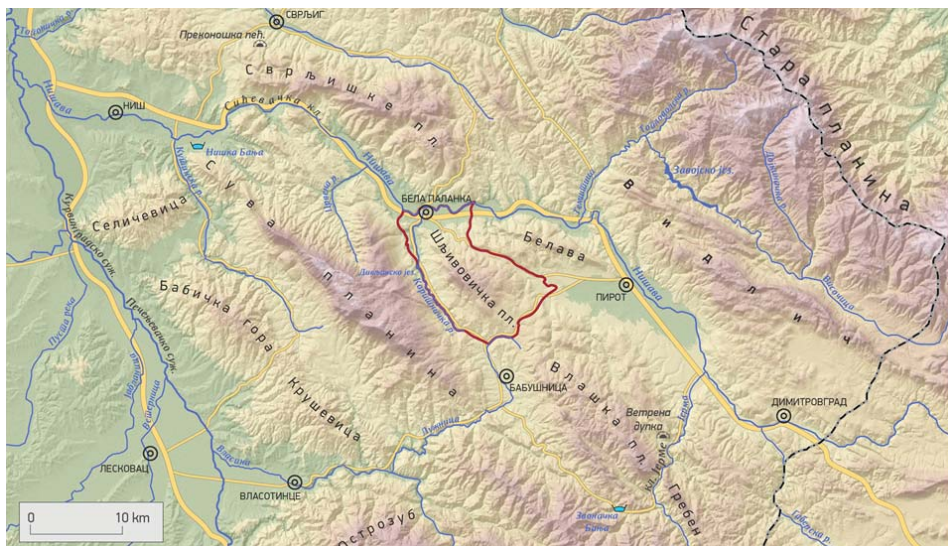
Простор Шљивовичке планине и њене подгорине припада трима општинама: Бела Паланка, Бабушница и Пирот. Да би се испоштовао концепт одрживости овог простора у будућности, потребно је усагласити еколошки, социјални и економски развој са капацитетом животне средине

и културним и традиционалним вредностима локалних заједница. Из тог разлога у оквиру SWOT анализе узета су у разматрање три критеријума: еколошки, социјални и економски.

Географски положај Шљивовичке планине и њене подгорине

Посматрани простор налази се у склопу планинско-котлинско-долинске области Србије. У ужем смислу припада Источној Србији, као саставни део њене јужне субрегије, Балканске Србије.

Централни део проучаваног простора представљен је Шљивовичком планином. Смештена је између Суве планине на западу и југозападу, Белава на североистоку, Сврљишких планина на северу и Влашке планине на југоистоку. Северна подгорина се односи на део Белопаланачке котлине јужно од Нишаве, а западна на Коритничку котлину. Југоисточне и североисточне делове територије чине терени који се не спуштају испод 500 m надморске висине. Осим тога су и ненасељени па се не могу сматрати подгорином. Источна подгорина је незнатне површине. Простире се око ушћа Магличке у Пасјачку реку, где „излази“ на крајњи северозападни део Пиротске котлине. Југозападни део територије такође прелази 500 m надморске висине. С обзиром на чињеницу да је дно Лужничке котлине испуњено неогеним седиментима, оно је плодно и обрадиво, па стога је и питомије, зеленије и насељеније од кречњачког обода Суве и Шљивовичке

Карта 1. Географски положај Шљивовичке планине и подгорине

Извор основе: Aster Global Digital Elevation Map-NASA; Топографске карте 1:200000, 1971.

планине. Јаче изражена функционалност од околног планинског простора огледа се и у аграрном пејзажу, те се југозападни део територије може сматрати „високом подгорином“.

Физичко-географски положај Шљивовичке планине и подгорине одређен је њеним простирањем у балканском делу Карпатско-балканског лука, између средњег тока Нишаве на северу и горњег тока Лужнице на југу. Добра природна повезаност са физичко-географским целинама у окружењу предодредила је повољан саобраћајно-географски положај овог простора.

Правцем запад – исток, кроз долину Нишаве, северно од Шљивовичке планине и њене подгорине, пролази крак Ц који се од паневропског коридора Х одваја код Ниша и преко Пирота и Димитровграда прелази у Бугарску где се спаја са паневропским коридором IV. Паневропски коридор Х са краком Ц представља најкраћу друмску копнену везу Европе са Блиским Истоком. Истог правца пружања је и железничка пруга Ниш – Пирот – Димитровград – Граница Бугарске. Једна од предности саобраћајно-географског положаја Шљивовичке планине и подгорине је и могућност коришћења ваздушног саобраћаја преко аеродрома у Нишу. Друмска удаљеност Беле Паланке до аеродрома „Цар Константин“ износи око 47 km.

Шљивовичка планина са подгорином административно припада општинама: Бела Паланка, Бабушница и Пирот. Све три општине, поред општине Димитровград, припадају Пиротском округу. У простору Шљивовичке планине и њене подгорине, налази се укупно 17 насеља, од којих је једно градско и шеснаест сеоских. Градско насеље Бела Паланка и још девет села (Мокра, Креница, Клисуре, Бежиште, Шљивовик, Ореовац, Дивљана, Горња и Доња Коритница) припадају општини Бела Паланка. Шест сеоских насеља (Горњи Стрижевац, Доњи Стрижевац, Горње Крњино, Доње Крњино, Ресник, и Братишевац) се налази у општини Бабушница, док једно насеље (село Понор) припада општини Пирот.

Еколошка одрживост

Универзална декларација о правима човека гласи: „Свако људско биће има право на одржавање еколошке равнотеже у својој животnoj средини коју дели са свим осталим живим бићима, животињама и биљкама, чији опстанак као јемство властитог опстанка треба да буде осигуран“. Концепција одрживог развоја често се поистовећује са заштитом природне средине и начелом еколошке одрживости. Еколошка одрживост гарантује компатибилност развоја са очувањем и одржањем основних еколошких процеса, биолошке разноликости и биолошких ресурса. Тежња човека за бржимекономским развојем и унапређењем квалитета живота у материјалном смислу довела је до нарушавања равнотеже у природној средини. Еколошка димензија одрживости подразумева стицање таквог знања које ће нам омогућити да поштујемо, одржавамо и развијамо компоненте и вредности

животне средине. Она укључује заштиту ваздуха, заштиту воде, заштиту земљишта, заштиту биодиверзитета, рационално коришћење и поновну употребу природних ресурса, што већу употребу обновљивих и штедњу необновљивих природних ресурса, и друго.

S (Strengths) - Предности	W (Weakness) - Недостаци
-Здрава средина за живот -Одрживи ресурси: вода, шуме и земљиште -Висок квалитет подземних и површинских вода -Богатство биодиверзитета -Постојање постројења за пречишћавање отпадних вода у Белој Паланци -Постојање санитарне депоније у Белој Паланци -Постојање регионалне санитарне депоније у Пироту -Специјални резерват природе Сува планина -Повољни агроеколошки услови за развој органске пољопривреде -Обновљиви извори енергије (хидролошки, климатски, биомаса) -Културно наслеђе	-Неуспостављен мониторинг статуса ваздуха, земљишта и буке -Непостојање Плана одбране од поплава и Плана за проглашење ерозивних подручја -Минирање услед експлоатације кречњачког камена узнемирава животиње и угрожава квалитет ваздуха -Пресечене природне стазе дивљачи након пуштања у промет деонице коридора X северно од Беле Паланке -Дивље депоније чврстог отпада -Недовољно зелених површина -Непостигнут оптимални ниво пошумљености -Непостојање подзаконске регулативе -Бесправна сеча шума -Ниска еклошка свест
O (Opportunities) - Могћности	T (Threats) - Претње
-Законска регулатива на локалном нивоу -Доступни фондови за финансирање -Успостављање зона санитарне заштите око крашких врела која се користе за потребе водоснабдевања -Органска пољопривреда -Еко и сеоски туризам -Градитељско наслеђе -Комунална полиција -Увођење нових зелених технологија -Стављање под заштиту подручја Шљивовичког виси -Изградња еколошког моста (екодукта) преко Коридора X -Едукација становништва -Решење одлагања отпада у селима -Искоришћавање обновљивих извора енергије -Доношење Плана одбране од поплава и Плана за проглашење ерозивних подручја	-Увођење прљавих технологија -Природне непогоде (бујице и клизишта) -Опасност од еколошког загађења због друмског и железничког транспорта коридором X -Смањење биодиверзитета, нарочито животињских врста -Недовољна свест о потреби поштовања прописа о заштити животне средине

Табела 1. SWOT анализа еколошке одрживости

Предности (снаге)

Специјални резерват природе Сува планина, пејзажно-амбијентална целина Дивљанског језера, висококвалитетне површинске, минералне и крашке воде, атрактивни, али и угрожени представници флоре и фауне, представљају главне индикаторе квалитета животне средине у простору Шљивовичке планине и подгорине. Значајну снагу за очување животне средине чини и постојање система за пречишћавање отпадних вода у Белој Паланци, као и организовано одвожење отпада са градске на регионалну санитарну депонију у Пироту. Такође, добра основа за одрживи развој су и потенцијали за добијање енергије из обновљивих извора (биомаса, хидролошки и климатски).

Недостаци (слабости)

Непостојање мониторинга буке и статуса ваздуха и земљишта представља недостатак у системском управљању квалитетом животне средине. Једна од главних слабости је и нерешено управљање комуналним отпадом у руралном делу проучаваног простора. Даље идентификоване слабости су бесправна сеча шума, низак степен пошумљености, непостојање Плана одбране од поплава и Плана проглашења ерозивних подручја у свим општинама, немар о биодиверзитету и друго.

Могућности

Оптимално искоришћавање природних потенцијала са аспекта одрживог развоја подразумева коришћење хидропотенцијала, енергије ветра и других обновљивих извора. Такође, потребно је подстицати повећање органске производње која осим класичних пољопривредних култура, укључује гајење лековитог и зачинског биља за које у овим просторима постоје повољни агроеколошки услови. То су лаванда, смиље (на Сувој Планини), жалфија, мајкина душица и бројне друге. Градитељско наслеђе уз адекватне мере обнављања и рестаурације, може представљати потенцијал за развој сеоског туризма.

Претње

Главне претње које би могле да угрозе квалитет животне средине су ненаменско и нерационално коришћење природе и ресурса, уништавање природних станишта биљака и животиња, климатске промене и дефицит подземних и површинских вода.

Социјална одрживост

Посматрано на глобалном нивоу, развој не може бити одржив ако није праведан, односно ако не задовољава најважније потребе већине становништва на планети. Из тих разлога, у одрживи друштвени развој мора бити интегрисан и процес изградње људске заједнице, посебно у

смислу борбе против сиромаштва, продуктивног запослења и промоције друштвеног уједињења (елиминација подела на бази класних, социјалних, расних, полних, политичких и других разлика у друштву). Социјална димензија одрживог развоја сваком члану друштва треба да омогући: здравствену заштиту, школовање, запослење, повољне социјалне услове живота, демократске институције и друго.

Предности (снаге)

Једну од највећих снага друштвеног развоја простора Шљивовичке планине и подгорине представља богата и разноврсна културна баштина, као и неговање традиције. Висок ниво друштвене свести омогућио је континуирани развој и улагање у различите сфере друштвеног живота, без обзира на неповољну економску ситуацију. То је довело до оснивања довољног броја образовних, здравствених, културних и спортских установа на овом простору.

S (Strenghts) - Предности	W (Weakness) - Недостаци
-Добра повезаност предшколског, основног и средњег образовања -Постојање здравствене станице у Белој Паланци и амбуланти у селима -Добра повезаност школе са установама културе -Постојање културног центра -Постојање библиотеке са издавачком делатношћу -Постојање Канцеларије за младе -Очување традиције и историјске баштине -Спортско-рекреативне и културно туристичке манифестације -Подршка општине у развоју културног живота -Довољан број спортских терена у Белој Паланци	-Одлив младих у веће и развијеније градове -Велики број становника без прихода -Сиромаштво и неповољни хигијенски услови за живот ромског становништва -Адолесцентни фертилитет код жена ромске етничке припадности -Недовољна ангажованост медијатора за ромску заједницу -Неразвијен волонтиризам -Недовољна материјална средства за програм социјалне заштите -Непостојање стратешког документа за спровођење популационе политике на локалном нивоу -Непостојање сектора за бављење стратегијом социјалне заштите
O (Opportunities) - Морућности	T (Threats) - Претње
-Унапређење постојећих и увођење нових сервиса и облика услуга у домену социјалне заштите -Подршка програму систематских прегледа становништва -Побољшање здравствене заштите у селима -Отварање високошколске установе -Постојање стратешког документа за демографски развој -Постојање стратешког документа за младе на локалном нивоу -Унапређење квалитета живота старијих особа -Изградња Дома за старе -Пристап ЕУ фондовима	-Депопулација и све неповољнија старосна структура -Заступање партијских интереса -Поремећај система вредности у друштву -Ограничена финансијска средства

Табела 2. SWOT анализа социјалне одрживости

Недостаци (слабости)

Основна слабост и кочница друштвеног развоја је све веће осиромашење становништва и немогућност да сопственим снагама обезбеди егзистенцију. То је довело до одласка великог броја радно способног и младог становништва у друге просторе у земљи или иностранству. Економско осиромашење, емиграције, уз низак ниво природног прираштаја, доводе до демографског пражњења, што отежава будући друштвени развој проучаваног простора.

Специфичан проблем у анализираном простору је и бројно ромско становништво које живи у сиромаштву и нехигијенским условима. Остали проблеми који се јављају код ове популације су неиспуњавање обавезе осмогодишњег школовања, адолесцентни фертилитет, просјачење и бројни други.

Вишегодишња неповољна економска ситуација, неулагање и неефикасно улагање у привреду, непостојање стратегије одрживог развоја у свим областима друштва, одсуство контроле и праћења рада у институцијама довело је до урушавања постојећег система институција и установа и снижавања квалитета услуга.

Могућности

Развој простора Шљивовичке планине и подгорине треба базирати на усклађености потреба и могућности у свим сферама друштвеног живота. У том смислу потребно је континуирано улагање у културу, образовање, здравство и друге области. Такође је потребно предузети мере популационе политике: пронаталитетне, антинаталитетне, мере за бригу о старима, као и о младима, и бројне друге. Здравствену заштиту становника треба унапредити увођењем програма обавезних систематских прегледа и ширењем мреже ординација у сеоским насељима проучаваног простора.

Претње

Одсуство законске регулативе у појединим областима друштвеног живота и неусклађеност са праксом постојећих, доводе до друштвене ригидности. Незадовољство становништва, осећај немоћи и инфериорности последица су поремећаја система друштвених вредности насталих услед увлачења политике у све сегменте друштвеног живота. Ограничена финансијска средства онемогућавају планско одржавање, контролу и развој појединих области друштвеног живота, а све већа незапосленост и осиромашење становништва изазива осећај безизлажности.

Економска одрживост

Економска одрживост треба да омогући ефикасни економски развој и такво управљање ресурсима које ће моћи да користе и будуће генерације. Циљ одрживог развоја је да обезбеди економско благостање садашњим и будућим генерацијама. Дакле, економску димензију одрживости чини

прихватање нужних промена у економији третирајућих, као повољне развојне прилике. Она укључује: запослење, плату, инвестиције, иновације, предузетништво и друго.

S (Strenghts) - Предности	W (Weakness) - Недостаци
-Повољан саобраћајно-географски положај (код крака Ц коридора Х) -Природни потенцијали за развој цементне, црепарско-цигларске индустрије и индустрије грађевинског камена -Богатство водних ресурса за потребе водопривреде и пољопривреде -Хидропотенцијали за производњу електричне енергије у мини хидроелектранама -Солидни климатски и педолошки услови за развој пољопривреде -Плантажни узгој лековитог биља и воћа -Пашњаци као ресурс за развој сточарства -Природни и антропогени туристички потенцијали као основа развоја туризма -Традиција старих заната	-Неелектрифицирана железничка пруга -Недовољни шумски ресурси -Негативна миграција (одлазак младих и образовних кадрова у веће републичке центре) -Велики број незапослених (без прихода) -Угашена индустријска делатност -Недовољан прилив инвестиција и нових радних методологија -Гашење традиционалних заната -Недовољно искоришћен потенцијал за развој туризма -Недостатак смештајних капацитета -Неповезаност пољопривредних произвођача ради заједничког наступа на тржишту -Сива економија -Недостатак мотивације услед непостојања подстицајних механизма -Слабо опремљена комунална инфраструктура у руралном простору -Недовољно развијен предузетнички дух -Старење села -Застарела опрема и механизација -Недостатак виших фаза прераде пољопривредних производа -Недовољна обученост пољопривредних произвођача
O (Opportunities) - Могућности	T (Threats) - Претње
-Електрификација железнице -Процес придруживања Европској унији појачава позитивне ефекте географског положаја; транзитни туризам -Изградња фабрике за флаширање воде термоминералног врела „Бањица“ -Оживљавање традиционалних заната -Развој мале привреде -Пољопривреда као основа развоја прерађивачке индустрије -Развој сеоског туризма -Искоришћавање природних и антропогених потенцијала за развој туризма -Сарадња са привредницима из окружења, удруживање на бази кластера -Побољшање комуналне инфраструктуре у селима -Органска пољопривреда и производња здраве хране -Брендирале локалних производа као развојна могућност за ревитализацију старих заната и пољопривреде -Развој вишег степена производње у пољопривреди -Оживљавање сточарске делатности -Изградња индустријских зона у Белој Паланци: Балван, Мурица 1, Мурица 2	-Политичка нестабилност и споре економске реформе -Глобална економска криза и смањен прилив страних инвестиција -Ниска стопа природног прираштаја, тренд старења радне популације -Недостатак одрживих извора финансирања као последица недовољне стопе прираста -Економска и монетарна нестабилност на нивоу државе -Неповољна кредитна политика -Корупција и сива економија -Успоравање развоја услед релативне близине Ниша као главног развојног центра -Слаб прилив капитала и подизање нивоа технолошке опремљености кроз процес приватизације -Пораст незапослености -Неповољни демографски трендови -Незавршен процес приватизације

Табела 3. SWOT анализа економске одрживости

Предности (снаге)

Главна предност за одрживи развој простора Шљивовичке планине и њене подгорине је повољан саобраћано-географски положај. Поред тога, као компаративне предности истичу се: водни ресурси, плодно пољопривредно земљиште, као и потенцијали за развој органске пољопривреде и сеоског туризма.

Недостаци (слабости)

Као кључни недостаци који се требају кориговати идентификовани су: висока незапосленост, одлив високообразованих младих људи и неповољна демографска кретања у целини. Поред тога, слабости чине и неуспешна приватизација, угашена индустрија, недостатак инвестиција, сива економија, непостојање виших фаза прераде пољопривредних производа и друго.

Могућности

Захваљујући процесима интеграције и приближавања Србије Европској унији, постоји могућност коришћења претприступних фондова Европске уније. ИПА пројекат „Bulgaria-Serbia IPA Cross-border Programme“ има за циљ да појача међуграничну сарадњу између Србије и Бугарске. Међутим, та сарадња и поред значајних средстава, није у већој мери заживела. Осим тога, процес придруживања Европској унији појачава предности географског положаја и омогућује развој транзитног туризма.

Пошто на простору Шљивовичке планине и подгорине постоје повољни агроеколошки услови за органску пољопривреду, требало би усмерити снаге на њен развој. Један од неискоришћених ресурса су и туристички потенцијали за развој сеоског туризма који би побољшао економски положај сеоског становништва. Овај облик туризма допринео би развоју малих и средњих предузећа из области прерађивачке прехранбене производње, занатства, трговине, угоститељства и других. Такође, постоји и шанса за развој културног, манифестационог, ловног, еко и других облика туризма.

Претње

У највеће претње убрајају се политичка нестабилност и успорене економске реформе. У условима велике политичке нестабилности у Србији, и због имица да је земља простор високог ризика за улагаче са присутном сивом економијом, прилив страних инвестиција је веома отежан. На успоравање економског развоја проучаваног простора може утицати и релативна близина Ниша, као главног развојног центра Источне и Јужне Србије. Наставак неповољних демографских трендова носи са собом највећу опасност да простор изгуби људске ресурсе неопходне за економски развој.

Закључак

На основу SWOT анализе еколошке одрживости простора Шљивовичке планине и подгорине, примећује се да су предности и могућности јачег интензитета у односу на недостатке и претње. Главна предност је очувана животна средина, што се индикује преко присуства висококвалитетних вода и Специјалног резервата природе Сува планина. Одржавање и унапређење постојећег стања животне средине могуће је реализовати увођењем законских и институционалних мера, као и подржавањем развоја оних делатности и технологија које не ремете еколошку равнотежу. Међутим, непостојање програма подршке, слаба законска регулатива, неконтролисана антропогена активност и могуће природне непогоде су основне слабости и претње које ремете постизање циљева еколошке одрживости проучаваног простора.

SWOT анализа социјалне одрживости простора Шљивовичке планине и подгорине указује да су покретачки фактори знатно нижег степена интензитета од ограничавајућих. У будућности би се требало радити на обезбеђивању социјалних фондова за услуге из домена социјалне и здравствене заштите, као и на доношењу стратешког документа за друштвени развој.

Резултати SWOT анализе економске одрживости проучаваног простора, показују да су предности слабијег интензитета у односу на недостатке. Слабости и претње су углавном условљене социо-економским и политичким факторима који су присутни на националном нивоу и шире.

Литература

- Elliot, A., J. (2002). *An Introduction for Sustainable Development*, Routledge, London
- Muler, H. (2004). *Turizam i ekologija*, Masmedia, Zagreb
- UN (2014). *The road to dignity by 2030: ending poverty, transforming all lives and protecting the planet*, Synthesys report of the Secretary-General on the post – 2015 sustainable development agenda, доступно на www.un.org.rs
- Извештај о резултатима квалитета подземних и површинских вода за 2014. годину, доступно на www.sepa.gov.rs/download/Kvalitet_voda_2014.pdf
- Катастар малих хидроелектрана у Србији, доступно на <http://www.elektrosrbija.rs/me/images/dokumenti/Katastar%20MHE%20u%20Srbiji.pdf>
- Марковић, П. (2011). Стање и проблеми у области управљања водама на локалном нивоу, Стална конференција градова и општина, Swiss Agency for Development and Cooperation SDC, Београд.
- План генералне регулације Беле Паланке, 2013, доступно на www.belapalanka.org.rs
- Просторни план општине Бабушница 2010-2025.
- Просторни план општине Бела Паланка 2009-2024. ЈП „Завод за урбанизам“, Ниш, 2011
- Стратегија развоја енергетике Републике Србије до 2015, нацрт, Београд, 2004, доступно на http://www.srbija.gov.rs/uploads/dokumenti/strategija_razvoja_energetike.pdf
- Уредба о проглашењу Специјалног резервата природе „Сува планина“ („Службени гласник РС“, 72/2015)
- Уредба о утврђивању Просторног плана подручја инфраструктурног коридора Ниш – граница Бугарске. „Службени гласник РС“, бр.86/2009.

ИСТОРИЈА

КУНОВИЧКА ВИСОРАВАН – ПЛОЧА¹
У БОРБАМА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ОД ТУРАКА, 1877-1878.²

Апстракт. У чланку је тежиште на опису догађаја из Другог српско-турског рата 1877/78. године који су се збивали на простору Куновичке висоравни, зване Плоча. У њему се, такође, указује на важност овог простора у тим славним данима српске историје, као и на допринос његових људи у борби за ослобођење од Турака.

Кључне речи: *Куновичка висораван, Плоча, Други српско-турски рат, Јован Белимарковић, Степа Степановић, Владан Ђорђевић, Јеврем Марковић.*

У Првом и Другом српском устанку извојевана је аутономија Србије, углавном у границама Београдског пашалука, коју је Милош Обреновић вештим преговорима са Турцима стално проширивао и издејствовао статус Кнежевине.³ Али Пиротска нахија и цео Нишки санџак остали су под турском влашћу и наредних 65 година, све до 1877, па је овај крај и цела југоисточна Србија имала сасвим друкчији правац политичког и социјалног развика у односу на Србију Београдског пашалука.

За време владавине кнеза Михаила, 1876. године, Србија и Црна Гора закључују тајни споразум о савезу, чији је циљ био „ослобођење српског народа у европској Турској” и у вези с тим почеле су одговарајуће војне припреме. Истовремено, у нишко-пиротском крају и свуда у близини тадашње српско-турске границе, такође су вршене припреме за устанак и ослобођење од Турака када за то буде наступило погодно време, односно када, у случају рата, српска војска пређе преко границе. По селима у близини границе, укључујући и куновичка села, све активнија је била тајна антитурска организација, а најпознатији људи су били њени представници. Састајали су се најчешће по манастирима (и у Вети), одржавали борбено, ослободилачко расположење и преносили одговарајућа обавештења.

¹ Детаљније образложење назива овог предела дато је у *Белопаланачком зборнику* бр.2/2006, стр. 7-8.

² Чланак је посвећен 140-ој годишњици ослобођења белопаланачког краја од Турака.

³ Кнежевина (Књажество) Србија постоји од 1815. године, а међународно је призната тек на Берлинском конгресу 1878. године.

ПРВИ СРПСКО-ТУРСКИ РАТ 1876.

После убиства кнеза Михаила, 1868. године, на власт у Србији дошао је Милан Обреновић. који није у потпуности делио ставове свог претходника, али под утицајем општег расположења народа ипак је све више јачала ратоборна струја. Тако је у јуну 1876. године, поведен Први српско-турски рат. По српском ратном плану, главне снаге, које је чинила Моравска војска под командом генерала Черњајева,⁴ требало је да предузме офанзиву у правцу Ниша. Књажевачка војска потпуковника Ђуре Хорватовића,⁵ имала је задатак да заузме Бабину главу, а потом продужи наступање ка Ак Паланци и пресече пут који из Софије, преко Пирота, води у Ниш.

Заузимање Бабине главе, јула 1876. године, представљало је прву и једну од најзначајнијих победа српске војске у Првом српско-турском рату. Потом су генерал Черњајев и пуковник Хорватовић две недеље, у неколико махова, покушавали да освоје Белу Паланку. Ти напади су били недовољно организовани и неодлучни, па нису ни успели.

У куновичким селима очи и уши биле су окренуте ка Рињској планини и Белој Паланци јер је отуда долазила грмљавина топова а и вести да је освојена Бабина глава и да српска војска иде на Паланку.

Међутим, Турци су се, у међувремену, припремали за контраофанзиву. Већ 11. јула, из Паланке, преко Моклишта и Д. и Г. Риња, упућена је ојачана бригада Хафиз-паше и ударила у бок српским колонама, које угрожавају Белу Паланку.

После тешких борби српска војска је морала да напусти Бабину главу а Турци су убрзо заузели и Пандирало, затим Књажевац, па и Зајечар. У наступању Турци и Черкези су починили гнусна зверстава, убијали децу, попалили 50 села и имања.

Истовремено, главне турске снаге кренуле су долином Мораве. Водиле су се жестоке борбе код Адровца, Бобовишта, Кревета, В. Шиљеговца. Срби су извојевали сјајну победу 11. августа на Шуматовцу, али су у октобру били потучени код Ђуниса, тако да је Први српско-турски рат завршен поразом српске војске. На одлучну интервенцију Русије склопљено је примирје, а затим и мир, у фебруару 1877, којим је потврђен територијални статус-кво.

Поново је на Грамади, Пандиралу и код Г. Риња, успостаљена граница. До ослобођења Срба у Турској, те, 1876. године, није дошло,

⁴ Михаил Григоријевич Черњајев, руски генерал и изасланик руских славенофила. Дошао у Србију маја 1876, примио држављанство и постао српски генерал. Поред њега, те године је из Русије дошло око 2500 добровољаца, који су се борили у српској војсци у овом рату.

⁵ Ђуро Хорватовић, Србин из Славоније. Као поручник аустроугарске војске јавио се у Србију као добровољац, јер је тадашња Србија оскудевала у официрским кадровима. У српско-турским ратовима као потпуковник, а затим и пуковник, истакао се победом на Бабиној глави, а касније и у освајању Беле Паланке и Пирота.

упркос великим борбама у белопаланачком крају у којима је, у редовима српске војске, био знатан број добровољаца из целог пиротског краја, па и из куновичких села.

ДРУГИ СРПСКО-ТУРСКИ РАТ И ОСЛОБОЂЕЊЕ

Покушаји великих сила, почетком 1877, да приволе Порту на увођење реформи у њеним европским покрајинама, нису уродили плодом, па је крајем априла почео следећи руско - турски рат. Руси су прешли Дунав и усмерили своја дејства ка Плевену и превоју Шипка, у Бугарској. Имајући у виду могућност садејства двеју војски, руска влада је у више наврата позивала Србију да обнови рат са Турцима. Српска влада је у почетку оклевала због исцрпљености у рату 1876, али, добивши обећану материјалну и финансијску помоћ, у октобру је почела са ратним припремама, а 13. децембра 1877. године, објавила нови рат Турској.

Операције су почеле 15. децембра. Главне снаге српске војске су усмерене ка Нишу и Пироту и то тако што је Моравски корпус наступао од Алексинца ка југу ради блокаде Ниша, а Шумадијски и Тимочки корпус од Књажевца и Сврљига ка Пироту и Белој Паланци.

Од 17. до 20. децембра јединице Моравског и делови Тимочког корпуса избили су на линију: Сићево, Каменица, Топоница, Мрамор, Чечина и блокирали Ниш са севера и запада, а на југу прекинули везу са Лесковцем. Топовском ватром српске снаге су свакодневно гађале турске положаје на прилазима Нишу, а Турци су са своје стране одговарали на ватру из града, са Горице, а посебно са Виника, где су држали своје утврђене положаје. Тако је грмљавина топова данима одјекивала нишком котлином и околним селима, па и онима на Куновичкој висоравни. У овим селима грмљавина топова чула се и са Сврљишких планина и брзо се шириле вести да српска војска иде на Белу Паланку.

И заиста, Књажевачка војска Тимочког корпуса, под командом потпуковника Јеврема Марковића, након заузимања Бабине главе, у рано јутро 24. децембра, са три нападне колоне, кренула је ка Белој Паланци. Одлучујућу улогу имала је не централна колона, која је упућена на нишавски мост, и где су је Турци и очекивали, већ левокрилна у којој су груписане главне српске снаге. Она је прешла Нишаву код Љубатовице и изненадила Турке нападом са пиротске стране. Бојећи се да не буду окружени, Турци су почели да одступају, да би убрзо затим били приморани да траже спас у бекству долином Коритничке реке ка Лужници (Бабушници).

Тешко је представити себи какву радост је ослобођење представљало за становништво ове варошице, али и за становнике у селима у долини Црвене Реке и око платоа Плоча. “Дан је био веома ведар и без ветра, али је за то зима била страшна.” - записао је један хроничар. Температура је достигала и до -17°C.

Јеврем Марковић

(Зајечар, 1839-Аранђеловац, 1878), брат Светозара Марковића, био је један од најспособнијих и најпопуларнијих српских виших официра тога доба. Подржавао је напредне омладинце и био сарадник првог социјалистичког листа "Раденик". Као потпуковник успешно је командовао Књажевачком војском Тимочког корпуса при ослобођењу Беле Паланке 1877.⁶ Учествовао и у ослобођењу Пирота и Ниша. Стрелан је у процесу намештену од стране краља Милана у вези с догађајима око Тополске буне.⁷

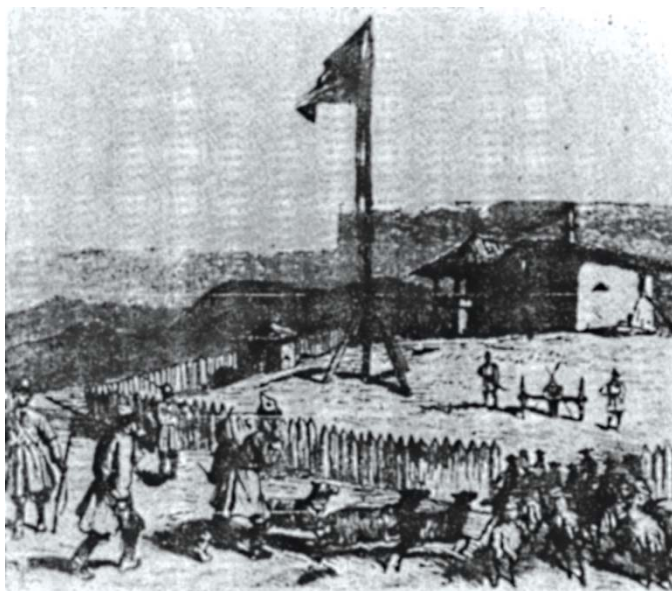
Одмах после ослобођења Беле Паланке: „Становници из свију оближњих села стекли су се у Паланку...” - писао је сведок и учесник ових догађаја, официр српске војске С. Магдаленић. Сељаци из околине долазили су да траже оружје „да се и они бију са Турцима”, а много их се уписало у добровољце. Међу њима је био и знатан број из куновичких села. Наиме, по ослобађању појединих насеља, број добровољаца се је све више повећавао, па су од њих образована два батаљона у саставу левог крила Шумадијског корпуса. Командант добровољаца био је пуковник Влајковић Ђока, уједно и први српски командант вароши Бела Паланка.⁸

Непосредни учесник овога рата, Книћанин Андра, који је био лични ађутант пуковника Влајковића, у свом „Ратном дневнику” пише: „Сутрадан извадисмо ја и Пера Божовић добровољцима хаљине и остале потребне ствари, које су спаковане у џаковима дошле. Сваки је добровољац добио добро и лепо ћебе, 1 гаће и 1 кошуљу, плаве панталоне и угасито зеленкасту блузу..., добар шињел и два пара опанака. Сутра су већ свих 240, који се у Ак Паланци затекоше обукли ове хаљине, па се тако лепо одевени и зеленилом окићени упарадили на простирији код Ћуприје.

⁶ Крајње је време да се Бела Паланка на одговарајући начин одужи овом официру и уједно једним спомеником обележи тако значајан догађај у историји вароши. Могло би се то уприличити на 150. годишњицу ослобођења од Турака, 2027. године, тако да општинска власт има довољно времена да изврши све неопходне припреме.

⁷ Јевремова супруга Илка покушала је да изврши атентат на кнеза Милана, али без успеха.

⁸ Влајковић Ђока био је резервни пуковник српске војске, активни учесник у Кримском рату и код бомбардовања Београда 1862. г. Био је и почасни ађутант Његовог Височанства кнеза Милана.

Турска караула Козељокуш на Плочи, 1871.

Пуковник Влајковић одјаха са нама тамо, па их ту поздрави ватреном беседом, желећи им срећан пут, јер они одлазе за Пирот да се тамо присаједине добровољачком кору, који је тамо раније стигао и у борби учествовао.”⁹ И руски представник код српске војске, пуковник И. Бобриков, у својим успоменама писао је да су месни становници „сви узимали оружје и надметали се ко ће пре у бој.”

Како је већ истакнуто, одмах након објаве рата, тајни комитет за нишки санџак покренуо је активност на организовању устаничких група и сукцесивно, по мери напредовања српске војске, подизао поједина села и крајеве на отворени устанак, најпре у северном, а затим и у јужном делу нишког санџака. Веће или мање групе устаника вршиле су препаде на турске карауле, спахијске куле и учествовале у истеривању Турака из српских села. Немамо поуздане податке какву је, на пример, конкретну активност проводио Ђорђе Милошевић, из Јелашнице, који је био члан овог комитета и вероватно задужен за куновичка села. Али стоји чињеница да је турска караула Козељокуш, на Плочи, била запаљена а Турци протерани или се разбежали још пре доласка јединица српске војске.¹⁰

Турци су били прогнани и из Махмуд-пашиног хана у Јелашници, из хана Куновица, а такође из хана у Црвеној Реци.¹¹ И Черкези и Татари,

⁹ Книћанин А, *Ратни дневник* књ. 1-2, Београд, 1880, 251-262.

¹⁰ Тодор Станковић, *Учешиће Нишлија у ослободилачком рату 1876-1877*, Ниш, 1937.

¹¹ После Кримског рата (1853-1856), турска Порта почела је са насељавањем Черкеза и Татара у области око српске границе са циљем да разбије и разреди компактност српско-хришћанског живља. Тако се

који су били насељени код Црвене Реке и у Глоговцу, Магури и Драгуши, као саставни део турских оружаних снага, нису дочекали српске јединице већ су бежали заједно са турском војском.

Турци потучени у Паланци, како је већ истакнуто, повукли су се долином Коритничке реке ка Бабушници. Ипак, једна јединица турских низама била се је утврдила у шанцу код Шупљег камена. Добро заклоњени пружали су снажан отпор и команданту деснокрилне колоне српске војске спречавали прелазак преко Нишаве све до пада Паланке.¹² Неизвесно је да ли се је, касније, овај део турске војске повукао преко Шпаја, Вргудинца и Новог Села ка Бабушници или су кренули уз долину Црвене Реке и са преосталим Турцима и Черкезима из Црвене Реке и Глоговца прешли, можда, поред Мосора у Запаље. По свему судећи, Турци су већ добро знали да је Ниш готово у потпуној блокади, и скоро нико није покушавао да тамо тражи спас.

Овде треба поменути и то да је након ослобођења Беле Паланке и протеривања Турака настало и масовно развлачење турске имовине из кула, караула, ханова и насеља у којима су ови живели. „По турским чифлицима маса наших мештана грабила је черкеску заоставштину...и у својим колима вукли кућама својим весело нам усусрет кличући: Доста нас они пљачкаше! Дижу корита, даске, врата, прозоре и све што се понети може...”¹³ И даље: „На тај наред гледало се кроз прсте и рачунало се као мило за драго; мала награда за велики зулум черкески у прошлим годинама.”

На пример, напуштено Черкеско насеље у Црвеној Реци развалила је војска за огрев рањеника и потребе коморе, а преостало су разнели мештани из околних села. За неко време у овом месту остали су само ханови и џамија.

Српска војска се није дуго задржавала у Белој Паланци већ је продужила ка Пироту. У Паланци је остављена Пожаревачка бригада 1. кл. са задатком да осигурава позадину - нарочито од Ниша. Врховна команда је посебно указивала на потребу обезбеђења са тог правца и наређивала: „Ако нађете за добро, наредите да један део посаде Беле Паланке заузме Плочу, те да се осигура доцније кретање и наступање ка Нишу.”¹⁴

1861. године у Црвеној Реци населило 25 татарских породица, а 1864. године још 31 черкеска, од којих једна у Доњој Студени. У месту Попов Хан, код ушћа Драгуше у Топоничку реку, у атару Топонице, раније у ветанском атару, такође је насељен један број черкеских породица (насеље Азизија), а такође у бившем насељу Драгуша.

¹² У ствари, командант је од Моклишта маршевао право на Нишаву без икаквог осигурања и извиђања. Тако је налетео на турски шанац на супротној обали реке, код Шупљег камена, одакле је отворена ватра и 10 војника-добровољаца, који су били на челу колоне, је погинуло. Командант је наредио повлачење и целу ноћ је војска престојала на мразу око Моклишта, а он се бавио извештавањем претпостављене команде о ономе што се догодило.

¹³ Ђурић, Д, *Грађа за историју*, Ратник, септ, 1894, с. 284

¹⁴ Исто, с. 281.

Интересантно је да у војном погледу тако значајан положај на нишко-белопаланачкој котлинској пречаги, као што је Плоча, Турци нису поселили нити бранили иоле значајнијим снагама, тако да Плоча у овом рату, осим дејстава месног становништва на протеривању Турака из кула, ханова и мањих насеља, и није била поприште неких озбиљнијих борби српске војске. Није било ни покушаја пробоја Турака из блокираног, готово окруженог Ниша, сем настојања да се блокада разбије споља, из правца Куршумлије. Након што су претрпели тежак пораз од руске војске у Бугарској (код Плевне и на Шипки) и након спајања руске и српске војске пред Софијом, крајем децембра 1877. године, Турци су, вероватно, проценили да се не могу више одржати у нишавској долини већ су се надали да задрже Преполоц и Грделичку клисуру и постигну примирје са Русијом.

Јован Белимарковић (Београд, 1827, Врњци, 1906.), српски генерал и државник, министар војни. У српско-турском рату 1877-1878. нарочито се истакао као командант Шумадијског корпуса при ослобођењу Ниша и у борбама код Грделице и Врања. Краљ Милан одредио га је за једног од намесника приликом абдикације 1889. године.

Након ослобођења Пирота, 31. децембра Шумадијски корпус добио је задатак да учествује у нападу на Ниш. Корпус је под командом генерала Јована Белимарковића у два ешелона наступао од Пирота преко Беле Паланке ка Нишу. У првом ешелону маршевала је Крагујевачка, а у другом Рудничка бригада.¹⁵ Пошто је први ешалон преконачио у Белој Паланци, сутрадан, 4. јануара 1878. године, маршевска колона упутила се је преко Плоче и Јелашнице до Нишке Бање, са коњичким ескадроном као претходником испред главнине колоне.

Први застанак колоне је имала у Црвеној Реци. Ту је, по куриру, стигао извештај да је предходница Корпуса прошла рејон Плоча и да је правац безбедан за покрет. Након кратког одмора, упућена је побочница

¹⁵ Први ешелон Шумадијског корпуса чинила је: Крагујевачка бригада 1. класе, ескадрон коњаника и 3 полске батерије, а други ешелон: Рудничка бригада 1. класе, дивизијски артиљеријски пук и ескадрон коњаника.

ка селу Глоговац, а колона је продужила марш преко Плоче без икаквог узнемиравања. У 5 сати увече колона је стигла у Нишку Бању.

Маршевска колона Првог ешелона Шумадијског корпуса у покрету од Беле Паланке преко Плоче ка Нишу.

Јединица која је упућена преко Глоговца представљала је, у ствари, бочно осигурање - побочницу главне колоне Шумадијског корпуса. У неким војним документима наводи се да је то била једна чета Рудничке бригаде¹⁶, а у другим се помиње полубатаљон пешадије са неколико коњаника.¹⁷ Владан Ђорђевић наводи да су „... послата два вода преко села Глоговца и Студене да прокрстаре изворни крај реке”. Ова јединица је од насеља Црвена Река маршевала путем уз Црвену Реку до Поповог Хана, а затим долином Драгуше. После проласка Ветанске чуке, код састава потока, главнина колоне се кретала узбрдо уз Банцаревски поток, на превоју изнад Банцарева¹⁸, да би се потом спустила у Доњу Студену. Притом је командир

¹⁶ Ђурић С, *нав. дело*, с. 454.

¹⁷ С. Скоко, П. Опачић, *Војвода Степа Степановић*, том 1, Београд, 1984, с. 80.

¹⁸ Превоји-преседлине изнад Банцарева, северно и јужно од брда Чука (к. 601), као и онај источно од брда Оштра гл. (т. 637), у ствари су најниже тачке на вододелници између сливова Црвене и Јелашничке реке, која од Облика, т. 903, (на северу, изнад Сићевачке клисуре) иде, преко Плоче, до главног гребена Суве планине, до Соколовог камена, т. 1552 (на југу). Ова вододелница је уједно и развође између Нишке и Белопаљаначке котлине и дуго времена граница римских провинција, нишког и софијског санџака, нишке и пиротске нахије. Надморске висине поменутих превоја на развођу су 550, 535, 580 м.

побочнице упутио једну коњичку патролу лево (јужније), уз поток Иванош, преко другог превоја, да би избила у Горњу Студену. Како је већ истакнуто, управо на овом правцу било је неколико черкеских насеља, а Запаље још није био потпуно очишћено од Турака, тако да се је морало бити на опрезу и добро извидети.

Значајно је напоменути да је командир ове јединице – побочнице преко Суве планине, био потпоручник Степа Степановић, касније славни војвода српске војске. По његовим казивањима, то је био тежак и сложен задатак јер је требало савладати све тешкоће врлетног и снегом покривеног терена у условима врло оштре зиме, по залеђеним и клизавим путевима и стазама. Касније, као војвода, сећајући се тог марша, он је увек истицао да му је то био најтежи задатак у овом рату. Захваљујући великом личном залагању и бризи за људе, он је своје војнике довео у састав бригаде здраве и способне за борбу и успешно извршио задатак.

Степа Степановић (с. Кумодраж код Београда, 1856. – Чачак, 1929.), био је учесник 6 ратова и то као потпоручник у српско-турским ратовима 1876-1878, а као командант армије у балканским ратовима 1912-1913. и у Првом светском рату, 1914-1918. За победу над Аустријанцима, на Церу 1914, унапређен је у чин војводе. Био је и министар војске и професор војне историје на Војној академији у Београду. Дobar део његове службе везан је за пиротски крај. Учествовао је у борбама за ослобођење Пирота и Ниша од Турака, а 1913. и 1915, као командант 2. А. у Пироту, бранио је нишавски правац од Бугара.

Такође је значајно имати у виду да је ова побочница, која је из Црвене Реке упућена преко Глоговца и Студене, сигурно морала имати водиче. Поготову што се радило о зимском времену и правцу којим воде само лоши пољски и шумски путеви и стазе, снегом завејани. Таквим правцем војску су могли да проведу само месни становници из Глоговца, Топонице, Вете, Банцарева и Студене. Ово је тим више вероватно пошто је

Преко њих су пролазиле војске у Крсташким ратовима, били су (по предању о Банцареву) једно од места сукоба током боја на Куновици 1444. године, преко неких је некада ишла једна од траса Цариградског друма, а данас је управо испод првог превоја пробијен тунел “Банцарево” (700 м дужине) на источном краку Коридора 10. (види карту).

српска војска већ имала веома позитивна искуства у коришћењу водича.¹⁹ За командира побочнице ови људи су били и важан извор информација не само о проходности и стању путева, већ и о Турцима и могућим изненадним нападима.

Следећег дана, 5. јануара 1878, кроз Белу Паланку, на путу преко Плоче за Ниш, прошла је Рудничка бригада – други ешелон Шумадијског корпуса. Командант бригаде био је мајор Радомир Путник, будући војвода српске војске, начелник Штаба Врховне команде Војске Краљевине Србије и министар војни.

Пошто је Шумадијски корпус преко Плоче стигао надомак Нишу, почело је постројавање борбеног поретка за одлучујућу битку. Читав простор од Плоче па до Нишке Бање и даље био је пун војске и разних јединица. На простору Куновичке висоравни у време борби за ослобођење Ниша били су, углавном, распоређени неки штабови, јединице другог ешелона и позадинске јединице Шумадијског корпуса. Поред осталог у Нишкој Бањи је једно време био размештен штаб Шумадијског корпуса, а у ширем рејону Рудничка бригада, делови коњичког и артиљеријског пука. У атару села Куновице распоређена је Трећа пољска болница Шумадијског корпуса. А све те јединице требало је сместити, хранити, облачити, лечити рањенике. Поред многобројних наређења којима се регулисао живот и дејства ове крупне јединице, налазимо и ово: „Пошто је корпус шумадијски убрзо прешао на ново бојиште...то је одмах наређено, да се у Нишкој Бањи уреди велики магацин и да се пуни како из околине, тако и из Ак-Паланке, Пирота и Грамаде...”²⁰ А затим и следеће: „Разрезивала се реквизиција за набавку потребе војсци, особито: чарапа, опанака, памуклија, рубља итд. из Ниша и околине.”²¹ Становници куновичких села били су ангажовани и у превозању рањеника својим запрегама и саоницама. Посебно од болнице у Нишкој Бањи до болнице код хан Куновица, и одатле до Беле Паланке. Тако Магдаленић наводи: „Приличан број саона реквирирано је од сељака из околине Ак-Паланке, за преношење рањеника...”²² Пошто је била оштра зима и поледица та обавеза није била лака. Поред евакуације рањеника и болесника било је ангажовања и за друга превозења као и обезбеђење сена, сламе и хране за логорске потребе и исхрану војника и стоке. И Др. Ђерман, управник Треће пољске болнице у атару Куновице, то потврђује када каже да су га „околни сељаци пријатељски дочекали... доносе све што треба хране за болницу...чaste наше војнике који овуда пролазе.”²³

¹⁹ Наиме, само недељу дана раније, по извештајима из истог Шумадијског корпуса: „Путовође из села Равно Бучје су користиле српским трупима код заузећа теснаца Св. Никола на Старој планини.” – као добри познаваоци терена у позадини турских трупа.

²⁰ Магдаленић, С. *Слике из наших ратова са Турцима 1876-78*, књ.1, Београд, 1910, 431.

²¹ Исто, 538.

²² Магдаленић, нав. Дело, с. 431.

²³ Ђорђевић В, *Српско-турски рат*, књ. 2, с. 142-145.

Тако су становници ових села поред протеривања Турака са свог терена узели учешће у рату за ослобођење у добровољачким јединицама, а дали су свој допринос и на разне друге начине.

Део атмосфере тога времена и општих услова на овом простору може се сагледати из сећања учесника овог рата и очевидаца многих догађаја пуковника Владана Ђорђевића. Као начелник санитета врховне Команде, он је са својом пратњом кренуо из Беле Паланке и, после краћег задржавања у Црвеној Реци, наставио пут друмом преко Плоче. О томе он пише:

Владан Ђорђевић (1844-1930.), лекар - хирург, научник-академик, књижевник, дипломата и министар. У ратовима 1876-78, као резервни пуковник српске војске био је Начелник санитета Врховне команде и обишао читав нишко-пиротски крај. Основао је и био први управник Војне болнице у Нишу, а један је од оснивача Српског лекарског друштва и Српског црвеног крста.

На фотографији је биста В. Ђорђевића, постављена 2012. године испред главног улазног хола Војно медицинске академије у Београду.

„Друм не остаје дуго у равници, јер се ова брзо тако сузи да Нишава пролази кроз некакву клисуру, те се стога друм пење серпентинама преко брда. Чим се испесмо на први вис... зачусмо потмулу грмљавину, која се све више, што смо даље одмицали од Ак-Паланке, прецизовала као јека од топова. Битка дакле још траје... У осталом ми наскоро почесмо сретати рањенике, које на саоницама које пешке, и сви нам потврђиваху да битка непрекидно траје ево већ трећи дан, и што је главно, сви беху весели, пуни поуздања. Сећам се баш њихових речи:

- Тај се Ниш, брате, не може више одржати. Е дошли смо му тако изнад главе, да би се, рекао би човек, могло јабуком добацити у град...”

Не прође дуго сретосмо другу групу... Пронеше поред нас мртво тело храброга поручника Саве Јоксимовића... Ми смо ћутке салутирали док пронеше смртне остатке тога младога јунака. Нисам имао срца да их зауставим, да подигнем покривало, које му беше преко главе превучено. Мало даље сретосмо у једним саоницама једног старешину народне војске (батаљоног командира), који беше рањен у бутину... Прегледах му рану. Срећом бутна кост не беше повређена...

Према броју рањеника које сретосмо до мрака, беше већ сигурно да ће их ту ноћ бити у Ак-Паланци преко стотине. Међутим, ја сам знао да је то само сувишак, који није имао места у пољским болницама у Бањи Нишкој и у хану Куновици...²⁴

Међутим, беше се већ смркло, од „хана” ни помена. Друм је био добар али на њему беше таква поледица, да смо брзо морали сјახати те ићи пешке. Док се ишло по висоравњу, ишло се којекако, али кад се по ономе несретноме мраку стадосмо спуштати низ некакву бескрајну низбрдицу (Врли камен, - прим аутора), просто нас је мртвачки зној попао... Беше права срећа што нас у ономе мраку и низ онакве глечаре, нису погазили наши сопствени коњи... Најзад око 9 сахата ноћу угледасмо прву свећу, која још подалеко испод нас светлуцаше. Похитасмо колико смо могли и стигосмо некаквим двема кућама поред друма. Ми закуцасмо на врата, која се одмах отворише и на прагу угледах капетана др. А. Бермана, који се одмах прибра и салутирајући рапортира: - Трећа пољска болница шумадијског кора налази се исправно. Бројно стање: 62 рањеника и 12 болесника од унутрашњих болести. Персонал болнице: командир и лекар, један апотекар и 28 болничара!

Ми уђосмо у собицу, у којој беше и управа болнице и апотека и стан лекара и апотекара..., који нам је одмах импровизовао постеље на земљи. То беше мало сламе покривено ћебетима, али после данашњег напрезања, одмарали смо се на њима као на перинама...

Сутрадан зором обишао сам болницу и нашао сам да је др Берман одличан лекар и добар организатор, који се уме и са мало средстава помоћи. Све просторије „хана”, па чак и штала беху корисно употребљене. У последњој видео сам нов начин огрева за пољске болнице. Како су сламњаче рањеника биле поређане по земљи, а у штали не беше фуруне, то је на свака три рањеника, у среди међу њиховим сламњачама, била наложена ватра на земљи. Огромна штала изгледала је као логор. У собама хана беше само та разлика што су тако распоређене ватре биле у мангалима... Поред интерних болесника беху парчета црепа са пепелом. То им беху пљувацице... ”Није вајде довијат се ваља”.

²⁴ У долини Куновичке реке, поред друма, су две чесме: Моралија и Смрденац, а у близини су биле две куће - хан Куновица и караула, звана кула Беклеме (на турском: заседа, чекаоница). У овим кућама је и била смештена болница. Цео тај део долине, јужно од села Куновица, носио је назив Моралија по Турчину - Мехмеду Моралији (Морејац, јер је био родом из Мореје), који је ту дуго службовао. Чесме су, иначе, више пута биле обнављане, по доступним подацима: 1957. и 1987. године.

*Чесма у близини које је била смештена Трећа пољска болница.
(Чесма је из времена градње Митхад - пашиног пута, 1864-1870 г. и налази се у атару села Куновица, у долини Куновичке реке, место звано Моралија.)*

Трећа пољска болница у атару Куновице радила је крајем 1877. и почетком 1878. године. За то време кроз њу су прошла 232 рањеника и болесника, од којих су четворица умрла.²⁵ Они су сахрањени „код карауле Куновичке”, како се наводи у документима. Након тога болница је премештена у Ниш.²⁶

Операција српске војске за ослобођење Ниша била је посебно поучна са војне тачке гледишта. Наиме, пошто се уверила да је одбрана Ниша најснажнија на северу, према Алексинцу и Мрамору, српска врховна команда је донела одлуку да на тим превцима врши само демонстративни напад. Најслабије организована одбрана Турака била је на јужној и југоисточној страни, према Лесковцу и Белој Паланци, па је главни напад извршен са јужне и југоисточне стране баш снагама Шумадијског корпуса. Захваљујући таквом маневру, Ниш је заузет са неупоредиво мање жртава него Пирот, иако су га браниле далеко веће снаге. Најжешће борбе вођене су код места Марково Кале, Горица и Габровачки вис. Истовремено, вођени су и преговори о предаји Ниша од стране Турака. Ови су покушавали да одуговлаче преговоре надајући се на деблокаду са стране Куршумлије, али када су схватили да је све изгубљено и под снажним ударима српске војске са севера и југа 10. јануара 1878. године потписали су конвенцију о предаји.

²⁵ Ђорђевић В, *Историја војног санитета*, Београд, 1895, с. 160.

²⁶ У ствари, овим премештањем, под руководством пуковника Владана Ђорђевића, почиње формирање Војне болнице у Нишу (11. јануара 1878.), на простору око Ћеле Куле, где се и данас налази.

11. јануара Ниш је био слободан. А већ 15. јануара у Ниш је дошао и кнез Милан. Истог дана у Нишу је растурина његова прокламација, у којој се истиче и следеће:

„У данашњи дан после пет стотина година, на бевемима славног града Ниша поносно се вије српска застава. Нека је та застава знак да сваки грађанин, ма које вере био, може рачунати на моју благонаклону заштиту. Ја вас поздрављам као заступник правде, као бранилац слободе, једнаке за све грађане...”

Након ослобођења Ниша уследило је и ослобођење Лесковца и Врања – на југу, Прокупља и Куршумлије – на западу, а 31. јануара закључено је примирје. Поводом завршетка рата а недуго после Берлинског конгреса, на којем је призната независност Србије, кнез Милан Обреновић издао је посебну прокламацију, у којој је одато признање целокупној српској војсци за резултате којима је окончан Други српско-турски рат 1877-78. године. У прокламацији, од 10. августа 1878. године, поред осталог, истакнуто је и следеће:

„Борећи се против непријатеља, оружјем свагда, а бројем често надмоћнијег, и против љуте зиме која тада владаше, ви освајасте јаке градове и непроходне кланце, које непријатељ беше посео... У кратком времену од шест недеља дана, ви продресте брзином муње на Косово, где после пет стотина година би отпевана победна песма српска у тужној цркви Грачаници... Благодарети вашим племенитим жртвама, ми смо били срећни да видимо ослобођен знатан број наше подјармљене браће, да их видимо слободне, и да се са њима, сад први пут после Косова, братски загрлимо...

Срби! Вашим победоносним походом повесница српска би обогаћена новим сјајним листовима. Победна имена: Св. Никола, Бела Паланка, Пирот, Ниш, Горица, Врање, остају да блистају у повесници, као звезде...

Нека вам је хвала пред Богом и људима, Моји дивни јунаци!”²⁷

THE PLATEAU OF KUNOVICA – “THE PLOČA”- IN THE BATTLE FOR RELEASING THE TURKS, 1877 – 1878.

Summary

The article focuses on the description of the events of the Second Serbian-Turkish war of 1877-78. taking place in the area Kunovički plateau, called Ploča. It also indicates the importance of this area in those glorious days of the Serbian history and the contribution of its people in the struggle for liberation from the Turks.

²⁷ Ј. Ристић, *Дипломатска историја, II*, 268-273.

ЛИЧНОСТИ И ДЕЛА

ДВА УГЛЕДНА ГЛАМЦА – ОТАЦ И СИН:
ЖИВОЛИН И ЈОВАН НЕШИЋ

ЖИВОЛИН ГМИТРА НЕШИЋ

Родио се у Глами 1898. године, у бројној породици Недељковске фамилије. Основну школу завршио је у суседном селу Осмаково. У то време, 1905-1910, школска општина Осмаково укључивала је осам околних села из пиротског и белопаланачког среза, удаљених 5 до 10 км од школе, до које су деца свакодневно морала пешачити. У таквим условима школовањем нису могла бити обухваћена сва деца, ма да је још 1882. године био донет закон по коме би свако дете требало дати у школу. Међутим, није било услова: ни довољно учитеља ни школских зграда. „Шест километара најблатњавијег пута што људска машта може да замисли, где се из црнобраон иловаче нога још и некако може да извуче, али не и танки опанак од свињске коже,” – тако је касније Нешић описао похађање школе у селу Осмаково. А управо када је он тамо завршио школовање, у Глами је, 1910. године, саграђена и почела са радом нова основна школа за четири суседна села. Сведочанство о завршеној основној школи у оно време давало је озбиљне шансе за неки државни посао. Поред тога, веома радознао, са грозничавим интересовањем за књигу, Живојин је након основне школе, кроз самообразовање, стекао додатна знања, па је са 22 године запослен као деловођа.

Његово прво службовање као деловође било је у Моклишту, 1920 - 1922. године. Општинска управа је из среза добијала разне дописе, новине и понеки часопис, па је радознали младић просто гутао сваку написану реч, стицао нова знања. У вези с тим, у свом дневнику из 1923. године, записао је: „Читао сам неуморно све што

ми до руке дође, а кроз сваки лист књиге, као да сам налазио излаз за стварање идеалног села.” Тако се је Нешић упознао са програмом Земљорадничке странке, као и са радом земљорадничке задруге која је већ била основана у овом селу. Запазио је да ова странка не проповеда само свој програм већ и да тај програм остварује у пракси, па убрзо постаје њен члан и активиста. Отада он почиње да прати и проучава све о задругарству, што наставља и након премештања у Букоровац, где је провео годину дана.

Када је, 1923. године, премештен у Гламу главни циљ му је био отварање земљорадничке задруге у свом селу, те је одмах почео рад на његовом остваривању. Био је то упоран и несебичан рад, уз подршку неколико угледних гламских домаћина. То је, у ствари, била позната “гламска петорка” (Нешић, Адам Дилбер, Ђорђе Петковић, Светозар Цветковић и Живојин Младеновић), који су, што је веома интересантно и поучно, припадали разним политичким партијама, али им то није сметало да сложено раде на истом послу када је то било у интересу људи у селу. Сви су били писмени људи и већина је имала и нешто искуства у општинској власти у којој су неки били председници, деловође или општински и школски одборници. Али то, ипак, није био лак посао. Нешић је био свестан тога, говорио је и писао: „Трговци и шпекуланти, који откупљују млеко, стоку и друго, нерадо гледају на ову нашу акцију... Тући ће нас конкуренцијом, доплаћивањем, подмићивањем. Ометаће нас на све могуће начине...Много људи се је задужило код њих аконто овогодишњег млека, због славе, свадбе, за куповину хране, па се за дуги низ година неће моћи да одуже. Имућнији сточари, који немају дуга код газда и имају више стоке, сумњају у крајњи исход задруге... Партијски прваци виде у њој политички трик – створиће се и ојачати нова партија, која ће умањити њихов престиж. Шире страх да се кроз задругарство протура комунизам. Кажу: Земљорадничка странка је као лубеница - споља зелена, а унутра црвена.” Морао је да се бори и са низом проблема у својој средини: неписмености, сумњичавости, конзервативном традицијом.

Ипак, Живојина Нешића све то не обесхрабрује. Многе ноћи, поред петролејке, проводио је над књигама и разним списима, а све слободно време је међу сељацима, којима објашњава какве су предности задружног привређивања. У међувремену, петорка активиста сакупља новац и набавља најнеопходније ствари за почетак рада задруге: каца за пријем млека, казан за кување сурутке, даске-калупи, казанче за парење сира. Син задругара Адама Дилбера, Ђорђе, ранијих година се бавио качкаваљцијским послом, па је узет за мајстора. Створена је задружна бачија од око 360 брава млечне стоке из неколико села: Горња и Доња Глама, Бабин Кал и Козја, Пајеж и Орља. Нешић у свом дневнику записује: „Тако је 5.јуна 1925.године сазвана оснивачка скупштина, по закону је конституисана и основане

**ПРОГЛАС ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ СТРАНКЕ ИЗ 1927.
ГОДИНЕ**

„Земљораднички народе! Као што св. црква лунањем звона позива своје верне, тако и Земљорадничка странка овим позива свој бирачки народ у недељу 23 т.м. да сваки снажним гласом каже: Стој, нећеш више! Од сада ћемо: сваки братац - своме брату, свака птица - своме јату, јер је свима јасно да су варошке странке сељака сасвим дотукле!

ЗЕМЉОРАДНИЦИ!

Да је море мастило а небо хартија, Ваше недаће, муке и заслуге не би се могле исписати. Ко је највећи платац пореза и ко плаћа 15 и 20 динара општински прирез на 1 динар непосредне порезе - само Сељак и т.д. и још много питања на због тога каже „зато земљорадници гласајте за листу чисто сељачку, чији су кандидати:

ЖИВОЈИН НЕШИЋ, деловођа из Горње Гламе;
ФИЛИП ВЕЉКОВИЋ, из Доње Коритнице;
ЈЕВТА МИЛАДИНОВИЋ, из Моклишта и
ВАСА ПАНЧИЋ, из Шпаја

А сигурно ћете успети само тако ако сви гласате само за кандидате земљорадничке странке.“

су: Горњогламска земљорадничка набављачка задруга и Горњогламска земљорадничка млекарска задруга... Млекарска задруга имала је 52 задругара-оснивача.” У септембру су задружна правила оверена у суду у Пироту. Почео је пријем млека од задругара, прерада у качкаваљ и продаја.

Од скромног али позитивног резултата у првој години пословања, са сваком следећом годином резултати су све бољи, тако да је за пет година добит повећана за дупло, а чланство је за десет година нарасло, до 110 чланова. У напису који је 1938. године послао часопису „Земљорадничка задруга”, Нешић истиче да „Набављачка задруга има сто хиљада динара на улог и штедњу”, а да је Млекарска задруга произвела један вагон качкаваља.

Живојин Нешић је дуго година био председник Управног одбора ове задруге. Жика је даноноћно бдио над сваком акцијом, бодрио људе, уливао им поверење и надахњивао снагом посустале и малаксале. У ревизорским протоколима о прегледу гламске задруге похвале су биле редовна појава, као и констатације да су напомене са претходног прегледа у целости извршене, што је иначе била права реткост. А то је био резултат Нешићевог

рада и настојања. То истичу и ревизори: „Што су сви Гламци приступили задругарству и што ниједан килограм млека не мимоиђе задружни млекарник и ни један динар намењен потрошњи, не оде ван задружне продавнице, једино се има захвалити искреном, истрајном и плодном раду Живојина Нешића.”

Иначе, треба рећи да је млекарска задруга у Глами имала доста невоља у борби са приватним трговцима, нарочито онима из Беле Паланке. Из Жижиног дневника читамо: „Они су разним махинацијама успевали да буду ослобођени плаћања државног пореза. На пример, фирма „Маринко Соколовић” била је главни купац млека и извозник качкаваља у срезу белопаланачком. Фирма је имала и своје ортаке по регионима, који обухватају по неколико села. Гламска задруга је била приморана да тужи ову фирму, па је пресудом Државног савета Краљевине Југославије, 1930. године, поништено решење Министарства финансија, којим се ова фирма ослобађа пореза.”

На почетку млекарска задруга почела је да ради у дилберовским појатама у Баћевцу, а потом се сели у Грнчарицу, на међи између Бабиног Кала и Гламе. Набавно-продајна задруга је била смештена час овде, час онде, у приватним, сеоским кућама, које су биле неусловне за смештај и продају робе. Слично је било и са општинском управом, која се такође често сељаккала.

Ове околности, као и нарасли обим послова, указивале су на потребу изградње задружног дома. И овом акцијом, као и многим другим, руководио је Живојин Нешић. За неколико година сложеног, упорног и несебичног рада свих мештана и њиховог предводника, 1934. године, завршен је задружни дом по свим грађевинским правилима за такве објекте. Био је то први и најлепши такав дом у белопаланачком срезу и изузетан догађај не само за Гламце, већ и за целу околину. У њему су смештене општинска управа и обе задруге, па је дом постао стециште и за млађе и старије, средиште друштвеног живота. Убрзо је задруга набавила радиоапарат (на акумулатор), први у овом крају, и са звучника, постављеног на јужном зиду дома, могле су се слушати вести и народна музика.

Да би младим нараштајима биле приступачне новости у пољопривреди, на иницијативу Нешића, ученици четвртог разреда гламске основне школе били су претплаћени на лист „Млади задругар”.

Тако су, постепено, без обзира на све тешкоће које је пратило задругарство у Глами, резултати постајали видљиви у многим областима делатности. Радило се на набавкама расне млечне стоке, обезбеђењу семена крмног биља, набавци млекарског прибора и др. Поред задружног дома, граде се чесме и обезбеђује здравија пијаћа вода, калдрмишу се сеоски путеви, формира се музичка дружина (гламски свирачи), планира се изградња млина. Захваљујући приходима задругара, домаћинства у селу су

знатно финансијски ојачала, па се граде пространије и удобније куће, људи се боље облаче, развија се занатство, после основне школе деца почињу да се шаљу на даље, више школовање. Међу првима Живојин је 1934. године, уписао у пиротску гимназију и свога сина, Јована Нешића.

Гламци на отварању Задружног дома 1934. године.

Ж. Нешић (са шеширом) седи у средини

Иако је целога себе посветио раду на остваривању задружне идеје, Живојин Нешић није запостављао ни породицу. Ожењен је Јованком из Витановца и са њом добио кћер Веру и три сина: Јована, Тугомира и Светислава. Живео је у породичној задрузи са млађим братом - Милчом и његовом породицом – њих десетак у једној кући. Као најстарији, и у породичној задрузи је имао велике обавезе. „Тешко је објашњиво одакле је овај више него скроман човек, роб једне идеје, црпео снагу да би савладао све препреке које су му стајале на путу...” - пита се Гламац, Ђурица Цветковић, у свом напису: „Заробљеник једне идеје.” А други Гламац, Витомир Петровић - Баљин, је говорио: „Тија Нешићи несу били богати имовно, ал’су били богати умно, духом...” На фотографији Гламаца испред новосаграђеног задружног дома, 1934. године, Жика Нешић је у средини првог реда са шеширом на глави. На ногама има опанке од штављене говеђе

коже са завијеним, широким врховима и са лакованим каишчићима изнад чланака. Сећања кажу да му је често упућивано питање: „Зашто, бре, Жико, не носиш ципеле, - бар ти можеш да их купиш?” На то је он одговарао: „Ја ћу да обујем ципеле онда када последњи Гламац скине свињске опанке с ногу.”

Осим тога што је био свакодневно ангажован на организовању и ширењу задругарства у свом селу и околини, као активиста Земљорадничке странке Живојин Нешић се редовно налазио на листи кандидата за општинске и посланичке изборе у периоду између два рата. Стручно усавршавање у Београду омогућило му је да обавља и одговорне дужности у Среском савезу земљорадничких задруга у Пироту и Белој Паланци и органима Савеза земљорадничких задруга Србије, у Београду. Али и тада он ради на проширењу и продубљивању задругарства у Глами и пиротској околини. Одлази у околне задруге, неуморно упућује нове, невичне књиговође задруга, до дубоко у ноћ прегледа и исправља погрешна књижења, даје савете, подиже дух клонулих.

Захваљујући његовом поштењу, укупним активностима и постигнутим резултатима, 1934. године Жика је био постављен за руководиоца стоваришта Главног савеза земљорадничких задруга у Пироту. Убрзо је тамо преселио и породицу. Тамо је имао и своју приватну библиотеку, коју су користила не само његова деца него и њихови школски другови. Током рата библиотека је била растурена.

О свом раду, искуствима и резултатима Живојин Нешић је оставио низ написа и докумената. Најзначајнији његов рад је „Задругарство у Глами”. Задругарство је главна тема у том напису, али тамо је он дао и много других запажања о селу и људима тога периода. Иако му је главна преокупација била да се кроз задружну организацију обезбеди бољи живот становника села, Нешић није пропустио да укаже и на конзервативне појаве те средине, на склоност многих да гледају само сопствени интерес, на нерационалност у привређивању и у неким обичајима и сл. О свим тим и другим питањима говорио је на зборовима сељака и у свакодневном општењу с њима, али и писао у задружној штампи и локалним новинама. Посебно су били запажени написи: „О вересији”, о организацији прераде млека у качкаваљ, о предности задруга универзалног типа и др. Почетком рата, 1941. године, Живојин Нешић је био мобилисан у Југословенску војску и нашао се на шпајским положајима, а из тог периода је оставио и свој ратни дневник, који је 1973. године, у наставцима, објављен у нишким „Народним новинама”.

Својим поштењем, доследношћу и принципијелношћу уживао је велико поверење и уважавање код свих људи у свом завичају и местима где је радио. Остао је упамћен као један од ретких образованих Гламаца, који је све своје знање, умеће и искуство уложио у напредак свог села.

Нажалост, прерана смрт прекинула је рад овог изузетног човека. Умро је 1949. у својој 51. години.

ЈОВАН ЖИВОЈИНА НЕШИЋ

Рођен је 1924. године у Горњој Глами. Основну школу завршио је у Глами, а био је један од првих Гламаца који су из села отишли на даље школовање. Из сећања на детињство у Глами, у његовом рукопису читамо: „Као ђаци ми смо обављали и многе сеоске послове. По доласку из школе, предвече, редовно смо напасали свиње. По неколико комада обично бисмо отерали изнад школе, не поред друма, где је било доста троскота –траве коју свиње воле, и ту би остајали до увече.” А 1934. године уписао се у пиротску гимназију, где је завршио шест разреда. И о том периоду је оставио своја сећања: „Отац ме је повео у Пирот. Силазили смо од друма низ нејинску Гајбуцу, па

кроз Љубатовицу до највеће реке коју сам дотад видео, до Нишаве. Дуго смо чекали док није дошао чамац са друге обале јер онда моста није било. Прешли смо на другу страну, до железничке станице – Чифлик. Први пут сам видео отправника послова са црвеном капом, која ми се много допала. Тада сам одлучно решио да ћу учити школу за такву службу... Као гимназијалац, са жутим римским бројем један, па два, три – на капи, волео сам да за време празника и распуста будем у селу, у Глами, са старим друштвом.” У Глами се нашао и у време напада Немаца на Југославију. И то је забележио у свом рукопису. „Јато авиона кружи над Белом Паланком а затим се муњевитом брзином стрмоглављује ниско и баца бомбе. Настаје тресак и дим се диже ка небу. Све ово, као на филмском платну, посматрао сам по лепом дану из школског дворишта гламске школе. Као данас да гледам оштре одсјаје крила атерирајућих „месершмита“ над Паланком и чујем застрашујућу рику. У селу паника и кукњава. Многе жене беже према гробљу тражећи сигурније скровиште. Ретки пролазници из Паланке доносе и прву вест да је наш Тола Ђурин погинуо у бомбардовању. Путем Пирот-Ниш непрекидно зује возила немачке армије. Неизвесност!”

Након окупације земље, априла 1941. године, Пирот и околина су се нашли у бугарској окупационој зони, па је породица Нешић одлучила да се врати у село, које је остало с друге стране демаркационе линије, у немачкој окупационој зони. У Белој Паланци је основана гимназија, а ученици из

пиротске гимназије могли су овде да наставе школовање. Нешић је уписао седми разред, а овде су се са њим нашли и многи стари другови. Међу њима је био и Јова Вл. Николић-Рама, који је у пиротској гимназији био познат по свом слободоумљу и са којим се је Нешић дружио. У ствари, приликом прве посете Нешићима у Пироту, Рама је био изненађен великом библиотеком којом су они располагали, па је често долазио и узимао књиге на читање, а са њим још неки другари. Почетком рата и приликом преселења из Пирота у село библиотека је била растурена.

Седми разред гимназије завршио је у ратним условима у Белој Паланци.

Међутим, од јула 1941. године, паралелно са школовањем, Ј. Нешић је и активиста Народно-ослободилачког покрета (НОП). У НОП Јован Нешић се је укључио преко свог гимназијског друга, Јована Вл. Николића-Раме, који је био члан скојевске - организације Беле Паланке задужен за рад са сеоском омладином. У ствари, тог лета Нешић је повремено силазио из Гламе у Белу Паланку да би се интересовао око уписа у школу и сретао се са Николићем. Од њега је Јован Нешић сазнао да се формира војска за борбу против окупатора, да војска носи назив „партизани” и да њој приступају сви поштени родољуби. Интересовао се да ли би се у Глами могли наћи добри,

честити омладинци који би популарисали и подржавали ову борбу. Нешић је рекао да је он спреман да се ангажује на томе и тиме је почео његов политички рад. Све чешће је одлазио у Паланку, од Николића редовно добијао агитациони материјал и са њим се враћао у село. У почетку су то биле радио вести, инструкције о герилском рату и о конспиративном раду. Окупио је десетак добрих, поверљивих омладинаца с уверењем да ће та група бити језгро антифашистичког покрета у Глами. Одржавани су састанци, упознавали се са пропагандним материјалом, разјашњавали разна питања, почело се са писањем и истицањем парола антифашистичког карактера, а у прилог партизанског покрета. Из Нешићевих сећања сазнајемо: „У августу Гламу су посетили Николић и друг „Јоца”. Упознали су се са радом у

селу, а затим смо сви заједно кренули у Паланку. Успут ми је друг „Јоца” дуго причао о Комсомолу, Скоју и о свему што је требало да знам о раду у омладинској организацији... Тек испред нишавског моста, уз чврст стисак руку, саопштено ми је да сам постао Скојевац и уједно одговоран за рад омладине у мом крају. Мојој срећи није било краја!”

До краја 1941. и у првој половини 1942. године Јован Нешић ради на омасовљењу Народноослободилачког покрета у свом и околним селима, на стварању омладинских и скојевских организација, партизанских десетина, њиховом обучавању у руковању оружјем и извођењу разних пропагандних и других акција усмерених на јачање антифашистичке борбе.

У пролеће 1942. дошло је до велике провале у партијској организацији Беле Паланке, па су почела масовна хапшења сарадника и симпатизера НОП-а. Међу њима био је ухапшен и Јован Нешић са још неколико Гламаца. Средином маја, због недостатка чвршћих доказа о сарадњи са партизанима пуштен је на условну слободу. Међутим, за време Аћимовићеве офанзиве, поново је ухапшен, јула 1942. године, и пола године провео у затвору Специјалне полиције и Казнено поправном дому у Нишу, а почетком 1943. године спроведен је у Завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци. Тамо завршава осми разред гимназије.

Почетком 1944. године успео је да побегне на слободну територију и на Јastreбцу ступа у 14. бригаду, 23. дивизије НОВ, да би се уочи ослобођења белоपालаначког краја нашао у Горњем Рињу, где се је већ формирала команда места са пратећом четом и осталим среским организацијама и где су вршене припреме за преузимање власти у белоपालаначком срезу.

После ослобођења Беле Паланке, октобра 1944. године, Нешић је постављен на дужност секретара белоपालаначког среза.

Године 1946. добија државну стипендију и одлази на студије у Београд. Као студент Економског факултета учествовао је у омладинским радним акцијама на изградњи железничке пруге Шамац - Сарајево, 1947. и хидроцентрале „Маврово”, у Македонији, 1948. године.

Остале биографске податке дао је сам Ј. Нешић на крају свог рукописа:

„Као студент ухапшен сам у вези са резолуцијом ИБ, па сам био на Голом отоку. Због тога сам пореметио ред студирања, па пошто сам оверио осми семестар на Економском факултету, био сам приморам да завршим Вишу економску школу, која ми је била потребна за даље моје службовање. Са службом сам био у Белој Паланци, Гњилану, затим у привредним организацијама у Београду, Лесковцу, поново у Белој Паланци и најзад у Нишу, у стоваришту гумених производа „Рекорд”. Године 1973. прешао сам у просвету, у Трговинску школу у Нишу, где сам остао до свог пензионизања 1984. године... Женио сам се два пута... Из другог брака са Викторијом Митић имам ћерку Дубравку”

Може се рећи да је Јован Нешић службовао у Белој Паланци у три наврата. Први пут, како смо видели, одмах након ослобођења (1944. до 1946. године), затим шесдесетих година, по повратку са Голог Отока, и трећи пут током седамдесетих година 20. века.

О боравку на Голом отоку Нешић је избегавао да прича. Осим да је након ослобођења из логора био на омладинској радној акцији и изградњи аутопута „Братство - јединство”. Ипак, познато је да приликом запослења у Паланци, 1953. године, није све било једноставно. Тек када је из УДБ-е дато објашњење да је човек издржао казну и да му се не праве сметње за посао, добио је место начелника привреде у срезу.

Група партизана 1944. у Г. Рињу. Ј. Нешић стоји први с лева

Јован Нешић (први с лева) са групом есперантиста у Белој Паланци

Током трећег службовања у Белој Паланци, од 1962 до 1970. године, веома је запажен био његов рад на покретању и ширењу есперантског покрета.¹ Његов брат Тугомир, каже: „Јова је био добар познавалац есперанта и као наставник је држао предавања. Деловао је у Нишу и Белој Паланци. Био је у Лондону и у другим земљама и ширио сарадњу на међународном плану. Често се дружио са Тибором Секелом, из Суботице, који је био један од најбољих познавалаца есперанта у свету.”²

¹ Есперанто је био замишљен као међународни језик, који би имао за циљ да послужи као средство језичког споразумевања, али и разумевања међу људима разних националних, политичких, идеолошких и религиозних опредељења. Као симбол имао је зелену петокраку, а кракови асоцирају пет континената на Земљи. Петокрака је и део есперантске заставе. Идеја о стварању међународног језика јавила се давно али је целовити пројекат и његове основне карактеристике сачинио др Лудвиг Лазар Заменхоф 1887. године. За есперанто су, поред чисто есперантских идиома, узете и широко распрострањене речи из различитих језика, (највише из латинског, француског, немачког и енглеског), а писање је веома једноставно, слично српском латиничном писму, па се учи лакше и брже него било који национални језик. Већ стотинак година постоји Светски есперантски савез који је члан УНЕСКО, а УНЕСКО је признао есперанто као међународни језик и препоручио владама да га уведу у школе. Југославија је дуго година била „велесила у овом језику“. У Србији постоји Есперантски савез, а у неким градовима су формирана друштва есперантиста. Укупне друштвено-политичке и технолошке прилике крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година 20. века довеле су енглески језик у доминантни положај, па је есперанто губио на значају и настало је одумирање.

² Тибор Секел (1912-1988), светски путник, новинар и писац, географ, есперантиста. Радио је на

Захваљујући ентузијазму Јована Нешића и Најдана Ракића, Бела Паланка је постала један од најпознатијих центара овог покрета у ондашњој Југославији и била означена као међународно летовалиште есперантиста високог ранга. Наиме, тих година они су организовали курсеве за учење есперанта, на којима су и сами били предавачи, а наставу су понекад држали и у својим кућама. Ипак, највише је коришћена данашња зграда Народне библиотеке у којој је некада био Раднички дом. Поред тога, они су руководили и друштвом есперантиста у Белој Паланци, и умногоме захваљујући томе саграђен је хотел „Есперанто” и летња позорница на Врелу. Године 1965. у Белој Паланци је организован Југословенски, а 1967. године Балкански фестивал есперантиста, што је имало велики значај и за афирмацију овог места.

Лични ентузијазам и добровољни рад били су главни покретачки мотиви за ангажовање ово двоје људи. „Мој једини и највећи хоби био је – есперанто!” – написао је Нешић у својим успоменама.

Године 1995. , неколико година пре смрти, рукопис од скоро стотину страна, по називом „Глама (Моје село у сећањима и забелешкама)”, Нешић је предао Завичајном музеју при Народној библиотеци „Вук Караџић” у Белој Паланци. У том рукопису, поред личних записа, сакупљен је, срећен и изложен најважнији део заоставштине његовог оца Живојина. Један примерак тог рукописа и друга документа налазе се код Јовиног брата – Тугомира Нешића, у Нишу.³ Из тих материјала су и цитати који су унешени у овај текст, а коришћени су и при писању хронике села Горња и Доња Глама.⁴

Јован Нешић умро је 1999.у 75. години.

ширењу есперанта и многа своја дела написао на изворном есперанту.

³ Тугомир Нешић, р. 1932, дао је низ података из живота и рада његовог оца и брата.

⁴ Г. Маринковић, Горња и Доња Глама, хроника, Београд, 2011.

МИЛАН Ђ. СТАНОЈЕВИЋ МЛАЋИНАЦ (1868-1934) УЧИТЕЉ И
ПЕСНИК

Први лужнички учитељ са завршеном учитељском школом после ослобођења од Турака и заставник у историји културног стваралаштва лужничког краја

Учитељима који су радили у основним школама по ослобођењу од Турака, крајем 19. и почетком 20. века, а који су својим радом, талентом и друштвеним ангажовањем одскакали од својих колега припадао је и Лужничанин Милан Ђ. Станојевић Млађинац. Прве информације, у основним назнакама најважнијих животних обележја, овог, по много чему примерног учитеља, пренео је научни саветник САНУ, др Илија Николић (1922-2008) давне 1968¹, у истраживањима Млађинчевог рада на сакупљању народних песама, а у оквиру докторске дисертације Народне песме Пирота и околине (1841-1964).

Међутим, како се ради о широко надареном и ангажованом учитељу, пажњу, поред његовог рада на сакупљању народних песама и записа из народног живота, заслужује и његов рад у школи, његово укључивање у друштвени живот у срединама где је радио и посебно

¹ Др Илија Николић Народне песме Пирота и околине (1841-1964) Књижевно историјска истраживања, Музеј Понишавља - Пирот; Пирот 2005. Стр. 37- 40. Из оквира тог истраживачког материјала др Илија Николић је о Млађинчевом раду на сакупљању народних песама објавио и краћи рад у Пиротском зборнику 1972. године у броју 4. под насловом - Милан Ђ Станојевић и његова збирка народних песама из пиротског краја (1868-1934), стр. 197-207. Такође, у краћим цртама, И. Николић је писао о Млађинцу и његовој учитељској служби у монографији Основна школа Вук Караџић 1815-1975. Основна школа Вук Караџић и Музеј Понишавља Пирот, Пирот 1975, стр. 35-36. Види и: Др Илија Николић, Вукашин Минчић и Милица Петковић, Основн школа „Свети Сава” - Пирот 1825-2000. Основна школа „Свети Сава” у Пироту, Пирот, 2001. Стр. 87.

његово песничко стваралаштво, јер се од ране младости бавио писањем поезије за децу, по чему је био препознатљив у ондашњој литератури посвећеној овом узрасту.

ЖИВОТНИ ПУТ ДО УЧИТЕЉСКЕ СЛУЖБЕ

Милан Станојевић је рођен 1868. године у Горчинцу, у породици оца Ђорђа који је имао седморо деце², у фамилији Млацинци, одакле потиче и његов псеудоним Млађинац, или како би га Лужничани у свом локалном дијалекту назвали по тој фамилији - Млађинац. Основну школу је учио у Стрижевцу, где му се отац бавио столарским занатом.³ Када је Милан Станојевић почео са својим школовањем остаје недовољно јасно. Према поузданом податку: да је у школској 1880/81. године био ученик првог разреда Ниже ђимназије⁴ у Пироту, он је онда основно школско образовање започео у доба Турака 1876. под предпоставком да је оно трајало четири године. Почетак се може помаћи за још једну годину уназад, на 1875, када је, по Владимиру Николићу, ова Школа почела са радом⁵, јер Школа није радила у школској 1877/78. због ратних догађања. Нову дилему, међутим, намеће чињеница: да у извештају школског надзорника Милана Ђ. Милићевића, који је извршио проверу оствареног успеха у стрижевачкој школи у њеној првој школској години по ослобођењу од Турака 1879/80, није било ученика старијих разреда, већ само 35 ученика првог разреда⁶. Његов учитељ је тада био питомац учитељске школе, родом из Великог Извора, Стеван Николић⁷, док је у доба Турака у овом селу био ученик патриотски настројеног учитеља Стојана Крстића. И поред очеве жеље да му син постане столар, вероватно

² Овај податак потиче из Млађинчеве молбе Министру просвете за прво постављење на учитељску дужност: АС,МПС, ф. XLI,р. 195/1897. Његова најмлађа ћерка Смиљка Васић, са којом сам у периоду 2000-2005. обавио више разговора у њеном стану у Београду у улици Цара Уроша, ми је пренела да је Млађинац живео у породици од једанаесторо деце.

³ Млађинчеви родитељи су се крајем осамдесетих година XIX века преселили у Пирот. Отац Ђорђе Станојевић је, заједно са сином Милијом, био члан столарско-зидарског еснафа у овој вароши. Столари, чланови овог еснафа, су на збору одржаном 15.4.1902. донели одлуку о њиховом издвајању и формирању посебног столарског еснафа. За председника збора изабран је управо Милија Станојевић, као главни иницијатор формирања столарског еснафа, а члан Основачког одбора био је и отац Ђорђе. Илија Николић Пирот и срез нишавски 1894-1918. Грађа књ. 3.Музеј Понишавља – Пирот. 1982: стр. 437-440. Када сам 2000. године боравио у стану Смиљке Васић, она ми је том приликом показала један веома леп ормарић од ораховог дрвета који је израдио, како је онда рекла: „чика Милија”.

⁴ Поред назива „Нижа гимназија”, назив ове Школе се и овако изговарао и у званичним списима и који је као такав усвојен и одржао се дуго у локалном говору старих генерација, мада се упоредо с њим он мога чути и као „ђимлазија”.

⁵ Владимир М. Николић, Народне школе у Пироту и Округу пиротском до Ослобођења 1877. године. Са старинским записима и белешкама о пиротској епархији. Издање Окружног одбора Округа пиротског. У Ср. Карловцима, 1924. Стр. 93.

⁶ АС,МПС: ф. XIII, р. 29/1880. Види и : АС,МПС: ф. V, р.48/1880.

⁷ АС,МПС: ф. VIII, р. 131/1879.

под утицајем свог учитеља Стевана Николића, Млађинац је наставио даље школовање у Нижој гимназији у Пироту, што је био својеврстан подвиг и велики корак у његовом напретку, у време када су деца тешком муком од стране родитеља упућивана у школу: што због тешког материјалног стања, што због конзервативног става да деци образовање није неопходно и да је прече да остају у породици код својих кућа, да чувају стоку, да се баве пољопривредом или евентуално учила неки занат.

У стану његове ћерке Смиљке Васић чува се као непосредно сведочанство о Млађинчевом похађању Ниже гимназије у Пироту, један комплет издања часописа „Отаџбина за 1881. годину, а који је он као ученик другог разреда добио на крају школске 1881/82. од краљице Наталије и потписом директора школе Димитрија Алексијевића „за његов одличан успех у науци и примерно владање”. Његови професори⁸ у четвороразредној Нижој гимназији Пироту тада су били: Димитрије Цветковић (1879-1893)⁹, прота који је као хонорарни учитељ предавао хришћанску науку, Коста Кларић - Раденковић (1880-1898) је био учитељ и предавач цртања, краснописа, војног вежбања и немачког језика, Милош Гавриловић (1880-1883) је предавао рачун, физику и минерологију до 1880/81, а касније: аритметику, алгебру, геометрију и геометријско цртање, Димитрије Алексијевић (1881-1885) је био први професор по образовању ове Школе који је поред директорске функције предавао географију са космографијом, Панта Ж. Милановић (1881- 1883) предавао је познавање човека, ботанику, зоологију, физику и хемију, Стеван Сремац (1881-1883) предавао је српски језик, српску историју и географију, Светислав Обрадовић (1882- 1898) је предавао рачун, алгебру, физику, геометрију, географију и моралне поуке, и најзад, Млађинчев предавач је био и Никола М. Савић (1883/84) који предавао српски језик. Млађинчево школовање у Пироту је трајало до ратне 1885, а онда је, задојен амбицијом даљег образовања, са уштеђеним новцем и без очеве знања, те године, у друштву лужничких печалбара, отпутовао за Београд, где је, са дипломом одличног ученика, уписао Учитељску школу¹⁰.

У Београду је становао код онда познатог београдског лекара Хадије, коме је за узврат чувао и обучавао децу, одржавао хигијену у кући, ложио ватру и др. У таквим условима борио се да савлада задато школско градиво, за које је имао времена само између кућних обавеза, или увече под треперавом светлошћу која се пробијала из плехане бубњаре, пошто петролеј није смео да користи, „јер има довољно дрва за пећ” - како га је упозоравао газда¹¹. И

⁸ Илија Николић, Драгољуб Раденковић, Новица Живковић: Пиротска гимназија 1878-1979. Гимназија „Предраг Крстић” у Пироту. Пирот 1979. стр. 27-33.

⁹ Датовани период се односи на период рада учитеља, предавача и професора у пиротској гимназији.

¹⁰ Из разговора са Смиљком Васић. Види и : Др Илија Николић, Народне песме Пирота и околине.... Стр. 37.

¹¹ Из разговора са Смиљком Васић.

поред отежаних услова у току школовања у Београду, Млађинац је са врло добрим успехом 1889. године завршио учитељску школу и тиме постао први учитељ у ондашњем лужничком срезу са завршеном учитељском школом, после ослобођења од Турака, и тиме најобразованији човек у овом крају.¹²

Са жељом да ступи на учитељску дужност, у својој првој молби коју је упутио министру просвете навео је: ...” Подносећи сведочанство о учитељској способности, молим господина министра просвете и црквених послова, да ме изволи поставити за учитеља у Пироту, или ма где у најближем месту у околини (као Паланци, Мокри, Сукову и тд.) како би био од помоћи мојим сиромашним родитељима са седморо деце, којима је моја помоћ једина и преко потребна, а после тога, да бих и даље могао продужити прикупљање народних умотворина и старина у овом крају, што сам још као ђаком почео радити.

Поменути разлози, мислим, довољни су, те да ми господин министар испуни ову молбу на успех мојим родитељима, а ја ћу се трудити да будем достојан свога позива.”¹³ Игром срећних околности и разумевањем министра, 1. септембра 1889. године постављен је за сталног учитеља у школи, у којој је стекао прва знања, у Стрижевцу са годишњом платом од 800 динара.¹⁴

РАД У ШКОЛИ НА БЕЛОЈ ВОДИ

Школска зграда

Стрижевачка школа је онда била премештена у засеоку Бела Вода, у кући Ђорђа Младеновића (1855-1915)¹⁵ из Стрижевца, која је из нужде узета у најам за потребе школе¹⁶, пошто је, стара школа из доба Турака, код цркве у Стрижевцу, због своје дотрајалости, марта 1888. године, одлуком окружног начелника била затворена¹⁷. Изабрана зграда на Белој Води била

¹² Пре дипломирања Милана Станијевића 1889. године, Алекса Поповић из Стрелца, је 7. марта 1887. године као несвршени ђак јагодинске гимназије био распоређен на рад у основној школи у Извору, код Пирота. Илија Николић, Пирот и срез нишавски 1883-1893, Грађа II, Музеј Понишавља – Пирот, Пирот 1982. Стр. 277. Види и: Лужничке новине, Бабушница, јануар 1999. Ликови знаменитих учитеља – О учитељу Алекси Поповићу, Бранимир М. Раденковић. Стр. 10.

¹³ АС,МПС ф. XLI, р.195/1897

¹⁴ Исто.

¹⁵ Датовање животног периода преузео сам из студије: Негован Тодоровић, Горња Лужница, Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2012. стр. 285, где стоји и да је Ђорђе био пореклом из фамилије Данешинаца, и то из Маринковог рода, који се почетком 20. века преселио у засеоку Бела Вода.

¹⁶ АС, МПС: ф. XL, р.1/1891.

¹⁷ Како је школска година била у току, Виден Станковић је уступио онда једну собу бесплатно, до Петровдана, како ђаци не би губили у својој настави. Ово - бесплатно, је била у ствари смишљена Виденова идеја да му се та соба патоше даскама од срушене старе школе, а да оне остану његове по исељењу школе. Тако је и било – школа је наставила рад у патосаној његовој соби до Петровдана, а онда је школа у Стрижевцу престала са радом. АС,МПС: ф.I, р.135/1892

је саграђена од слабог материјала, а имала је три одељења: од којих је једна повећа соба била намењена за школу, са четири мала прозора, као и собу и кујну за учитеља.

Први надзорник који је извршио контролу Млађинчевог рада у овој школи био је Гаврило Илић, који је о Стрижевачкој школи на Белој Води у свом извештају од 5. јула 1890. године забележио: “Стрижевачка школа налази се за сада у једном, може се слободно рећи, пустом месту, а удаљена је од села, на Белој Води, где је незгодно за ђаке и школу, кад већ још нема праве школске зграде, у селу Стрижевцу и тамо школа премести.”¹⁸

Поред надзорника, и Млађинац је, на крају прве школске године проведене на рад у овој згради, био мишљења да је рад у њој неодржив и залагао се да се школа премести у Стрижевцу, а његови су разлози били: што је јако удаљена од свих осам села из којих деца долазе; да је деци веома тешко и опасно, нарочито зими, пешачење до школе, јер није било те године подесне просторије за становање, а и сам простор за учитеља је био веома неудобан. За неповољност је сматрао и то што се поред школе налазила и кућа власника школске зграде, Ђорђа Младеновића, у којој је он држао кафану, што је веома штетно утицало на ученике и њихово васпитање. “Каквих примера могу ученици видети од пијаних људи?” – питао се Млађинац у свом извештају. Овај утицај кафане на ученике није се могао спречити, јер су школа и кафана биле у једном дворишту. Млађинац је потом навео и проблем удаљености школе од цркве, која се налази у Стрижевцу. Било је природније по њему, што је била онда општа пракса, да се школа налази код цркве. “Јер како то изгледа кад ђаци услед даљине једва тек о великим празницима могу доћи у цркву?” – питао се у вези с тим. Не мање важан разлог, по њему, да се школа премести у Стрижевац, је била дуга традиција школе у овом селу, која је постојала још пре 50 година, у доба Турака¹⁹ и на крају додао: “Стрижевац је село од најбољих у Срезу, па што да и школа није у њему?!”

Почетком наредне школске године (4.септембра 1890.) председник Ресничке општине Алекса Поповић (1861-1923) је на тражење начелника Среза лужничког: зашто ова Општина није подигла нову школску зграду,

¹⁸ АС, МПС ф I, р-120/1890

¹⁹ АС, МПС ф. I, р.135/1892. Овом информацијом Млађинац је употпунио Николићеву тврдњу да је школа у Стрижевцу пре ослобођења радила од 1875. до 1877. закључно, тј. да је и пре овог периода радила са прекидом, и тиме је њено оснивање одредио на почетак четрдесетих година XIX века. АС, МПС, ф. XLVIII, г. 65/1893: - Међутим, овде се не завршавају вести о почетку рада школе у Стрижевцу: на састанку одборника Основне школе у Стрижевцу, одржаном 4.септембра 1892. године, на коме су одлучивали: у ком ће се селу подићи школа, zaloжили су се да то буде у Стрижевцу, код њихове Цркве, јер, како су дословно истакли: „где смо од пре 60 година имали школу у црквеној згради.” Овим је оснивање школе у Стрижевцу у доба Турака померено за додатних десет година раније, чиме је тај датум стављен на почетак тридесетих година XIX века, тј. око 1832. године., а и сама старост стржевачке цркве је битно померена, тј, овим је потврђено да је црква порушена од Турака, вероватно, у периоду познатог пиротске буне 1836. или народног устанка на овом простору 1841, а да година 1857. на садашњој њеној табли означава време њене обнове.

између осталог навео да се боља и удеснија зграда није могла пронаћи, јер је она прилично добра и није била трошна, а поред тога саграђена је у међувремену још једна соба за спавање ђака, што су довољни разлози, како је он тврдио, да се школа на Белој Води у тој години не затвори.²⁰

Наравно, Алекса Поповић је превиђао скученост ове зграде, а пожар који се догодио у ноћи између 6. и 7. децембра 1890. године је додатно отежао учитељев рад у овој Школи и у многоне демантовао самозадовољни став председника Општине. Те ноћи је од распаљене ватре у неодговарајућим чунковима је изгорео цео зид, због чега су таванске греде изгубиле свој ослонац, па је боравак у школској згради без нужне оправке постао опасан и по живот. Овим је рад у школи био онемогућен, а учитељ је у спорој преписци од министра очекивао наређење о даљем управљању. Тек је крајем месеца вршилац дужности окружног начелника, помоћник и благајник Лаза С. Николић, обавестио министра да је штета процењена на 60 динара и да је Општини наређено да школу одмах оправи, како би што пре могла отпочети са радом²¹.

Сагледавши све проблеме рада стрижевачке школе на Белој Води, министар је почетком наредне школске године, тачније 17. септембра 1890, својим актом донео одлуку да стрижевачка школа може остати на Белој Води само до Петровдана, и навео да ће школу затворити уколико општинска власт²² не подигне нову школску зграду. Међутим и поред образовања Комисије за избор земљишта на припрему изградње нове школске зграде и до краја те школске године није ништа предузето, с тога је с правом у свом допису учитељ Милан Станојевић министру просвете питао: „Шта ће бити са стрижевачком школом?“ У свом одговору министар је је одустао од ранијих ставова и њен рад на Белој Води продужио за још годину дана, а од Школског одбора тражио да поново ургира код министра грађевине да изда план за нову школску зграду.²³

Одговор на учитељеву дилему о судбини стрижевачке школе добијен је на засебним зборовима одржаним 17. септембра те године када су сељани села Горњег и Доњег Крњина и Стрижевца са 200 гласова одлучили да се нова школа подигне у Стрижевцу код Цркве, док су сељани села Ресника, Бежишта, Шљивовика, Братишевца и Провољеника са 110 гласова одлучили да се школа подигне на Белој Води.

²⁰ Исто.

²¹ АС, МПС ф. XXXIX, р. 14/1890.

²² Стрижевачку школску општину су тада чиниле две политичке општине: ресничка и горњо-крњинска. Ресничку општину су чинила села: Ресник са 19 домова и 29 пореских глава, Братишевац са 30 домова и 51. пореском главом, Проваљеник са 35 домова са 46 пор.гл, Бежиште са 30 домова и 51 пор.гл. и Шљивовик са 75 домова и 94 пор.гл; док су у састав горњо-крњинске општине била: Горње Крњино са 55 домова и 100 пор гл, Доње Крњино са 39 домова и 46 пор.гл. и Стрижевац са 55 домова и 113 пор. гл.— Према: АС, МПС ф. XL, р. 1./1891.

²³ АС, МПС ф. I, р. 135/1892.

Како се подизање нове зграде одужило због велике полемике и сукобљених интереса села стрижевачке школске општине, али и сиромаштва и отпора мештана, Млађинац је, очигледно, преносећи њихово расположење, али и због великог броја одрасле деце за школовање и да она и даље не би дангубила, на крају школске 1890/91. у Извештају министру просвете заузео став да се стрижевачка школа подели. Овај његов став није наишао на одобравање Министарства, јер је отуда стигао одговор: “да би могло овако остати док се нова школа не подигне”. А у другој прилици је додано, са истог места: “да се цепање стрижевачке школске општине не може никако допустити, јер би се тиме општина ослабила тако да ни једна ни друга страна не би могла подићи другу школу и издржавати је”²⁴.

И у наредној школској години, почетком октобра 1891. је дошло до прекида рада у школској згради, када су биле неопходне оправке, које су затим уследиле до краја овог месеца, па је Млађинац у Извештају за месец новембар обавестио министра да су обустављена предавања у овој основној школи настављена 4. новембра.²⁵

Ауторитет Стрижевца као највећег села, по броју становника, у две постојеће политичке општине ресничке и горњо-крњинске, које су чиниле једну школску општину, затим, постојање заједничке Цркве у овом селу, средишња позиција села у односу на сва остала као и дуга традиција школе из доба Турака, су имали важан утицај да школа буде подигнута у овом селу, на измештеној локацији од положаја старе школе²⁶, али поново у непосредној близини Цркве с њене западне стране²⁷. Поред свега овде истакнутог превагу да школа буде подигнута у Стрижевцу имала је утицај и већинска одлуке Горњо-крњинске општине, али и захтев надзорника Сретена М. Ацића да у интересу децјег здравља треба затворити стрижевачку школу на Белој Води. У Министарству просвете је уважен овај предлог па се интензивније кренуло на организацију њене изградње. Она је као привремена школска зграда по плану од слабог материјала подигнута до краја те 1892. године; у којој је са великим закашњењем у школској 1892/93. дошао - тек 23. јануара 1893, нови учитељ - ученик другог разреда Учитељске школе Коста Спасић.²⁸ А рад учитеља Милана Станојевића у школи на Белој Води је окончан 12. маја 1892, знатно раније - од уобичајеног времена о Петровдану, јер је тада надзор над његовим радом обавио начелник министарства просвете и познати српски педагог, предавач Нишке учитељске школе Сретен М. Ацић²⁹, пошто је млади и амбициозни учитељ избором министра војске био упућен на подофицирски курс.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ Стара школа је била иза Цркве са њене северне стране.

²⁷ АС, МПС ф. X.LVIII, р. 65/1893.

²⁸ АС, МПС ф. II, р. 67/1894.

²⁹ АС, МПС ф. XIX, р. 119/1892.

Ученици и њихове неуредности **Школска 1889/90. година**

У школској 1889/90 у стрижевачкој школи на Белој Води било је уписано 52 ученика, од којих је 25 било у првом разреду, а у старијим разредима су преузети ученици уписани у школску 1888/89, а који су ту годину издангубили због затварања ондашње старе стрижевачке школе. Тих ученика је у другом разреду било 10 редовних и један који није редовно долазио на предавања и по 8 ученика у трећем и четвртном разреду.

Како су предавања у овој Школи почела тек почетком новембра, Школски одбор се током октобра бавио статусом ученика који су из породичних и субјективних разлога одустајали од даљег школовања.

Случај ученика I раз. Николе Стојановића из Братишевца. Никола Стојановић (1875-1961)³⁰ је понављао први разред, па је његов стриц Пеша Стојановић, из породичне задруге, поднео молбу Школском одбору да га ослободи даљег школовања, а уместо њега школовао би свог сина Милана и синовца Влајка који су уписани као ученици првог разреда. “Књига му не иде од памети, јер за једну годину ама баш ништа није запамтио...”- стоји у образложењу Школског одбора које је упутио Министру просвете. Пошто је размена ученика из једне породице у току похађања школе била могућа по ондашњем закону, министар просвете је одобрио размену и ослободио Николу Стојановића даљег школовања.³¹

Случај ученика III раз. Наке Спасића из Стрижевца. Нака Спасић (1876-1902)³² ученик трећег разреда годину и по дана није долазио у школу, па је његов отац Гмитар Спасић тражио од Школског одбора да га ослободи од даљег школовања, а његови разлоге је овако објаснио: “Пошто је он у порасту велики јер му је било 13 година и што је знао (што је научио) готово је заборавио”. Како је Одбор знао Наку као доста одраслог и да је отац желео да га жени, заузео је став да се молиоцу уважи молба. Но пре него што је желео да донесе било какву одлуку министар је тражио од Школског одбора да му достави податке о порезу и задружном стању оца овог ученика Митра Спасића. У вези с тим Суд Општине стрижевачке је у службеној белешци навео: “Молилац Митар плаћа непосредне порезе 24,10 динара, а према пописној књизи људства села Стрижевца А бр. 24, има 48 година, а у задрузи су и: жена Илинка од 42 године, син Петар од 23, Нака од 13 година, син Мирко од 11 година, син Максим од 6 година; браћа од стрица Величко од 32 и Ставра од 17 година.

³⁰ Никола Стојановић је од рода из фамилије Црњинци. Види: Негован Тодоровић, Горња Лужница, Народна библиотека Бабушница, Бабушница 2012. Стр. 236.

³¹ АС, МПС ф. XXXIV, р. 28/1889

³² Нака – Наца Спасић био је родом из фамилије “Даспасинци”. Види: Негован Тодоровић, Горња Лужница.. 296-297.

На основу ових података министар није одобрио ослобађање од даљег школовања овог ученика, док не заврши IV разред.³³

Случај ученика IV раз. Љубена Ристића из Проваљеника. Школски одбор Стрижевачке школе је 22. октобра 1889. године одлучио да се Љубен Ристић³⁴ ослободи школских обавеза, пошто годину дана није долазио у школу. На позив Школског одбора није дошао у школу већ је кмета грдио најпогрднијим речима. Зато је заузет став да у интересу морала и школског напретка школског подмладка Одбор најпонижније замоли Министра просвете да Љубинка ослободи даљег школовања. Међутим, министар је и у овом случају најпре тражио податке о задружном стању његове породице, као и освему осталом што је било од важности за његову коначну одлуку. У вези с тим захтевом Школски одбор је забележио: 1. Љубен Ристић ученик 4. раз. уписан је 25. августа 1883. године. 2. Школу је посећивао прилежно. 3. II разред је понављао, учио се добро и владања је доброг. 4. По пописној књизи има 15 година. 5. Родитељи му плаћају непосредне порезе 80 динара. 6. У задрузи су: деда Ћира 67 г, баба Крсјана 65 г, Младен син 38 г, његова жена Јонка 48 г, њихов син Љубен 15 г, кћи Николија 11 г, Милица 10 г, Мијалко брат Младенов 33 г, и његова жена Миланка 31 г. 7. Школски одбор их није кажњавао.

На основу ових података министар је одлучио да нема разлога да се Љубен Ристић ослободи школовања док не заврши 4 разред.³⁵

На крају новембра Млађинац је послао свој први Извештај о раду у овој школи у коме је између осталог навео да од 52 уписана ученика 48 редовно похађају наставу, док је један из првог разреда (Никола Стојановић) ослобођен даљег школовања, а двојица из трећег (Нака Спасић и Јован Мијалковић) и један из четвртог (Љубен Ристић) уопште не долазе у Школу. Како је нередовно долажење у школу и неоправдно избегавање школовања било кажњиво по ондашњем Закону о основним школама, министар је у свом допису Школском одбору тражио одговор: зашто ова три ученика нису упућени у школу, да ли су њихови родитељи кажњавани за неуредно слање деце и ако су кажњени која им је казна изречена. Министра је даље интересовало: од када ти ученици не долазе у школу, чиме се занимају код својих кућа, колико њихови родитељи плаћају годишње непосредне порезе и каквог су задружног стања?

У преписци која се даље одвијала, на овај захтев министра из Школског одбора, чији председник је тада био већ поменути Алекса Поповић

³³ АС, МПС ф. XXXIV, р. 28/1889.

³⁴ Љубен - Љубинко Ристић из Проваљеника је родом из фамилије "Гарци". И поред пољуљаног почетка, Љубен је касније завршио Нижу пољопривредну школу у Краљеву, затим је био дуго година службеник Општине у Бабушници и један од иницијатора у оснивању школе у Проваљенику. Види: Негован Тодоровић, Горња Лужница. Стр. 367.

³⁵ АС, МПС ф. XXXIV, р. 28/1889.

из Стрижевца³⁶, је упућен одговор: да проблем упућивања ове тројице ученика није једини, већ да је отежано било слање и свих осталих ученика старијих разреда. Одбор је кажњавао њихове родитеље строгим опоменом, након чега су се двојица ученика почели похађати наставу, али ова казна није приморала и трећег родитеља да пошаље своје дете у школу. Био је то ученик трећег разреда Јован Мијалковић. О њему се расправљало на састанцима Школског одбора у току октобра, али у преписци са министром и до његове одлуке се споро долазило па се одсуство овог ученика са наставе у току новембра наметало као проблем и учитељу Милану Станојевићу и посебно Школском одбору.

Случај ученика III раз. Јована Мијалковића из Стрижевца.

Ученик Јован Мијалковић (1879-1914)³⁷ је код куће обављао све сељачке послове, јер његов отац, Станко Маринковић (1843-1913) из Стрижевца, осим њега није имао друге деце која би му била од помоћи па га због тога није слао у школу. Школски одбор Станка Маринковића је два пута казнио износом од четири динара, али он и поред тога није мењао свој став. У молби Школском одбору да Јован буде ослобођен даљег школовања Станко³⁸ наводи да је Јован прерастао за школу, а да се је он оделио од задруге и да нема ко да му помаже у „земљеделском раду” и пословима око куће, „он ми је све и сва” – како је нагласио и на крају додао да „он иначе нема вољу за школу чиме другим ђацима смета”.

Одбор је подржао Станкову молбу да Јован буде ослобођен даљег школовања: „јер он нема вољу за школу, чиме остале ђаке омета”- како дословно стоји у допису. Али из Министарства је стигла примедба Одбору на овако немотивисаном предлогу и при том су затражени административни подаци о самом ученику, о висини непосредне порезе и стању очеве породичне задруге. У вези с тим у службеној белешци Школског одбора стоји: 1. Јован Мијалковић ученик III разреда уписан је 1885. године. 2. Школу је прилежно посећивао. 3. Учио се и владао “добро”. 4. По пописној књизи има 12 година. 5. Родитељи му плаћају непосредне порезе 22,32 динара. 6. У задрузи су: Отац Станков - Мијалко 70 г, његова жена Кита 61 г, син Станко 35 г, Станкова жена Ката 35 г, син Станков – Јован 12 г, брат Станков Тодор 26 г. и сестра Латинка 18 година. Станко је одељен од оца Мијалка и брата Тодора већ две године.

³⁶ Остали чланови Школског одбора били су: Војин Митровић, Јота Младеновић, Јанаћко Цветковић, Јован Станковић и Вељко Поповић; деловођа је био сам учитељ Милан Ђ. Станојевић, поред њега и председника сви чланови Школског одбора били су неписмени.

³⁷ Јован Мијалковић је родом из фамилије „Данешинци”, који је погинуо у току Првог светског рата 1914. г, коме је син Владимир Мијалковић подигао споменик крајпуташ (једини у селу) у свом кућном плацу у Горњој махали – у Бербечу, поред пута за Шљивовик. Види и: Негован Тодоровић, Горња Лужница. Исто. Стр. 285.

³⁸ Станко Маринковић је био један од малобројних људи у селу који је био писмен.

На основу ових података из Министарства просвете Школски одбор је обавештен да Јован Мијалковић не може бити ослобођен даљег школовања док не заврши четврти разред.³⁹

Независно од министарове одлуке, Јован Мијалковић и даље није долазио у школу, писао је Млађинац у свом Извештају за јануар месец, и поред тога што је његов отац до тада већ три пута био кажњаван.

Успех који је Млађинац у својој првој години учитељске службе постигао у овој школи је био: од 47 ученика, како стоји у статистичком извештају (који сам, нажалост, изворно непотпуно забележио, али је поуздан): од 24 ученика првог разреда 17 их је завршило са успехом, док су други, трећи и четврти разред завршили по 8 ученика. Од 6 ученика који су понављали разред 4 их је било из првог и 2 из другог разреда; 13 ученика је било одлично, 11 врло добрих, исто толико добрих и 12 са slabим успехом који си ипак прелазили у више разреде. Књигама су награђени одлични и врло добри ученици, тј. 24. ученика. Број ђачких изостанака је био изузетно велики, и то: 531 оправдан и 243 неоправданих. Број кажњених ученика је био: по једним затвором кажњено је 9 ученика, а затвором више пута кажњен је само један ученик; другом врстом казне, која није наведена, кажњено је 13 ученика. Према узрасту: са 8 година их је било 10, са 9 година 11, са 10 година 2, са 11 година 4, са 12 година 6 и преко 12 година 17 ученика.

Школска 1890/91. година

Почетком школске 1890/91. Школски одбор је уписао 56 ученика, од ког броја је у први разред било 18 ученика, у други 22, у трећи 9 и у четврти 7. Због нужне оправке Школе и вежби у активној војци те школске године Млађинац је са предавањима почео у октобру месецу.⁴⁰

Дрва за огрев Школе нису била дотерана, а у току новембра је дошло до велике хладноће, па је Млађинац био приморан на распусти своје ђаке на неколико дана. У таквим условима “највеће зло, јадао се у свом Извештају, што је Школа удаљена од свију села и да близу ње нема никакве куће у којој би се за време оваквих хладноћа слабији и мањи ученици могли ноћивати. Ово ми веома отежава посао свакојако, писао је даље, не само на моју штету него и на штету подмладка (ученика). Јер, услед зиме, слабији ученици не могу доћи, а они који дођу по два сахата прође док се огреју, а онда, к’д да се ради? Узевши у обзир и то да их морам пустити раније како би на време стигли кућама.”⁴¹

Из Министарства се на овај учитељев Извештај одмах тражило да се председник Школског одбора узме на одговорност што на време није набавио дрва за огрев, и да се Општина постара да сагради или нађе подесну

³⁹ АС, МПС ф. XXXIV, р. 28/1889. Види и: АС, МПС ф. VI, р. 71/1890.

⁴⁰ АС, МПС ф. I., р. 77/1891.

⁴¹ Исто.

зграду у којој би ученици из удаљених села у зимске и друге временске неприлике могли да станују.

На министрово тражење одговорности председника Одбора Алексе Поповића,⁴² Начелство среза лужничког је пропуст у вези необезбеђених дрва за огрев сваљивало на сеоске кметове, који нису на време извршили своје обавезе због тога што су се дрва за потребе Стрижевачке школе набављала кулуком, па се овим, у ствари, одговорност свела на саме сељане. Међутим кажњавање председника је онемогућено и тиме, како је тврдио начелник Мијалковић, што је исти разрешен ове дужности и да је други постављен уместо њега.⁴³

Један од карактеристичних проблема у школству тог времена је био наплаћивање изречених казни од стране школског одбора ђачким родитељима, због неоправданог и нередовног слања деце у школу. Проблем спорог и тешког наплаћивања изречених казни био је присутан и у раду стрижевачке школе на Белој Води. У једном од својих одговора у вез с тим преседник Одбора Алекса Поповић се у току ове школске године оправдавао: да казне није могао да изврши што кажњени родитељи нису имали новца, јер су били оптерећени наплаћивањем пореза.⁴⁴

Случај ученика I раз. Милорада Ћирића из Доњег Крњина.

Ученик првог разреда Милорад Ћирић из Доњег Крњина⁴⁵ је уписан у први разред 1889. године који је уредно похађао извесно време, међутим како овај разред понављао код поновног поласка у први разред појавила се у њему велика одбојност према школи, и поред велике добродушности учитељеве, по чему је Млађинац био иначе познат. Његов отац Андон Ћирић се нашао на великој муци па је 3. марта 1891. године поднео молбу, веома лепим рукописом којим је доказао своју писменост, у којој је написао: “Потписати, као што је и Одбору познато дао сам свога сина Милорада 1889. шк. г. с вољом у школу. Милорад је до некле ишао радо у школу али после се одрече и стаде бегати. Ја сам све начине употребио да га приволим за школу, али нисам могао да учиним ништа - он и дан дањи неће те неће. И молио сам и тражио сам, одводио силом у школу, носећи га на рукама, што је све и учитељу познато као и вама; па опет све забадава. Одбор ме је кажњавао више пута, ја сам све трпео; мислио сам да ће се мој јединац приволети школи па сам с муком казне плаћао. Па како видим да нема помоћи молим понизно Одбор да га испише, како

⁴² Алекса Поповић је био истовремено и председник Ресничке општине; писар ове општине тада је био Тодор Тодоровић.

⁴³ Исто. За председника ресничке општине је онда изабран Живко Јовановић (1862-1914) из фамилије “Калавурџије” из Братишевца, који је погинуо у Првом светском рату. Види Негован Тодоровић, Горња Лужница. Стр. 245.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Милорад Ћирић из Доњег Крњина је родом из фамилије “Бовелинци”. Види: Негован Тодоровић, Горња Лужница. Стр. 317.

ме више не би на зло наводио, јер је мени доста оволика мука и невоља.”

Школски одбор, чији председник је онда био Живко Јовановић, је уважио Андонову молбу знајући за истинитост наведеног у њој и био сагласан да се Милорад ослободи даљег школовања, како својом великом одбојношћу и рђавим примером не би одвраћао од школе и друге ученике.

За потребе Министарства просвете Андон је том приликом приложио и уверење да је самац (што је значило да је са својом породицом изван задруге, примедба В.П.), јер се пре пет година оделио од осталих задругара и да у својој задрузи има мајку, жену и троје ситне деце.⁴⁶

19. марта 1891. године је упућен допис Школском одбору којим је ученик Милорад Ћирић ослобођен даљег школовања.

Песнички почетак. Поред бележења, непосредно на терену, народних песама и обичаја у Лужници, у Млађинцу се пробудила и потреба да се и сам бави писањем песама и то пре свега песама за децу. У дејем листу *Зорица*,⁴⁷ који је излазио у Београду, Млађинац је 1902. године објавио песму “Јеж”, коју је управо написао 1890. г. као учитељ ове школе.⁴⁸

Школска 1891/92. година

По завршетку школске 1890/91. године, суочен са бројним потешкоћама у току рада у овој школи, Млађинац се обратио Министру просвете и црквених послова 7. јула 1891. године молбом да га премести у Пирот за учитеља другог разреда тамошње Основне школе. Садржај његове молбе тада је овако сачио: “Навршило се две године од како сам учитељ на Белој Води, где сам подносио највеће жртве, жртвовавши и своје здравље само да достојно одговорим своме позиву.

За то време поред учитељске дужности – постигао сам у главном и циљ, који ме је руководио, да по свршетку школе тражим за учитеља у овоме крају а на име: да прикупљам народне умотворине, што има важност за овај крај.

Да бих помагао здрављу своме лекарском помоћи, што ми је на данашњем месту због даљине сасвим немогуће; као и то: да бих могао продужити прикупљање народних умотворина у осталим крајевима овога. То понизно милим Г. Министра да ме изволи преместити у Пирот за учитеља другог разреда Основне школе, одакле бих – као из средине овог Округа – најлакше постигао горњу цел и где би моји сиромашни родитељи оптерећени са шесторо ситне деце нашли утехе у материјалној помоћи...”⁴⁹

⁴⁶ Потврду је, поред сведока Ваце Николића и Стојана Лилића из Доњег Крњина, потписао и председник Суда Горњокрњинске општине Пејча Живковић. АС, МПС ф. VII. р. 107/1891.

⁴⁷ Зорица. Београд. Дечји лист. 1902. Бр.6. и 7. Стр.105-106.

⁴⁸ Српски књижевни лист. Клуб КЛ. Београд. 2016. г. Бр.14/119. Векослав Пејчић, Дечји песник Милан Станојевић Млађинац (1868-1934).Стр. 26.

⁴⁹ АС, МПС ф. XIX, р.111/1891.

Одговор на ову његову молбу из Министарства просвете био је кратак: „Нема места”, па је Млађинац у школи на Белој Води остао и наредне школске године.

За разлику од протеклих година број Млађинчевих извештаја о раду у овој школској години је знатно мањи, мада су учитељи били обавезни да на крају сваког месеца шаљу Министру просвете извештај о свом раду.

У Извештају за декембар (како се још назив овог месеца тада изговарао) 1891. г. стоји да школа није радила у времену од 23. децембра до 1. јануара због божићних празника. Редовност наставе је у многоме ометана касним доласком ученика из удаљених села, који су пристизали и до 10 часова.

Велико кашњење ученика приликом доласка у школу подстакло га је да у овом Извештају обавести министра о намери да то изгубљено време надокнади радом у послеподневном одмору четвртком, који је законом био одређен. Ову идеју је оправдавао тиме што је и суботом морао да пусти од подне ђаке из удаљених села на преобуку, који су становали у школској згради, (која је ипак саграђена или обезбеђена у току школске 1890/91), како би на време стигли својим кућама. Управо то изгубљено и поподне суботом желео је да надокнади са послеподневним радом четвртком, како би колико-толико надокнадио изгубљено време у кашњењу ђака при доласку у школу, и како би био у прилици да чешће и уредније одлази на учитељске зборове, на нивоу среза или округа, што је била једна од обавеза учитеља тог времена.

Поред ове идеје, том приликом је обавестио министра и о томе да је план за изградњу нове школе стигао али да општине не чине ништа на прикупљању новца и грађевинског материјала за њено подизање. “Овоме је узрок, како је дословно истакао, лабаво заузимање председниково, који није задовољан избором места за школу и чији пријатељи, слобodeћи се тиме, што их он као председник одвраћа од зидања школе, говоре да их нико силом нато приморати не може.”

Одговор на овај Извештај из Министарства просвете упућен је 16. јануара 1892. године и то на адресу начелника Среза лужничког у Бабушници, који је био обавезан да обавести учитеља Стрижевачке школе да му се по закону не може допустити да држи предавања у школи и четвртком по подне. Од начелника је тражено и то: да нареди Суду Стрижевачке општине да пожуре са припремама у вези подизања нове школске зграде.⁵⁰

Због његовог избора од стране министра војске за подофицирски курс, школска 1891/92. година у школи на Белој Води је трајала до 12. маја, када је контролу над оствареним успехом ученика и Млађинчевим радом обавио надзорник Сретен М. Ацић. Надзорник је тада Млађинчев

⁵⁰ АС, МПС ф.П, р. 23/1892.

рад, ред и хигијену у школи оценио одличном оценом.⁵¹ На крају свог сажетог извештаја, надзорник је забележио и да Стеван Игњатовић (1882-1957)⁵² из Горњег Крњина дуже време не долази у школу и да је његов отац Пота Игњатовић (1839-1939) земљорадник по занимању, да је самац и да је сиромашног материјалног стања. Тим поводом из Министарства је 27. јула 1892. године стигла одлука поводом ове надзорникове белешке, којом је поменути ученик ослобођен даљег школовања.

Сутрадан, по надзорниковом прегледу школског рада, 13. маја, Млађинац се јавио Министру просвете извештајем у коме је највише простора посветио изградњи нове школске зграде и при том га обавестио да се и даље у вези с тим не врше никакве припреме од стране општинске управе, при чему је нагласио да су за такав однос криви појединци, који из својих личних интереса одвраћају људе од подизања нове школе. Од тих противника се онда могло чути, како је навео: „да ће им се и пепео са огњишта продати”, „да ће поћи с козом на орање” и сл, само ако пристану да се школа гради. А затим је додао: „Али, како је ова школска општина једна од највећих општина у овом Срезу, јер је састављена од осам села; како је ова школа у оном крају Србије, који пет стотина година није видео српске књиге, чуо глас српског учитеља – то сматрам за своју дужност рећи вам, Господине министре: да је неопходна потреба, да се учини све, што треба, само да се школа подигне, јер људи прости не увиђају потребу тога, како веле: „да ће и њихови синови онако живети, како су њихови старији живели, како и они сами живе!...”

Поимајући своју свету дужност ја сам све жртвовао па и своје здравље и за време од три године био сам заједно са децом осуђеник, који се мучи да живи, који умире, а не зна кад ће издахнути... био сам учитељ без школе и – једино ме је крепила нада на боље.

Достављајући ово вама, ја вас опет молим у име Српчића, у име српске школе, да се школа стрижевачка подигне по постојећем плану, па ма је и држава на рачун дотичне општине подигла.”⁵³

Сасвим је сигурно, да је Млађинац оваквим залагањем и информацијама које је слао министру, које су најсликовитије одражавале непосредну друштвену стварност у стрижевачкој школској општини, умногоме допринео да се убрза организација изградње нове школске зграде, до које је и дошло у току те 1892. године.

Опис народних обичаја. Један од Млађинчевих циљева, учитељевањем у Стрижевцу, био је да ради на бележењу народних обичаја. На том Вуковом путу и са високом свешћу о значају тог бележења за

⁵¹ АС, МПС ф. XLI, р. 195/1897.

⁵² Стеван Игњатовић из Горњег Крњина је родом из фамилије „Кожљинци”. Види: Негован Тодоровић, Горња Лужница...Стр. 272.

⁵³ АС, МПС ф. XLVIII, р. 65/1893

Лужнички крај и очување његове народне традиције, Млађинац је у „Тежаку” 1892. године објавио запис под насловом „Ђурђев дан – Обичај у срезу лужничком окр. пиротског”, са потписом „Из бележака: Мил. Ђ. Станојевић учит. Бела Вода.”⁵⁴

Такође, у току 1892. године на једном од зборова пиротских учитеља, Млађинац је читао опис веома лепог народног обичаја у Лужници „Краљ”, са 74 пригодне песме, које су тим поводом певане. Овај материјал је касније, као учитељ у црноречким селима 1893. послао Етнографском одбору Српске краљевске академије наука, који се и данас чува у Архиву САНУ.⁵⁵

ОД МЕТОВНИЦЕ ДО БЕОГРАДА

По завршетку подофицирског курса у пролеће 1892. године, распоређен је по потреби службе у Метовници, у зајечарском срезу, тимочког округа, одакле је наредне године (1893) из истих разлога постављен за учитеља у Оснићу код Бољевца, у ондашњем црноречком округу. У току те школске године срео је своју школску другарицу из Учитељске школе Милеву Јанковић, која је онда била учитељица у Брестовцу, са којом се венчао 8. септембра 1894. године.⁵⁶ Потом су по заједничкој молби одређени на рад у Брзоходама код Жабара, у пожаревачком округу, где су се задржали наредне две школске године.

Прва објављена песма. Иако се зна да је Млађинац са писањем поезије почео да се бави као учитељ у Стрижевцу, он се тим својим стваралаштвом дуго није експонирао у јавности. Прву песму, према досадашњим истраживањима, објавио је тек 1896. као учитељ у Брзоходама, и то када је изабран за делегата на XIII учитељској скупштини у Београду. Тада је, инспирисан тим скупом и тешким положајем учитеља, објавио песму: „Добро дошли...”, у Дневном листу, једном од водећих

⁵⁴ Тежак, Орган Српског пољопривредног друштва, Српско пољопривредно друштво. Београд. Бр.15 и 16. Стр.134-136.

⁵⁵ Архив САНУ. Етнографска збирка бр.3. Види и: Пиротски зборник. Народна библиотека. Пирот 2004/2005. Бр. 29-30. Милан Ђ. Станојевић Краљички обичај и песме “Краљ”. Стр.149-165. Исто: Векослав Пејчић, Милан Ђ. Станојевић Млађинац – сакупљач народних умотворина у пиротском крају. Стр. 167-172. Види и: Лужничке новине.Бабушница 2004. Векослав Пејчић, Заборављени Милан Станојевић Млађинац (1868-1934). Поводом седамдесет година од његове смрти. бр. 27 и 28.

⁵⁶ АС, МПС ф. XXVIII, р. 226/1894.

листова тог времена, који је излазио у Београду.⁵⁷ Ова песма и песма коју је касније објавио по насловом “Учитељу”⁵⁸, као и неке које је посветио својим колегама, без довољне упућености у историју поезије код нас, вероватно спадају у најлепше песме посвећене учитељу и учитељском позиву.

* * *

Животни пут Милана Станојевића Млађинца је, од његовог преласка на рад у Пироту 1896. године, постао препун важних информација о његовом раду у учитељској служби, друштвеном животу и његовом стваралаштву, међутим, простор Зборника не дозвољава могућност његовог даљег детаљнијег приказа, зато ћу тај период пренети у кратким хронолошким информацијама.

1896. Ради у Основној школи на Пазару у Пироту, у згради до Народне гостионице, са првим разредом, првог одељења. - Сарађује у „Учитељу” у рубрици: Из ђачких одговора.

1897. Почео је са интензивном сарадњом у београдском децјем листу *Зорица*, објављивањем песме „Молитва”. Затим је континуирано наставио сарадњу у овом листу до 1903. године.

1898. Поред рада у школи, руководи Метеоролошком станицом у Пироту. - Завршио је пољопривредни курс у Краљеву са одличним успехом.

1899. Један је од оснивача и члан Управног одбора „Новог Пиротског ћилимарског удружења». У раду Учитељских већа у Пироту истиче се својим предавањима и критичким освртима. Са групом других наставника залаже се за бољи положај учитеља. Сусрео се у Пироту са норвешким славистом, чланом Бечке академије наука Олафом Брокм, којом приликом му је предао своје записе народних песама из Пиротског округа. - Лексикографском одсеку Српске краљевске академије послао је збирку 1075 речи из Пиротског округа. Интензивно сарађује у „Звезди”, листу браће Јанка и Стевана Веселиновића, као и наредне 1900. године, где објављује своје записе народних песама из Пиротског округа.

1900. Изабран је за предавача Грађанске Девојачке школе у Пироту. Предавао је: историју Срба, општу историју са земљописом, природне науке, хришћанску науку и грађанске и моралне поуке, ручни рад, слободно цртање, певање и гимнастику.

1902. Истакао се у ван школским активностима помагањем пољопривредних подружина. Постао потпредседник Певачког друштва „Момчило”.

1903. 30. јануара, на првом Окружном учитељском већу одржао предавање „О осећајима”.

1905. Био је активни члан Акционарског Индустијско-електричног

⁵⁷ Дневни лист. Београд, 1896. Бр.179.

⁵⁸ Учитељ. Педагошки књижевни лист. Београд 1913-1914. Стр. 616.

друштва у Пироту. Од 1905. до 1912. редовно сарађује у „Малој Србадији”, „Ђачком напретку”.

1907. Постао је члан Одбора општине у Пироту.

1908. Одлуком Окружног школског одбора одређен је на рад у Основној школи у Тија Бари. Сарађује у „Учитељу” у рубрици „Из школског живота”: Сви су били мирни.

1909. Одлуком министра просвете постао је вршиоц дужности окружног школског надзорника.

1910. 12. фебруара 1910. г. поднео је молбу Министру просвете за премештај у Београд, у којој је забележио да поред супруге Милеве има четворо деце, и то: Даница, ученица првог разреда Женске гимназије у Пироту; Славко, ученик трећег, и Момчило, ученик првог разреда осн. школе. Најмлађа кћи Љубица је имала шест година. На општинским изборима одржаним 28. марта 1910. изабран је за општинског одборника (часника).

1911. У Окружном Школском одбору обављао је дужност секретара (пословође). - Био је резервни поручник и командир чете у 2. позиву народне војске. 25. априла 1911. године поново се јавио молбом на конкурс за попуњавање празних учитељских места у Београду, у којој је поред осталог навео и оцене његовог учитељског рада, које су биле: петнаест одличних и четири врло добре. У молби је још истакао да је као културни радник радио на оснивању многих културних установа и активно учествовао у њиховом раду и притом прецизније навео да је био члан: Учитељског удружења, Певачког друштва, Стрељачке дружине, Народне одбране, Црвеног крста, Планинарског друштва, Официрског дома и почасни члан Женског друштва. Један од разлога у његовој жељи да пређе на рад у Београду био је и стварање бољих услова за рад у школи, као и рад на дејој књижевности. Добио је премештај за Београд, и то на рад у Основној школи у источном делу Врачара, где је радио до 1914. г.

1912-1913. Учествоје у Балканском рату. 28. октобра 1913. изабран је за секретара Управе Учитељског удружења.

1914-1918. Учествоје у Првом светском рату.

1918-1924. Ради у Основној школи код Саборне цркве у Београду.

1924. Пензионисан је. - У периоду 1922-1934. редовно сарађује у *Зорици*, а 1921. и у београдском дејем листу *Зраци*.

1925. Постао је члан Уређивачког одбора дејег листа *Зорица*.

1929. У V књизи своје *Педагогије*, која је посвећена организацији школе, професор Јован С. Јовановић је за потребе школских библиотека, између осталог, препоручио и едицију “Златна књига за млади нараштај”, у чијем издању се налази и Млађинчев комадић у једном чину са певањем “На пропланку”.

1930. Објавио је у свом приватном издању “Јастребачки соко”, позоришни комад у три чина за школску омладину.

1934. 13. маја 1934. „Политика” је на 11. страни објавила кратку вест под насловом „Срчани напад”, у коме даље стоји: Враћајући се, прексиноћ (11.маја) око 6 часова кући из кафане „Топлица”, задобио је срчани напад на улици Милан Станојевић, учитељ у пензији. Имао је толико снаге да сврати у апотеку Милана Живковића, у улици Цара Николе бр. 53. али је убрзо издахнуо.

Тог истог 13. маја, поводом изненадне смрти Милана Станојевића Млађинца, нешто дужи текст, објавило је „Време” у коме се између осталог каже: „Прексиноћ касно, преминуо је напрасно М.Ђ. Станојевић-Млађинац, учитељ у пензији и познати књижевник дечје литературе. Веома благе и лирске нарави, угледан дечји васпитач и благодаран друг. Покојни Станојевић рођен је у околини Пирота 1868. Учествовао је у Балканском и Првом светском рату као резервни официр. Одликован је два пута медаљом за храброст. Смрт га је затекла у чину резервнога потпуковника.» – Исти текст пренела је тих дана и „Народна просвета”.

УЗ ИЗБОР ИЗ МЛАЋИНЧЕВЕ ПОЕЗИЈЕ

Млађинац је у својој појезији посвећеној деци стварао под утицајем Змаја, а изван тог инспиративног простора видно је присутан утицај Војислава Илића. Песме су му јасних мисли и порука, често са нотом духовитости, по кад-кад и сарказма, пуне тоpline, снова, радости, сете и родољубља. Тема његових песама је свет дечје маште; он пише о животињском свету, о природи, годишњим добрима, дечјем карактеру, дечјој игри, школи, домовини, а изван број песама је посветио празницима, којима се деца увек посебно радују, какви су Ускрс, Божић, Свети Сава и Нова година. Он је у њима, пре свега песник и стваралац, али и педагог, родитељ, родољуб и верник, и, свакако, необуздани заљубљеник и поштовалац деце. Љубав према деци и писање поезије за њих су два основна смисла његовог живота, што је осведочио и стиховима: “Децо мила, ја о вама сневам/ Вашој песми суморан се дивим,/ Јер, кад вама миле песме певам / Тада и ја осећам да живим”.

Као песник из душе огледао се у многим песничким формама. Његове родољубиве песме носе јасан печат времена у коме је живео, па је за њихово разумевање потребно познавати ондашњу позицију Србије

окожу неприятељима са свих страна, као и њену тежњу за ослобођењем оних простора у којима је српски народ још увек био под туђинском влашћу. У вези с тим ваља истаћи да су његове песме у којима чезне за слободним Косовом, после зверског бомбардовања Србије 1999. године од стране моћних западних сила и њихових надмених, неразумних и једностранних одлука, сачувале актуелност до данашњих дана. Пажњу заслужују и његове драмске песме, песме загонетке, затим песме бајке, као и песме басне у чијој форми је имао читаву збирку у рукопису која је нестала, када је, након потпуног помрачења људске свести и човечности, лицемерним бомбардовањем извршен страшан злочин над Београдом (две хиљаде мртвих и више хиљада рањених), за време Ускршњег празника 16. и 17. априла 1944. године, од стране британо-америчке авијације, од чијих пројектила је била погођена и стамбена зграда у Балканској улици, где је Милева Станојевић, Млађинчева супруга, са својом децом становала.⁵⁹

Ј е с е н

Већ је прошло жарко лето и његови дуги дани,
Не мирише пољско цвеће по брдима и пољани.
Жито давно пожњевено а обрани кукурузи,
Оголели виногради и мирисни цветни лузи.
Место летњег поветарца, хладан ветар душе само,
И, опало, жуто лишће разбацује тамо –амо.
Умукла је слатка песма наших птица певачица,
Отишле су другом крају, забринуте сетног лица.
Па и ђаци забринуте стали на сред школског двора;
Негодују, али- шта ће? Кад то тако бити мора!
Сад је јесен знају они и она ће брзо проћи,
А за њом ће изненада сва у леду зима доћи.
Хајд у школу децо моја у школи је срећа права:
Благо сваком оном ђаку који јесен не преспава.

⁵⁹ Српски књижевни лист. Клуб КЛ. Београд 2016. Бр.14/119. Исто.

Старој ласти

Ходи ласто, ходи ближе
да те питам где си била;
Зашто тако доцкан стиже,
Зашто си се одоцнила.
Ходи, мила, ил' бар стани,
да ти видим нежно лице;
Мили су ми прошли дани
моја стара познанице.

Где проведе зиму љуту,
како ти је тамо било;
Кад се крете старом куту,
беше ли ти ласто мило?...
Знани су ти моји двори
зашто онда да тугујеш?
Цвркутом ми одговори
на питања која чујеш.

Хајд запевај тихо, лако...
зар не чујеш жеље моје?
Зашто дрхтиш? Што су тако
уплакане очи твоје?...
При повратку кад си била
крај Косова и Вардара,
Певаше ли Српчад мила
Поред школе и олтара ?!...

Опет ћутиш... не смеш рећи...
О, ја слутим страшну јаву:
Српчад мила у несрећи
Оплакују стару славу !

У ч и т е љ у

Од Богова силних, у времена стара,
Да учитељ будеш, ти си проклет био,
И за твоје патње пуне топлог жара,
Вековима ти си горке сузе лио.
Џиновска су била напрезања твоја
Против тешких зала и ропскога мрака;
Ал' из твојих суза и патње без броја
Синула је светлост божанскога зрака.
Љубио си плачне, жартом срца свога,
И крепио надом обамрле жртве,
Силном моћи вере распетога Бога
Из гробова речју дизао си мртве.
Ти за умор не знаш; смело циљу гредиш,
Да пропева твоје тужно племе
Клецају ти ноге, ал ти то не гледиш
Већ високо дижеш твоје тешко бreme.
Го, бос, гладан, жедан кроз паклене ноћи
У кутиће бедне као муња стижеш;
Где Богови некад нису могли проћи,
ти ту својом снагом царске дворе дижеш !
И добротом срца и божанске душе,
Сузама си својим страшну клетву спрао;
Ти учини, да се ропски ланци сруше.
Твојим видом роб је светлост угледао.
И у новом добу радости и среће
Гле... Добише своје велики и мали;
Ал' узеше за се и ловор и цвеће
А теби су, опет, трнов венац дали.

Загонетка

Имам зуба и одвише.
Али нисам изелица,
Режем, кројим све што хоћеш,
Али нисам кројачица.
Иако сам женског рода,
Са женама се мрко гледим,
Никад ништа не привредим.
Само столар кад ме узме,
Ја разведрим своје лице,
Јер ми пева: "Брже седи...
Моја мила...." (тестерице)

Ликујте плачни !

Ликујте плачни срца чистог,
Утеха с неба ево долази:
Јединац мили вечнога Бога
С неба на земљу због вас силазе!...
Анђели братства с венцем на глави
Пред тобом, Боже, с харфама стоје;
Чекају звезду да се појави,
Па да обзнане рођење Твоје.
О, Боже правде! Ја Тебе сањам...
У сјају звезда и у слободи
Рођењу Твоме смирно се клањам
И, срећан, кличем: Христос се роди !...

КАЗИВАЊА И ДОКУМЕНТИ

УСКРШЊЕ ПОКЛАДЕ
у традицији белопаланачког краја

Ускршњи покладни дани обухватају осам дана, односно две недеље и дане између њих. Они предходе најдужем и најпоштованијем ускршњем посту, а уз божићне и ђурђевданске празничне дане, спадају у највеселије дане у години. Одликују их обредно љуљање, међусобно праштање, непрекидна осмодневна гозба, маскирање, раздвајање младих брачних парова, окретање покладних бакљи уз свеопшту веселост и цику, лајање обешеног јајета и паљење вештица, а неки предмети који се користе у обреду стичу магичну моћ и утичу на напредак домаћинства и здравље људи, стоке и усева.

Кључне речи: љуљање, прџка, ђалија, ламкање, палење вештице.

Ускршње покладе почињу у недељу и завршавају се следеће недеље, тако да обухватају период од осам дана. *Примери*: Месне поклади, па Сирна недеља, па Беле поклади (*Десанка Живковић, 1938, Сињац, Крупац*). Пријатно је сећање на покладну трпезу: Прво су Месне покладе, па после Сирне покладе, а између њи је Сирна недеља. Преко Сирну недељу не посте се ни среда ни петак (*Злата Динић, 1939, Крупац код Беле Паланке*). Када дојду Покладе моја баба је волела да се нашали на рачун Пироћанаца. Она каже: - Пироћанци дојду из Америку за Покладе, а ми се не мож зберемо овде! (*Бора Рајковић, 1938, Бела Паланка*). Али, Покладе исцрпе оскудне кућне резерве хране, па иза њих не долази само пост већ и велика оскудица после њега: Дњи́с вѹра, вѹра, јѹтре кѹра. И после Тодорова недеља (*Божидар Стојановић, 1918, Ланиште*).

Месне покладе. Првога дана, који је недеља, су Месне покладе. На Месним покладама, уз разноврсне пите, једу се месо и јела са много меса (сушено месо, свеже месо од прасета или телета, печена кокошка, пуњена паприка, ђувеч, подварак), а мало се користе, или се не користе, топљено масло, сир и млеко. *Примери за месне покладе*: За Месне покладе за вече́ру ба́ница, ђувеч, пуњена па́прика. Месо од прасе, телé. А за Сирне покладе не́ма месо (*Цвета Ђирић, 1937, Бежиште, Бела Паланка*). На Месне поклади месо се једе, шушенице (*Десанка Живковић, 1938, Сињац, Крупац*). Месне покладе и Беле покладе. У једне покладе су́во месо из та́шну (*Душан Јовановић, 1947, Дол, Бела Паланка*). На Сирне поклади само сир, на Месне само месо (*Божидар Стојановић, 1918, Ланиште*). По́клади, па прејели ба́ницу. Изнапе́ше га́јде, па сви́ре ли сви́ре (*Космовац*) (*Шала на рачун прџивца*).

Сірнице /Сірница /Сірне покладе /Сірне поклади /Сірна недеља. Преосталих седам дана су Сирнице, које се у недељу завршавају Сирном недељом. Од понедељка до суботе не посте се ни среда ни петак, а свакога дана, или макар у три дана, праве се разноврсне пите и проје, обично са много сира и јаја, и пожељно је да се, уместо масти, користе топљено масло или зејтин. *Примери за Сирнице:* Месне, па Сірне. Сірна недеља, не постимо. У целој тој недељи само сир и млéчни производи, и свакога дана банице (*Драгана Јовановић, 1943, Бела Паланка*). На једну-недељу се искључиво масно једé. Што маснија мору́зница. Из грне се вади бла́жна турши́ја. Тéчност из вр́чве преко ко́ре за мору́зницу, па ма́ло ма́ст. Шéст до дéсет ко́ре од про́јено бра́шно. Сукана баница, редена баница, рéтко кад ћисала баница, и сир (*Душан Јовановић, 1947, Дол, Бела Паланка*). После је Сірна недеља: не пости се, масно се једé, обично се три дана преко те недеље праве банице са-сир и јаја (*Десанка Живковић, 1938, Сињац, Крупац*). Цéла Сірна недеља се не пости. Сукана баница са сир или кúпус, мо́же и с јабуке. Мору́зница: лúк, теквó, засíпе се ко́ра и плíва (у масно). Отсечé пр́ву ко́ру, па дрúгу, па тре́ћу. Засíпе, па печé, после дрúга ко́ра прéко, и све та́ко. Ја́ко је у́кусно. Вечéра ђувéч у земљéн ђувéч. И нéма тањíри, сви кúсамо из њéга. И нéма мéсо (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал, Бела Паланка*).

Бéле покладе /Бéле поклади /Сірна недеља у недељу је последњи дан Поклада, најсвечанији је и праћен је највећим бројем обредних радњи. *Примери:* Бéле поклади су на крају Сірне недеље, у недељу пред пост. Једé се сир, кúвају се јаја. Баница и јаја. И сир. Обично нéма мéсо (*Десанка Живковић, 1938, Сињац, Крупац*). На Сірне покладе покла́дујемо (*Роксанда Стојановић, 1927, Горњи Рињ*). Сірна недеља, правимо три-чéтри банице. Сукана са сир и јаја, а мо́же и с јабуку, салáту, грóжђе. Зеља́ник са свéж или кíсели кúпус. Налáгана баница: ма́ст на днó, плус ко́ра, плус ма́ст, плус дрúга ко́ра. Шéст до двана́јест коре, зáвисно од дубíне тепси́је. Развúчена баница од по́себно тéсто, по́себан квасáц за њéга. Сто́ји као лóптица двáдесет минúта па се после развлáчи. Кíсела баница, сукáр од кíсело тéсто са сир и јаја, али обично не за Пóкладе (*Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац*).

Баница са сир, зéље кíсело и зéље прéсно, ли́шће од шéћерне рéпе, грóжђе рéтко. Ѐсто и развúчена баница. Кíсела баница: не за покладе. Направимо нéколко пите и сир за вечéру, нíкада пíта с мéсо. Гибáница је гúжвана а пíта не. За гибáницу ко́ра се изгúжва па се умáче у фíл и стáвља у тепси́ју поред дрúге гúжвице. Фíл је припрéмљен од сир, јаја. (*Злата Динић, 1939, Крупац БП*). У банице сир, јаја. Грóжђе не. Зеља́ник: од кíсели и свéж кúпус. Развлéчена баница: квáсац за њу, али ко́ји нíје за хлéб. Сукана баница. Кíсела баница: не за покладе (*Милица Борђевић, 1947, Остатовица, Долац*). Месне и сирне покладе. Баница са сир. Љíгавац (кíселац) за баницу бéремо с про́лећа, та́мо где не про́лази сто́ка. Исéцкају

га жéне и обрађују. Бáница са сíр, јáја. Пíта за растрзáње (*Мирослав Митић, 1942, Градиште, Долац*). На сíрне поклáде само сíр, на Мéсне само мéсо. (Божидар Стојановић, 1918, Ланиште). На трпéзу бáница сýкана, налáгана. Хлéб не. Салáте, пíта, кúвана јáја, сíр (*Драгана Јовановић, 1948, Бела Паланка*).

Тóдорова нéдеља /Чíста нéдеља

Да би се употпунила слика о покладама дајем и примере који говоре о првој недељи поста: Чíс понедéлник, Глúви тóрник, Лúда средá. На Глúви тóрник не чáчкају се úши да се не оглúви, а на Лúду среду сáди се лúк. Тóдорова сýбота: Моклíште слáви тај дáн (*Душан Јовановић, 1947, Дол, Бела Паланка*). Тóдорова нéдеља: пéт дáна се пóсти и прíчес после у сýботу или нéдељу (*Десанка Живковић, 1938, Бела Паланка и Ново Село*). Чíста нéдеља кáжемо у Бéжиште (*Цвета Ђирић, 1937, Бежиште, Бела Паланка*). Ево и прегледа по данима:

Чíс понедéлник /Једнóница. Први дан поста крaктерише темелъно прање свих предмета, уклањање свих остатака са покладне трпезе, печење хлеба и узимање само једног оброка у другој половини дана.

Примери: Чíс понедéлник, пázимо тíја дýн (*Топоница. Бела Паланка. Дол*).

Чíс понедéлник: свé се опéре. Стáри једú само један обрóк тога дáна (*Злата Динић, 1939, Крупац*). Чíс понедéлник: печéмо лéб, пéremo све. Стáри једú само једaмпýт у току дáна, у пóдне (*Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац*). Једнóница, све се пéре. Једнóниче. А нéки цéлу нéдељу једнóниче (*Десанка Живковић, 1938, за Белу Паланку и Ново Село*). Чíс понедéлник, све се пéре. Лéб се мéси. Стáри једú двá пýта у тóку свáког дáна. (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал, Бела Паланка*). За Сíрне пóкладе поклáдујемо и после све што је блáжно дадемо на кéрове (*Роксанда Стојановић, 1927, Горњи Рињ*). Остáтак од трпезу пред чíс понедéљац дадемо на кéрови или свíње (*Цвета Ђирић, 1937, Бежиште, Бела Паланка*). Што остáне од вечéру дáвамо на Цíгани. Цíганке за то íду с тóрбе на Чíс понедéлник (*Десанка Живковић, 1938, Сињац, Крупац*). Што остáне од вечéру дадемо сýтрадан на Цíгани; онí прóсе на Чíс понедéлник по селó (*Мирјана Филиповић, 1934, Крупац*). Преостáла хрáна се дáје Цíганима (*Злата Динић, 1939, Крупац*). Вíшак се дáје сýтрадан Цíганима. Óбично се чýва за мáјстора коjи нам прáви алáтке (*Душан Јовановић, 1947, Дол, Бела Паланка*). Остáтак за свињú, прáсе (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал*).

Глúви тóрник. Поштује се забрана да се у уторак преко Тодорове недеље не чачкају уши: Глúви тóрак: да се úши не чáчку, да се не оглúви (*Десанка Живковић, 1938, за Белу Паланку и Ново Село*). Глúви тóрник. Не трéба да

се чачкају ўши да се не оглўви (*Цвета Ђирић, 1937, Бежиште, Бела Паланка*).

Људа средá. Среда је погодна за сађење лукова и још неких раних усева. При сађењу пипне се гузица како би плодови били велики, а у случају лука још се и прдне како би био љут: Људа средá: сáди се да полудеје лўк. Пипне се дўпе, прдне се (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал, Бела Паланка*). Људа средá: садeње лўк, ударáње по гузицу и прдење (*Топоница. Дол. Бела Паланка*). На лўду сре́ду сејемо спанаћ и шаргаре́пу, сáдимо лўк (*Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац*). Људа средá: посeјемо пасу́љ и куку́руз, да излўди, да се рóди. Чорбá са расóлом. Ако је лeп дáн, пóчну да сáде бeли и црни лўк. Пипне гузицу, прдне (*Десанка Живковић, 1938, за Белу Паланку и Ново Село*).

Свети-Тóдор /Тóдорова сýбота. Утркивање коњима и кићење коња једва да је било, делом због тога што се држао мали број коња: Кáжемо Тóдорова сýбота и прáзнујемо. (*за Топоницу, Дол и Белу Паланку*). Свети-Тóдор: била је коњска трка и било је кићење коња. Улазил Душáн Мáнин у кўћу с коња. Дóлчани Мáћинци чувáли коње у Шáсу, само своје врли (*Душан Јовановић, 1947, Дол, Бела Паланка*). Тóдорова сýбота. Нíје бiло мнóго коњи (за трку) (*Десанка Живковић, 1938, за Белу Паланку и Ново Село*). Тóдорова сýбота, јáше коњи (*Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац*). Тóдорова сýбота: јахáчи су се утркивали с коњи (*Цвета Ђирић, 1937, Бежиште, Бела Паланка*).

О ускршњем посту

Ево примера који говоре о ускршњем посту: После бóб, гра, пасу́љ, крóмпир, ораси, сeме од тикве, љигавац, то је ливадско зеље, и покриве (*Роксанда Стојановић, 1927, Горњи Рињ*). Пóст у Нóво Сeло. Пóст се пóштује. Комкáње íма (*Бора Рајковић, 1938, за Белу Паланку и Ново Село*). Завáлна нeдеља, послeдња нeдеља пóста (*Десанка Живковић, 1938, за Белу Паланку и Ново Село*). Завáлна нeдеља: у четвртáк фáрбају јáја (*Драгана Јовановић, 1948, Бела Паланка. Душан Јовановић, 1947, Дол*). За прíчес децá пóстимо нeдељу дbна пред Ћскрс (*Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац*).

Обредне радње о ускршњим покладама

Ускршње покладе карактеришу следеће обредне радње, наведене према редоследу извођења: обредно љуљање, (међусобно) праштање, маскирање, раздвајање младих брачних парова, избегавање сношаја, окретање обредних бакљи, коло уз музику и песму, лајање обешеног јајета, паљење вештица и велика гозба која (непрекидно) траје осам покладних дана.

Љуљање. Ускршњим покладама предходе предпролеће и почетак отопљавања. Обредно љуљање, карактеристично само за њих, почне да се изводи једну или више седмица раније, зависно од локалне традиције, траје у току покладних дана и свуда сасвим престаје после њих. Оно се изводи да би се родила конопља. Виче се да конопља буде густа, а њене стабљике да буду што тање, што дуже и да имају што више семена. Деца и омладина, у великом броју и уз грају, смех и лелеке, а ређе старији, љуљају се на неком великом стаблу усред села или поред њега, на љуљашци од конопца или сукна (*клáшње, пóстав*). Љуљање има и практичну страну: већина извођача у паланачком крају љуља се на сукну, тек пристиглом из ваљаре а изатканом до пред Божић, како би се равномерно истегло и постало погодно за кројење и шивење. *Примери:* На Пóкладе вежу се клáшње и љуљамо се. Штрáнга, па у двојџа држу и љуљају се (*Видосава Живковић, 1933, Букуровац, Бела Паланка*). Клáшње кад изатkáје, врже се на љуљашку да се мálко истéгну (*Моклиште*). Вржемо клáшње, љуљамо се на пóкладе (*Кременица*). Љуљање ўпролет кад су Пóклади. Увíскују се мláди, врíште (*Клисура*). Љуљамо се на клáшње и вичемо: - Да су т́нће ко иглá /...(*Ореовац*). За пóкладе се ткáле клáшње од в́уне, па се њíшају у њи. Оне се ист́пу у т́павци, па се после њíшају с њи (*Бела Паланка*).

Клáшње смо врзуváли насрéd селó на крушку. Отпозáди љуљају (*Цвета Тирић, 1937, Бежиште*). Љуљање на Пóкладе: У не́ко двóриште вежу љуљашку па им дóсадно. Наљ́уте се, па им дóсадно. Не з́нам за гр́снице да се в́иче (*Бора Рајковић, 1938, Бела Паланка и Ново Село*). Љуљање на Младéнци и на Бели пóклади (*Десанка Живковић, 1938, Сињац, Крупац БП*). Љуљамо се више не́деље пред Пóкладе. Конóпац плус клáшње (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал, Бела Паланка*). Љуљање: не з́нам (*Драгана Јовановић, 1948, Бела Паланка*). Љуљање на óрах у цéнтру сéла, пéт до шéст мéтра висíне. За грáнку ве́жемо. Óмладина се такмíчи: ч́ик ко смé. Извлáчење клáшње ко́је су донéсене од т́павицу. По дéсетак д́ана (*Душан Јовановић, 1947, Дол, Бела Паланка*). Љуљамо се више не́деље пред Пóкладе. Дрво да је големо́, дебело и да је поред селó. Кóд нас је то бил хрáст, мирó, поред селó. Љуљамо се рéтко на конóпац, óбично на пóстав да се мож истéгне, а не за Пóкладе. Љуљамо се на грáну рáчвасту или с дашч́ицу, да не мож да пáднемо. Прéко саму грáну је дашч́ица с чéтри р́упе за конóпац. Ќука тако́ђе. Ве́жемо, па се љуљамо. Љуљамо се на мирó само кад нéмамо рáботу, само на прáзник. Пóчнемо од Сретење́, од Свети-Влáси. Не в́ичемо ништа. Нájчешће дéбел конóпац. Три-чéтри конóпца се уплет́у, а дóле за сéдење дач́ица и дрéја. Љуљају двојџа с ј́уже пóпречно или љуљају двојџа, јéдан лéво др́уги дéсно, повлáче сам конóпац на ко́ји се љуљам. Нес́м се плаш́ила да се љуљам. Ми децá смо волéли да се љуљамо. Нос́ила сам гáће, а ве́ћина девóјке нес́у нос́иле гáће. Љуљају те јáко док не пр́знаш когá во́лиш. Љуљашка н́иска да мóжеш да

сѣднеш. Билó је и свађе. Онé, којé су старíје и јáке, óће да се дýго љуљају па кáжу још мáло. и билé су због тóга свађе. Чúла сам: - Тóлће нáше грснице /Да су гýсте /Да су тýнће! (*Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац*). Тóлће нáше грснице /Да бýду гýсте ко маглá /Да бýду тýнће ко иглá! Тáко вичемо кад се љуљамо (*Злата Динић, 1939, Крупац*). Клáшње вéжемо на дýд да се отéгну. Љуљамо се у двóриште где íма вéлико дрво. Вéже се нíско да мóже да се сѣдне (*Милица Ђорђевић, 1947, Остатовица, Долац*). Слáбо смо се љуљáли (*Мирослав Митић, 1942, Градиште, Долац*). На Пóкладе вéжу се клáшње и љуљамо се. Штрáнга, па у двојíца држý и љуљају с њу (*Видосава Живковић, 1933, Букуровац, Бела Паланка*). Клáшње кад изаткáје, врже и на љуљáшку да се мáлко истéгну (*Моклиште*). Вржемо клáшње, љуљамо се на Пóкладе (*Кременица*). Љуљáње је úпролет кад су пóклади. Увíскују се мláди, врíште (*Космовац*). Љуљамо се на клáшње и вичемо: -Да су тýнће ко иглá /...(Ореовац). За Пóкладе се ткáле клáшње од вýне, па се њíшају у њи. Истýпу се у тýпавци (*Бела Паланка*).

Прóчка. Обредно праштање обавља се у току свих покладних дана, обично уз свечани оброк, каткада и уз (међусобно даривање). Оно је много мање заступљено у белопаланачком крају, него у традицији подручја Буцака, Пирота и Димитровграда. Негде је то о Мéсним пóкладама, негде о Сíрним пóкладама у нéдељу, а нéгде преко Сíрнице. Млади пар увек тражи опроштај од кумова. Опроштај се тражи и од родитеља, свекра и свекрве, таште и таста, од појединих укућана и рођака, од пријатеља, па и од комшија. Примери: Нéма проштевáње (*Драгољуб Голубовић, 1922, Врандол*). Билó је праштање на Пóкладе. Ишлó се код кýма (*Душан Јовановић, 1947, Дол, Бела Паланка*). Опраштање, тој нéма код нас (*Цвета Ђирић, 1937, Бежисте, Бела Паланка*). Опрáштање, не знáм за то (*Драгана Јовановић, 1948, Бела Паланка*). Прóчка нéје билó ни на Пóкладе ни на Божíч. Нéма проштевáње (*Драгољуб Голубовић, 1922, Врандол*). Прóчка, тој не знáм (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал, Бела Паланка*). Да се опрóсти, прóчка на Пóкладе (*Наталија Марковић, 1909, Горњи Рињ*).

Преоблaчéње /маскирање. Маскирање о Ускршним покладама, иначе ретко заступљено у суседним областима, мало је заступљено и на подручју белопаланачког краја. *Ево неколико примера:* На Пóкладе смо се преоблaчíли (*Бора Рајковић, 1938, Бела Паланка*). Бéла нéдеља, маскирају се (у белó) и мýшко и жéнско. И úлицама íдемо од кýће до кýће. Дáју нам јáја, јáбуке. Срédимо се, маскирамо, црвéна бóја да íма, глáс мéњамо. Препáдну се нéки па нас гóне. Нíје нас препóзнала и препáла се од нáс: - Ју, Рáјко! А óн нáс јýри, мýж. Испáде ми тáшна, испáдоше слíке, а јá рéко: - Чика-Рáјко, да сакýпим слíке! И óткрìх се (*Драгана Јовановић, 1948, Бела Паланка*). Бéла нéдеља, па се преоблaче (*Моклиште*).

Двојење млади /Раздвајање (младог) брачног пара. Пази се на ритуалну чистоћу у току покладних дана и у току Тодорове недеље. Дете зачето тих дана може да буде изобличено и неспособно (*áлтаво*), па раздвајају млади брачни пар, а осталим брачним паровима саветују да избегавају сношај. *Примери:* На покладе невеста иде сама да спí код њени и там дочека Једно́ницу. Пази́ло се тој. А једна-баба се спрема́ла за при́чес, али приоди́л ста́рцат, па рекла́: - Ста́рцат ме о́мурдари, не мо́гу да идем у цркву (*Миливоје Стојадиновић, 1920, Бежиште*). Кад су По́кладе му́ж иде у дру́гу ку́ћу на вече́ру, а спа́ва ку́ћи. На Си́рне по́кладе зéт ўвече код та́збине, са́м (*Добрила Ђорђевић, 1928, Тамњаница*). Кад су По́кладе, му́ж иде у дру́гу ку́ћу на вече́ру, а спа́ва ку́ћи. На По́кладе невеста иде са́ма да спí код њени, и там дочека Једно́ницу. Пази́ло се је то́ј. А једна-баба се спрема́ла за при́чес, али приоди́л ста́рцат, па рекла́: - Ста́рцат ме о́мурдари, не мо́гу да идем у цркву! (*Миливоје Стојадиновић, 1920, Бежиште*).

Вртéње о́лалије /вртéње о́ратнице /вртéње о́ратње. Извођење има изразито такмичарски карактер. Врло ретко се окретање бакљи обавља у свом дворишту или испред своје капије. Обично је то усред села или поред села, далеко од зграда и сеника, често на узвишици са које се, у широком видокругу, показује другим селима сопствено извођење. Има случајева да се (joш једна) бакља окреће у својој башти, свом воћњаку, на најплоднијој њиви или код појате. Уместо ракле напуњене сламом неки користе бакљу од запаљивих материја (сува трешњина кора, сува кора јасена, отпаци од гуме) нанизаних на жици (*вўжда́ло, маша́ла*), која је опасна по остале учеснике и шири врло непријатан мирис, али дуже и бурније гори. Да би се продужило горење, неки у раклу стављају ражену уместо пшеничне сламе или квасе сламу, а коришћене су и бакље са конзервама у којима је пиљевина нақвашена петролејом или машинским уљем, као и украсне бакље са шупљом ишараном тиквом у којој гори свећа. Прављена је и велика бакља од ракласте гране, напуњена великом количином сламе, коју усправи и запали неколико извођача. Извођачи из једних традиција вичу: - Олалија /Товарија/...! подстичући женидбу-удадбу, а други из других традиција терају буве да иду код младих невеста. Извођење је праћено веселим крицима, а понекад и понегде joш и песмом, свирком и ором.

Када изгори слама, ракла олалије се баца или забада у башту, да штити од кртица и слепог кучета, а неки је носе и забадају у своју најплоднију њиву. *Примери:* На По́кладе ту́римо у дрво сла́му, па ди́само, и гово́римо: - Олалија /Бо́лалија /Сваља́ла се то́варија /Па уда́рила башту́ да си си́на оже́ни! (*Наталија Марковић, 1909, Горњи Рињ*). Олалије врти́мо на Ме́сне по́кладе (*Козја*). По́кладе до́јду, врти́мо о́ратнице. Па́де ми на ка́пу од вўжда́ло и изгори ми ка́пу. Окре́ћу о́ратнице да и не је́ду́ бу́ве. А де́да ми купи́л ђачки качке́т. И како́ ба́ци је́дн вўжда́ло у висíну, па́де ми на ка́пу и о́де ка́па (*Градимир Голубовић, 1937, Шљивовик*). На По́кладе не́ма ба́кље. (*Црнче*). На По́кладе врти́мо о́лалију и виче́мо: - Олалија /То́варија

/.../Да ожéни сína (ћёрку)! Дрво пóсле ба́цамо у гра́дину да не ри́ју кр́тице (*Мирослав Ђорђевић, 1929, Космовац, Врандол*). Вртíмо óлалије. И на појáту се вртí óлалија, свúде кудé íма децá (*Драгољуб Голубовић, 1922, Врандол*). Кад вртíмо óратњу, забада́ли смо др́во у гра́дину (*Бела Паланка*). Óратнице са слáму, па се окрéће и ви́че: - Све б́је у мла́де неvéсте! Дрво се после ба́ци у ба́шту да нéма слéпо кúче. Прво вртíмо пред за́другу, а после насрéd селó. Сви у селó на једнó мéсто вртú. Или в́жда́ло: од црешнóву ко́ру, па на́фту (*Цвета Ђирић, 1937, Бежиште, Бела Паланка*). Слáма се пали́ла само у сéла. Забра́њено око четрдéсет и óсму гóдину у гра́д ва́тра и маскíрање, рéпови и слíчно. Óлалије од трéшње, гúма, жи́ца. А иза рáта конзérве од áмepички пакéти. Корá од трéшње се осу́ши, припре́ми. Вртéли смо по ба́ште, шљивáри. А ста́ри су вртéли на Вéлико кúрило: изнад Врба́к, нава́мо, Студéнска малá, Гробља́нска малá. На Мáло кúрило су вртéли Вáрош-малá и Колонија́лци из три́десет и девéту гóдину (*Бора Рајковић, 1938, Бела Паланка и Ново Село*). Óлалије се пали́ле у Крémеницу. Несú певáли ни́шта. Дрво се нéје носи́ло у гра́дину. (*Десанка Живковић, 1938, Сињац, Крупац, Бела Паланка*). Пóкладе. Ўјутру спрéмамо: конзérва плус гáс. Сва́ко у сво́ју авли́ју вртí óлалију. Дрво се однесé на њíву да се ра́ђа бере́ћет (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал, Бела Паланка*). Óлалије, врте́ се на Сíрне пóкладе. Нóва малá вртí на сво́ј деó изнад репетíтора. Шáнци, на вёр на Кúрило. Крémеница б́лизу пúта за Пíрот. Такмíче се махáле ко́ја ће најдуже да врти́, да (брзо) не изгóре óлалије, а ми глéдамо и уживáмо. Бúкуровац, Дóл, Дра́че, иза́ђу да врте́ та́мо одáкле их сви ви́де (*Драгана Јовановић, 1948, Бела Паланка*). Испред сва́ко двóриште се пáли слáма на зéмљи, а поред то́га вртí се и óлалија са рáкљастим дрвeтом у ко́ме је слáма. Све трéшње огу́ле за в́жда́ло: корá од трéшње, сýвог јáсена, гúма. Одлетí парче гúме и Мíтку, кáснијем стругáру, напра́ви дóживотну флéку. Сакúпимо се и вртíмо сви óлалије изнад Ба́човци на Дéл, да се ви́ди у Палáнку. А Варошáнци у Палáнку на Мáло кúрило, а Новомáлци на Вéлико кúрило, а Крémеница изнад кривíне на Пíротском пúту. Не вртíмо ўвек сви за́једно. Сва́ка махáла пóсебно. Долази́ли смо да вртíмо óлалије на наш мóс (*Душан Јовановић, 1947, Дол, Бела Паланка*). Вртíмо главнý и после се она́ у гра́дину нóси, ба́ци се та́м. (*Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац БП*). Óлалија је вéлика бáкља од рáчвасте гра́не са слáмом. Дíже је више лúди. А мóже и мáла рáкља и у њу слáма, па се вртí. Машалé је мáла бáкља: у кути́ју исéчена гúма, па на жи́цу, па дете́ вртí са жи́цу и виче: - Óлалија-тóварија! кáже се више пúта. Машалé од трéшњину ко́ру, íсто. Вртú само мúшки (*Видосава Живковић, 1933, Букуровац, Бела Паланка*). Óлалије на Мéсне пóкладе (*Козја*). Пóкладе, вртíмо óратнице. Па́де ми на кáпу од в́жда́ло и íзгори ми кáпу. Окрéћу óратнице да и не једú б́ве. А де́да ми купíл ђáчки качкёт, и како́ јед́н ба́ци в́жда́ло у висíну, па́де ми на кáпу и óде кáпа (*Градими́р Голубовић, 1937,*

Шљивовик). На Пóкладе нéма бáкље (*Црнче, Градиште*). На Пóкладе вртíмо óлалију и вичéмо: - Óлалија /Тóварија /.../Да ожéни сíна, ћéрку! Дрво после бáцимо у гради́ну да не ри́ју кртице (*Мирослав Ђорђевић, 1929, Космовац, Врандол*).

Игра, музика, песма. У пиротским и бабушничким селима окретање бакљи прате весели узвици, уз свирку, песму и оро, што није добро потврђено да је баш тако било и у паланачким селима.

Лајање јаје /Лавкање /Ламкање /Клоцање. Лајање обешеног јајета обавља се најчешће поред трпезе и то пред саму вечеру, ретко после вечере, понегде изнад саме трпезе, а врло ретко у ижи око огњишта. На једном крају пртеног конца виси кувано и неољуштено јаје. Врх игле је пробио тупу страну јајета и изашао на његов врх. Други крај конца везан је за куку или греду на плафону, што је најчешће, али може да буде везан и за вериге над огњиштем, пребачен преко ћунка у соби или га високо држи неко од укућана тако да заљуљано јаје буде у висини дечијих глава, која покушавају да га ухвате једино устима, и то зубима, говорећи ам! или ав! На крају обредне игре, дрско га шчепа одраслије дете или га са конца скине неко од родитеља и затим подели свим укућанима или само деци. Примери из суседних области (везивање парчета пите, алве, живог угљена) нису потврђени на белопаланачком подручју. *Примери:* Лајање јајета, ламкање. Лају деца, ламку кувано и неољуштено јаје. Заљуља га баба или неко од стари. Окачено је на конач који иде преко попречни ћунак који је близак таваници. Несмо га гризли, само га ламкамо како се љуља, додирујемо га с уста. Неко на крају увати јаје с руку. Ољуште га и поделе на сви у кућу, на равне делове (*Цвета Тирић, 1937, Бежиште, Бела Паланка*). Лајање јајета. На плафон се веже, заљуља. Деца да га увате устима. Ав-ав! Тако лају. Бэзуба баба лакше увати устима. Старија баба заљуља. Деца не може да увате устима. Ољуште га, деле га и једу. Не буше јаје. Смех, радост ко га ухвати (*Десанка Живковић, 1938, Сињац, Крупац, Бела Паланка*). Лајемо јаје. Кувано, нељуштено. Бушимо с иглу дупе, па врх. Љуша се конач и клоца се. Родитељ љуља, а ми, седам деца, лајемо поред трпезу пред вечеру. Руке на леђа кад лајемо. Оно бега. Сломи га родитељ и даде ољуштено. Сваки да проба. (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал, Бела Паланка*). Ламка се јаје. Лајемо јајце. Скува се, па се пробуши с иглу која је на конач. Пробуши се нељуштено. На дупе на јаје се буши и игла изађе на врх. Веже се за куку на таваници, где се обеси само јаје. Склони се трпеза па се веша и лаје. Лају сва деца. Руке држе назад, а хватају устима. Ав-ав! нико не може устима да га задржи. Код пријатељице Иванке, која је пет година старија од мене, професор, држи конач у руку. Раније се везивало за куку на плафон. Деца чучну и лају. Руке назад. Ухвате зубима, гризну неољуштено јаје. Старији га узме и свима подели (*Драгана Јовановић, 1948, Бела Паланка*). Само деци се даје. И баба да покаже (*Душан Јовановић, 1948, Бела Паланка*). Трпеза је испод

кúку на тавáницу. Вржемо јајцé за пр́тен конџц, дру́го се не врзúје. И ла́јемо тој ва́рено а неолúпено јајцé. Заљу́љају га и ми као да га ва́тамо с úста. На кра́ј га узíма јéдан од нас, олúпи га и подéли га. А сви га ла́јемо, и стáри и млáди, и сви га дéлимо. Ла́јемо га по вечéру над сáму трпéзу, трпéза стојí. Já заустáвим то ја́је. Били смо дéвет у кúћу, сви га подéлимо (*Мирјана Филиповић, 1934, Шпај, Крупац БП*). Лаја́ње: ма́јка ве́же неолúпено ја́је па га ми клóцкамо над трпéзу. На кра́ју га згра́би ја́че детé, стáрија сéстра, па га олúпимо и подéлимо (*Злата Динић, 1939, Крупац БП*). Ла́је се јајцé, ва́рено и неолúпено, поред верíге у íжу изнад огњи́ште (*Велизар Живковић, 1940, Тамњаница*). Пре вечéре ла́јемо ја́је (*Милица Борђевић, 1947, Остатовица, Долац*). Ла́јемо јајцé, само јајцé, ништа дру́го (*2011, Топоница, Бела Паланка*). Пред вечéру ци́дне неолúпено ја́је према једно́га-дру́гога, да га клóца (*Мирослав Митић, 1942, Градиште, Долац*). Ла́је се само јајцé (*Драгољуб Голубовић, 1922, Врандол*). Само ја́је дирéкно за кона́ц па за једну-кúку, ништа дру́го се не везúје. Деца́ лáвкају неољу́штено јајцé. И ко́је је детé ма́ло уга́цамо му да му напра́вимо во́љу да увáти јајцé, и подéлимо га на сви помáлко (*Видосава Живковић, 1933, Букуровац, Бела Паланка*). За Бéле по́кладе кúбе у средíну, ћункови, па канáп преко ћункови, па ја́је љушкамо. Лáмкамо га (*Злата Митић, 1920, Врандол. Моклиште. Црвена Река*).

Палéње ко́нац /Палéње вéштице. Паљење конца на коме је висело ја́је, обавља се после вечере. На концу је много чворова. Ма́јка погађа ко ће колико живети тако што пали конац. Најпре пали за најстарије из куће, комшилука и села. Каже: - Да вíдимо кóлко че жíви на́ша ба́ба (де́да, чíча)? и запали конац. Пламен иде увис уз конац, стиже до првог чвора и обично се угаси. А ако се не угаси, она га угаси руком. Па она каже: - Че пожíви још ма́лко! Затим пали за комшије и за друге: - Да вíдимо кóлко че жíви вéштица Пéрса! А не́че да је за млóго! Кóлко че жíви вéштац Никóла! Не́че и он млóго! и све се понавља на исти начин. После пали за млађе, па за најмлађе укућане, и то онај део конца који нема чворове. Пламен брзо полази увис, она га мало сачека, па га гаси и каже: - Че пожíви, úбаво че пожíви! Затим скида остатак конца и диже га на полицу, како би са њим лечили стоку. *Примери:* После навéжемо врзо́љаци на конџц за сви стáрци у селó. Кој изгорí тој че ўмре. Запáли се па горú, па гáсимо с рúку, па се само пáли (*Видосава Живковић, 1933, Букуровац, Бела Паланка*). Кóнац: пáлимо вéштице. Више ба́бе око́ло, пáлимо. После оста́вимо од тај ко́нац, чу́ва се за лéк кад се óвце ја́гње. С њéга ба́је не́ка ба́ба (*Цвета Ћирић, 1937, Бежичте, Бела Паланка*). Палéње ко́нац, не зна́м (*Живојин Петковић, 1943, Бабин Кал, Бела Паланка*). Кóнац у ва́тру да изгорí (*Драгана Јовановић, 1948, Бела Паланка*). Кóнац се пáли за сва́ког ўкућана. Ако се угáси, тај че ўмре. Пáли се од најмлађег ка најстаријем (*Душан Јовановић, 1948, Бела Паланка*). Конџц вржу на

чвóрове и пáли се за злé жéне у селó (*Мирјана Филиповић, 1934, Шнај, Крупац БП*). Не знáм да ли се пáли кóнац (*Злата Динић, 1939, Крупац БП*). Пáле само бáбе из кúће и комши́лук: - Вéштица, вéштица, брзо се угáси, скóро че ўмре! (*Велизар Живковић, 1940, Тамњаница*).

Моћ предмета који су прошли кроз покладни обред. Предмети који су прошли кроз покладне обреде стичу магијску моћ. Несагорела слама која испадне из покладне бакље док она гори, као и рачва покладне бакље, преносе напредак плодност на домаћинство, стоку, башту, воћњак, њиву, па се носе и остављају у своје. Рачва одбија кртицу и слепо куче од баште, али и буве од домаћинства. Остатак конца на коме је висело јаје при лајању има лековито дејство на сву стоку, а највише на јагње или овцу када оболе од мукавице.

ПОРОДИЧНЕ ПРИЧЕ О ЈАЊИЋИМА

Свака породица има своје тајне, своје приче. Неке приче се причају гласно, а неке шапатом и тако преносе са колена на колено. Ја ћу испричати неке од многих мојих породичних прича, наравно од оних што се причају на глас.

АЛЕКСА ЈАЊИЋ, ПРЕДСЕДНИК ОПШТИНЕ БЕЛА ПАЛАНКА И ПОСЛАНИК КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

Године 1839. родио се мој чукундеда Алекса Јањић. Његов отац Јања са породицом живео је поред Беле Паланке, на месту званом „Логор“, а Алекса изучи за пушкара. Показао се да је врстан мајстор и уважавали су га и Срби и Турци. Посебно је био поштован од Цигана ковача.

Дође 1877. година. Српска војска се приближила Белој Паланци. Иако је цича зима, у ваздуху се осећао мирис ослобођења. Алекса Јањић је изашао у сусрет српској војсци и провео је поред турских стража и Бела Паланка би ослобођена од Турака.

У тек ослобођеној варошици, појави се проблем недостатка занатлија. Уплашени гласинама да се Срби ослободиоци свете свима који су сарађивали са Турцима, Цигани ковачи се поплашише и са породицама побегоше у Турско, у Врање. Кнез Милан Обреновић, који је био на челу српске војске, размотри проблем и нареди да делегација белопаланчана оде у Врање и врати Цигане коваче у Белу Паланку. На челу делегације је био Алекса Јањић. Избегли Цигани повероваше у Алексина уверавања да им се ништа лоше неће десити ако се врате у Белу Паланку и 17 циганских породица се врати својим кућама у Горњој мали, са леве стране ваде узводно од воденице „Циганке“.

За своје заслуге Алексу Јањића кнез богато награди, и Алекса откупи земљу на месту „Врбак“, са десне стране ваде до Мокранске реке. А мештани изабраше Алексу да буде први председник општине тек ослобођене Беле Паланке.

За време свог председниковања, Алекса се старао да живот мештана буде миран и достојанствен. Да нема отимачине, плјачке и освете. Да се порушено изгради а да се изграђено не поруши. Четири куле турског града су надживеле Алексу. Срушене су после Првог светског рата а Алекса није дочекао нови век. Умро је 1899. године.

Са краљем Миланом Алекса се више пута сретао. И у Белој Паланци и у Београду када је Алекса Јањић, као народни посланик одлазио на седнице Скупштине Краљевине Србије.

Алекса је био ожењен Настасијом, и изродио децу Јеленка, Софију и Рајну. Рајну је удао у Пироту, Софију (Совићу) у Белој Паланци за Маринка Соколовића, а Јеленка оженио Младенком Тричковић. Јеленко и Младенка изродише Жарка, Николу, Душка, Рајка и Роксанду. Жарко Јањић (Жарко Бена) и Даринка Денчић су имали Славку, Александра (Аца Бена) и Десимира (Деско Бена). Александар Јањић је мој отац, покој им души.

СТОЈАН ДЕНЧИЋ, ТУРСКИ БЕГ

Далеке 1849 године, у селу Бежиште, угледни Денча доби сина Стојана. Растао је Стојан и као и остала деца чувао стоку. Кад Стојан напуни десет година, пројури Бежиштем нека болештина те многа деца не преживеше, а Стојан једва остаде жив, али болешљив, ослабио и окрастан. Родитељи га прежалише, знали су да Стојан неће још дуго.

Глас о болесном Стојану стиже и до Паланке, до турског града. И Денча, Стојанов отац пристаде да доведе Стојана у град, да Турци покушају да излече Стојана. Следећих неколико година Стојана Денчића лечиле су турске жене, буле и излечише га и описменише. Стојан остаде у Паланци као слуга и израсте у високог и наочитог младића. Турци га послаше у Стамбол (Истамбул) у војску где Стојан заврши војне школе и остаде десет година да службује као бег.

Кад се Бела Паланка ослободи од Турака, 1877. године, Стојан Денчић заврши војну службу и врати се као имућан човек у Паланку. Није се враћао у Бежиште, већ купи земљу у паланачком пољу, од Сабљине баре до Нишаве, са десне стране пута према Сврљигу. Стојан поче да израђује циглу, цреп и ћеремиду, доби надимак Црепар и овим занатом се бавио све до смрти 1941. године.

Стојан се оженио Јевдокијом (Јевдом) из Пирота, и изродио децу Василија, Даринку, Душка, Гојка и Грозду. Даринка Денчић је мајка Александра, мога оца.

Шта би с бегом, где се изгуби бег?

Стојан Денчић није истицао своју титулу бега, али није могао да сакрије своје одличне организаторске способности. Његово домаћинство – задруга бројало је преко двадесет душа, а на црепани је радило и по седамдесет радника. Куповао је и радио њиве, градине, винограде, ливаде, браништа и шуме.

Мој прадеда Стојан Денчић, отац моје „нане“ Даринке Денчић и деда мога оца Александра Јањића био је турски бег, војно школовани турски бег.

ДАРИНКА ДЕНЧИЋ И СТЕПА СТЕПАНОВИЋ

Далеке 1913. године завршавао се Први и почињао Други Балкански рат. Бела Паланка је запамтила тријумфални повратак српске војске, после заузимања Једрена, 13. марта 1913. године.

Из тог времена остала је моја породична прича, коју сам лично чуо од главног актера ове приче. Моја драга бака, очева мајка, или како смо је од милоште звали нана Дара, лично је сачекала српску војску из Једрена на челу са прослављеним војводом Степом Степановићем и пред многобројним белопаланчанима поклонила му извезени бели пешкир као знак захвалности за успешно завршени поход, ослобађање Једрена. Догађај се збио на источном улазу у Белу Паланку, код Студенске воденице „преди Младенци“, године 1913. Шеснаестогодишња Даринка Денић је добро запамтила сваки детаљ овог догађаја (а ко не би?) и поносно га препричавала својој деци и унуцима.

А што се тиче белог везеног пешкира, својеручног рада младе Даринке, моја нана је причала: „Живот женског детета у време мог детињства и девојаштва био је изузетно напоран и тежак. Од свитања па до сутона женску децу су чекали послови на њиви, у башти, у домаћинству (чишћење, кување, прање...), ткање ћилимова, припрема спреме за удају, припрема дарова за сватове и плетење чарапа и јелека уз предходну припреме вуне. Садиле се и конопља, па пољски радови, градина, лозје, све у свему женска деца ни за тренутак нису била беспослена, тако да су прела била празници и ретки часови одмора.

Даринка Денчић је рођена 1897. године 2. септембра у Белој Паланци, као друго дете Стојана и Јевдокије Денчић. Живела је 97 година. Била је жива енциклопедија и бистре памети све до смрти у дубокој старости. Носила је на својим крхким плећима читаву планину животног искуства. Белопаланчанима је остала у успомени као изврсна шнајдерка.

ДОСЕТЉИВИ ЖАРКО БЕНА

Мој деда по оцу, Жарко Јањић (Жарко Бена), имао је две велике страсти: моторе (машине) и пиће. Био је велики стручњак и за једно и за друго. Новац није волео да чува већ га је одмах инвестирао. Његов мото је био да се новац најбрже поврати ако се инвестира у алкохол.

У јесен 1935. године, начелника пореске управе у Белој Паланци притисла је силна брига. Начелник је, не знајући ни сам како је то могло да му се деси, грешком затворио вратанца од касе док је свежањ кључева био у каси. И ето муке. Каса закључана а кључеви у каси. Шта све није покушавао да отвори касу, али безуспешно. Тешка срца, начелник позва најбољег мајстора у општини, Јањић Жарка, Бену.

„Може, отворићу касу а да је не оштетим, али то ћете начелниче коштати 2050 динара и нећу никога поред себе кад је будем отварао“ рече Жарко не трепнувши. „Али Жарко то је много“, говорио је начелник, „па чиновничка плата за месец дана је хиљаду динара“. Не и не, не попушта Жарко. Неће печено јагње, балонче ракије и балон вина. Немајући куд, начелник пристаде на тражену цену уз услов да један порески чиновник може присуствовати отварању касе.

Кад је неко добар мајстор, као мој деда Жарко, онда је нормално да се цела операција отварања касе заврши за пет минута. Начелник срећан и збуњен истовремено, захваљује се Жарку и пита га: „Спусти цену мајсторе, радио си само пет минута. Како мојима да објасним да сам ти оволике паре дао за пет минута посла?“. „Лако“, рече Жарко, „за пет минута посла ти си ми платио педесет динара“. „А две хиљаде?“ завапи начелник. „То је за знање“ одговори Жарко и покупи паре.

То није крај овој причи која се завршила, на радост белопаланчана, у кафани уз чувену Жаркову реченицу упућену келнеру: „Дете, питај кафану шта ће да пије!“

ТЕТКА СЛАВКА И РАТНА ЛЈУБАВ

Ратне 1942. године у Белој Паланци је била осим немачке и бугарска војска. Моја нана Дара и тетка Славка Јањић живеће су у Нишу, али су повремено, ради снабдевања животним намирницама долазиле у Белу Паланку. Тетка је тада имала 21 годину. Била је висока, витка и лепа црнка, са дугом коврцавом косом. Судбина је хтела да се сретне са бугарским војником Крумом, који после овог сусрета никако није могао да заборави прелепу црнку. Још неколико сусрета и Крум је одлучио да самовољно напусти бугарску војску (дезертира) и са мојом тетком Славком побегне у Беч. На крилима љубави тако и ураде.

Мој теча, Крум Бадински, пре мобилисања у бугарску војску био је оперски певач у Софијској опери. У Бечу није наставио оперску каријеру већ су са тетком развили сопствени бизнис са производњом пољопривредних производа и ангора зечева а затим и трговину на мало прехранбеним производима и трговину на велико и мало грађевинским материјалом.

Славка и Крум Бадински изродили су шесторо деце и неколико пута су долазили у Белу Паланку да посете фамилију.

Ја сам често одлазио код тетке у госте за време летњег распуста и осим немачког језика прилично добро научио и бугарски језик.

Моја тетка је, после краће болести умрла 1974 године, док је теча без своје Славке живео још десетак година. Осим рођака у Бечу остала је и ова прича о великој ратној љубави.

АЦА БЕНА И РАДОСТ ДАВАЊА

Велико изненађење је мој отац Александар Јањић (Аца Бена) приредио белопаланчанима. Они га нису познавали као љубитеља писане речи и колекционара књига. Око 150 књига домаћих и страних аутора мој отац поклања Народној библиотеци у Белој Паланци поводом мог рођења 1948 године. „Нека читају и други, ја сам те књиге прочитао“ говорио је Аца Бена. Их, где би нам био крај да је мој отац био себичан као неки други мајстори бравари!

Године 1954. група врских мајстора бравара на челу са такође врским организатором, донели су од куће свој алат и основали фабрику „Будућност“. Међу мајсторима оснивачима био је мој отац, Александар Јањић. Мој отац, као и његове колеге, био је врло срећан због оснивања фабрике. За њих није постојало радно време, нису се штедели, јер су желели да то њихово „чедо“ што пре порасте и ојача. На драгоцену фотографију из тог периода налазе се: Милош Јањић, Пејча из Новог Села, Јован Митић - директор, Александар Јањић - „Бена“, Ратко Игић - „Мала“, Мирча из Понора, Драгољуб Деспотовић, Обрад Митић - „Бане“, Славко Крстић, Бранислав Пејчић - „Бане Рињац“, Радомир Ћирић - „Раче Муна“, Радиша Миленковић „Кере“, Велимир Деспотовић - „Веља Шпикер“, Душан Николић - „Баровац“, Милутиновић Видосав - „Вичко Фуш“, Радојица Тошић, Звонимир Голубовић - „Дивца“, Радивоје Живковић - „Дича“,

Богосав Митић Букуровац, Томислав Живковић – „Мунтра“, Добросав Поповић из Клење, Драгољуб Јоцић, Добросав Митић - „Доче“, Звонимир Лилић.

Ако је неко пред дилемом: Шта је боље пуно срце и празан џеп или празно срце и пун џеп, верујте да да је ово прво боље. Радост давања се не може заменити било каквим новцима.

НЕПОНОВЉИВ ДЕСКО БЕНА

Имао сам велику срећу да се родим и одрастам у срећној породици. Отац, мајка, две сестре, очева мајка – моја нана и очев брат – мој стриц, Десимир Јањић, Деско Бена.

Рођен 1923. године Десимир је добар део младости провео путујући Европом. Скоро дванаест година живота од 1943. до 1955. године провео је ван земље и научио много страних језика, више заната и незнани број животних тајни. За оне који су га познавали Деско је био свезналица. Врстан кувар, риболовац, дресер паса, познавалац гљива, експерт за преживљавање у природи и ко зна шта све није био. Десимир је био човек за кога није постојала нерешива ситуација.

Реши Деско да 1965. буде угоститељ, да отвори кафану. Али била му је потребна стручна квалификација. Уговорио је ванредно полагање испита за стицање стручне квалификације, али најпре мора да заврши осмогодишњу основну школу. Тада сам и ја први пут чуо да мој стриц није завршио основну школу.

То је била прилика да упознам мога чичу, како смо га ми деца звали. Уместо да сведочанство о завршеној основној школи обезбеди у кафани, као што је био обичај у то време, Десимир реши да полаже сваки предмет у сва четири разреда, петом шестом, седмом и осмом. Када ме је мој чика ангажовао да га „спремам“ за полагање из предмета математика, физика и хемија ја сам га питао зашто је изабрао овај тежи начин да стигне до сведочанства. Одговорио ми је овако: „Прво ја желим да добијем потврду за своје знање – нема потребе да купујем сведочанство, и друго, полажем у школи где ме сви знају, срамота ме да неznam“.

И поче Деско да полаже предмете из петог и шестог разреда. Полаже и бриљира, а онда проблем. Директор школе каже Деску: „Ви сте пријавили да полажете немачки језик а ми немамо наставника немачког“. Деско одговори: „Добро, пријавићу енглески“. Директор: „Немамо наставника енглеског“. Деско: „Пријавићу италијански“. Директор: „Немамо наставника италијанског“. Тада Деско рече антологијску реченицу: „Кажите ми кога наставника имате, тај ћу језик да полажем!“. Деско је говорио немачки, италијански, пољски, чешки, руски, француски, шпански и енглески језик.

Деско Бена, између осталог бавио се и риболовом, страсно и стручно и како је прошао Европу уздуж и попреко уводио је бројне новотарије на чуђење и зграђавање традиционалних белопаланачких риболоваца.

Деско Бена је успешно ловио сома, краља риба реке Нишаве. На Нишави код Црвене Реке, постави он једне летње вечери чекалке, велике удице са живим мамцем (жаба или риба) са дебелом струном и ужетом, чији је крај везивао за врбу над реком, или у самој реци. Чекалке са мамцима су преноћиле у реци, а у рану зору Деско на једној од њих ухвати сома од 17 килограма. И ту настане проблем. Деско није имао риболовачку дозволу, па шетња кроз Белу Паланку са уловљеним сомом значио би криволов, а самим тим следила би и казна. Деско остави у реци сома на удици, замаскира место улова и дође у Паланку, и оде код пријатеља Балета адвоката, позајми новац за куповину риболовачке дозволе, оде до секретара риболовачког друштва Бошка Соколовића, сајдије, и извади риболовачку дозволу. Затим натраг у Црвену Реку по сома. И два сата по вађењу дозволе, Деско са сомом стиже у Паланку. Белопаланчани су гласно коментарисали улов а Бошко, пред сведоцима, рече: „Е ово чудо, још нисам видео. Пре два сата купи дозволу, и одма улови оволког сома. То је најбрже уловљени сом, за кога ја знам“.

Није Деско само ловио сомове. Како је становао одмах поред Булског моста, пецао је он, онако са „кућног прага“ у Мокранској реци. Једног априлског јутра, његова љубимица маца Цана, умиљава се и преде око Деска, а он зна да треба да узме штап у руке и упеца доручак Цани. Полази он са Цаном у риболов и каже јој: „Прва риба коју упецам је твоја“. На другој обали реке, група старијих риболоваца који праве шале на рачун Деска и његове маце. Не прође ни пет минута, а Деско упеца и извади из реке рибу клена од скоро пола килограма и баци га маци Цани за доручак.

На другој обали најпре тајац, па врисак, крупне псовке и гласно негодовање. Један од присутних рече: „Ово је брука и срамота. Ја оволику рибу још нисам упецао а он је баци мачки“. Деско, миран, одговори: „Шта могу кад сам обећао мачки прву рибу коју упецам, а ја држим обећања!“.

Такав је био мој чика Деско од кога сам пуно научио. Како се ситна риба чисти од крљушти у песку, а њихове изнутрице избацују прстима; да су шницле од сома укусније ако се пре пржења уваљају у пројено а не пшенично брашно; да риба три пута плива: у води, у уљу и у вину. Мој стриц ми је открио и рецепт над рецептима за припрему рибе. Он каже да је тај рецепт стар хиљадама година, и да гарантовано, увек успева: „Риба се најбоље припрема када се напуни месом и залије јајима“. Ја сам тада био у трећем основне и како нисам разумео рецепт тражио сам додатно објашњење. Чика се слатко насмејао и рекао „Кад порастеш, кашће ти се само“. Тако и би.

О РОДУ МАЋИНЦИ У ДОЛУ (извод из ширег рада)

Род Маћинаца у Долу спада у старије досељенике. Њихова локација у селу била је идеална, у самој долини недалеко од сеоских бунара, поред долског потока, који их је свакодневно помагао, али и максимално оштетио приликом поплаве 21. јуна 1947. године.

Род слави св. Аранђела. Сеоска слава је свети Марко.

Најстарији предак Лазар

Најстарији предак из рода Маћинаца за кога се зна био је сукурдов Лазар о коме сведочи његов споменик поред долског гробља у доњој Дубрави-Чуки.

Живота В. Јоцић у књизи „Белопаланачка насеља у писаним изворима до 1877. године“ пише: „Поред сеоског гробља на Чуки, око 1 км западније од села Дола, подигнут је 1764.г. камени надгробни споменик извесном Лазару из фамилије Маћинци, те се крст зове Лазаров крс или Маћин крс. Споменик је висок 73 цм, широк 58 цм, са спољном ивицом горњег крака од 40 цм, а бочних кракова од 35 цм. У горњем краку је урезан крст, а испод њега у средишњем делу, натпис: „+ Лазарь З.С.У.В.“ Урезани други крст испред имена Лазар јасно показује да је реч о покојнику, односно о надгробном споменику. Лазар је укопан ван гробља, око 40 м југоисточно, можда у порти гробљанске капеле, јер је 20 м северно од споменика (а западно од гробља) откопан део зида висине 0,5 м.“

Курлебала Вучко

Лазарев син Вучко рођен негде око 1730 године, бавио се искључиво сточарством. Живео је у сточарској кућици у Влашком долу са супругом Вуканом, удаљен од Дола и Беле Паланке са тежњом да мање зависи од турских прохтева. Повремено се сусретао са комшијама који су живели дубље у Влашком долу на данашњим гајбуџанским ливадама. Удаљеност од села је гарантовала већу сигурност за женску популацију и уједно мање излагање погледима турских незајажљивих луталица. Обрађивали су помало и земље у Дубрави и Шаси.

Иначе, у том периоду се живело крајње сиромашно: у земуницама, кошаркама полуукопаним на земљишту под косином, ниским једноделним кућицама, плетарама, овалног или четвороугаоног облика, омазаних блатом и покривених сламом или папратом и гранама шуме, често без прозора. С обзиром на сталну несигурност, поред кућа за становање, скоро сваки род је имао неко скровито место за градњу земуница, где су могли да се склоне од харања разбојничких хорди или епидемичних болести. Маћинци су их имали у Влашком долу, Шаси и Дубрави. Један број сељака био је без земље и својине. Такође, било је и оних без иједног грла стоке за рад, без икаквог алата, оруђа, најпотребнијих осталих средстава без којих је рад у пољу незамислив. Земунице су коришћене за скривање хране, зимнице, пића и у време Турака, бугарске окупације 1915-18. г. па и током Народноослободилачке борбе и неколико година после ослобођења.

Курђел Ђора

Вучково имање и стару малу колибицу наслеђује син Ђора са супругом Гмитром, који ће у свему копирати оца Вучка. Ђора је рођен 1753. године у колиби у Шаси коју је Вучко користио једно време, када није било опасности од пљачки. Ђора је наследио од оца мајсторство у изради пресних опанака од свињске и говеђе коже. За разлику од оца то мајсторство је усавршио и превазишао свога оца, међутим ношење такве обуће изазивало је одређене болести. Код ношења по киши и снегу опанци се расквасе, опусте се и изгубе своју форму, па више не штите ногу, већ јој, због бактериолошке разградње, труљења у таквим условима, наносе здравствени проблем, изазивајући озбиљне упале. Уношењем поред огњишта, долазило је до испаравања које је развијало несносан задах, поред већ тешког задаха од младе стоке која је чувана у другом делу одаје у зимским условима; али невоље са овим опанцима се овде не завршавају: кад се осуше, јако се стврдну и постају попутно неудобни као обућа.

Аскурђел Мака

Мака, Ђорин син, је рођен у задњем тромесечју осамнајестог века у време најезде крцалија када слаби актуелна турска власт. То је период када Арбанас Анџија на силу присваја долски хан од паланачких Турака. Арбанас ће утицати на догађаје у Долу и на становнике који су живели ван села на деловима и поред сточарских насеобина у планини.

Мака је био изузетно крупан и снажан човек и скромно поштен и правичан у свакодневном животу. Поштован је од сељана у Долу и уважавани су његови савети нарочито у односима са Турцима. Незна се тачно колико је деце имао са супругом Николијом, јер је због велике смртности

остао само син Крста. Нехигијена и сиромашни живот косио је младеж у селу. Живели су преко мере скромно и могло би се чак рећи сиромашно, у скромној једноделној кућици и са простим дрвеним намештајем који су сами израђивали: дрвеним креветима са лесом од прућа, дрвеним полицама, дрвеним оставама, трпезама и трonoшцима за седење. Одећу су сами шили од клашњи, пртеног платна, коже од дивљачи и домаћих животиња. Конопљу су гајили на малим нађубреним парцелама у Шаси, ниже од бачовског кладенца. Снопове конопље потапали су поред својих малих парцела непосредно у Нишави.

Наврдеда Крста

Крста је рођен 1801. године и са супругом Настом из Моклишта изроди више деце од којих у животу остану Огњан и Јован који наставе очеву традицију у обради земље и чувању стоке. Тежак и мукотрпан сељачки живот, Крсти су додатно отежавали турске крцалије који су се у то време осилили и на улазу у Долу још држали турски хан. Огњан је очувао три сина Цветка, Младена и Јону.

Цветко је радио као слуга код неког Турчина у Белој Паланци. Ожени се Каравилком из долског рода Сурлинци, која побегне за њега. Отуда је Цветко имао страшне проблеме са Каравилкиним братом Илијом, почев од претњи, туча, до покушаја паљења Огњенове породичне куће. На крају се њих двојица помире и Каравилка изроди Душана, Љубомира и Бранка.

Душан одрасте, постане врстан земљорадник, ожени се Дрином и изроде ћерку Загорку, а потом умре, Дрина се преуда, а малолетну Загорку очува деда Цветко.

Љубомир буде мобилисан у Првом светском рату и умре од болести у Велесу.

Бранко у браку са Кошутом из Ореовца добије сина Сретена, а када су га Бугари у Првом светском рату интернирали у Бугарску, тамо је и умро.

Младен и супруга Петром роде сина Живојина који, по одрастању, са супругом Ћевом из Љубатовице добије ћерку Јовку која умре као беба, а потом и Живојин. Ћева доведе у кућу Јована Крстића и с њим век проживи.

Јона сточар, изразити коњар, ожени се Јованком и изроде ћерке Вукану удату у Букоровац, Живану удату у Клењу, Ћеву удату у Моклишту и Миру (умрла као дете) и синове Филипа и Ранка.

Чукундеда Јован

Крстин син Јован је рођен 1823. године и са супругом Павлијом из Букоровца највећи део свог живота провели су у сточарској настамби у Шаси чувајући стоку - овце, козе и коње. У стамбеном објекту од дрвета, прућа и

покривком од папрата и сламе живело се заједно са ситном стоком, док су коњи чувани на отвореном само са оградом од исплетених плотова. Велико пространство Шасе, Крстовице, Влашког дола и Дубраве било је богато травом и непресушни извор хране за бројну стоку која је чувана за потребе рода али и турчина из Ак паланке. У току живота није им сметао недостатак воде, коју су доносили са бунара и извора из Дола. Ради одржавања хигијене децу су често купали у искуваној сирутци из које су обезбеђивали храну (вурду) јер је сир скоро у комплету морао да буде испоручен турској власти. Део пашњака претваран је у обрадиву земљу на којој је успешно гајен кромпир и житарице, а обиље разноврсне траве и шумски плодови коришћени су у исхрани многочлане породице. Коприва, лобода и ливадско зеље коришћене су за припрему јела, „врндол“ - дивљи кромпир за салату, а трњине, дрењине, дивље крушке и дивље јабуке за зимницу.

Привидно миран живот у селу и акпаланачкој општини нарушавали су повремени немири изазваног српског становништва од незајажљивих турских властодржаца. Побуна ће бити али углавном неуспешних. То ће у многоме допринети тежњи српског народа за ослобођење јужних територија па и акпаланачког општинског подручја.

Прадеда Таса

У рано пролеће 1847. у Долу, у роду Маћинаца роди се треће дете, а други син Јовану и Павлији кога назваше Таса.

Таса је са сестрама и старијим братом Ћиром, још од малих ногу осетио тегобе економски и културно заосталог села тога доба. Читава породица, по природи вредна и педантна, сиромашна, са недовољно земље била је упућена да крчењем шуме у Илијиној ровини ствара ново погодно тле за сејање житарица и обезбеђење хране. Чим је мало одрастао, Таса је, попут све сеоске деце из села, морао да чува говеда на пашњацима Шасе и Дубраве. Није то био ни лак ни пријатан посао. Ако би се чобанин забавио у игри с децом, или пак заспао, говеда би упала у туђе њиве и чинила штету, што би неминовно повлачило строгу казну. У школу није ишао јер у селу није била ни школе ни интересовања за образовање.

Ратним планом српско-турског рата 1876. године белопаланачки крај је био поприште значајних борби за ослобођење на тимочко-нишавском правцу. У први мах то су посебно осетила села белопаланачког Буцака а потом и села северно од Нишаве, док су последице осетила и села осталих крајева белопаланачког среза.

За разлику од Тасе који није волео свађе и тучу, старији брат Ћира, несташног понашања, сваког дана је испитивао Цветка, брата од стрица, који је радио код Турчина у Ак Паланци шта се тамо дешава. До рата је брзо дошло у лето 1876. године и до пораза српске војске због чега је уследио

терор Турака у селу и широј околини. Миран живот у селу претворио се у неизвесност, турска осиноност је кулминирала. Мирни и повучени Таса чувао је стоку и избегавао мешање у селу, живећи поред Шупљег камена у Влашћи Дол. Тежња му је била да сачува породицу и малолетну децу.

Први српско-турски рат трајао је кратко и неуспешно се завршио по Србију. Отворени народни устанак становништва у пограничним селима пиротске казе изазвао је турске репресалије и спаљивање села: Градиште, Моклиште, Дол, Кална, Долњи и Горњи Рињ, Букоровац, Доња и Горња Глама, Козја, Витановац, Мирановац, Пајеж, Орља, Базовик, Рагодеж, Шугрин, Бабин Кал, Осмаково, Црноклиште, Темска, Враниште, Црешњанци, Стањинци, Врандол, Дражево, Љубатовица, Церово идр. Маћинци се склањају из Влашког дола и Шасе преко Риња у сврљишком и књажевачком атару где се налазила српска војска.

Тасина жена Кошута

Све што сам до сада написао и што још треба да напишем, чини ми се да би било недовољно и непотпуно ако не би написао о личности, врлинама и заслугама наше баке Кошуте. Рођена је око 1845. године у чувеној поповској породици у Клисурси. Незнам тачно да ли је Кошута била најстарије дете из поповске породице што би могло бити јер је била најпоштованија и у кући младожење, а такође и у кући из које је потицала. У младим годинама Кошута је цењена и уважавана за стаситу и лепу девојку. Удала се млада за Тасу Јовановића, лепог и богатог младића. Отишла је из богате у добро ситуирану кућу, пуну здравља и кућу полета, кућу пуну вредних мушкараца и кућу са пуно стоке и имања. Кошута је, у складу са својим навикама и добротом донетом из родитељске куће, увек сваком члану породице посвећивала пуну пажњу, као прави и пре свега добар родитељ и члан многобројне задруге, која је требала да се дели и формира више родовских мањих задруга. Водила је бригу о свему и свачему у домаћинству, нарочито се старала о деверима, бринула о здрављу, саветовала набавку одеће и обуће, а посебно се старала о деци. Зато су је сви из породице и околине волели. Нико није из наше куће у то време изашао од сродника и пријатеља и комшија, а да од Кошуте не буде понуђен да руча или бар да попије кафу од лаута, ракију, вино и чашу млека или било шта друго. Увек се у њеном цепену нашла по нека воћка, сува шљива или „вочка“ од брескве, јабуке, крушке, орах или коцка жутог шећера за било чију децу коју она сретне у току дана, имала је увек пријатељски и хуман однос према сваком лицу.

Деда Риста

Тасин син Риста је рођен 1872. године, као други син Тасе и Кошуте, после Драгутина, а потом су рођени Гмитар и Владимир. Таса и Кошута су

се дичили синовима и успешно су обрађивали земљу коју су поседовали у роду Маћинаца. Обрадиву земљу су ширили крчењем шуме у Влашком долу. Драгутин и Гмитар су уз то радили у Паланци код Турчина, док је Риста био задужен за обраду земље, а Владимир за чување стоке. До новоформиране њиве у Влашком долу Риста је био задужен са браћом од стрице за израду пута- путање, која ће се назвати „Ристина врвина“.

У новоствореној држави Срба, Хрвата и Словенаца, Риста са браћом ће се нарадити. Живело се тешко и мукотрпно.

Мој деда Риста прође други балкански рат и први светски рат као тобџија, заједно са Душаном Марковићем из Дола незнајући да ће његова ћерка Милутинка постати снаја у кући Јовановића 1939. године. Преброди он силне битке и окршаје и дође кући не повређен и не рањен али са последицама које су му остале после прележаних епидемија болести у току ратова. После рата не издржа дуго, преминуо је 1930. године када му је син, Живојин, имао тек седам година. Кобна за њега била је врша жита коњима на Делу, када се зададе облак претећи кишом, па је са братом од стрица целе ноћи дрвеним лопатама вејао овршено жито. Сутра дан се разболи, па ће се болест кобно завршити по његово здравље. Његов рођени брат Драгутин погине у Првом балканском рату 1912. године, други млађи брат- Гмитар умре после пребијања од разбојника на повратку са печалбе из Констанце луке на Дунаву и губљењу зараде, а отац Таса умре брзо после смрти синова Владимира и Ристе. Једноставно речено за кратко временско раздобље страдаше све одрасле мушке особе па у кући остане сама да се мучи и ради тешке послове на имању, самохрана мајка Рајна и малолетни син Живојин.

За разлику од Кошуте свекрве која се удала у многочланој задрузи маћинског рода, Рајна ће доћи у исту кућу почетком 20. века из јаке домаћинске новоселске куће удавши се за Ристу Јовановића али за разлику од Кошуте она ће се срести са низом смртних случајева у породици па ће мучити велике муке са малолетним сином Живојином. Одржаће је велика подршка и помоћ девера Јоне и браће Крсте и Михаила из Новог Села.

Отац Живојин

Живојин Јовановић, рођен 1923. г, био је кућни мезимац читаве породице која ће се распасти после Балканских и Првог светског рата. Најпре погибија Драгутина у Првом балканском рату, затим смрт Кошуте због губитка сина и туге за другим регрутовним сином, а онда и смрт Гмитра и његовог сина, па Владимира који није био још ожењен, а онда и Таса не издржи но умре после свих тих дешавања. Најједном јака породица Маћинаца оста без мушких глава које су обрађивале земљу, чувле стоку и ратовале за потребе државе и заштиту Српства. Страшна судбина задеси

самохрану мајку Рајну и незрелог и непунолетног сина Живојина. Врло често се дешавало да задње године живота када је Риста лежао болестан у кревет, док је Рајна била на обради земље, а Живојин је морао да храни немоћног оца и да му доноси свеже воде са бунара, да то често не уради на време. Дешавало се да је отац звао за воду, а да га Живојин није чуо јер се са децом играо на кликере поред сеоских бунара. Сахранише Ристу на сеоском гробљу у доњој Дубрави а Рајну и малолетног Живојина сачекаше страховите муке. Обрада позамашног имања које није дељено због велике смртности у породици мучила је и Рајну и Живојина. Велику помоћ на имању пружао им је рођак Јона и Рајнина браћа Михаило и Крста из Новог Села. Долазили би у Дол и ту остајали по пар дана док не заврше сезонски посао који је био у јеку. Они нису долазили само за посао већ и за славе, па би тако за Св. Марка 8. маја у Дол дошли два дана пре славе са запрежним колима пуним јасеновим пружењем за плотове, а онда су клали јгњиће и прасиће и то пекли у сеоској вурњи за славу. Славили су „повечерје“ у очи славе, онда славу, а сутра дан се терале „патерице“, а следећег дана се сређивала кућа после славе и по подне су кретали за Ново Село.

У десетој години живота Живојин је почео самостално да оре ралом, са мајком Рајном која је водила говеда.

КЊИЖЕВНОСТ

КРАТКЕ ПРИЧЕ

ЗНАКОВИ

Од сваког знака интерпункције може се направити прича, каже мој пријатељ, писац. Тачка је симбол краја, смрт приче. Запета је могућност да се прича настави. Дакле, прича о животу. Када ставиш две тачке, ти можеш да прошириш, објасниш. Заправо прича којом отвараш различите рукавце. Знак питања је прича о одгонетању тајни смисла живота и света, са наставцима али без краја. Узвик је чуђење света, откривање његових лепота али и ужаса. Заграде су понекад тајне, а некад објашњења. Наводници су туђе приче. Оне из возова, аутобуса, са путовања, шетњи, (не)намерног прислушкивања. А три тачке... Оне су знак да је једна прича завршена, да можда има недореченог, али да постоје оне друге... Наравно, приче... Зато су три тачке знак радости стварања и неисцрпног богатства надахнућа којим нас дарује живот и инспирација.

И, додаје мој пријатељ, ја највише волим три тачке...

УСКРШЊА ЈАЈА

Са терасе, жена гледа у препуне контејнере у дворишту окруженом солитерима. Крај је ускршњих празника и комуналне службе још нису стигле да их испразне. Задржава поглед на једном, којем је привлачи крзнена бунда која под зрацима априлског сунца као да делује очувано: златасто смеђе крзно добило је неки сјај. Испод бунде вири, очигледно, и нека друга гардероба: рукав једног блејзера спушта се низ ивице контејнера, а препознаје се, због различите боје, и још по неки одевни предмет, део неке гардеробе. То прекрива две трећине препуњеног контејнера. Један, десни крај, је вероватно попуњен другим баченим ђубретом али са терасе тај део делује као празна рупа. Онда се приказ мења. Жена са терасе угледа, њој непознату другу жену, како се полако, чини се уморно, приближава контејнеру. Она јој само види леђа, и чини јој се, због покрета, да та жена једва иде, као да нема снаге да се одржи на ногама. И док је и сама узбуђена, дирнута, помишља да је ту јадну жену привукла бачена бунда. (Сигурно стара, отрцана, закључује, али из даљине она делује очувано. А непозната жена то још не зна!) Нагнута над оградом терасе, међутим, запажа оно што је веома зачуђује: непозната жена копа по оном наизглед празном делу, као

да нешто тражи! И то се, жени са терасе чини да траје веома дуго. А онда јој постаје јасно да је најзад нашла то што је тражила. (Ако је и знала шта тражи! - помишља ...)

И тада се за жену на тераси догађа, у то је после била потпуно убеђена, најчудеснији тренутак у овим ускршњим данима: она види како непозната жена у рукама држи два шарена јаја и дуго, док стоји непомично, гледа у њих... Док јој се усне шире у благи дрхтав осмех....

ЉУБАВ У АУТОБУСУ

На седиштима, у другом реду, поред ње, седи двоје младих људи. Делују јој прљаво, запуштено, непристојно. Ову последњу реч, убрзо избацује из сопственог описа. „Нису непристојни“, закључује, „не показују то ни речима - јер ћуте - а ни покретима“. И помало је љута на себе што тако брзо оцењује људе. Посебно ове младе, који можда тешко живе, јер су сиромашни... И наставља на сличан начин да их у себи правда...

А онда због знатижеље, а њој се чини више, и због жеље да потврди прави утисак, она почиње да чешће погледа према њима. Некако, помишља, скоро необјашњиво, они јој више не делују запуштено. Она запажа да се двоје младих држи за руке. Да његова рука милује њену... И обрнуто. Као хипнотисана прати ту њихову игру руку. То миловање при којем и његове и њене руке мењају сваки трен покрете: час су стиснуте као у неком јаком ручном загрљају... Час је његова рука преко њене једне; па затим буде обрнуто. Те њихове руке заправо не мирују... Она запажа како затим младић полако, као по ритму неке тихе музике, прелази својом руком преко сваког њеног прста, па затим како му истим покретом она узвраћа... Од стиска који делује чврсто, до глађења као по сомоту или свили... Па затим као да једно другом прстима полако прелазе линије живота на длановима: и као да једно другом желе срећу...

И док јој се чини да чује најлепшу музику на свету, жена у аутобусу мрмља за себе: „То је љубав“... И окреће главу према прозору док се пред њеним погледом шири злаћано поље...

ЉУБИЧИЦЕ

Једна девојка пење се стрмом улицом и нагло застаје на самом њеном крају, пред необичним призором уверена да јој га дарује светао и леп полећни дан. У дворишту двоспратне куће, на само два – три метра од ње, у подножју високог електричног далековода, између четири његова размакнута гвоздена крака у четвороугао - на зеленој трави плаве се љубичице! Нема их изван тог четвороугла. То је оно што њу највише задивљује али и чуди. Није љубичице још видела на брду, раније их је као веснике пролећа, запажала

када шета, како у бокорима расту освајајући велике слободне просторе. Сада су ограђене, заробљене између четири гвоздена крака и њој се то чини као магија коју не уме да објасни. Ако су самоникле, како то да их нема изван тог простора? (У међувремену, она потпуно искључује могућност да их је неко посадио! Да неко сади љубичице на оваквом месту – то је бесмислено!) Али тај необичан спој, прекрасних плавих љубичица и гвоздене ограде, њу толико узбуђује, да јој се плаче!

Заробљена лепота, каже полугласно и дуго, дуго, не скрећући поглед, гледа у четвртасту слику...

СПОМЕНИК

Увек стоји непомично на том месту. Нема је само када пада киша. Схватила сам зашто: како би под кишобраном, обема рукама држала пластичну тацну на којој је, увек, по неколико гвоздених пара. Иза ње је ограђен напуштен простор високе зграде која се годинама не довршава. Испред ње излокан тротоар прометне Душанове улице.

Стоји непомично као споменик. Када је хладно има мараму на глави. Скромно обучена. Не говори. Она је нема, мрмља пријатељица док пролазимо поред ње. Кажем јој да је погрешно закључила. И да не треба да је пореди са другим просјацима.

- То је достојанство прошње! - објашњавам љутито...

Али не признајем да када јој ставим паре на тацну, кажем „изволите“, или нешто слично - она ћути.

И мислим, споменици говоре другачије...

ЦРКВА

Кроз прозор моје дневне собе види се највиша купола цркве. Тачније, назире се између грана високе, старе, расцветале трешње у суседном дворишту. Мени се тај спој допада: непатворена природа и дело људских руку. Од када је после великог пожара црква обновљена, некако ми није иста. Тада, додуше, суседова трешња још није била оволико израсла. У погледу са терасе, црква се чинила некако издвојена и сама, као да се надвисила над целим простором и људима: међу високим зградама, највиша и најлепша. Као божје здање...

Када је горела, у огромном пожару који се ширио и жарио црвеним сјајем небо, комшика чија је тераса до моје, гласно је ридала и јадиковала: О Боже, шта се ово догађа! Има ли Бога када гори његова кућа!

Ја сам ћутала. Нисам знала шта бих јој рекла. Сада знам: и наш Бог је човек (богочовек). И њему се, као и људима, дешавају зла. Зато је и његов син завршио на крсту.

И зато су ми куполе цркве међу расцветаним гранама трешње некако ближе.

ЉУБАВНА ПРИЧА

Моја два унука, петогодишњак и четворогодишњак, играју се у дворишту. Наилази девојчица са мајком, вршњакиња мом старијем унуку, са којом су се раније често играли. Учинило ми се да им она прилази, да застаје гледајући у њих и да сигурно жели да се са њима, као раније, игра. А онда девојчица нагло скреће према травњаку оивиченом бетоном. На њему се, као никад раније расцветали и раширили прекрасни, жути маслаци. (Има их ове године много. Надвладали су зелене површи а друго пољско цвеће као да се изгубило.) Она убере два цвета, мени се чини да иде према дечацима; али девојчица застаје - окреће се и трчи мајци. И чује се како млада жена усхићено наглашава, а гледа у мене, како ћерка воли да јој дарује цвеће.

И док ова сцена траје, скоро напоредо, запажам покрет млађег унука. Он се сагиње, убира један цвет и креће према девојцици. Али она окреће леђа јер јој је мајка пружила руку и позвала је да крену.

Ја само региструјем како се унук нагло зауставља. И видим како баца цвет далеко од себе, на земљу, међу усправне сунчане, жарко жуте маслачке.

НЕСАНИЦА

Све чешће, скоро у исто време, госпођа Славица Костић, буди се уверена да ће после, тешко поново заспати. Сели се у дневну собу, на кауч поред зида суседног стана. Када се први пут то догодило да чује звукове, говор или музику наизменице, па несигурна да ли је то радио или телевизор, правдала је комшију, иначе усамљеника (жена га је са дететом напустила) да тиме „лечи“ своју несаницу и самоћу. Али то се настављало... и њој је то почињало да смета. Чинило јој се да су звукови из суседног стана све гласнији. Једном је неколико пута лупнула у зид усред ноћи. Ништа се није догодило. Њен муж је приметио, када му се јадала, да сусед воли, од када га је жена напустила, да попије. Сигурно јако пусти радио и телевизор и заспи. Опоменуо га је. А он се, јадник, збуњено правдао. Једне ноћи госпођа Славица је помислила да оде и да му јако зазвони на вратима јер је због гласних звукова почињала да добија главобољу. Наравно да је одустала. А онда се са њим срела пред лифтом. У лифту су ћутали. Њему је било непријатно што га је њен супруг опоменуо, а њој самој што се жалила. „Довиђења“, рекао је некако збуњено. Она му је одговорила. Разишли су се као два кривца.

А онда је, ноћу, нагло утихнуло. Још су се само понекад, не сваке ноћи, чули слаби, нејасни звукови који су реметили тишину. Пријатељица јој је рекла: „И тишина може да буде гласна“. И гледала је чудно. А она је будна ослушкивала звукове и када их није било...

БРЕЗА

У дворишту породичне куће у паланци у којој нико не живи, израсла је велика бреза. Засадиле смо је пре четрдесет и пет година када је мој брат, после саобраћајног удеса и небриге лекара, отишао млад са овог света. Засадиле смо заправо две – кажу брезама треба друштво. И једну на његовом гробу. Остала је само ова једна, у дворишту. После смрти мајке, комшије су почеле, када одем у паланку, да ми стално говоре: Треба да је исечеш! Израсла је у небо. Може, не дај Боже, да падне на кућу, да оштети кров. (У међувремену смо исекли две вишње, једну кајсију... Комшијама су воћке сметале јер су им плодови, преко оgrade, падали у двориште.)

Тако је бреза постала моја опсесија. У пролеће када олиста, пусти ресе и замирише, гледам је лепу, огромну и свежу, уверена да ја то не могу да урадим. Лети се, највише од ње - друго дрвеће се осушило, шири дубоки хлад. Мислим да јој, заправо њеном корену, прија вода, река која протиче поред куће. Питам брата од тетке шта да радим. Има дубок корен, прија јој вода, немој – каже. И моји синови исто мисле.

После више месеци, треба да одем да обиђем кућу. Намерно чекам пролеће да бреза олиста. И питам се, с болом, шта ћу одлучити. И неспокојно жудим да ме бреза дочека, после јаке зиме, свежа и чила. Док сама све више осећам неумитну пролазност.

РОБОТ НАО

На Дан књиге, 23.април, новоконструисани робот у телевизијској емисији, чита одломак, додуше на шпанском, из Сервантесовог „Дон Кихота“. Празник књиге је заправо посвећен двојици књижевних великана који су умрли на исти датум, Шекспиру и Сервантесу. Једном који се бавио вечитим тајнама и смислом живота и човеком као „дивним чудом“, и другим који је преко свог јунака откривао чудесан свет у вечитом односу реланости и сна, збиље и маште као уједно основе лепоте и трагичности живота човековог.

А робот НАО (могли су да га назову и Ноје) најављује, неки нови свет.

И главни јунак ове приче, гледалац пред телевизором, остаје запитан не како ће се у будућности читати књиге, већ колико ће реалан човек, разумевајући књижевне јунаке, умети да сања.

УЗДЕ

Жена на паркингу између два реда поређаних аутомобила покушава да дохвати црвену траку узде којом је пас везан: он бесно лаје, снажним покретима окреће главу на једну, па другу страну, увија телом. Она не одустаје али не успева јер се трака, стално, са покретима пса, помера по бетону. У једном моменту ипак хвата црвену узду али то траје само тренутак. Пас се отима и бежи, стално вртећи главу као луд, према једном од солитара. И нагло застаје испод разбокореног усамљеног самониклог дрвета шљиве и окреће се према жени; гледа је, не престајући да главу увија силовито и бесно. Жена му прилази, успева да дохвати узду. Пас наставља са снажним покретима тела и лавезом који одјекује: као бес, срџба, на моменте цвиљење.

Господин у поодмаклим годинама М.С. цео призор гледа са отвореног прозора дневне собе стана; затим, док се узнемирено лајање још чује, одлази у кујну, на другој страни стана, да скува кафу и попије лек.. И да избегне ужасни, болан лавез који му пара уши. Затим се враћа у дневну собу: лавез се више не чује! Навикао се на узду, мисли господин М.С. и почиње да плаче.

ЗИД

Пошто је завршила велику кућу у дворишту (поред двеју старих) од пара зарађених радом деценијама у Паризу, Лана Р. решила је и да двориште, са улице, огради високим зидом. Можда ће у дворишту направити и базен. Битнији разлог што жели да се огради, међутим, је та невероватна знатижеља комшија: имала је утисак да прате сваки њен покрет, да „вире преко плота“, а онда је запиткују - што је њу за то баш брига! - и оговарају па шире по паланци разне приче. Зато је тога лета, док је била на одмору, позвала мајстора и објаснила: “Хоћу, рекла је, да направите ограду од зида, високог два метра. Као што су се некад, под Турцима, правиле. На врху зида, хтела бих да ставимо цреп као на кућама. Заправо као украс.” Мајстор се мало зачудио, али је направио ограду баш као што је хтела. Чак је неколико дана трагао за правим црепом: да се допадне госпођи!

Лана Р. отпутовала је за Париз. Није прошло месец дана и комшија коме је поверила дом на чување и дала му и кључ, јавио је да јој је кућа похарана. Када је тог јутра дошао да обиђе кућу, унутра је затекао велики лом. Разбацане ствари лежале су по поду, а све вредније, апарати, покућство, слике су нестали! Ово је могло да покраде само више људи. И да ствари однесу само великим превозним средством, закључио је... И додао је: Распитивао сам се код других комшија. Нико ништа, иако је улица осветљена, није видео а ни чуо! И објаснио је Лани пре него што га је нешто и питала, да је крађу пријавио милицији.

На њено чуђење, додао је: Ја мислим да је крив зид!

Када се после двадесетак година вратио у родно место, четрдесетогодишњак Петар. С. пожелео је да одмах оде на Нишаву. И долазећи, у аутобусу препуном гастарбајтера из Немчке, стално је о томе размишљао не могавши да спава: сметало му је неудобно седиште и загрејани, јак мирис, понекад и хркање заспалих путника. Сећао се како су он и његови другови, отварали и затварали сезону купања на овој плаво-зеленој, бистрој, мирисној реци на периферији Паланке.

По доласку, пошто им је дао поклоне, одмах је суседима саопштио шта је наумио. Био је и тужан: после смрти његових најближих, мислио је да кућу прода, али је увек, иако су га суседи наговарали, одустајао. Они су хтели да је купе, јер су тада у Паланци куће биле веома јевтине. Рецимо, као његове три плате. Кад год би се телефоном чули (он их је звао) он је одлагао: хоћу још једном да дођем! - говорио је. Сада је то остварио. Двадесет година је стално најављивао долазак. А било му је тешко да дође у празну кућу. Слао је паре комишијама да је како - тако одржавају, да плаћају порез и стално објашњавао да ће доћи када буде време...

И тако је дошао тај тренутак. Сусед му је објаснио да до Нишаве, због пуно паса којих има у новом ромском насељу за ове две деценије израслом поред старог пута између паланачке реке и њеног ушћа у Нишаву, треба да оде другом стазом. Од железничке станице, кроз такође ново насеље, али урбанизовано и сређено, пошто баш тражи некадашња купалишта звана „мушко и женско“ одвешће га асфалтни пут. Кад се из насеља изађе, проћи ће поред њива са кукурузом. Као рибар, пролазио је ту недавно: већ је клас формиран и он је убрао неколико.

Петар С. упутио се сутрадан на Нишаву управо како му је сусед објаснио. Прошао је поред железничке станице (запазио једну жену како наслоњена на зид скретничке кућице стоји) и упутио се асфалтним путем. Док је пролазио, баш како му је сусед рекао, поред високих кукуруза, осећао је њихов заводљив, свеж мирис. И било му је лепо. А онда је угладао мост а затим и реку. Све му је то изгледало некако другачије. Било је више врба, неког грмља: опколило је воду, као да је угушило реку. Њему се чини да је и њена боја другачија. Некако мутна. А никако да погледом пронађе и стену која је делила „мушко и женско купалиште“: тако су их називали а заправо, као млади, сунчали су се и купали, наравно, заједно.

Али у сећању Петра С. док седа на један већи камен и посматра реку васкрсава, ухваћен као птица у лету, скок у реку: са стене прво раширених руку као да лети, а затим са испруженим напред док се отвара површина воде... Младић скаче у реку, док се капљице као бисери распрскавају, а вода прави кругове изнад уроњеног тела које нестаје испод воде. Петар С. више не зна да ли је то био његов скок, као први, или онај, после други, скок

његовог најбољег друга. Када се вода заклопила и када се умирила као да се пре тога ништа није догодило.

Као и претходних двадесет година он осећа кнедлу у грлу али не може да испусти крик. И помишља: како је могуће да је и после толико година све исто... Осим што му се сада чини, да је овај скок, као последњи, у његовом сећању био најлепши.

МАЛИ ТРЕНУТАК

Уморна, враћајући се са пијаце, седам на клупу испред зграде, поред симпатичног и драгог комшије, пензионера, некадашњег професора филозофије. Живи са женом, и она је била професорка, немају деце. Волим са њим да причам. Уморни сте? – пита ме. Кажем да волим да идем на пијацу, али ме умори куповина. А освеже ме разговори са људима, продавцима.

Знате, наставља он причу... У древној кинеској филозофији постоји оваква мудрост: Добар живот није резултат плана него усвајања навике да се позитивно реагује на „мале тренутке“.

И док заустим да му нешто одговорим, пратећи његов поглед, видим на суседној клупи његову жену. У крилу држи једно мало, црно маче – и милује га.

КОЛИЦА ЗА МАЧЕ

Госпођа Стана Росић веома је волела мачке. Хранила их је, куповала мачју храну и сваког дана у чинијама остаљала воду; зими им је у дворишту правила склоништа од старих кутија и гардеробе. Давала им је имена, и децу из суседних кућа учила како се зову. Измишљала је необична имена. Када деца погреше, она им је по боји длаке, описујући, понављала, тепала је и дозивила мачке, необичним, али људским именима. Посебно су заједно уживали када су се мачке, а буде леп и топао дан, шетале по крову ниске помоћне зграде у суседству. Грдила је понеко дете ако их тера. Посебно ју је нервирало оно „шиц“. То је ружно, говорила је деци...

Комишијама је све то сметало. Говорили су да не могу да спавају од њихових мјаукања, посебно када је време парења. - Затварамо прозоре због тога, говорили су... Неки су објашњавали, правдајући је, да је она таква само зато што је сама. И нема деце. И било им је ње жао гледајући је како се по дворишту, по устаљеном реду креће и нешто мрмља мачкама. А онда је једна мачка омачила шест скоро истих мачића: црни, продорних очију, мазне сјајне длаке билу су лепа али се нису разликовали... Нико није знао како се то догодило, после неколико дана - остало је само једно... Виђали су је како га милује, храни и мази.

Деца су приметила како је на међи са суседним двориштем, поред

разнизане оградe, неко ставио стара колица за бебице. И видели су госпођу Стану како, у тим колицима, по свом дворишту, вози и успављује, преостало, мало маче.

Али више, јер су им родитељи забранили, нису свараћали код тета Стане... Нити их је она позивала да им да слаткише...

ЛОВАЦ И ПЛЕН

Прекрасан пролећни дан. Облачинско језеро у сјају благог, умирујућег, скоро усправљујућег сунца. Пресијавају се зраци сунца и одбијају од његове плаве површине: поред обале, на понеком месту, израсла трска и тихо, њихајући се, покреће се једва приметно на једну па другу страну. Господин Жика Китановић свратио је, на позив свог пријатеља, власника ресторана, за викенд кога је већ неколико пута одбијао. То он чини јер сматра да сам после смрти жене усамљен- мислио је тако о пријатељевом позиву, не прихватајући га. Овога пута, изненада је одлучио и дошао на језеро.

И није се покајао. Док седи на клупи у шумарку поред језера, слуша и види како падају шишарке које су, заједно са жировима који подсећају на лешник, направиле необичну слику на тек озеленелој трави; посматра људе који шетају по храстовој и боровој шуми. Буде му и смешно како се једна жена сагиње и почиње да скупља жир јер јој се чини да је лешник, све док је пријатељица не опомене. И онда се обе смеју... Жика, тада, некако и сам ведар, почиње да поново посматра прекрасно језеро. И запажа како се поред обале, између шеvara, по води крећу ћубасти гњурици. Не памти да ли их је у животу, осим на сликама, уопште видео. Један плива у његовој близини. Његова шарена ћуба сјаји се под зрацима сунца. Креће се по води некако одмерено, и Жики се чини да ту необичну слику прати лепа мелодија. Он ужива. А онда се слика мења; птица брзим покретом прво главе а затим и целог тела, са кратким крилима, ногама у облику весала, које су сасвим назад, као да скаче, свом силином се устремљује на нешто у води, и урања нестајући са видика. Површина језера се брзо умирује, и то траје, Жики се чини, више секунди; али ћубасти гњурац се на размаку од десетак метара где је уронио, појављује поново на површини воде.

И та се слика понавља. Птица мирно плови по површини, онда нагло, као да скаче, поново урања у дубину, па се опет, по неком утврђеном временском ритму, враћа на површину. То исто раде, сада их види, и друге исте птице, свака на свом делу језера, као по прећутном договору. Да не сметају једана другој! Жика осећа да му та сцена постаје мучна; он више не чује никакву мелодију и просто је љут на себе што је пронашао лепо у нечему што у свој суштини представља супротност.

И док растужен размишља како је и свеукупни живот заправо

прича о ловцу и плену, полако иде према ресторану и припрема објашњење пријатељу зашто ће раније отићи кући.

ДУЕЛ

Када је почела да гледа филм и у последњем тренутку видела на шпици да се зове „Дуел“, Оливера М. мислила је да га, сигурно, неће одгледати до краја. Биће досадно! Један човек, у аутомобилу, бежи испред огромног камиона (наличи на оне који превозе забрањено гориво) и сав уплахирен, као ненормалан, истрчава, док се брзо зауставља, у један од кафића поред пута. „Хтео је да ме убије“, виче, али га нико не разуме. „Он је луд“, додаје, а присутни између себе мрмљају да, заправо, он сам изгледа лудо. А уплашени возач аутомобила, док се осврће по ресторану, почиње да сумња да је један од четворице људи који седе за шанком, леђима окренути, заправо тај убица!

А онда, уверен да га нико не разуме, опет трчи до аутомобила и брзо креће. Мало касније, у ретровизору поново види да га онај камион прати!

И скоро два сата, колико траје филм, траје и та трка. Возач аутомобила у неколико наврата покушава да позове полицију, јер је све јасније да камионџија зиста хоће да га убије, а то виде и други. Успаничен и застрашен, човек којег гоне, почиње да смишља и своју игру: како да надмудри, превари возача камиона. Наравно, разлог је у нормалној потреби да се спаси, али нешто постаје необично: повремено, када га у нечему превари, надмудри, као да и сам осећа величанственост ове игре смрти. Он зато и не одустаје, мада, правде ради, и не пружају му се неке повољне околности. Он је САМ и препуштен тој необичној борби на живот, против смрти: у којој не зна поводе ни разлоге, а они му постају све мање важни.

Шта је ово? - пита се госпођа Оливера необично узбуђена. И док возач аутомобила успева да победи, и гледа како се камион сурвава запаљен низ планину, па се смеје и плаче у исто време – госпођа Оливера уздише: Боже, то је заправо живот!

И више се не пита како је овај филм, у којем се други човек видео само у једном кадру - крупне очи и рука која брише зној са чела, успела да догледа, да јој он два сата држи пажњу. Узбуђена и узнемирена Оливера помишља да филм заправо има добар назив. И једино, онако узгред, док ставља себи другу кафу, њој се чини да у њему препознаје оно у шта је стално веровала и о томе говорила: да је живот вечита борба! Али не признаје себи да би, можда, требало да дода: са смрћу! И да, рекло би се, не дај Боже, у томе има неке необичне лепоте!

ИНСПИРАЦИЈА

Писцу Д. К. све је више понестајало инспирације: скоро десетак година ништа није написао и објавио. А његови су то од њега очекивали: пријало им је што је познат, а и свака објављена књига значила је и увећан породични буџет. „Тебе би требало затворити у неки одвојени простор, празну кућу без дворишта или, да је ово средњи век, у неки напуштени дворца! - нападали су га, као да се шале. (А њему, посебно ово последње о дворцу није било јасно!) Али у ствари мислили су о томе потпуно озбиљно. Ћерка му је чак на месту где је требало да започне писање, у компјутер забележила реченицу коју у филму чијег се имена не сећа, изговара Антони Квин који глуми талентованог сликара: „Лепото, енергијо –надахните ме!“

Он је покушавао, али му није успевало. Ћерка му је саопштила да су, са вереником утврдили датум свадбе. Ето то би могло да му буде инспирација! Па не удаје се ћерка сваки дан! У праву си, одговорио јој је, а у себи помислио да то никако, ама баш никако, не може да му буде инспирација! Уопште му се није допадао тај њен вереник, нити његова породица. Ако би о томе почео да пише, то би могла да буде само сатира. А он том жанру уопште није вичан.

И жена је покушала да му пронађе „тему“: Могао би да пише о трагедији која је задесила једну дивну, радничку породицу, њихове комшије. Знао је за тај случај: човек је пао у неосигураном градилишту, са шестог спрата недовршене зграде и на месту остао мртав! Он је одговорио жени да је у (стваралачкој) депресији, и да никако, никако, не би могао да сада о таквој трагичној судбини пише. Нити жели да пресликава суморну слику наших живота. Најсимпатичнији је био син: пиши о нама! Зар не видиш колико ту има здраве инспирације!

Писац је сео за компјутер и хтео да започне ћеркином реченицом. Али је схватио да је она избрисана.

И почео је... „Не знам како да почнем“... и док је исписивао ове речи са великог, бујног ораха поред зграде (иначе јединог дрвета у дворишту) кроз широм отворен прозор његове собе улетео је један лист... Њему се он учинио као птица, осетио је чаробно таласање ветра и чинило му се да негде из свемира допиру неки савршени акорди које он препознаје и који га испуњавају... И откуцао је прву реченицу...

УСЕЉЕЊЕ

У солитер преко пута почели су да се усељавају нови станари. Комшије из суседне зграде су једва чекали да се зграда заврши. Све им је сметало: бука, прашина, довикивање радника, непоштовање времена одмора и слично... Сада су будно пратили шта се дешава у новој згради,

коментаришући, када се сретну, како усељавање „споро тече“. Како се градило, сада се исто тако, успорено и зграда усељава - додавали су... А онда су приметили првог станара на првом спрату: једини стан који је по целој ширини зграде имао терасу. Испод је био пословни простор. Чули су бучну музику, гледали како радници намештају беле ролетне (на згради их иначе није било); затим кроз широм отворене прозоре, видели су како неки људи уносе и размештају намештај. Ово мора да уређују стан власника читаве зграде – неки су закључили. Затим су на спрату изнад, поново запазили нове станаре: жена је брисала прозоре, и чуло се како се љути на децу што јој не помажу! У једном стану, власници су одмах спустили зелене завесе. Само се ноћу, кроз засторе назирало слабо светло: видело да је ту неко почео да живи. Ништа посебно! И тако је постепено престајало интересовање за суседну зграду. Међу комшијама више није било заједничког вирења у туђи живот нити им је све то било занимљиво.

А онда је једна жена, усхићено, објавила: Да ли сте видели на петом спрату, на тераси се суше пелене, оделца за бебу! И смејала се радосно.

Сви станари старог солитера одједном су, када се сретну, у лифту или дворишту, само причали о том стану. „Каква двострука срећа“, понављали су... „И нови стан и беба“...

И ноћу су послушкивали да ли ће се чути плач бебе из новог солитера...

ГУГУТКА У КУТИЈИ

Много је те зиме било гладних гугутки. Долазиле су на балконе, промрзле и гладне, тражећи остатке хране, мрвице које им је понеки станар, сажаливши се, остављао... А оне су за собом, најчешће остављале трагове, прљајући терасе, ограде и прозоре. Госпођа Марица чула их је и ноћу на тераси али ју је мрзело да устаје из кревета да их отера. Знала је да њих треба терати док је видело: ноћу не виде и преноћиште најчешће траже док још није пао мрак. А њој није било јасно како их не чује док, пре мрака, траже склониште за ноћ. Ујутру док чисти за њима скоро је бесна. А понекад јој је и жао: и оне су божји створови. Лепе, сјајног перја, понекад беле са сивим или црним пегама! Ко би рекао да су тако прљаве, бунила се причајући са комшијама.

Марица је на тераси имала стари плакар са полицама. На њима је у кутијама чувала неке старе ствари које никако није имала срца да баци. И једног јутра је објавила: Замислите, нашла сам два мала птића у кутији. Две мале гугутке! Поменула је комшијама да је у тој кутији чувала вуницу: остајало јој је док је плела разне џемпере, оделца за децу док су била мала. Није хтела да вуницу баци: разних боја, од плаве, црвене, љубичасте, зелене, беле - једино црну никада није куповала - остајало је и она им је нашла место у картонској кутији. И временом заборавила на то...

А ето, ту је сада започео нови живот. И плакала је...

А комшије нису знале да је у кутији била и незавршена бенкица једног њеног нерођеног детета...

ВЕСТ

Сви медији објавили су вест да је у деведесетој години умро новинар Миодраг Здравковић који је први објавио вест о смрти друга Тита. На телевизијама је био прилог како саопштава ту вест, за коју се, речено је, припремао два месеца: како ће прочитати, наћи меру у гласу који не сме да задрхти, али ни да буде равнодушан као када се саопштавају обичне вести. Остати у тузи заправо достојанствен. Та вест је гласила. „Умро је друг Тито.“

Вест о смрти мужа у поодмаклим годинама, тетка Злата саопштила је комшијама не улазећи у двориште; наслоњена на ограду, ридала и гласно плакала. Рекла је: „Оде Дане са овог света“. Затим се брзо окренула, нагласивши да ће сахрана бити сутра, полако је ишла средином улице.

О томе да јој је сестра од тетке умрла у геронтолошком центру, Олга. С. сазнала је када је, имајући неко предосећање (тако је касније објаснила) непланирано свратила у Дом. Сестрин кревет је био празан, а њена цимерка прилично нејасно је рекла: „Однели су је“... А на даља питања Олгина, није одговарала.

О изненадној смрти свог младог брата, девојка И. Ж. морала је да телефоном обавести његовог најбољег друга који тренутно није био у Паланци. И сама је дрхтала знајући колико су били повезани, колико су се волели, а радили су и у истом предузећу. Она се више не сећа како му је саопштила ту страшну вест. Мисли да је рекла: „Нема више Гагија“. Али памти, и памтиће целог живота, како само чује неми пад нечега: док види како испада слушалица из руке, она зна да се нешто крупно, као људско тело, стрмоглављује на под у немом покрету несвести са којом, можда, престаје свака бол...

ОТАЦ И СИН

Човек за руку води дете, десетогодишњака. У десној руци држи мобилни и разговара. “Не знам”, каже, “да л’ ћу моћи да платим... Да л’ ћу?...” Дечак гледа пролазнике и осмехује им се...

ПУСТИЊА

После кише, на колима су освануле жуто-беле мрље. Аутомобили су деловали прљаво и запуштено. А људи су се жалили један другоме. „Шта нам се ово дешава“?- питали су се међусобно.

-То је ветар донео из пустиње - тврдили су неки.

Људи су деловали забринуте. Иако су знали да је пустиња далеко, било је и оних који су веровали да је то могуће. Јер, мислили су, пустиња заправо тако и почиње: најави се мрљама на стварима а онда се усели и у човекову душу.

КЛУПЕ

На врху брда, поред спортског игралишта, биле су намештене две клупе, на оба краја терена. Једна окренута према игралишту, друга према граду чији су се обриси видели између грана дивље израслог, расцветаног багрема. Мирисао је тог пролеће опорно, страсно...

Једног јутра клупе су освануле спојене, једна до друге. Обе окренуте према дивној, мирисној панорами. И обе без иједног празног места.

Већ сутрадан, једна клупа враћена је на старо место: окренута према терену на којем је управо трајала утакмица.

Једва сам чекала друго јутро. Шта ће победити у овој необичној утакмици са клупама.

ЉУТИЋ

Овог пролећа у трави се само жутио маслчак. Није било другог пољског цвећа. Када је и он престао да цвета, а његово семе у виду сјајно белих, паучинастих лопти ветар разносио по трави, појавио се жути љутић.

Без другог пољског цвећа, љутић је хтео да надвлада. Као да се заиста наљутио...

ЗВУКОВИ

Рано ујутру, шумарком на брду је загосподарио весели цвркул птица. Нису се виделе на олисталим гранама, тек понека када полети. А било их је много, јер је њихова песма наличила на хорско певање.

Чуо се и упорни цврчак у трави. У непосредној близини цветао је црвени и бели мак.

Залајао је и један пас, а затим, јер их је изазвао, започело и лајање других паса. Као да су хтели да надјачају један другог.

Зачуло се кратко кукурикање певца. Као да је и он хтео да учествује у овом звучном надметању.

Из једне од околних кућа, чуло се тестерисање дрва. Човек се припремао за зиму. И тестера је имала своју мелодију.

А онда су се, одједном, из подножја, из града, са звоника оближње цркве, громогласно најавила звона.

Као да су на тренутак сви утихнули... Или су звона била јача...
А онда је, када су звона ућутала, природа поново проговорила. И
опет је, чинило се, најјачи био цвркнут распеваних птица.

ЗОВА

Прошло је цветање багрема, дивље израслих по ободу, дубоке јаруге.
Тек на понеком, још који заостао цвет. Али не мирише.

Али зато у пуном је цвату зова, прекрасних великих белих цветова.
Раширила се, неуобичајено, као грмље од горње ивице јаруге до њеног дна.
Према страни коју од сунца не заклањају дивљи багремови: као бујна бела
река осваја својом лепотом, док се њен опори мирис шири у ваздуху. Као
лепота која узбуђује...

Заправо лепота до које, због јаруге, не можеш доћи. Таква, немогућа,
добила је своју цену. Као и све што не можеш добити. Ни освојити...

ЛЕПОТА И СТРАХ

По самој ивици јаруге расцветали се црвени и бели макови. После
обилне кише на влажној блатњавој трави.

Како би били прелепи у вази једне суморне, мрачне собе! Али
опасност вреба на самој ивици провалије!

Шта ће надвладати: лепота или страх?

Можда их ипак треба оставити, да бели и црвени, прелепи макови,
остану ту где су... Док поветарц већ разноси њихове дивне латице...

ДЕВОЈКА СА ШЕШИРОМ

Низ стрму улицу иде млада девојка, са шеширом на глави. Дуга
плава коса на леђима увија се и помера горе доле у складу са покретима
њеног тела.

На десетак метара иза ње корача дечак. Упорно гледа у лепу игру
њене косе.

Девојка нагло застаје и сагиње се: везује пертле на патикама.

И дечак одмах стаје. Сагиње се и пипка ивицу својих мокалина.

Када се девојка усправи, то исто чини и дечак.

И наставља овај исти ход за њом у у необичној и неумештој игри
која му прија. Иако је то, признаје, ход по мукама.

ДЕТЕ И ТРЕШЊЕ

У великом дворишту, пуначка жена, у кућној хаљини, са кецељом, шета тамо амо. Застаје поред оgrade према улици, и поздравља пролазнике. Познају се, и она би да мало поприча. Али они, углавном, журе.

Висока трешња насред дворишта мами већ зрелим црвеним плодовима. Она прилази и бере слатке трешње, стављајући их у џепове од кецеље.

Поред бочне оgrade, одакле почиње комшијско двориште, стоји дете. Оно упорно гледа жену која бере трешње и полако их једе: плјује кошчице у зелену траву.

И дете у једном тренутку, у немом покрету, пружа ручице преко оgrade... Али жена га не види, будно пазећи да ли ће улицом проћи неко од познаника... Са којим би да поприча...

ПЕСМЕ ИЗ ЗАВИЧАЈНЕ БЕЛЕ ПАЛАНКЕ

ЉУБЕРАЖДА

Име је твоје Љуберажда
штоно се у сн раждајет,
и у дн отхождајет!

Аз јесам својим извољењем
пришл у твој двор госпождо,
еда би љубав между нами била.

Име је твоје Љуберажда
штоно се у сн раждајет,
и у дн отхождајет!

И како рече дух цветни
из ливаде травоносне изашав:
да љубав јесте светило бистро.

Име је твоје Љуберажда
штоно се у сн раждајет,
и у дн отхождајет!

Јоште беше рекл да јеси ти
паучица печална и даждоносна,
којано љубавника свога прождирајет.

Име је твоје Љуберажда
штоно се у сн раждајет,
и у дн отхождајет!

ЈЕФИМИЈА

Аз тебе работавши Василиса Српска
Евпраксија монахиња,
господину својему,
нови мучениче Кнеже Лазаре.

Ва ти дни греха ради наших
озлосрдише се свети отци,
и вргоше велику мглу
над отачаством нашим,
јасно слнце помркнет се
и дзвезде начеше падати с небесе.

Уви мене, злостраданије наше!

Множество чеда наша вазљубљена
пострадаху на поље
наречено Косово,
за отачаство наше
и веру христјанску
идушти за мужем нашим
честитим Кнезом Лазаром.

Уви мене, злостраданије наше!

Ваистину ва крв претвори се вода,
ис-ше трава и цвет отпаде,
оскуде источник, ис-ше река,
светилник наш и пламен
живогрејателни угасе.

Уви мене, злостраданије наше!

ЦАРСКА ПОРОДИЦА

Мара

Драгана

Јелена

Стефан

Теодора

Вук

Добровоје

Оливера

и Стефан Кнез Лазар

в Христа Бога

благоверни господин

и самодржац Србљем

подунаиским странама

и нишевским пределима

небесни чловеци

и једна душа јесу

ВЕЗАК ВЕЗЛА

Везак везла
убава девојћа
поди Трема
на Суву Планину.

Сваком своју
шару наменила:
за сестрице
очи грличице.

А за брата
крсташа барјака
све од свилу
и златну кадиву.

За девера
мача зеленога
са бедара
Високог Стефана.

А за војно
цркву Грачаницу
да му раџа
све мушку дечицу.

МИТРОВ ДАНАК АЈДУЧЋИ РАСТАНАК

Слнце грану бели дан освану
Митров данак ајдучћи растанак.
Шевар ветар низ Нишаву дува
ајдук Милан стражу чува.
Стражу чува низ клисуру гледа
док дружина расподели плена.
Сви ајдуци благо износише
и љуто се дружине клнеше:
кој сас брата а кој сас сестрицу.
Јунак Ђура нигде никог нема
пак се клне у туј остру сабљу
у јуначку десну руку
и у Дорчу коња маленога.
Браћо моја све горсћи ајдуци
у мен више ни жлтица нема.
Боже мили слезни те погледај
какв ни је Стојан арамбаша!

МИЛЋЕ МОРИ ЉУТА ЧЕМЕРИКО

Милће мори пиле граорасто
што си мори толко убава?

Милће мори шарен трандафиле
што си мори толко убава?

Милће мори бел зумбуле
што си мори толко убава?

Милће мори љута чемерико
како мори без тебе да живим?

МИЛУТИН ГАЈДАР

А бре чичо Милутине
убаве ти белетине,
барла ти се накривила
десно око затворила
Суву Планину надвисила.
Брци ти се насмејали
унуци ји уждавали.
Антерија ти ократела
мешина ти се понапела.
Врчкољи ти се распекљали
бренекеци смкљосали.
А бре чичо Милутине
док те баба најде
де засвири у гајде.
Како но Дара
на друм истрчала
Турчина утепала
па га закопала
брата осветила
и свечу запалила.

ОЈ НИШАВО БИСТРА ВОДО

Ој Нишаво бистра водо
нама бистра нама пенушаста
облаци се у теб оглецују,
оглецују па се додумују.
Црн се облак с белог додумује:
Бел облаче какво да работим?
Кад испуштим града из пазуће
једни веле: Ђермане разврни га.
Друђи веле: Удри Ђермане
ал немој у наше твој смо
празник и сг празновали
летину си несмо посабрали!
Остаде ни сено за три стога
стару ижу несмо препокрили
па че мајћа љуто да ни клне
кад поћисне руво на девојће!

ШТО СЕ СРДИШ ЂУРЂО МОРИ

Што се сридиш
Ђурђо мори
чичино девојче
па си веће намрштила
црне очи заслзила
медна уста напућила?
Пројездише три војводе
на коњи зелени
три ми стовне искршише
бел босиљак изгазише
мене младу не љубише!
Отидоше на Косово равно
да се бију да небеско
царство задобију.

ШТО СИ МИЛЋЕ НА ДРУМ ИСТРЧАЛА

Што си Милће на друм истрчала,
Што си цвеће по друм разврљала?
Чекам цар три-четири дана
нашег цара Светога Лазара!
Да се вrne од Косово равно
да га питам за брата Душана
што је царсћи први штитоноша!
Да га питам за брата Јована
што је царсћи први барјактаре!
Да га питам за брата Стојана
што је царску предводио војску
силну војску љути оклопници!

ВАЗДАН ПЛАЧЕ ПРИНЦЕЗА ЈЕЛЕНА

Ваздан плаче принцеза Јелена,
мила сеја Високог Стевана.
С'лзе рони низ господско лице,
јер се Деспот на пут спрема,
на далеко у тој пусто турско.
Синоч писмо од Стамбола дојде
да се царе много разљутио
што је Деспот цркву саградио,
Света Петку на сред Београда,
па га зове да се разговоре.
А турчин је ала незасита,
кад омркнеш нема да освнеш,
па се сестра за брата забринула.

ДЕСПОТ СТЕВАН СТРЕЛУ ЗАПЕ

Деспот Стеван стрелу запе
да утепа утву златну.
Стрела паде на ливаде
у сред оро пред девојће.
Девојће се уплашише
златне гривне изгубише,
лепа Бојка златну бурму
што вој Јован скоро даде,
да га чека три године
док озида царсће дворе,
на сред лепа Београда.

СЕНТА ВРАЖАЛЋЦ

Че ти дадем травку
да ти се трмће роје,
Че ти дадем травку
да ти се овце угоје,
Че ти дадем травку
да ти близни жена,
Че ти дадем травку
да те воли башта,
Че ти дадем травку
да те не боли рука,
Че ти дадем травку
да те не боли глава,
Че ти дадем травку
да те не боли душа,
Че ти дадем травку
да те зле очи не гледају,
Че ти дадем травку
да те мације не ватају,
Че ти дадем травку
да те здравље служи,
Че ти дадем травку,
а ти се Богу одужи.

БАЈЕМ СИ НА РУЧИЦУ

Бајем си на ручицу
да ме не боли,
бајем си на главицу
да ме не боли,
бајем си на душицу
да ме не боли.

ЧУЧУК СТАНА

Чучук Стана
на ђерђефу везе
еј, мила нано мори,
тнко попевује:
Ајдук Вељко
шарен трандафиле
еј, мила нано мори,
а што ли те нема?
Што те нема
веч неколко ночи
еј, мила нано мори,
мени на чардаци?
Дал, ти Кушља
потков истањо
еј, мила нано мори,
те ми не доодиш?
Дал, си јунак
сабљу преломио
еј, мила нано мори,
те ми не доодиш?
Дал, за пушку
цебана ти фали
еј, мила нано мори,
те ми не доодиш?
Ајдук Вељко
шарен трандафиле
еј, мила нано мори,
а што ли те нема?

ДРЖ СЕ ЗЕМЉО ШОП ТЕ ГАЗИ

Држ се барло Шоп те носи
Држ се траво Шоп те коси
Држ се њиво Шоп те оре
Држ се жито Шоп те жњеје
Држ се песмо Шоп те поје
Држ се славо Шоп те слави
Држ се цркво Шоп те гради
Држ се љубо Шоп те љуби
Држ се оро Шоп те води
Држ се Нишаво Шоп те броди
Држ се земљо Шоп те газе
Спи Србијо Шоп те пази.

СОНЕТИ

ЗАЛАЗАК

Трепавице неба или тамне тополе
На хоризонту, без лишћа и птица,
Благо повијене ветром. Голе
Гране дрхте, док клизи танка жица

Густог меда из златнога саћа
Сунца. Пуне се зенице тајном
Избразданих боја. Ал све је краћа
Нада да ће се у кругу сјајном

Зауставити време. Из земље црне
Ничу биљке ноћи, стравичне лиске
Као црне слутње. Све више трне

Позлата неба да и звезде блиске
Са сребрним чуном месеца плове
Кроз ноћ, сећања и кроз снове.

(Поводом 130. годишњице рођења немачког песника Георга Тракла,
инспирисан његовом песмом Унтерганг /Сутон/).

ОГАЊ ИЗ МОЈИХ ВЕНА

(сонет у сонету)

Као за стабло везан, гледам горе високо,
Над главом писмена, птица их крилима стреса,
Падају шумно у бездан, у моје око,
На чело, лице, рамена, из зелених небеса.
Колико их још има у крошњи дрвета,
И да ли ће сва пасти, до последњег знака,
Пре снегова и зима, пре пропасти света,
И хоће ли срасти, пре ветрова и мрака,

Са мојом кожом и ући у вене, у капиларе?
Време је да пођем кући и склоним кости старе
Од овог хлорофила, док севају вокали.

Све мање је писмена, изгореће и гране.
Бију по њима крила, и већ се огањ пали,
Огањ из мојих вена, и никако да стане.

(Двоструки сонет сам сањао прошле ноћи. Чак сам и прву строфу написао у сну, али и заборавио. Форма је ипак ова – сонет у сонету, или два сонета одједном.)

ГАСИ СЕ ВИДЕЛО ОЧИЊЕ

(сонет у сонету)

Улазим побожно у храм од јазавичјих кожа,
Као што улази мрак у очи пуне несанице,
Хлебови, олтар, плам седмострук, с ножа
Клизи крв као свлак са змије присојнице.

Притајени дим трне, над олтаром згрушан,
Анђели с друге стране, жеженим златом спутани,
Док дрхтим попут срне, да ли то ходам ил' кушан
Лебдим, пеку ме ране, пеку прошли дани.

Да ли ћу стићи до завесе што ме од видела дели,
Ту где сви греси даве се у попрсканој крви,
До места где се полути време и опет почиње

Живот, дижу се колути дима у ужареној здели,
Дима што кроти звер у души, пориче је и мрви,
Све се у мени руши, гаси се видело очиње.

ПИСМЕНА, ЦРНА И БЕЛА
(Црни сонет са белом сенком)

Трагови преко мога чела. Прелети птица, буба и пчела.
Дубоки, тамни, избраздани. Релеф година, минули дани.
Прелети птица, буба и пчела. Трагови преко мога чела.
Релеф година, минули дани. Дубоки, тамни, избраздани.

Трагови преко мога длана. Неразговорни исписи дана.
Мастила ноћи, сасушена. Ожиљци вода, згрушана пена.
Неразговорни исписи дана. Трагови преко мога длана.
Ожиљци вода, згрушана пена. Мастила ноћи, сасушена.

Прелети, исписи, релефи рана. Гробнице давно минулих дана.
Ожиљци, угрушци, пешчане дине. Клинасто писмо спечене глине.
Гробнице давно минулих дана. Прелети, исписи, релефи рана.

Клинасто писмо спечене глине. Ожиљци, угрушци, пешчане дине.
Писмена расута, црна и бела. Преко мог длана и преко чела.
Преко мог длана и преко чела. Писмена расута, црна и бела.

С ЈЕСЕНИ

(сонет у сонету)

С јесени увек наиђу дани, крајолик цели када се стиша,
Када казаљке сабласно стану, оловни талог у костима,
Прозори мраком зазидани, прекривени завесом киша,
Кад све је привид у мом стану, и све ме мање овде има.

Понекад само орах крзне мокре зидове гранама сивим,
Или удари као мина залутала у окно птица,
Перо испада, рука мрзне, рукопис чека да га оживим,
А простор испуни киселина и разједа ми бакропис лица.

У полумраку гледам ствари како се растачу на сабласти,
Полице, књиге, слике на зиду, све излази из равнотеже,
Све губи облик, мења се, квари, и прети да ће нагло пасти.

Одлазе предмети, некуда иду, преображени као да беже.
Столица пода мном краћа бива, а сто лелуја и већ се свија,
Да ли то гледам или снивам, тек осећам да тонем и ја.

ОГЛЕДАЛО
(сонет у сонету)

Понекад само слутим да у огледалу је
Неко туђе лице, јер не видим своје
У цртама изврнутим. Почетак је то олује,
Што кида ме немилице у одразу надвоје.

Из тог трептавог сјаја, као очима без зене
Непознати ме гледа и сваки покрет прати,
И никад погледу краја, као да чека мене
Да му се предам, да први поглед свратим.

Замагљујем дахом сјајну површину
И чекам са страхом да л' заиста мину
То непознато лице. Али кад руком пређем

Преко влажног вела, опет видим веђе,
Моје очи, трепавице, и у истом трену
Враћа се слика цела, старија за једну сену.

КАМЕН У ПУСТИЊИ

Под овим каменом нема змија,
Као створен је за сан, за узглавље,
Овде се за ноћ зауставља историја
И изгнанство прераста у славље

За отежалу главу после дугог пута.
Ово је страшно место, отварају се врата
Неба и спуштају лестве исковане од злата
Месечине. Надиру анђели бели као врук

Из сазвежђа Ориона. Ово је Божја кућа,
Отворена широм за уморнога госта,
Да спокојно тоне све до сванућа.

А онда да испод лука небескога моста
Излије на камен млаз уља, дугу дара,
За први огањ будућег олтара.

ИЗМЕЋУ СНА И ЈАВЕ

Пред зору, кад почне да се дањи,
Кад са ствари отпада комађе мрака,
Осећам да и ја бивам све мањи,
Понекад мањи од зрна мака.

Наталожена тмина са мноштем се рони,
Одлази некуд кроз пукотине пода,
Док ме немилостиво нагризају фотони,
У таласима копним, отичем к'о вода.

Разгрћем рукама светло што куља,
Грчевито расплићем густу пређу,
Посрћем по соби, падам, бауљам,

И неосетно прелазим невидљиву међу
Између сна и јаве, на пораз спреман.
Најзад се будим, а већ ме нема.

ИЗМЕЋУ ЈАВЕ И СНА

Увече, кад почне да се смркава,
Страхујем од плиме могућег расула,
Тражим између књига где ми је глава,
Док ми се лагано гасе чула.

Ако је нађем насукану као лађу,
У равнотежи са раменима, бар за трен
Помислим, блажен, да нећу имати слађу
Ноћ за спавање. Али често изморен

Тражим је са сумњом да ћу је наћи
У густом мраку што ме обузима.
Пипам ствари по соби за главу краћи

И осећам како опет надолази плима
Потпуног расула. И тако без главе
Чекам на средокраћи сна и јаве.

ОРАХ

Орах би данас да уђе у моју
Собу, да се склони од олује
Најављене, док још носи боју
Лета. Зеленим прстима чујем

Где ми нестрпљиво гребе
По прозору, чека да отворим.
Боји се ваљда да не назебе
Кад почне да дува, и гори

Од жеље да буде крај мене.
Померам завесу, скупљам ресе,
Отварам крила и он крене,

Уђе донекле, па се стресе
И брзо врати, а ја дуго потом по соби
Скупљам орахе које добих.

ДОБРИВОЈУ ЈЕВТИЋУ

По поду књиге, читава брда,
Измучене листањем, оборене
С полица, као шкољке отворене
На обали. И још надиру попут крда

Са зидова, као да од огња беже,
Испадају слова, растачу се реченице.
Притајен у углу, већ сен, стежем
Очи, притискам рукама зенице,

Док искре у њима усијани кристали,
Поражен тражим излаз из тескобе.
Књиге се и даље руше, гужвају, дробе.

Кад буду последњи рукописи пали,
Знаћу да ли то долазе огњене змије
Из давно спаљене Александрије.

МРАЗ

Као уљез улази мраз и оскудни стеже
Ваздух, зидове и кости. Шири по соби
Свој хладни рукопис, своје вреже,
И отвара беличасте цветове у тескоби.

Узалуд тражим лето у хербаријуму
И у свелим латицама бивше мирисе,
Као дивља мисао у напетом уму,
Као неукротива лоза свуда шири се

Студен и већ ми прозебле прсте кочи.
У овој пустињи леденог сребра,
Које ме окива, као чуну ломећи ребра,

Чекам топли дах, додир или очи,
Заборављен, али певањем понет,
Да ми бар остане нетакнут сонет.

СЕНКА

Као зрели цветови касних липа,
Или маслачак на невидљивом длану
Ветра, попут песка што се осипа,
Моја сенка на зиду, у стану

Без прозора и врата, урања
У нагореле рукописе нечујно
Иза вида и све је блеђа и мања
Као дани преда мном. Олујно

Долази време, осећам суморне
Сате, навиру. Пуне пепела уморне
Склапам очи и тражим минуле дане

Сунчане, а већ ми клоне глава,
Ни ноћи више не видим звездане
Под пепелом што ме завејава.

ТРАЖИМ

Тражим речи за нови сонет међу
Белуцима на обали, у топлом песку
Заборава, у трави извијеној у већу
Замишљеног брега уз реску

Песму ветра. У растињу дуж вира
Скупљам са прашника жута слова
Полена и сејем у стопе лептира
Што лебди над водом боје олова.

Вилин коњиц са ситним витражом
Крила прати ми сенку изувјану
Круговима у води. Под стражом

Од светлости и боја као за рану
Мелем налазим слова, речи и риме
За сонет уткан у моју крв и име.

ЈОШ ЈЕДАН ДАН

Још један дан, хладан као риба
Извађена из леда, од вишеструке
Магле влажан и слузав, шибан
Ветром. Промрзле увлачим руке

У џепове капута и сањам јужну
Обалу зеленог мора што изашло је
Изван видика и сада упија тужну
Песму успорених галебова у своје

Таласе пуне белог немира и пене.
Овде почиње зима и ветар бриди
Хладан, тамо је још лето, а мене

Нема на тој обали, на хриди.
Па ипак док ходам обавијен тамом
Да ли сам ја овде или сам још тамо?

БЕЛОПАЛАНАЧКЕ ПРИЧЕ

КАКО СУ НАСТАЛЕ БИТАНГЕ

Кад сам имао осам година, тамо средином прошлог века, баба по оцу, нана Дара причала ми је причу коју је чула од своје бабе, а она од своје... Пуно тога нисам разумео, али сам причу запамтио. Школа, библиотека и штампа су ми помогли да причу разумем. Ја ћу вам је испричати онако како сам је запамтио.

Пре много, много година, још пре него што су дошли Турци, на царском путу је било много села и градова. Царским путем је пролазило пуно људи, ратника у сјајним оклопима и китњасто окићеним коњима, каравани трговаца са необичним животињама – камилама, путници који су стално нешто писали и цртали а које су чували бројни наоружани људи и многи други. Мештани су продавали пролазницима храну и пиће, а било је и места за конак. Људи су пролазили и на тамо и на овамо. Прича се да су ишли да бране у Јерусалиму Христов гроб од неверника. Звали су их крсташи, а имали су нацртан велики крст на грудима. У одласку су били пуни пара, љубазни и куповали су намирнице (хлеб, месо, воће, мед и вино). Већином су били Немци, тако да су им речи „bitte“ и „danke“ (молим и хвала) биле стално на уснама.

Када су се крсташи враћали из Јерусалима, већина њих су били рањени, болесни, без пара, без китњасте одеће и обуће, гладни и жедни. Обавезно су пролазили кроз наше крајеве где су се лечили и опорављали на многобројним изворима лековите воде.

Гладни пролазници а који су и без пара, били су непожељни гости. Они су кради, отимали, плачкали, а мештани да би се одбранили организовали су страже које су пазиле када долазе групе крсташа из Јерусалима. Наилазак таквих група страже би пропратиле гласним узвицима: „Спасавајте се људи, ево иду *битетанге*!“.

Тако се у нашем језику роди нова реч – битанга.

О РЕЦИ КОЈЕ ВИШЕ НЕМА

Велики град, опасан високим и чврстим зидинама, стајао је поносито усред нишавске долине. Са зидина се видела река Нишава, а град је, да би се спасио ћуди немирне реке, мало узмакао од ње, приближивши се питомим и

шумовитим брдашцима, Великом и Малом Курилу. На четири угла градских зидина уздизале су се четири куле, са којих су осматрачи будно пазили на приближавање и добронамерних и недобронамерних посетилаца, а посебно на ове друге. Град је био утврђен по свим правилима тог времена. Око града, тик до зидина, био је широк и дубок канал, испуњен водом. Градска капија, окована великим металним плочама, отварала се повремено, пошто би се претходно спустио покретни мост за прелаз преко канала. Канал око града био је повезан са Коритничком реком која га је хранила водом, а бројни градски бунари су обезбеђивали воду за људе, а и за канал кад наступе ружна и опасна времена.

Прохујали су векови. Бројне војске су пустошиле град, друге војске су градиле своје градове на темељима ранијег града. Куле су се добро држале, нахерене и оронуте, а канал око града је затрпан. Само је источни део канала преживео, чак је започео свој нови и радоснији живот када је близу источне куле саграђена воденица. Канал је постао део речног корита реке која је покретала воденицу.

Живот воденици је давала река, широка око 4 метра, дубока један метар и дуга око 800 метара од уласка Коритничке реке у варошицу до воденице, и око 150 метара од воденице до увира у матичну реку.

Не зна се колико је година била стара воденица. Воденица звана “Циганка”. Сигурно више од двеста педесет. Имала је четири воденична камена. Њих су окретала четири млаза воде који су добијали снагу спуштајући се са висине кроз велике цеви, зване буке. Буке су биле сужене на крају. Тако се обезбеђивала потребна снага воде за рад воденице. На улазу у буке били су постављени капци за регулацију протока воде кроз буке. Извлачењем и спуштањем капака регулисано је обртање воденичних каменова. Решетке на букама су штитиле да у буку не уђе неки кабасти предмет, грање, трава или нешто друго што би зачепило буку и омело рад воденице. Воденичар је редовно контролисао улаз воде у буке, регулисао доток воде извлачењем капака на букама и чистио решетке од нагомиланог отпада.

Река је доносила бистру и свежу воду воденици и тако јој омогућавала да живи, на радост бројних гладних уста. Из воденице су одлазили товари брашна: за хлеб, погаче, проју и качамак. Река кроз сред варошице! Бројне баште поред реке нису осећале жеђ. Жене су прале веш и другу робу, а деца су се купала, возила низ реку у дрвеним коритима и пецала рибу. Река, бистра и чиста, била је рај за ракове, шкољке, рибе и инсекте. Није било необично видети видру, а посебну чар је давала галама бројних јата пловака. Пловке, или како су из наши стари звали, *манке*, биле су на води од јутра до вечери.

Сваке године воденица је на један дан прекидала рад. Доток воде у реку је обустављан. “*Одврнута вада*”, говорили су наши стари, а ми деца, радовали смо се и журили да ухватимо што више риба голим рукама. Журили смо док не наиђу радници који чисте реку од наноса муља, песка,

шодера. И делови зицина старог града су се гомилали у реци под налетима речних таласа. А кад кроз прочишћено речно корито почне да тече река, тада су наши стари говорили: *“Пуштена вада”*.

Године су пролазиле, воденица је старила. Власници воденице су се наслеђем умножавали. Много газда, а мало договора. Нема неопходних поправака воденице, нема чишћења корита реке. Воћњаци и баште поред реке постају дворишта, граде се куће, а у реку се баца све и свашта. Вода је потамнила, изгубила је бистрину и здравље. Изгубиле су се шкољке, ракови, рибе. Нема више чудног шуштања крила вилиних коњица. Побегле су и жабе. Бајни мирис реке заменио је смрад наше бруке и срамоте.

Умро је последњи воденичар, опрема воденице је нетрагом нестала. Разносе се цигле, цреп. Дрвена грађа је некога добро огрејала. Устављен је доток воде, затворена брана на почетку ваде је зарђала и окаменила се. А празна вада постаје део бројних дворишта, много кућа је ушетало у ваду. Реке више нема. Нема ни воденице. Остали су делови мостова и мостића да буду неми сведоци прошлих времена, када је бистра, свежа вода проносила здравље кроз центар варошице.

Ова бајка о реци које више нема настала је захваљујући небризи и немару свих нас. Ми смо злочинци јер смо убили једну дивну реку. Да није било тако, живели бисмо у бајци, а не би причали бајке. Убили смо реку, а преузели смо обавезу од наших предака да је у исправном стању предамо на коришћење нашим потомцима. Мало је рећи да треба да нас је стид, да смо постали себи највећи непријатељи. Завршићу речима једног честитог старине, који пре неколико година рече: *“Милу му мајку ко реку одведе у бајку!”*.

КОНДАЊЕ С ОРЕСИ

Сећање на моје детињство, на најбезбрижнији период у мом животу од пре 55 година испуњава ме неописивом топлином, сав се разнежим а успомене навиру без престанка. Било је то срећно време. Без телефона, без телевизије, без рачунара, без кока коле, без пице и тостева... Без много чега, али и без прохтева. У летњим месецима по сокацима и шљиварима целог дана а и увече, чула се вика, смех, свађа, и препирка много, много деце. Играле се дечије игре као што су: „Јелечкиње, барјакчиње“, „Између две ватре“, „Небо“, „Та та“, „Кондање с оresi“.

Између две игре, трчало се кући по парче хлеба намазано свињском машћу и посутом сољу и алевом паприком, или „маз на леб“ како смо говорили. Најлепше је било ако је тог часа мајка са пекаре донела још врући, тек опечени хлеб. Јесте, у Белој Паланци је радила услужна пекара, на дрва, где су домаћице доносиле тек умешени хлеб да се испече. Окупљање домаћица пред пекаром била је мала пијаца где су се размењивале вести, рецепти или савети. Празник за очи, језик и уши.

Ја и моје две сестре мољакали смо мајку да нам да мало врућег хлеба. Узалуд је било њено убеђивање да „Врућ хлеб није здрав“, и она би попустила пред мојим и сестриним мољакањима. Одломила би нам по парче врућег хлеба, и дала би нам по парченце сира говорећи: „Леба гризни а сира лизни“.

Сезона ораха се познавала по нашим црним рукама. Ма, ко ће да чека да орах сазри и да му се кора сама распукне и ослободи ову тврдокорну воћку. Свако од нас је имао цепни ножић за љуштење ораха а и за отварање ораха („за вртење ореси“), да би појели укусни плод. Цепови су нам у то доба године били пуни ораха, мање за јело а више за „кондање“. Е, о томе ћу да вам причам.

Кондање је игра са орасима, где два или више играча играју игру по игру. Улог за сваку игру је унапред утврђен број ораха, који договорно може да се мења. Уложени ораси се поређају на земљи по замишљеној правој линији, тако да највећи орах буде на првом месту, а затим остали, по величини, до најмањег. Учесници у игри, такмичари, имају посебан орах, зван *ђуле*, којим гађају пређани низ уложених ораха. А даљину са које гађа низ ораха, сваки такмичар обезбеђује тако што са места низа ораха баца своје *ђуле* довољно далеко да буде први који гађа низ ораха, али и довољно близу, да може да очекује да погоди низ уложених ораха.

Први гађа онај такмичар који је најдаље бацио *ђуле*. Ако погоди први, највећи орах, он осваја и све остале уложене орахе. Ако погоди негде по средини, он осваја све орахе у низу, од погођеног ораха до задњег, најмањег. Ако погоди последњи, најмањи орах у низу, осваја само њега. Ова игра се завршава када се освоје сви уложени ораси, а затим креће нова игра, са новим улозима.

У овој игри користиле су се и речи које су сада скоро заборављене, па ћу вас подсетити на њих: највећи орах на почетку је *главче*, најмањи орах на крају је *пајче*, округли орах за гађање је *ђуле*, крупан орах зове се *карапампул*, тежак орах за чишћење и јело је *коштуњав*, *ђуле* облепљено асфалтом је *зивтарче*, шупљи орах је *шупарц* а последњи учесник који гађа *ђулетом* је *загањ*.

За орасима смо јурили све док нам девојчице нису постале интересантније.

КАКВО ЧУДО – ЦЕПЕЛИН НАД БЕЛОМ ПАЛАНКОМ

Цепелин је тип балона ваздухоплова на моторни погон, којег је развио гроф Фердинанд фон Цепелин почетком 20. века. Уместо речи *цепелин* користи се и реч *дирижабл*.

У питању је летилица лакша од ваздуха, вретенастог, издуженог облика али са сопственим погоном. Њоме управља пилот помоћу великог

кормила. За доњи део летелице причвршћена је гондола, у коју стају посада и путници. За гондолу је причвршћен мотор који покреће пропелере. Кретање летелице не зависи од ветра. За погон се раније користио водоник, а данас се користи хелијум. Данас је путовање њима угодно, безбедно и тихо. С обзиром да може да мирује у ваздуху, цепелин је погодан за фотографисање, надгледање и снимање тла, као и пренос спортских такмичења из птичје перспективе. Користе се и као летеће дизалице, којим се терет може изузетно прецизно спустити на жељено место.

Један такав цепелин је прелетео преко Беле Паланке. Ово је казивање очевица, мога оца, Александра Јањића, мајстора Аце Бене:

„Далеке 1934. Године, јуна месеца, када сам био ученик четвртог разреда основне школе, у учионицу уђе послужитељ (чикица) и нешто шапну учитељици. Она брзо устаде са столице и рече: „Децо, брзо напоље, иде цепелин!“. Ми скочисмо из клупа и трком напоље, иако нисмо знали шта је то цепелин. У дворишту, ђаци који су изашли пре нас, гледају горе у ведро небо и нешто траже да виде. И убрзо, отуда са запада, из правца Ниша, поче нешто да бруји, да зуји, као да иде неки авион. Ми гледај тамо, кад оно нешто црно, као авион, полако долази отуда. Кад би ближе, приметисмо да је то нека велика дугуљаста лопта и да личи на оне дугуљасте диње, а пошто је већ била близу видела се и нека кутија окачена о лопту. Није тај цепелин летео високо, тако да кад је био изнад нас, могли смо да видимо да је она кутија као вагон, а кроз прозоре вагона два човека са качкетима

и иза вагона врти се елиса. Прође цепелин изнад нас и оде ка Пироту. Када је цепелин наишао, неки ђаци су се уплашили и сакрили испод великих дудова у дворишту. Већина ђака је ово чудо над Белом Паланко слободно гледала. После овога, учитељица нам је испричала све оно што је она знала о цепелину.“

Овај догађај није био нигде посебно забележен, али је на посебан начин запамћен од стране белопаланчана. Те 1934. године, прелетање цепелина преко Беле Паланке највећи утисак је оставило на ученика Петра Миленковића. Школски другови су му наденули надимак цепелин. Петар је с поносом носио овај надимак да краја живота.

Цепелин је летео над Белом Паланком и одлетео, а Пера Цепелин је остао у Белој Паланци као живи запис несвакидашњег догађаја из јуна 1934. године. Године су прохујале, Перу Цепелина је познавало знатно више људи но Петра Миленковића, а порекло надимка било је потпуно заборављено. Све до сада.

РУЖЕ ЗА КРАЉА

Ову причу ми је казивала белопаланачка госпођа Драгиња Златановић, удата Деспотовић, једног лепог мајског дана док смо седели међу ружама у дворишту њене куће, тамо где се скрене са главног пута према Врелу.

Давне 1934. године краљ Александар Карађорђевић пролазио је кроз Белу Паланку. Кренуо краљ у Бабушницу, па возач промаши скретање из центра Беле Паланке према Мокри, и продужи према Пироту, па скрену у следећу улицу, према Врелу, или боље речено према градском гробљу, данашњем обданишту. После стотинак метара, возач увиде грешку, окрену ауто и врати се натраг до главне улице. Ту заустави ауто а краљ изађе и приђе до оближње куће, наше куће, чије је двориште красио огромни ружичњак. „Помоз бог, госпођо, знате ли где је скретање за Бабушницу?“ обрати се краљ мојој мајци. Она, само што се не онесвести од изненађења. „Живео краљ, изволте код нас!“, успе да прозбори моја мајка, док ја и моја сестра зачуђено гледамо у краља. „Не можемо сада, други пут, каснимо и журимо у Бабушницу“, одговори краљ, а мајка му рече да претходно скретање са главног пута води у Бабушницу. Краљ не скида поглед са ружа и одушевљено рече: „Дивне су вам руже, госпођо“. Моја мајка скочи и припреми велики букет ружа за краља говорећи: „То је за Вас, и могли сте да свратите на слатко и кафу!“ Примајући букет ружа краљ хтеде да га плати, али моја мајка се љутну: „То никако, то је поклон од срца!“ Тако краљ оде у Бабушницу са букетом ружа из нашег дворишта.

Много година касније, кад сам разговарала са мајком о ружама за краља, питала сам је: „Како си смела да онако слободно разговараш

са краљем?“ Она ми одговори: „Кад некога волиш, поштујеш и сматраш најрођенијим тада и можеш са њим да слободно разговараш“.

Овај догађај са „ружама за краља“ врло брзо се прочуо у Белој Паланци. Прошло је десетак година па више није смело да се спомене краљево име. Хвала Богу, сада је другачије, али се много тога заборавило.

IN MEMORIAM

Живорад Петровић (1930-2017)

ПРОФЕСОР КОЈИ ЈЕ ШИРИО ГРАНИЦЕ ЗНАЊА И СЛОБОДЕ

Волели смо професора Живорада Петровића. Као његов ученик, са дистанцом од више деценија, покушавам да објасним ту љубав. Она је била непосредна, спонтана, од срца, озрачена лахором младости; сада мислим да је то била љубав према знању, ауторитету, ономе који нам је приближавао свет литературе зналачки, занимљиво, отварајући пред нама тајанствене ходнике уметничке лепоте коју је умео да повеже са животом. Мелодичним гласом, драмским паузама, богатим језиком тумачио је сву сложеност ове „везе“ и нама, неукима, разоткривао тај увек чудесни и чудотворни спој књижевности и живота, уметности и стварности. И ми смо, чини ми се, због тога успевали да ипак разумемо (јер нас је провоцирао и питањима, успостављајући дијалог) сложени свет Толстојеве Ане и Станковићеве Софке, али и безброј других књижевних јунака; да напореда у поезији осетимо како „речи говоре“ откривајући нам чаробне видике и нове релације.

Постоје, вероватно, и многи његови ученици који су га у том далеком времену, другачије видели. Али, прича о човеку када оде, најчешће има две релације, две паралелне „историје“: једна је у сачуваним документима, биографијама и подацима, друга је у сећањима људи. Прва се исписује углавном тачним подацима, понекад накићеним, каткад штурим; некад и са празнинама, непоузданим детаљима, неретко чак и нетачним, али – она једино остаје трајна. Друга, као сећање, има све његове одлике: она је субјективна, селективна, понекад магловита, често нежна; задржава ону неопходну људску топлину, која васкрсне као детаљ, слика, неки специфични блистави видик који вам „севне“ у мозгу, и ви осетите да то може да буде „знак поред пута“, као невидљива, неухватљива али ипак мека и једноставна мелодија која вам више говори него документи, датуми... А заправо да би се видео човеков живот, потребне су и једна и друга.

У првој „историји“ су године рођења и смрти (16. јун 1930 – истог месеца 2017); подаци о школовању (Филозофски факултет у Београду, група југословенска књижевност и српскохрватски језик); о раду - професор (Гимназија и Економска школа у Белој Паланци, гимназије „Светозар Марковић и „Девети мај“ у Нишу) а као кустос у Народном музеју у Нишу; о делу (приредио и уредио низ књига, најважније ауторско дело Монографија „Народни музеј 1933-2003“). Живорад Петровић је био такође ученик

белопаланачке гимназије, генерације која је стасавала у ратним годинама (од 1941.) и у којој је иначе и неколико изванредних интелектуалаца са којима Паланка може да се поноси. Драган Крстић, садашњи директор средње школе у Белој Паланци, у монографији „Гимназија 1941 – 2011“ бележи један занимљив податак као казивање самог Живорада да су му школски другови на омладинском састанку после Другог светског рата, замерали пасивност у раду омладинске организације речима: „Ништа га не интересује, само чита књиге“. Са ове временске дистанце како да их „видим“. Ново време са свим својим сложеностима увек води „суочавању са историјом“. У живот човека на овом простору често је знала да нахрупи историја од које човек не може да побегне. И наш вољени професор, као ђак, изабрао је да чита: а књиге су му најбоље говориле о човеку у историјским преломима.

Овај, „званични“ податак, одвлачи ме у ону другу паралелну „историју“ нечијег живота за коју се опредељујем: она је заправо између редова нечије написане биографије, увек на некој невидљивој међи садашњости и прошлости, у дивној слутњи која надмашује тврдњу реалне спознаје, у брушеном и гланцаном само једном податку који се оном који га је запамтио чини значајним, у треперавим неживим и можда неважним стварима којима, ми потоњи, дајемо значај велики као живот.

И тако, уз овакав покушај да „одбраним“ важност сећања, (ма колико оно било само у детаљима који не чине укупан живот, а ја им придајем такав значај!), видим професора како улази на врата учионице: ми устајемо и стојимо, а мени се чини, док гледам расцветало дрвеће у дворишту, недопустиво дуго... Он позива редара, записује час и одсутне, устаје и започиње шетњу између редова клупа... Ми стојимо, стојимо... Онда се полако враћа катедри и каже „седите!“ Да ли сам тада, као сада, била уверена да нас он тиме искушава, поставља однос ауторитета и послушности, позива на бунт. На мој наговор као председника одељенске заједнице, сви смо се сложили да само устанемо када професор уђе и одмах, док он записује, седнемо. Он је записао час, устао и започео шетњу између клупа. Сви су постепено устајали: била је мртва тишина. Ја сам остала да седим. Пропао је мој први покушај бунта! Он се ћутке вратио за катедру и рекао: „Седите!“

Жао ми је што га никад касније нисам питала о овоме ма колико је то у суштини безначајно. Мени се ипак чини, када смо тумачили индивидуални и колективни бунт у књижевним делима, да је наш професор показивао дубоко уверење да је смисао бунта, посебно код младих, у потреби да се не само истраје већ мења живот на боље. Као да није волео послушност. У школи је постојало међу нама мишљење да Живорад воли „интелигентне мангупе“, бунтовне, пркосне, своје. Била је то заправо занимљива животно-књижевна игра: јер међу таквима било је и лоших а интелигентних ђака које је, чинило се, професор волео. Касније су од њих постајали комплетни,

прави људи, неки завршавали и високе школе. Тако ја то данас разумем: између дивних редова литературе, „лепоте која је увек спашавала свет“ (Достојевски) и живота са свим његовим „правилима“, покушавао је да нас учи и самосвојности, поштовању сопствене личности, чак, можда, и неговању бунта: оног стваралачког, који нас тера да останемо своји, чак и у суровим временима. Понекад за благом иронијом, специфичним хумором, на изглед неком врстом дистанце, он је управо знао да нам се приближи. Мислим да је наш професор био један од ретких који је успевао да споји та два пола живота: између таме и светла, ружноће и лепоте, предаје и борбе, мржње и емпатије, да нас окрене овим јединим, бољим, правим, неопходним врностима.

Не знам зашто му нисмо наденули неко, наше „име“. О њему смо, после, увек говорили са поштовањем. Када је постао професор у нишким гимназијама, ђаци су му даривали надимак „цвеће поезије“. Иако ми се, први пут када сам га чула, надимак није допао, чинио ми се поједностављен, чак и баналан; касније сам схватила његову суштину. У надимку је била оданост његовом знању, али и начину на који нам је приближавао литературу (поезију) и њену „везу“ са животом и природом, откривајући савршенства њихове лепоте - природе (цвећа) и литературе (поезије). Овде ми се намеће и једно, лично сећање. Рецитовала сам, на отвореној позорници, веома дугачку „Поему за нас“ Танасија Младеновића. Професор је стајао иза мене, само делимично заклоњен завесом, пратећи, са отвореном књигом, моје рецитовање. Срећом нисам се збунила, иако је то трајало веома друго. Онда је дошао тренутак за моје памћење: проломио се дуг и упоран аплауз. Ја нисам одмах знала о чему је реч. Добро сам рецитовала, али чинило ми се да нисам заслужила толики аплауз. Публика као да је „позивала“ и професора. Ја сам се окренула према њему и професор ми се, уз све јачи аплауз, придружио.

Док ове редове пишем осећам колико су они, заправо, лични. А да ли је могуће, уопште, писати о некоме, како то кажемо, из „објективног“ угла, као текст у којем ће већина препознати свог професора? Ипак мислим да постоје и „општа места“ у којима је професор Живорад био „видљив“ већини ђака: учио нас је, ненаметљиво и спонтано, дикцији; часове је знао да освежи музиком (формирао је клуб љубитеља музике) и, сећам се, ја сам тада веома заволела Мориса Равела и његов „Болеро“. На литерарној секцији покушавао је да у нама пробуди стваралачке импулсе. Мислим да је припадао оним професорима кога ученици воле и када им да јединицу. Као професор касније, још сам потпуније разумела тај однос: ако си праведан и кад изричеш казну – нема љутње! Професор који је добро и оригинално тумачио психологију књижевних ликова, успешно је знао да успостави и свој однос са учеником пред којим је тек живот. Поред личне интелигенције, мислим да то не би било потпуно могуће, да литература није била његов

паралелни свет и живот. Литература таквим професорима „помаже“ да боље виде стварност и живот. И обрнуто: да волећи књижевно стваралаштво, тумаче га младим људима као „двојство“ чије лепоте не би било да нема тог савршеног богатства живота!

Ја сам имала срећу да је моја најбоља другарица у детињству била професорова сестричина Мимица. Долазила је из Београда (Крњаче) код њих сваког лета. Били су то најлепши месеци нашег детињства. Нас две смо биле нераздвојне и на факултету а затим и све до њене преране смрти. Али тада, у Паланци, у њиховој кући српско–моравске архитектуре, када сада покушавам да обновим сећање, осећала се невероватна породична хармонија. Његовао се прави грађански дух који се сада, чини ми се, у Паланци изгубио. Живорад је тада имао разумевања и за наше лудости. Пошто је и сам волео планинарење, дао нам је подршку када смо хтели да „освојимо“ Голаш. Са нама су били и неки његови ученици (Војкан Кујунџић и Миле Златановић). Тамо нас је задесила и нека олуја. Живорад се, наравно, бринуо, али запамтила сам његово питање: „Да ли сте видели дивне, прекрасне коње? Сељаци их пусте да се једно време сами сналазе на планини и они слободни јуре по планинском дивном простору“. Тада се то није догодило. Када сам други пут била на истом излету, десио се тај фасцинантан приказ. Знала сам да је то Живорад доживео: зато нас је и питао. Јер то је, заправо, био онај диван спој природе и уметности, савршенства које изазива трнце, страх и осећање божје милости. Ја сам, после, о томе написала и причу. Из те куће и данас осећам и носим и једно дубоко уверење: мислим да су Живорад и његова супруга, наша професорка Драгица, Паланци даривали онај диван грађански дух који се испољавао у невероватном и мислим непоновљивом достојанственом, а потребном, учешћу у животу људи: у срећи и несрећи подједнако. (Када је много деценија касније, болестан и стар, лежао у тој кући, за мене раније савршене идиличне слике својствене самом детињству и младости, нисам могла да га обиђем. Сачувала сам везу са том кућом као са стециштем оног неисквареног, бескрајног мира у којем се рађа неухватљива мелодија једног прохујалог, мени драгог и незаборавног времена и људи у њој које сам поштовала и волела. Као радост свитања које вам дан пред вама чини јаснијим и потпунијим.)

А професора Живорада, сада знам, увек сам видела између ауторитета и слободе. Ауторитета знања и слободе у откривању самог себе, сопственог бића. Што је, уосталом, и задатак сваког човека који мисли и осећа у тргању за смислом живота, тражењу одговора на то основно питање: ко смо заиста? И данас, чини ми се да га видим као исписује матурске теме на табли, као неку врсту вежбе, цитирајући понекад и мисли познатих људи, којима је неретко, додавао и свој смисао. Као: „Постоји визија већа од мора – то је небо. Постоји визија већа од неба – то је човечија душа“ (Виктор Иго). Или: „Више је бесконачности у човеку него у плаветнилу небеском“.

Па „Волим оног који жели немогуће“ (Тагора). Изабрала сам за матурски рад тему „Човек се налази у срцу сваке приче“. Иако сам се колебала да ли да узмем тему из математике (и математика је поезија), определила сам се, због проф. Живорада, за српски. Када смо полагали матуру, Гимназији је претило укидање! Дошли су новинари из нишких „Збивања“. Касније мој колега и песник Димитрије Миленковић, тада је сликом и опширним текстом, забележио наше полагање матуре. Тако смо се ми и Живорад тада нашли у срцу новинарске приче. А Гимназија, ипак није укинута.

И професор, после одласка, је у „срцу приче“. Питам се да ли нека врста сентименталности, после толико година, може и најискренију „причу“ о другом човеку да обоји сувише личном бојом; колико наше сећање може да се укалупи само у захтеве оног најбитнијег, оног што би човек сам о себи рекао? Када су Владету Јеротића новинари питали да нешто каже сам о себи јер се, „ипак, о њему недовољно зна“, он је одговорио: „Није било ничег посебно занимљивог или драматичног на мом животном путу“. Чувени психијатар, културни антрополог и теолог на свој живот гледао је веома скромно. Вероватно уверен (јер је о томе и говорио) да је човек, и сам себи, велика тајна. А да је човекова душа сложена као свемир.

И зато и ови редови настају на оној увек присутној клацкалици колико је један човек у стању да одмери домете другог човека; на прави начин, достајанствено, без претеривања у које нас, понекад, и без свесне жеље, увлачи покушај да тумачимо „човекову бесконачност“. И зато, одговор тражим и у професоровом најобимнијем и наважнијем делу, Монографији „Народни музеј у Нишу, 1933-2003. године“. У Музеј је дошао 1979. и на послу кустоса радио до 1989. године. Као аутор ове Монографије, Живорад Петровић је кроз историју нишког музеја дубоко уронио у смисао и значај приче која настаје између легенде и стварности, мита и докумената, причања и истине. Професор Петровић је, уз много рада, трагао за историјском прошлошћу Ниша коју је наука склопила као причу о античком Нишу, његовим грађевинама, људима, атмосфери. О настајању града старом две хиљаде година оживљавајући заборављене и заустављене токове живота. И, наравно, био је то огроман и тежак труд једног прегаоца који је у прошлости (историји) трагао за сушином бића једног старог града и човека у њему. Човека који је показивао стваралачки немир жудећи и за немогућим висинама. Јер свако стварање је заправо човекова потреба да потврђује смисао свог постојања.

И док седимо испред зграде Медијане на две обичне, дрвене столице, испред и иза је стари пејзаж још недовољно репрезентативан, као уредник и аутор емисије „Култура“ на ТВ 5 у Нишу, покушавам да у другом, новом светлу видим свог професора који нас је толико надахњивао. Сада се више не сећам (било је то 2005. године) шта сам га све питала. Али памтим неки благи поветарац који се стапао са његовим мелодичним гласом. Мислим да

смо поред историјских података, гледаоцима откривали и ту вечиту дилему човека на овој планети: неспокој и жудњу да ствара, обликује дело. Које ће неки други људи, затим, у новом времену, можда, рушити док стварају неко своје ново дело. Или ће, ипак, можда покушавати да га задрже, упркос ветру и земљи која га затрпава. Као вечиту дилему и проклетство људи. Јавила сам му када ће једносатна емисија бити емитована. Рекао је да је у Паланци и да тамо нема програм ТВ 5. После сам му јавила и за репризу. Не знам да ли је емисију гледао. Али је био срећан када су му други рекли да су је гледали.

А ја сам била уверена да сам том емисијом о старом граду испричала заправо и причу о човеку: о његовој потреби да ствара али и руши. И да је иза, или усред те приче, био мој професор, који је трагањем за историјом Наиса исписао вечиту причу о човеку о којој нас је и у школи учио: да је смисао живота у човековој потреби да ствара, промишља, осваја слободу. Упркос смрти. А ја и данас мислим да су живот и смрт у сталној вези, да је све и увек на свету у знаку рађања и умирања и човековог трагања за смислом.

Када сам сазнала да је наш професор умро, била саму Нишу. Било је мало времена да се стигне на време. Сахрана је убрзо почела, а ми, његови ученици, заћутали смо... Због осећања дубоког пијетета, као да смо помислили да нам недостају праве речи. А ја сам се све време присећала посмртног говора Мирјане Тирић, школског друга и пријатеља породице Петровић, на сахрани наше професорке, Живорадове супруге Драгице. Био је то мишљу и тоном, ненадмашни шекспировски говор.

И ја ћу, у овом сећању из мог угла, за поштованог и вољеног професора, на крају цитирати великог књижевника са значењима која проширују границе човечје душе: „Какво је ремек - дело човек! Како је племенит умом! Како неограничен по способностима! Како је у облику и покрету складан и целисходан! Како је изразом сличан анђелу! Како по разуму наличи на Бога - украс света, узор свега живота!“ Уверена да је професор Живорад Петровић, више од других, желећи да од нас ствара праве људе, увек препознавао када и како треба проширити границе људског знања и слободе. Јер већег чуда нема од човека.

Иванка Косанић

Никола Живковић (1930 – 2017)

Никола Живковић је рођен 23. новембра 1930. године у селу Шљивовик у добростојећој породици угледних домаћина, по чему је и носио надимак „Бујер“ (имућан). Основну школу је завршио у родном Шљивовику, а гимназију у Белој Паланци, где је током читавог школовања постигао одличан успех. Након завршене гимназије, био је активан у СКОЈ и постављен је за првог команданта омладинске радне бригаде из белопаланачког краја. На Студијској групи за историју Филозофског факултета у Београду је дипломирао 1958. године.

Професионалну каријеру Никола је започео на Радничком универзитету у Бору и у Неготину, у које време је био и друштвено-политички ангажован. Од 1960. до 1969. године је био запослен при Институту за раднички покрет, а потом на Институту за савремену историју, где је до пензионисања прошао кроз сва научна звања. Током радне каријере, помагао је истраживачки рад и усавршавање младих (и других) научника, не само историчара, већ и социолога, политиколога и других којима је од значаја била сарадња са Институтима на којима је Живковић радио. Магистрирао је 1970. године на тему *Политички комесар и његова улога у Народноослободилачком покрету до доношења статута пролетерских бригада фебруара 1942.*, а докторску тезу *Ратна штета коју је Немачка учинила Југославији у Другом светском рату* је одбранио у Новом Саду већ 1972. године.

Током научноистраживачког рада, Живковић је објавио четири самосталне и две коауторске књиге и преко 60 чланака и расправа у домаћим и иностраним часописима и зборницима и учествовао на више скупова и округлих столова у замљи и иностранству. Боравио је на стручном усавршавању на семинарима у Бону, Минхену, Паризу, Варшави, Москви, Софији, Бечу, Линцу и Темишвару. Теме које су заокупљале научни рад Николе Живковића биле су из области Другог светског рата, посебно ратна штета и злочини окупаторских и колаборационистичких снага у Југославији, као и уређење на територијама под контролом Народноослободилачког покрета.

Иако је се као научник остварио у Београду, Никола је био веома везан за свој завичај, Белу Паланку и родни Шљивовик, који је радо посећивао и за који су га везивале бројне родбинске и пријатељске везе. Одатле и његово ангажовање, као коаутора, на монографији *Историја Беле Паланке*. Био

је члан Савета за друштвено-економски развој Скупштине општине Бела Паланка, а од покретања *Белопаланачког зборника*, 2005. године, изабран је за сталног члана Програмског савета *зборника*.

Трагична, прерана смрт сина Бранка (1966-1999) и смрт супруге Милице (1931-2016), сломили су и Николу, дана 26. јуна 2017. године.

Нека му је вечна слава и хвала!

Уредништво Белопаланачког зборника